

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

13

HAZİRAN
2020

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

ISSN: 2149-2433

13

HAZİRAN

JUNE

2020

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

İlahiyat Araştırmaları Dergisi yılda iki kez
Haziran ve Aralık aylarında yayınlanır.

İlahiyat Araştırmaları Dergisi, İslâmî
İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı'nın
(İSİLAY) bir yayın organı olup uluslararası
hakemli akademik bir dergidir. Derginin
yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir.

Yayınlanan makalelerin bilim ve dil
yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
Fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar.

Makalelerde belirtilen görüşler, *İlahiyat
Araştırmaları Dergisi*'nin görüşlerini
yansıtmazlar. Dergide yayınlanan
makalelerin tüm yayın hakları *İlahiyat
Araştırmaları Dergisi*'ne aittir. *İlahiyat
Araştırmaları Dergisi* İSAM ve SOBİAD atıf
dizinleri tarafından taranmaktadır.

Journal of Divinity Studies is published
twice yearly in June and December. *Journal
of Divinity Studies* is media organ of
Foundation of Islamic Sciences Research
and Dissemination and it is international
refereed scholarly journal. Publication
language of the journal is Turkish, Arabic
and English. Responsibility of the articles
published belongs to authors in terms of
scientific and language. Editors can
certainly not be in charge from ideas.
Opinions specified in articles do not reflect
the aspect of the *Journal*. All rights of the
articles published in the journal belong to
Journal of Divinity Studies. The Journal of
Divinity Studies is scanned by the ISAM
and SOBİAD citation indexes.

İletişim Bilgileri

Adres	Şenlik Mahallesi, Düz Sokak, No. 6 06300, Keçiören, Ankara
Telefon	+90 312 380 6267
Web Sayfası	http://ilader.ilamer.org
E-Posta	ilamerdergi@gmail.com

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

DERGİ YÖNETİMİ / ADMINISTRATION

Sahibi / Owner	İslâmi İlimleri Araştırma ve Yayıma Vakfı (İSİLAY) İlahiyat Araştırmaları Merkezi (İLAMER)
Editör / Editor	Doç. Dr. Hilmi Karaağaç
Editör Yardımcıları	Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan
Assoc. Editors	Kenan Demirtaş
Yayına Hazırlık ve Tasarım Publication Preparation and Design	Arş. Gör. İlyas Altuner
Sekreteryaya Secretariat	Dr. Aytmirza Satıbaldiv
Yayın Kurulu Editorial Board	Prof. Dr. Eyüp Baş (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Fazlı Arslan (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Doç. Dr. Necdet Şengün (Dokuz Eylül Üniversitesi) Doç. Dr. Yaşar Daşkiran (Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman Demirci (M. Artuklu Üni.) Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin Aydın (A. İzzet Baysal Üni.) Arş. Gör. İlyas Altuner (İğdır Üniversitesi)
Danışma ve Hakem Kurulu Advisory and Referee Board	Prof. Dr. Ahmet Ünsal (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.) Prof. Dr. Ahmet Ögke (Akdeniz Ü.) Prof. Dr. Ali Yılmaz (Ankara Ü.) Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Bilal Kemikli (Uludağ Ü.) Prof. Dr. Bünyamin Erul (Ankara Ü.) Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Ü.) Prof. Dr. Durmuş Arık (Ankara Ü.) Prof. Dr. Eyüp Baş (Ankara Ü.)

Prof. Dr. Fehrullah Terkan (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Hasan Kurt (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Huriye Martı (Necmettin Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin Hansu (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İsmail Çalışkan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İsmail Köz (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Kadir Özköse (Cumhuriyet Ü.)
Prof. Dr. M. Akif Koç (Ankara Ü.)
Prof. Dr. M. Sait Reçber (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mahmut Ay (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Akkuş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Ünal (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Metin Özdemir (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Nuh Arslantaş (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Vahit Göktaş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Talip Türcan (Süleyman Demirel Ü.)
Prof. Dr. Zeki Salih Zengin (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Zülfikar Güngör (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Abdülmecit İslamoğlu (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Murat Demirkol (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Mustafa Özkan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Münire Kevser Baş (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Cafer Acar (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Davut Şahin (Ankara Hacı Bayram Veli Ü.)
Doç. Dr. Ali Öztürk (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Akram MZM Agha (Malezya Ulus. İslam Ü.)
Doç. Dr. Ebulfez Ezimli (Nahcivan Devlet Ü.)
Doç. Dr. Gülgun Uyar (Marmara Ü.)
Doç. Dr. Halide Aslan (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Hüseyin Çelik (Gaziosmanpaşa Ü.)
Doç. Dr. Samagan Myrzaibraimov (Kırgızistan Oş Ü.)
Doç. Dr. Sebine Nematzade (Azerbaycan Yaz. Ens.)
Doç. Dr. Şahban Yıldırım (A. Sosyal Bilimler Ü.)
Doç. Dr. Zaylabidin Acimamatov (Kırgızistan Oş Ü.)
Doç. Dr. Fatih Koca (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Mehmet Altuntaş (Yozgat Bozok Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Abdulcebbar Kavak (İbrahim Çeçen Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Abdullah Trabzon (İstanbul Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Ayten Erol (Kırıkkale Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Ersan Özten (Afyon Kocatepe Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi İsa Kanık (Kırşehir Ahi Evran Ü.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALAT / ARTICLES

- 01 | Rıdvan Çetin
Seyyid Süleyman Mahvî Divanı'ndaki İki Elif-name
Two Elif-names In Seyyid Suleyman Mahvî Divan
- 25 | Necmi Atik
Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mesnevî Tercümesi
The Mesnevi Translation of Elmalılı Hamdi Yazır
- 69 | Mahmut Sönmez
Âyetler Arası Münâsebetin Kur'ân İlimlerindeki Önemi
The Importance Of Interversional Account In The Sciences Of The Qur'an
- 103 | Abdullah Özüçalışır
Kabir Azabı Var mıdır?
Is There any Punishment in Grave?
- 131 | Mehmet Zafer İnanlar
Hıristiyan Teslisinin Pagan Kökleri
Pagan Roots of Christian Trinity

- 153 | Sonnur Günaydın Asan
Richard Dawkins'in "Tanrı Yanılgısı" Kitabındaki Mantık Yanlışları
Logic Errors in Richard Dawkins' Book "The God Delusion"

- 183 | Necmi Atik
Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Yazdığı İkinci Meâl
Second Quran Meaning by Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır

KİTABİYAT / BOOK REVIEW

- 223 | Ayşe Rana Muslu
Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine
On the Integrity of the Qur'an by Halis Albayrak

- 233 | Muhammet Aydın
İslam'da Müsâmaha/Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslam ve'z-Zendeka
Tolerance in Islam by İmam Gazzali

- 241 | İlhan Zengin
Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa
*The Most Famous Chief Harem Eunuch of the Ottoman Palace: Hacı Beşir Ağa
by Jane Hathaway*

EDİTÖRDEN / EDITOR'S NOTE

Değerli Okuyucular!

İlahiyat Araştırmaları Dergisi'nin onüçüncü sayısı ile yine huzurlarınızdayız. Bu sayımızda da değerli araştırmacılarımız tarafından kaleme alınan ve alanımıza katkı sağlayacağına inandığımız çalışmalar yer almaktadır.

Bu sayımızın *Makalât* kısmına; Rıdvan Çetin *Seyyid Süleyman Mahvî Divanı'ndaki İki Elif-Name*; Necmi Atik *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mesnevî Tercümesi* ile *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Yazdığı İkinci Meâl*; Dr. Mahmut Sönmez *Âyetler Arası Münâsebetin Kur'an İlimlerindeki Önemi*; Dr. Abdullah Özüçalışır *Kabir Azabı Var Mıdır?*; Dr. Mehmet Zafer İnanlar *Hristiyan Teslisinin Pagan Kökleri*, Sonnur Günaydın Asan *Richard Dawkins'in "Tanrı Yanılığı" Kitabındaki Mantık Yanılışları* başlıklı çalışmaları ile katkıda bulunmuşlardır.

Dergimizin *Kitabiyât* kısmında ise Ayşe Rana Muslu'nun, Halis Albayrak'ın *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine* adlı kitabına; Muhmmet Aydın'ın, İmam Gazzali'nin (çev. Süleyman Uludağ) *İslam'da Müsâmaha/Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslam ve'z-Zendeka* adlı eserine ve İlhan Zengin'in Jane Hathaway'in, (Çev. Hazal Yalın), *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa/ Beshir Agha , Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* adlı eserine yazdıkları tanıtımlar yer almaktadır.

İlahiyat Araştırmaları Dergisi'nin bu sayısının çıkmasında emeği geçenlere değerli katkıları nedeniyle teşekkürlerimi sunuyorum. Ondördüncü sayımızda görüşmek üzere...

Hilmi KARAAĒAÇ

Seyyid Süleyman Mahvî Divanı'ndaki İki Elif-name**

Two Elif-names In Seyyid Suleyman Mahvî Divan

RIDVAN ÇETİN *

Geliş ve Kabul Tarihi: 03.05.2020/22.05.2020

Öz: Türk edebiyatında birçok örneği bulunan elif-name, Arap alfabesinin ilk harfi elif ve Farsça “mektup, name, risale” anlamına gelen name kelimesinin terkihiyle oluşan manzumenin adıdır. Elif harfinden başlanarak ye harfine kadar alfabetik olarak sıralanan akrostiş diğer adıyla muvaşşah sanatı ile benzeşmektedir.

Elif-namelerle, Divan edebiyatında mesnevi, kaside, gazel; Âşık edebiyatında koşma, destan ve divan; Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında tevhid, münacat, naat, methiye konuları işlenmiştir. Dinî ve tasavvufî konulu elif-namelerde ise Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'a yalvarma, Hz. Peygamber ve din büyükleri olan tasavvuf şairleri hakkında yapılan övgülere yer verilmiştir. XIX. yüzyılda yaşamış olan Seyyid Süleyman Mahvî'nin elif-nameleri, konusu itibariyle münacata ve na'ta örnek teşkil etmektedir. Şair elif-namesinde kendisinde bulunan kusur ve noksanlıktan yola çıkarak Allah'tan af dileme ve bağışlanma ummaktadır.

Makalede öncelikle elif-name türünün tanımı yapılarak elif-nameler hakkında genel malumatlar ile Seyyid Süleyman Mahvî'nin hayatı ve sanatı hakkında özet bilgiler verilmiştir. Ardından Mahvî'nin Divan'ında yer alan elif-namelerin transkripsiyonlu metni verilmiş, şekil ve muhteva olarak incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Edebiyatı, Elif-name, Seyyid Süleyman Mahvî, Akrostiş, Muvaşşah.

** Dumlupınar Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, (ridvancetinbey@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0002-9363-9350>

* Bu makale “XIX. Yüzyıl Mutasavvif Şairlerinden Seyyid Süleyman Mahvî Divanı (İnceleme-Metin)” başlıklı Yüksek Lisans tezimizin “Elif-name” bölümünün genişletilerek makale haline getirilmiş şeklidir.

This article is enlarged version of the “Elif-name” section of the master's thesis titled “Seyyid Süleyman Mahvî Divanı (Review-Text), which is one of the Sufi Poets of the 19th Century”.

Abstract: Elif-name, which has many examples in Turkish literature, is the name of the poem formed by the composition of aleph, the first letter of the Arabic alphabet and the Persian word that gives “letter, epistle, booklet” meanings. It is similar to the acrostics which is ranging from the first letter aleph and to the last letter of the Arabic alphabet.

Elif-name has studied the themes of mesnevi, kaside, gazel in Divan literature; koşma, destan, and divan in Aşık literature; and tevhit, münacat, naat, methiye in Religious and Turkish Sufi literature. Religious and Sufi elif-names include themes such as the unity and existence of Allah, pleading to him and poems praising the prophet and his fellowmen of religious elderly. The elif-name by Seyyid Süleyman Mahvî, who lived in the XIX. Century, is an example of münacat by its subject. Setting forth his shortcomings and flaws the poet asks for forgiveness and hopes redemption in his elif-name.

In this article, firstly, definition of Elif-name type is done and general information about elif-name’s is given. Before moving on to the main topic of the article, short information is given about the life and art of Sayyid Suleyman Mahvî. Later, the transcriptional text of the elif-name’s in Mahvî’s Divan is given and examined with respect to form and content.

Keywords: Turkish-İslamic Literature, Elif-name, Sayyid Süleyman Mahvî, Acrostics, Muvaşşah.

Giriş

Muvaşşah; Arapça bir kelime olup “vişâh” kökünden türetilmiştir. Arap kadınlarının vişâh tabir ettikleri ve muska gibi taktıkları süs eşyasına denir.¹ Çift süslemeli gerdanlık; omuzdan koltuk altına kadar uzanan ve iki parçadan oluşan süslü kemer,² tevşih ve tezyin edilmiş; kendi renginden farklı bir renk ya da çizgili desenle nakşedilmiş atkı veya süslü giyim eşyası; bir şeyi takıp takıştırmak; vb.” anlamlarını ihtiva etmektedir. Edebî terim olarak ise “bir manzumeyi meydana getiren mısraların veya beyitlerin başına, ortasına veya sonuna getirilen harf, hece ve kelimelerin marifetiyle gizli bir isim veya ifade oluşturmak” anlamına gelmektedir.³ Bu sanat Türk edebiyatında manzum olarak yazılan eserlerin her bir mısraı yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda bir isim ortaya çıkacak şekilde yazılan isitihrac-namelere benzerlik göstermektedir.⁴ Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatında ise “Akrostiş” olarak adlandırılmıştır.⁵

Mihri Hâtun'un Divan'ında yer alan “*Muvaşşah Be-İsm-i Süleymân*” adlı gazelin her beytinin ilk mısralarının ilk kelimelerinin baş harfleri alınınca “*Süleymân*” adı çıkmaktadır; muvaşşah sanatının gösterildiği örnek manzumelerdendir:

(Sin) *Sen rûh-ı revân ey Hân dil-mürdeme cân ancak*

Gül-ruhlaruñuñ şevki gün gibi `ayân ancak

(Lâm) *Lâle hadüñi bülbül gülşende görüp eydür*

Âlemde gül-i ter çok bu gonca-dehân ancak

(Ye) *Yaylañ ile hüsnüñi her kim göre dir şâhâ*

¹ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmüsi'l-Muhit Kâmüsu'l-Muhit Tercümesi*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013, c. 5, s. 4388.

² Mustafa Aydın, “Müveşşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, c. 32, s. 229.

³ Orhan Kemal Tavukçu, “Akrostiş (Muvaşşah)”, *Kültür Tarihimizde gizli Diller ve Şifreler*, ed. Emine Gürsoy Naskali - Erdal Şahin, İstanbul: Picus Yayıncılık, 2008, s. 221; ayrıca bkz. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016.

⁴ Abdurrahman Güzel, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006, s. 738-739.

⁵ Mehmet Arslan, “Mihri Hâtun Divanı'nda Sanatlı Manzumeler”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*, ed. Şuayip Özdemir-Aysegül Gün, Ankara: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Edebiyatları Kurumu Yayınları, 2017, s. 25.

*Kendüsi durur gılmân yaylakı cinân ancak
(Mîm) Meylüm sañadur hânım kurbân yoluña cânım
Gerçeği sözüümüñ bu gayrısı yalan ancak
(Elif) İtüñle işigüñde çün her gece hem-demdür
`İzzet ise Mihrî'ye yeter bu hemân ancak
(Nûn) Ne vakt-i ferah-devrân `âlem bu deme hayrân
Biñ cânâ deger bir ân ne hoşça zamân ancak⁶*

İstihrac, “çıkarma, çıkarılma; netice çıkarma, mana çıkarma, anlama; ileriye görme ve bazı hususlara göre mana çıkarma” demektir. Terim manası ise, “harfleri gizleyerek veya dolaylı olarak işaretlerle belirli bir olayın olacağını ifade eden manzumelerdir.”⁷ Dinî-tasavvufî Türk edebiyatı ve halk edebiyatında pek çok istihrac-name örneğine rastlanılmaktadır. Esrâr Dede, Konyalı Şem’î, Fuzûlî ve Bitlisli Müştak Baba bu şairlerden bazılarıdır. Bitlisli Müştak Baba 1847 yılında yazdığı istihrac-namede Ankara’nın 1923’te başkent olacağına işaret etmektedir. “Ankara” ismi Arabî harflerle yazıldığında ebced hesabı ile hicrî 1341, miladî 1923 tarihini vermektedir.⁸

Mehmet Mahir Tulum, yukarıda geçen bilgilerin aksine manzumeden çıkarılan Hicrî tarihle Miladî tarihin birbirine uymadığını belirtmektedir. “Hicrî 1341 tarihi 1923’e değil, 1922-23’e denk gelir. Üstelik Ankara’nın başkent olarak ilan edilmesi 3 Ekim 1923’tür ve bunun Hicrî takvimde karşılığı ise 2 Rebiülevvel 1342’dir.”⁹ Tulum’un dikkat çekmek istediği diğer nokta ise Müştak Baba; manzumede Arabî harflerle ortaya çıkan Ankara ismi, gönülden bağlı olduğu Hacı Bayram Veli’nin bulunduğu yeri belirtmek için kullanmıştır. Tulum son olarak manzumenin eski edebiyatta “lügaz” türüne örnek gösterilebileceğini

⁶ Arslan, “Mihrî Hâtun Divanı’nda Sanatlı Manzumeler”, s. 29-30.

⁷ Abdurrahman Güzel & Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 231.

⁸ Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, s. 739.

⁹ Mehmet Mahir Tulum, “Murat Bardakçı’nın Hesabı Müştak Baba’nınkine Uymadı”, *Derin Tarih Dergisi*, S. 26, 2014, s. 126.

beyan etmektedir.¹⁰

Me'vâ-i nâzenîne kim (elf) olursa efser
Lâ-büd olur o me'vâ (İslâmbol) ile hemser
Nûn ve'l-kalem başından alınsa (Nûn-ı) Yûnus
Aldıkda harf-i dîger olur bu remz azher
Miftâh-ı Sûre-i Kâf ser-hadd-i harf tâ (Kâf)
Minzam olunmak ister (Râ-yı) Rasûl Rasûl Peygamber
Hâ-yı hevâyla âhir maksûd oldu zâhir
Beyt-i veliyyü'l-ekrem El-hâc 'abd-, ekber
Ey pâdişâh-ı fehhâm Sultân Hâci Bayram
Rûhân ister ikrâm Müştâk abd-i çâker¹¹

Elif-name, “Elif” ve “nâme” kelimelerinin terkip olarak birleşmesi ile ortaya çıkan birleşik bir kelimedir. “Elif”, Arap alfabesinin ilk harfinin ismi,¹² “nâme” ise “mektup, risâle, kitap”¹³ anlamlarında Farsça bir kelimedir. Bu iki kelimenin birleşmesi ile bir manzume türüne ad ortaya çıkmıştır.

Elif-namelere kesin bir tarif getirmenin zorluğundan bahseden Nihat Öztoprak, şöyle bir tanımlamada bulunmaktadır: “*Mısra veya beyitlerin ilk harfleri alt alta getirildiğinde, elif'ten ye'ye alfabetik bir şekilde sıralanan, gazel, kaside, müseddes gibi farklı şekillerle yazılabilen, daha çok dini ve didaktik konulu olmakla birlikte her konuda örnekleri görülebilen şiiirlerdir.*”¹⁴

Elif-name ile ilgili bir tanımlama da Abdurrahman Güzel tarafından yapılmıştır: “*Osmanlı Türkçesindeki otuz üç harfin değişik konularda, değişik şekillerle, genellikle mısra başlarındaki harflerin alt alta alfabetik sıra ile beyitler hâlinde yazılarak devam etmesi neticesinde*

¹⁰ Tulum, “Murat Bardakçı'nın Hesabı Müştak Baba'nınkine Uymadı”, s. 127.

¹¹ Tulum, “Murat Bardakçı'nın Hesabı Müştak Baba'nınkine Uymadı”, s. 125.

¹² Elif harfinin edebiyatımızdaki yeriyle ilgili bilgi için bkz. Âmil Çelebioğlu, “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebi Hususiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınları, 1998, s. 607-624.

¹³ Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Kâti*, haz. Mürsel Öztürk & Derya Örs, Ankara: TDK Yay., 2000, s. 540.

¹⁴ Nihat Öztoprak, “Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri”, *Ulusal-rarası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Bildiriler 2 (K-Z)*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2009, c. 2, s. 817.

*oluşan manzum eserlerdir.*¹⁵

Elif-nameler, günümüzde akrostiş diye bilinen, dizelerin ilk harfleri ile yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda bir isim çıkan muvaşşah¹⁶ sanatıyla bağlantılıdır. Türk edebiyatında bu manzumelere muvaşşah yerine “elif-name” başlık olarak tercih edilme sebebi ise çok sayıda elif-name örneği verilmesindedir.¹⁷

Divan, halk ve tekke edebiyatında çok sayıda örnekleri bulunan elif-nameleri, şekil ve muhteva özellikleri ile ortaya koyan bir çalışma günümüzde yapılabilmemiş değildir. Bazı çalışmalarda ise elif-namelerin tanıtımı yapılmıştır.¹⁸ Öztoprak, Elif-nameler ile alakalı Âmil Çelebioğlu'nun düşüncelerinin, III. Milletlerarası Türkoloji Kongresindeki (İstanbul: Eylül 1979) “Türk Edebiyatında Elif-nameler” adlı tebliğinin bildirilerin basılmamasından dolayı elde olmaması sebebiyle bilinmediğini beyan etmektedir.¹⁹ Elif-namelere dair Âmil Çelebioğlu'nun düşüncelerini yazarın “Harflere Dair” isimli makalesinden öğrenmekteyiz.²⁰

¹⁵ Güzel, *Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı*, s. 634.

¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Tavukçu, “Akrostiş (Muvaşşah)”, s. 220-235.

¹⁷ Çelebioğlu, “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler”, s. 605.

¹⁸ Fikret Türkmen, “Yazılı Kaynaklardaki (Cönklerdeki) Bektaşî Şairlerin Şiirlerinde Görülen Yeni Şekiller”, *1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 339-355; Selami Turan, “Hatâyî'nin Elif-nâme Tarzında Yazılmış Şiirleri”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları* 11, 2004, s. 107-125; Nihat Öztoprak, “Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri”, c. 2, s. 817-829; Nihat Öztoprak, “Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnameleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 35, 2006, s. 135-167; Gülşen Candan, “Senî Ali'nin Elif-nâmesi”, *Turkish Studies Dergisi* 7(1), 2012, s. 631-641; Namık Açık-göz, “Bakâyî'nin Battal-nâme Adlı Eserindeki Elif-nâme”, *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, ed. Tuncer Gülensoy, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 1989, s. 1-5; Mustafa Demirel, “Âşık Paşa'nın Elif-nâmesi ve Dil Özellikleri”, *Bilgi*, 3, 1996, s. 202-246; Burhan Kaçar, “Türk Edebiyatında Elif-nameler”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 307-316; Hüseyin Özcan, “Hataî'nin Elifnâme Şeklinde Yazdığı Düvazdeh”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 76, 2015, s. 191-204; Ferudun Hakan Özkan, “Kaygusuz Abdal'ın Elifnâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 64, 2012, s. 185-195; Hakan Taş, “Deli Birâder Gazâlî [ö. 1535?]'nin Elif-nâme'si”, *Turkish Studies* 3/2, 2008, 642-652; Mehtap Erdoğan, “Kıbrıslı Kenzî'nin Elif-nâmeleri”, *Kıbrıs Türk Kültür ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Mihriban Aylanç-Gürkan Gümüşatam, Kıbrıs: Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 243-255; Ahmet Gökçimen, “Türkmen Edebiyatında Elifname”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 43, 2010, 105-120 vb. elif-nameler ile ilgili yapılan çalışmalardır

¹⁹ Öztoprak, “Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnameleri”, s. 137.

²⁰ Çelebioğlu, “Harflere Dair”, *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi* 11/1, 1980, s. 62-65.

Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında pek çok örneği bulunan elif-nameleri, Öztoprak özelliklerine göre beş gruba ayırmıştır: Düz elif-nameler, mısra başlarındaki kelimelerin ilk harfi eliften ye harfine kadar sırayla yazılan elif-namelerdir. Bu elif-name türünde harfler yazılarak vezne dâhil edilirler. Düz elif-namelerin kendi aralarında farklı türleri mevcuttur. Mısra başı alfabetik olanlar, beyit ve dörtlük başı alfabetik olanlar, mısra içinde harflerden biri ya da bir kaç yer alanlar, hem mısraın ilk harfinde hem de sonraki kelimelerde kullanılan düz elif-name türlerinden bahsetmek mümkündür.

Ters elif-nameler, düz elif-namelerin aksine mısra ya da beyit başlarına son harf olan ye'den ilk harf elife doğru yazılan elif-namelerdir. Düz-ters elif-nameler, beyit ve mısra başlarında ilk harf ile son harf, daha sonra baştan ve sondan ikinci harflerle yazılan (elif-ye-ba-lâmelif) elif-namelerdir. Mesnevi nazım şekli ile yazılan elif-nameler, mısra ve beyitlerin kafiyeleri alfabetik dizilen elif-namelerdir.

Halk oyunu şeklinde yazılan elif-nameler, bu tür elif-nameler eğitim amaçlı olarak yazılanlardır. Mısra başlarındaki harfler elif'ten ye'ye doğru yazılırken ilk kelime bir şehir, ikinci kelime bir sanatçı ve üçüncü kelimedede ise o sanatçının vermiş olduğu bir eserin ismidir. Bu kelimelerin mısra başlarında harfle başlamak gibi zorunluluğu vardır.²¹ Mehmet Arslan, ebced harfleri kullanılarak yazılan elif-name türünden haber vermektedir. Bu tür elif-namelerin hem düz hem de ters örnekleri mevcuttur.²²

Hanife Dilek Batislam, “Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Elif-Nâmeleri” adlı makalesinde noktasız harflerle yazılan elif-name türünden bahsetmektedir.²³ Elif-namelerle ilgili Öztoprak'ın dışında Burhan Kaçar ve Doğan Kaya'nın da birer tasnif yapmışlardır.

Kaçar'ın yaptığı tasnif:

1-Mısra başında ve beyitler hâlinde olanlar.

2-Mısra başında ve dörtlük hâlinde olanlar.

²¹ Öztoprak, “Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri”, c. 2, s. 818-822.

²² Arslan, “Mihri Hâtun Divanı'nda Sanatlı Manzumeler”, s. 30.

²³ H. Dilek Batislam, “Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Elif-Nâmeleri”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İnceleme Dergisi*, 1/2, 2018, s. 10.

3-Mısra sonunda ve beyit hâlinde olanlar.

4-Mısra ortasında ve başında olanlar.

5-Destan tarzında olanlar.²⁴

Kaya elif-namelerin yapıma şekilleri ile bir tasnif de ortaya koymuştur:

1-Elif ve diğer harflerin beyit başlarına getirilmesiyle yazılanlar.

2-Elif ve diğer harflerin dörtlüklerin başlarına getirilmesiyle yazılanlar.

3-Elif ve diğer harflerin dörtlüklerde sıra ile her dizenin başına getirilmesiyle yazılanlar.

4-Elif ve diğer harflerin beyitlerin sonlarına getirilmesiyle yazılanlar.

5-Beyitlerle yazılmış manzumelerde elif ve diğer harflerin mısra başlarına ve ortalarına getirilmesiyle yazılanlar.²⁵

Kaplan; Öztoprak, Kaçar ve Kaya'nın yapmış olduğu tasniflerden yola çıkarak elif-name tertipleri ile ilgili on iki madde ortaya koymuştur.²⁶ Yapılan son çalışmalar bize şunu göstermektedir: Yeni elif-nameler bulunduğca farklı elif-name türleri de ortaya çıkmaya devam edecektir.

Türk edebiyatında Dukakinzade Ahmet Bey, Fuzûlî, Hatayî, Kâimî, Kaygusuz Visalî Alaeddin, Âşık Ömer, Mihrî Hatun, Hâşimî, Nihânî, Esrar Dede, Kul Seher Abdal, Âşık, Erbâbî, Fakîh, Fahrî, Hâşimî, Nesîmî, Sırrî, Giritli Aşkî, Senî Ali vb. şairler elif-name türünde örnekler vermiştir.²⁷ Çelebioğlu sayısal olarak divan edebiyatında 100'e yakın elif-name tespit ettiğini belirtmiştir.²⁸ Öztoprak yaptığı araştırmada 80'e

²⁴ Burhan Kaçar, "Türk Edebiyatında Elif-nameler", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektörün Bildirileri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 310-311.

²⁵ Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, s. 310.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Kaplan, "Müniri'nin Şiirlerinde Harf Simgeçiliği ve Şairin Elif-nâmesi", s. 198-199.

²⁷ Öztoprak, "Bursalı Fevzi Efendi'nin Elifnameleri", s. 137.

²⁸ Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler", s. 605.

yakın elif-name tespit ettiğini vurgulamıştır.²⁹ Mehtap Erdoğan ise 2014 yılında “Kıbrıslı Kenzî'nin Elif-nâmeleri” adlı bildirisinde Mehmet Arslan'ın henüz kitaplaştırmadığı 200'e yakın elif-name tespit ettiğinin bilgisini vermektedir. Kaplan, Kaçar'ın 100 civarında elif-nameye ulaştığını beyan etmektedir. Mehmet Temizkan'ın yayımladığı kitapta 72 adet elif-name yer almaktadır. Bu elif-namelerin çoğu halk şairlerine aittir.³⁰

Elif-namelerde genellikle fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün aruz kalıbı tercih edilmiştir. Nadiren aruzun diğer kalıplarıyla da örnekler verildiğini görmekteyiz. Kaplan bu oranları istatistiksel olarak şöyle vermiştir: *Elif-nâmeler Öztoprak'ın da belirttiği gibi çoğunlukla fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp % 46 oranında tercih edilmiştir. Bu kalıptan sonra sırasıyla feilâtün feilâtün feilâtün feilün (% 13), mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün (% 12) kalıpları tercih edilmiştir. Şairler bu kalıpların yanı sıra fâilâtün fâilâtün fâilün, mefâilün mefâilün feülün, feilâtün feilâtün feilün, feilâtün mefâilün feilün, müstefilün müstefilün, mefûlü mefâilü mefâilü feülün, müfteilün fâilün müfteilün fâilün, müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün, müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün gibi kalıplarla da elif-nâme yazmışlardır.*³¹

Türk edebiyatında birçok şairin elif-name yazdığını belirtmiştik. Edebiyatımızda elif-name yazan şairlerden biri de 19. yüzyıl şairlerinden Seyyid Süleyman Mahvî'dir.

2. Seyyid Süleyman Mahvî'nin Hayatı ve Sanatı

2.1. Hayatı³²

Müellifin Divân'ında adı *es-Seyyid Süleymân Mahvî* olarak kaydedilmiştir. Seyyid Süleyman Mahvî Divân'ı, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde (GE4953) numaralı kayıtta yazma olarak yer

²⁹ Öztoprak, “Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnameleri”, s. 136.

³⁰ Kaplan, “Münîrî'nin Şiirlerinde Harf Simgeçiliği ve Şairin Elif-nâmesi”, s. 196.

³¹ Kaplan, “Münîrî'nin Şiirlerinde Harf Simgeçiliği ve Şairin Elif-nâmesi”, s. 200.

³² Şair'in hayatı ile ilgili XIX. yüzyılda yazılan: Şefkat Seyyid Abdülfettah'ın *Tezkiretü's-Şua'rá*, Tevfik'in *Mecmûatü'l-Terâcim*, Esad'ın *Bahçe-i Safâ-Endûz*, Arif Hikmet'in *Tezkire-i Şua'rá*, Fatin'in *Hâtimet'ül-Eş'âr*, *Kâfile-i Şu'arâ* tezkireleri ile Nail Tuman'ın *Tuhfe-i Nailî* gibi eserlerde şair ile ilgili bilgiye rastlanılamamıştır. Fatin'in tezkiresinde Mahvî adında iki şairden bahsediliyorsa da bu şairlerin Seyyid Süleymân Mahvî ile alakaları bulunmamaktadır.

almaktadır. eş-Şakaiku'n-Nu'maniye ve Zeyilleri,³³ Mecmûatü't-Terâcim,³⁴ Osmanlı Şairleri,³⁵ Sicill-i Osmanî,³⁶ Osmanlı Müellifleri,³⁷ Son Asır Türk Şairleri,³⁸ Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü,³⁹ Bursa Şairleri,⁴⁰ Şair Tezkireleri⁴¹ müellifin hayatı ile ilgili bilgilere ulaşamamaktadır.

Müellifin nereli olduğuna dair herhangi bir bölge, şehir, kasaba, mahalle ve köy ismi de geçmemektedir. Eserini h. 1266/m. 1850'de bitirdiğini belirtmesini dikkate alarak, şairin bu tarihten önce doğduğunu söyleyebiliriz.⁴²

Şükür Hakağa muharremde dedim târîh-i itmâmın

Kemâl-ı aşk ile tâm eyledi Maḥvî bu dîvânı

Gazel 416/7⁴³

Seyyid Süleyman Maḥvî'nin eserine düşürdüğü bitirme tarihine göre 1850'den sonraki bir tarihte vefat etmiştir.

2.1.1. Mahlası

Seyyid Süleymân Maḥvî, intisap ettiği şeyhten mahlasını aldığını aşağıdaki dörtlükle şöyle beyan etmektedir.

Pîrim bâña Maḥvî dedi

Rûz [u] şeb balık buldu

Yolun böyle bend eyledi

³³ Abdülkadir Özcan, eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

³⁴ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mehmet Tevfik Efendi: Mecmûatü't-Terâcim*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

³⁵ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.

³⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1997.

³⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mustafa Tatçtı & Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000.

³⁸ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Sebil Yayınları, 1997.

³⁹ Mustafa İsen vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

⁴⁰ Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri*, Bursa: Asa Kitabevi, 1998.

⁴¹ Haluk İpekten vd., *Şair Tezkireleri*, İstanbul: Grafiker Yayınları, 2002.

⁴² (كمال عشق ايله تام ايلدى محوى بو ديوانى ۱۲۶۶) ebcet olarak 1266 tarihi, miladî olarak 1850 tarihini vermektedir. Seyyid Süleyman Maḥvî Divanı vr. 124/a.

⁴³ Rıdvan Çetin, *XIX. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinden Seyyid Süleymân Maḥvî Divânı (İnceleme-Metin)*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 7.

* İlk numaralandırmalar Divân'ındaki manzumelerin yerini, ikinci numaralandırma ise beyit, dörtlük ve bentlerini göstermektedir.

*Daḥl eyleme şūfî şaşkın*⁴⁴

‘Adet 334/9

2.1.2. Tahsili

Seyyid Süleyman Mahvî'nin öğrenim hayatına dair bilgilere de ulaşılammaktadır. Divan'da bazı kelimelerin imlasını karıştırması ve halk şivesine ait kelimeleri olduğu gibi kullanması, bize onun düzenli bir medrese eğitimi almadığını düşündürmektedir. Ancak müellifin şiirlerinde kullandığı ayet, hadis ve dini bilgiler bu konularda birikimi olduğunu göstermektedir. Mesela Kur'an'da hangi konuda kaç ayet geçtiğini ayrıntısıyla vermiştir.

Diñle biñ iki yüz  oksan yedi şayet
 ummetiñ ha  ında buyurdu  al t
   yüz yetmiş beşi h l-i kıy met
Ah v lin bildirdi düşme g m na
Biñ yedi yüz  yet kış ş  enbiy 
Biñ  yet-i  at k ha  ında ma n 
Yedi yüz  yeti ha  ında zin 
Yetmiş  yet rız  için cih na
Yüz altmış  yeti cih d-ı ekber
Yüzü  ada adan verdi   n haber
 ki yüz  yeti zek tda s r r
Biñ  yeti tic ret [ ] d kk na
Ell   yet nik h için gelmişdir
On dördü h 'izde karar k lmışdır
Res lu'll h böyle buyurmuşdur
Cev b verdim bir bir hep k mil ne

362/19-22⁴⁵

Seyyid Süleyman Mahvî'nin, Allah ve Peygamber sevgisi, Allah ve

⁴⁴  etin, XIX. Yüzyıl Mutasavvıf  airlerinden Seyyid S leym n Mahv  Div n  ( nceleme-Metin), s. 8.

⁴⁵  etin, XIX. Yüzyıl Mutasavvıf  airlerinden Seyyid S leym n Mahv  Div n  ( nceleme-Metin), s. 8.

Resulüne kavuşma isteği dünyanın fâniliği ve geçiciliği, dünya nimetlerini terk edip nefsinin terbiye etme gibi tasavvufî konuları işlemesi, bazen de kendisi için derviş sıfatını kullanması, onun tekke şairlerinden olduğunu ve tekke kültüründen istifade ettiğini göstermektedir. Müellifin şiirlerine baktığımızda kuvvetli bir itikada sahip olduğunu görmekteyiz

*Cihân bâğında gülşen bülbüle ey dil şerî'atdır
 Şerî'at tâc-ı Ahmed hırķa-i Hakkdan cinâyetdir
 Erenler vuşlat-ı Hakk'a erişir hep şerî'atdan
 Bu sırrı fark edüp sen añlar iseñ çün devletdir
 Budur kıavl-i Resûlu'llâh budur hem fi'î-i peygamber
 Şırâṭ-ı müstaķîm añla gönül murğ-ı ṭarîķatdır
 Ṭarîķat ehline lâzım olan dört nesnedir ol
 Bir[i] teslim-i rızâ biri şabr-ı ğanâ'atdır
 Bu dört hâzîne kim mâlik olursa pâdişâhdır ol
 İşî dâ'im o sulṭânıñ nihâyet hep selâmetdir
 Harâmından helâlinden çeküp el terki terk etmek
 Hicâbdır hep bular Hakk'a olan maķşûd ferâğatdır
 Geçüp bu tâc-ı hırķadan sülûk⁴⁶ eyle yürü Maḥvî
 Eriş gel vuşlat-ı Hakk'a geçer 'ömrüñ nihâyetdir*

Gazel 113/1-7⁴⁷

2.1.3. Tarikatı

Şair Uşşâkıyye tarikatına mensup olmasına rağmen şiirlerinde Hurufî, Alevî-Bektaşî, Melâmî ve Nakşibendî tarikatlarına ait ritüellere de yer vermiştir.

2.1.3.1. Uşşâkıyye

Seyyid Süleyman Mahvî en yaygın tarikatlardan Halvetiyye'nin Uşşâkıyye koluna intisap etmiştir. Uşşâkıyye, XVI. yüzyılın son

⁴⁶ Metinde "sülûk" şeklinde yazılmıştır.

⁴⁷ Çetin, XIX. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinden Seyyid Süleymân Mahvî Divânı (İnceleme-Metin), s. 9.

çeyreğinde Hüsâmeddîn Uşşâkî tarafından kurulmuştur. Tarikatın silsilesi Hüsâmeddîn Uşşâkî'nin şeyhi Emîr Ahmed Semerkandî vasıtasıyla Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn'e ulaşmaktadır.⁴⁸

“Hüsâmeddîn Uşşâkî, meşhur şeyhlerden olup, namına mensup tarikatın kurucusudur. Aslen Buharalı olup, Seyyid Ahmed Semerkandî'nin talebesi iken, bu tarafa hicretle Uşak kasabasında ikamet ettiği için Uşşâkî nisbetiyle meşhur olmuştur. Kasımpaşa'da kendilerine bir zaviye yaptırılarak postnişin olmuş; 1574'te Konya'da vefat etmiştir. Okmeydanı'nda defnedilmiştir.”⁴⁹

Ĥâk-i pâ-y-ı Şeyĥ Ĥüsâmeddîn'i tütüyâ çeşmine
Kim kıııarsa Maĥvî-veş sultân olur devrân bu yâ

Gazel 12/11

zâhîr [ü] bâtın penâhımdır Ĥüsâmeddîn benim
Maĥrem evvel kibriyâ pîrâna düşdü gönümüz

Gazel 152/8

Ĥapunda ĥul olunca Maĥvî şâhım Şeyĥ Ĥüsâmeddîn
Ĥün olduñ şübhe-i râh-ı penâhım Şeyĥ Ĥüsâmeddîn
Olunca âsitâniñ secde-gâhım Şeyĥ Ĥüsâmeddîn
Erişdi himmetiñle Ĥaĥĥa râhım Şeyĥ Ĥüsâmeddîn
Anıñ-çün murġ-ı dile bâġ-ı vuşlat âşiyân oldu

Muhammes 413/V⁵⁰

Seyyid Süleyman Mahvî'nin şiirlerinde bahsi geçen bu tarikatın önemli zatlarından birisi de Şeyh Alâeddîn Uşşâkî'dir. Şeyh Alâeddin, Ahmed Semerkandî'nin halifelerindedir. Hüsâmeddîn Uşşâkî ve Manisalı Şeyh Ahmed Şemseddîn ile aynı yüzyılda yaşamıştır. Türbesi Uşak'ta Kabaklar köyünde bulunmaktadır.⁵¹

Tarîĥ-ı müstaĥîm üzre ‘azîzim Ĥaĥĥ’a râhımdır
Süç[ü]d etdim ĥaĥîĥat Şeyĥ ‘Alâ’eddîn ĥıble-gâhımdır

⁴⁸ Mahmut Erol Kılıç, “Uşşâkıyye”, TDVİA, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, c. 42 s. 232-233.

⁴⁹ Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alâm, İstanbul: Mihran Yayınları, 1894, c. 4, s. 3156.

⁵⁰ Çetin, XIX. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinden Seyyid Süleyman Mahvî Divanı (İnceleme-Metin), s. 10.

⁵¹ Haşim Tümer, Uşak Tarihi, İstanbul: Gün Matbaası, 1971, s. 152.

Gazel 103/1

2.2. Sanatı

Mahvî yazdığı şiirlerle övünmediğini bir beyitte belirterek bu alanda sanatsal bir amaç gütmeyi söylemektedir. Kendisini şiire yönlendiren sebep olarak dünyanın kendisine çektiği cefa ve ezaları göstermektedir.

Şanma zâhid şâ'irim ben şi'r ile faḥr eylerim

Çarḥ-ı gerdûnuñ cefâsı söyledir dîvân baña

‘Adet 18/6

Müellifin manzumelerinde imla hataları, Arapça bazı tamlamaların yazılışlarında farklılıklar bulunmaktadır. Cebrâil (a.s.) için kullanılan rûhu'l-kudûs ve rûhu'l-emîn sıfatlarındaki ruh kelimesinin (*Rûḥu'l-ḳuddîs, rûḥu'l-emîn*) şeklinde yazıldığını görmekteyiz. Divan'daki (*yoḥsa, çoḥ, aṭlaz*) kelimeleri kaf (ك) harfinin yerine ḥı (ح) ve (ح) harfi; (س) harfi yerine, zel (ز) kullanması, Eski Türkçede kullanılan -UBa ekini (*görüben*) kullanmıştır.

Sonuç olarak Seyyid Süleyman Mahvî, XVIII. Yüzyılda yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Şiirlerinde dinî-tasavvufî konuları işlemiştir. Sufi bir şair olması ve didaktik şiirler yazması hasebiyle yalın bir dil kullanmıştır. İyi bir medrese eğitimi görmediği için bazı kelimelerin imlasında hatalar yaptığını görmekteyiz.

3. Seyyid Süleyman Mahvî'nin Elif-nameleri

3.1. Şekil Özellikleri

Seyyid Süleyman Mahvî'nin Dîvân'ında yer alan iki elif-namesi de gazel nazım şekli ile yazılmıştır. Birincisi 15, ikincisi 19 beyitten oluşmaktadır. Bunlar düz elif-namelerin “Beyit veya dörtlük başları alfabetik olan elif-namelere” ait birer örnektir. Her bir mısra bir harfle başlamaktadır. Harfler vezne (Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün) dâhildir.

Elif Allâh zât-ı pâkiñ ḥürmeti-çün ey Ḥudâ

Bâ benim işyânım cefv et eyle luṭ fuñla cāṭâ

Tâ teraḥḥüm eyle yâ Rabbî benim aḥvâlîme

***Şā** senā etmek baña lâzım k̄ulum yā Rabbenā*

.....

***Şin** şeb-i zulmetde k̄aldım görmezem dīdārīñi*

***Şād** şifātīñ aşkına ver k̄albe nūruñdan ziyā⁵²*

3.2. Elif-namelerinin Muhteva Özellikleri

Elif-namelerde, hem dinî hem de din dışı konular işlenebilmektedir. Seyyid Süleyman Mahvî'nin iki elif-namesi de dinî-tasavvufî bir muhtevaya sahiptir. İlk şiirinde elif harfinin Arapçada Allâh isminin ilk harfi olduğunu belirtmiş, alfabe sırasına uygun harflerle başlayan kelimelerle Allâh'ın yüce sıfatlarını ve kendisinin sahip olduğu kusurları karşılaştırarak elif-namesini yazmıştır. Söz konusu Elif-name, Mahvî'nin bir nevi münacatı olmuştur.

3.2.1. Birinci Elif-name'nin Metni

1. ***Elif** Allâh zāt-ı pākīñ h̄ürmeti-çün ey Hūdā*

***Bā** benim 'işyânım 'afv et eyle luṭfuñla 'aṭā*

(Ey Huda! Senin zatını gösteren elifin hürmeti için benim isyanımı affederek, lütfunla ata kıl.)

2. ***Tā** teraḥḥūm eyle yā Rabbī benim aḥvāluma*

***Şā** senā etmek baña lâzım k̄ulum yā Rabbenā*

(Ya Rab! Benim ahvalime merhamet et. Buna karşı seni övmek ise bana gereklidir.)

3. ***Cim** cihānīñ varlığı seniñ daḥı bir nesne yok*

***Ḥā** ḥaḳīḳat varlığıñdandır seniñ 'arz [u] semā*

(Cihanda yegâne varlık sensin, yer ve gök senin hakikatınle vardır.)

4. ***Ḥā** ḥayır şer cümlesinden ḥayra ālāt et beni*

***Dāl** devāsız derde düşdüm eyle dermān dā'imā*

(Ey Rabbim! Hayırlar ve şerler arasında her daim beni hayra aracı et. Devasız bir derde düştüm, dermanı sendedir.)

⁵² Çetin, XIX. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinden Seyyid Süleymân Mahvî Divanı (İnceleme-Metin), s. 97-98.

5. **zāl** zelil [ü] bî-mecâlim sen bilirsîñ hâlîmî

Râ Rahîmsîñ rahmetîñ çok luṭf edüp rahmet baña

(Zelil ve zayıf bir varlık olduğumu ve bu hallerimi sen biliyorsun. Rahîm olan sensin, rahmetinle muamele et bana.)

6. **Zâ** zebûn etdi beni aḥdâ-yı nefsim kııl ḥalâş

Sîn selâmet bulmaḵ isterdim elinden bî-riyâ

(Ey Rabbim! Beni güçsüz ve aciz bırakan düşman nefsimden kurtar. Riyasız olarak selameti senden bulmak istiyorum.)

7. **Şîn** şeb-i zulmetde ḵaldım görmezem didârîñî

Şâd şîfâtüñ Öaşḵına ver ḵalbe nûruñdan ziyâ

(Karanlıklar içinde kaldım, didârını göremiyorum. Sen sıfatlarının aşḵına kalbime nurundan aydınlık ver.)

8. **Dâd** dâlâletde beni ḵoyma kerem-kânım medet

Ṭâ ṭamâḥım gün-be-gün artmaḵda bulmaz intihâ

(Ey Rabbim! Bu dünyada nefsimin sonsuz istekleri bitmiyor. Sen bu hale bakıp beni dalalette bırakma, bana yardım et.)

9. **zâ** zalım nefsim beni senden baḥîd etmek diler

ʿAyn ʿatâ ḵıl ben ğarîbîñ etme ḵurbuñdan cüdâ

(Ey Rabbim! Zalim nefsim beni senden uzak kılmak ister. Sen ata kıl, beni senden uzak kılma.)

10. **Ġayn** ğanâḥat ḵılmadı bende saña maḥlûmdurur

Fâ fenâ mülkü beni bend etdi ben oldum fenâ

(Ey Rabbim! Nefsim kanaat kılmadı bu sana malumdur. Fena olan mülk beni kendisine bağlayarak, beni de yok etti.)

11. **Ḵâf** ḵamu ḵükmüñdedir ḵükmüñ fenâ bulmaz seniñ

Kâf kelâm-ı zâtüñ oldu derdime buldum şîfâ

(Ey Rabbim! Her şey senin hükmündedir. Senin hükmünde olan şeyler yok olmazlar. Zâtının kelamı ile derdime şîfa buldum.)

12. **Lâm** leṭâfet baḥrı sensîñ luṭfuna olmaz ḵıyâş

Mîm muḥîn ol pâdişâhım eyledim ʿömrüm hebâ

(Letafet denizi sensin, lütfuna olmaz kıyas. Ey padişahım! Ömrümü heba ettim, sen bana yardım et.)

13. **Nûn** nedir dir senden özge hâlimi 'arz eylesem

Vāv vişâliñden beni dūr etme bir ân kibriyâ

(Senden başka kime halimi arz edeyim. Beni bir an bile vuslatından uzak etme.)

14. **Hâ** hidâyet eyle derdim söyleyim dert ehline

Lâmelif lâ-şek saña derdimden etmem iştikâ

(Beni doğru yola ilet ki derdimi dert ehline söyleyeyim. Yoksa dertlerimden yana sana karşı bir şikâyetim yoktur.)

15. **Yâ** İlâhî zıkr [u] fikrim Mahvî âbâd olmadım

Ver murâdım cümlesin yâ Rabbi yüz tıtdum saña

ØAdet 2 [Gazel]

(Ey Rabbim! Mahvî senin zikrin ve fikrinle abat olur. Ne muradım varsa cümlesini bana ver. Ben sadece sana yüz tutup sadece senden isterim.)

3.2.2. İkinci Elif-namesi

Seyyid Süleyman Mahvî'nin ikinci elif-namesi Düz elif-name türüne örnek oluşturmaktadır. Manzume 19 beyitten oluşmasına rağmen harfler 15. beyitte son bulmaktadır. Konunun tamamlanmamasından dolayı müellif dört beyit daha eklemiştir. Eklenen beyitler harflerden bağımsız olarak yazılmıştır. Birinci elif-name konusu itibariyle münacata örnek teşkil ederken, ikincisi hem münacat hem de na'ta örnektir. Uşşâkî tarikatı için Hz. Peygamber'in öneminden bahsetmektedir.

3.2.2.1. İkinci Elif-namenin Metni

1. **Eylerim yâ Rab seniñ birliğ[iñ] e hamd [ü] senâ**

Besmeleyle ism-i pâkiñ virdim oldu ibtidâ

(Ya Rab! Senin birliğine hamd ü sena ederim. Besmele ile birlikte ism-i pakini vird edindim en başta.)

2. **Tâ elest peymânesinden Øaşkıñıñ mecbûruyum**

Sâbit etdim derd-i Øaşkıñ derde oldum mübtelâ

(Elest meclisinde verdiğim yeminden dolayı senin aşkına düşmüşüm. Aşk derdimi her zaman sabit kılıp bu aşka müptela oldum.)

3. *Cümleniñ maqşüdu sensiñ yâ ilâhe'l-Öâlemîn*

Ĥamdü lillâh şimdi ben zâtıñla oldum âşinâ

(Ya İlahi! Cümle âlemin maksudu sensin, elhamdülillah senin zatınla şimdi aşına oldum.)

4. *Ĥayrı şerri bilmez idim olmasaydı şefkatin*

Derde dermân kim kılarıdı gelmese çün müntehâ

(Senin şefkatin olmasa, hayır ve şerri bilmezdim. Dertlere kim derman ederdi, sondaki (Hz. Peygamber) gelmeseydi.)

5. *Žât-ı pâkiñden tecellî olmasa ger nür-ı žât*

Râh-ı Ĥaqq'ı kim bilirdi ibtidâ vü intihâ

(Senin zatından zatının nuru (Hz. Peygamber) tecelli etmeseydi, hak yolunun başını ve sonunu kim bilebilirdi.)

6. *Zümre-i ÖUşşâka hâdî çünki etdin Ahmed'i*

Sırr-ı kudret nür-ı zâtıñdır Muhammed Muşţafâ

(Âşıklar zümresine (Uşşâkîlere) Ahmed'i (sav) kılavuz kıldın. Kudretinin sırrı ve zatının nuru Muhammed Mustafa'dır.)

7. *Şâh-ı kevneyni cihândır ins [ü] cinniñ rehberi*

Şıdkıla imân iden ÖUşşâka oldu reh-nümâ

(İki âlemin padişahu, insanların ve cinlerin rehberidir. Doğrulukla iman eden âşıklara (Uşşâkîlere) yol göstericidir.)

8. *Ĥarb-ı Öaşkıñ şamarından t atmayanlar mâh-rü*

ĤalÖat-ı Ĥüsnüñ ne bilsin görmeyenler mâh-liķâ

(Ay yüzlü sevgilinin aşkının darbelerinden tatmayanlar, ay yüzlü birini görmeyenler senin güzelliğinin görünüşünü ne bilsin.)

9. *Zâhirâ zâhid seniñ bilmez kemâl-i ķadriñi*

ÖAyn-ı zâtıñ kim ki bildi evliyâdır evliyâ

(Zahire aldanan zahid senin mükemmel kadrini bilemez. Senin zatını kim bildiyse evliya oldu.)

10. *Ġayra muhtâc eyleme yâ Rab habibiñ Őaşkına*

Fahr-ı Őâlem Hağ için muhtâcım ancak ben saña

(Ya Rab! Sen habibin aşkına beni başkasına muhtaç eyleme. Ey Fahr-ı âlem! Allâh için sadece sana muhtacım.)

11. *Ķıl kerem-kânım meded etme kapıñdan nâ-ümîd*

Gel kerem kıl Ķurb-ı zâtıñdan beni etme cüdâ

(Medet kıl, kapından ümitsiz etme beni. Kerem kıl, beni zatından uzak etme.)

12. *Leşker-i Őîrfânıla haşr eyle yâ Rabbî beni*

Mahrum etme vuşlatıñdan sen beni yâ Rabbenâ

(Ya Rab! Beni ârifler ordusuyla birlikte haşreyle. Beni sana vuslattan mahrum etme ey Rabbimiz!)

13. *Nâ-ümîd olsam döker Ķan eşk-i çeşmim rûz [u] şeb*

Var iken sen ben kime muhtâc olam ey dil-rübâ

(Ümitsiz olsam gece gündüz, gözlerim kanlı yaş döker. Ey gönül alan! Sen varken ben kime muhtaç olayım.)

14. *Hep seniñ-çündür benim Őâlemde bî-zâr olduğum*

Lâm elif Ķaddim Ķıluþ dâl eylediñ sen dilberâ

(Âlemde bî-zâr oluşum senin içindir. Ey gönül alan! Elif gibi olan kaddimi dal eyledin.)

15. *Yüz sürüp Ķapıñda dâ'im âsitânıñ beklerim*

Yâ n'olur Ķâlim benim ger olmasa senden Őaça

(Kapına yüz sürüp daim eşiğinde beklerim. Eğer senden bağışlanma olmazsa benim halim ne olur.)

16. *Yâ İlahî Őaşkıla meddâñıñ oldum gerçi ben*

Yâr-ı Ķârı rehberim oldu İmâmü'l-Müctebâ

(Allâh'ım! Ben aşk ile senin meddahın, övücün oldum. Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı, seçilmiş imam (Hz. Ebubekir) gibi rehberim oldu.)

17. *MerĶamet et sen baña ben bir zaŐif üftâde kim*

Yed-i Ķudret sendedir Ķükmündedir Őarz [u] semâ

(Merhamet et bana, ben zayıf bir düşkünüm. Her şeyin kudreti senin elinde, arz ve semanın hükmü sendedir.)

18. *Yârîmi ağyârımı terk eyledim Őaşkınlâ ben*

Yoluña cânım fedâ kıldım be-ħağğ-ı enbiyâ

(Aşkınlâ yârîmi ve ağyârımı terk ettim. Enbiyanın hakkı için canımı senin yoluna feda ettim.)

19. *Çün ħağğikat Mahvî'niñ mağşûdu senden ħayrî yoğ*

Ķible-gâhımdır Muħammed secde-gâhım "lâ-fetâ"

Adet 3 [G.]

(Mahvî'nin maksudu senden ħayrîsı değildir. Kıblegahım Muhammed (sav), secdegahım ise Hz. Ali'dir.)

Sonuç

Elif-nameler, Arap alfabesinin ilk harfi olan "elif"ten başlayarak son harfi olan "ye" ile hitama ermektedir. Bu özelliği ile günümüzde akrostiş olarak bilinen mısraların veya beyitlerin baş kısmına harf veya kelimeler getirilerek bir isim ve anlam çıkartılan muvaşşah sanatı ile benzeşmektedir.

Elif-nameler hem divan hem halk hem de tekke edebiyatının temsilcileri tarafından farklı konularda kaleme alınmış manzumelerdir. Elif-nameler, divan edebiyatında mesnevi, kaside, gazel; âşık edebiyatında ise koşma ve destan gibi nazım şekilleriyle yazılmıştır. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında tevhit, münacat, naat ve methiye gibi konuların işlendiğini müşahede etmekteyiz.

Elif-nameler genellikle aruzun fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün/ kalıbı veya 11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Her konuda örneği mevcut bulunan elif-namelerin büyük çoğunluğunun dinî-tasavvufî içerikte olduğu göze çarpmaktadır.

XIX. yüzyılda yaşamış fakat kaynaklarda hayatı ile ilgili bilgilere rastlanılmayan Seyyid Süleyman Mahvî'nin divanında yer alan iki elif-name örneği dinî-tasavvufî mahiyete sahiptir.

Seyyid Süleyman Mahvî'nin ilk elif-namesi münacat türüne örnek teşkil etmektedir. Mahvî ikinci elif-namesinde işlediği konular itibariyle

hem münacat hem de naat örneğidir. Mahvî, ikinci elif-namede konuyu biraz daha geniş ele alıp sahabeden Hz. Ali ile Hz. Ebubekir'i ve intisap ettiği Uşşâkî tarikatının mensuplarını, övmüştür.

Kaynakça

Açıkgöz, Namık, "Bakâyî"nin Battal-nâme Adlı Eserindeki Elif-nâme", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, ed. Tüncer Gülensoy, 1-5, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 1989.

Arslan, Mehmet, "Mihrî Hâtun Divanı'nda Sanatlı Manzumeler", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*. Ed. Şuayip Özdemir-Ayşegül Gün, s. 23-38, Kıbrıs Balkanlar Avrasya Edebiyatları Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Atlansoy, Kadir, *Bursa Şairleri*, Bursa, Asa Kitabevi, 1998.

Aydın, Mustafa, "Müveşşah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, s. 229-231, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.

Batıslam, H. Dilek, "Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Elif-Nâmeleri", *Kıbrıs Araştırmaları ve İnceleme Dergisi*, 2018, c. 1, S. 2, s. 7-16.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*. haz. Mustafa Tatçı & Cemal Kurnaz, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2000.

Candan, Gülşen, "Senî Ali'nin Elif-nâmesi", *Turkish Studies*, 2012, 7/1, s. 631-641.

Çelebioğlu, Âmil, "Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 607-624. MEB Yayınları, İstanbul, 1998.

....., "Harflere Dair", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1980, c. 11, S. 1, s. 62-65.

Çetin, Rıdvan, *XIX. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinden Seyyid Süleymân Mahvî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2014.

Demirel, Mustafa, "Âşık Paşa'nın Elif-nâmesi ve Dil Özellikleri". *Bilgi*, 1996, S. 3, s. 202-246.

Erdoğan, Mehtap. "Kıbrıslı Kenzî'nin Elif-nâmeleri", *Kıbrıs Türk Kültür ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Mihriban Aylanç-Gürkan Gümüştam, s. 243-255, Kıbrıs, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015.

Gökçimen, Ahmet, “Türkmen Edebiyatında Elifname”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2010, S. 43, s. 105-120.

Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2006.

Güzel, Abdurrahman & Torun, Ali, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2005.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Sebil Yay., İstanbul, 1997.

İpekten, Haluk vd.. *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, İst. 2002.

İsen, Mustafa vd.. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Kaçar, Burhan. “Türk Edebiyatında Elif-nameler”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri I*, s. 307-316, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Kaya, Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

Kaplan, Hasan, “Münîrî'nin Şiirlerinde Harf Simgesizliği ve Şairin Elif-nâmesi”, *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni Bildiriler Kitabı*, ed. M. Fatih Köksal vd., s. 177-208. Kıbrıs Balkanlar Avrasya Edebiyatları Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Kılıç, Mahmut Erol, “Uşşâkıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, s. 232-233, TDV Yayınları, İstanbul, 1997.

Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Kâti*. haz. Mürsel Öztürk & Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

....., *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013.

Özcan, Abdülkadir, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Özcan, Hüseyin, “Hataî'nin Elifnâme Şeklinde Yazdığı Düvazdeh”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2015, S. 76, s. 191-204.

Özkan, Ferudun Hakan, “Kaygusuz Abdal'ın Elifnâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2012, S. 64, s. 185-195.

Öztoprak, Nihat, “Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnameleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2006, S. 35 s. 135-167.

....., “Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Bildiriler-2*, c. 2, s. 817-819, TÜBİTAK Yay., Ankara, 2009.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1997.

Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alâm*, Mihran Yayınları, İstanbul, 1894.

Taş, Hakan, “Deli Birâder Gazâlî [ö. 1535?]'nin Elif-nâme'si”, *Turkish Studies*, 2008, 3/2, s. 642-652.

Tavukçu, Orhan Kemal, “Akrostiş (Muvaşşah)”, *Kültür Tarihimizde gizli Diller ve Şifreler*, ed. Emine Gürsoy Naskali & Erdal Şahin, s. 220-235. Picus Yay., İstanbul, 2008.

Tökel, Ali, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Tulum, Mehmet Mahir, “Murat Bardakçı'nın Hesabı Müştak Baba'ninkine Uymadı”, *Derin Tarih Dergisi*, 2014, S. 26, s. 124-127.

Turan, Selami, “Hatâyî'nin Elif-nâme Tarzında Yazılmış Şiirleri”. *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 2004, S. 11, s. 107-125.

Tümer, Haşim, *Uşak Tarihi*, Gün Matbaası, İstanbul, 1971.

Türkmen, Fikret, “Yazılı Kaynaklardaki (Cönklerdeki) Bektaşî Şairlerin Şiirlerinde Görülen Yeni Şekiller”, *1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyum Bildirileri*, s. 339-355. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1999.

Zübeyiroğlu, Ruhsâr, *Mehmet Tevfik Efendi: Mecmûatü't-Terâcim*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1989.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mesnevî Tercümesi

The Mesnevi Translation of Elmalılı Hamdi Yazır

NECMİ ATİK*

Geliş ve Kabul Tarihi: 07.05.2020/11.06.2020

Öz: Elmalılı'nın, Arapça ve Fransızca'ya olan hâkimiyeti, bu dillerdeki farklı alanlara ait kaynak niteliğindeki telif ve tercüme eserleri herkes tarafından bilinmekte birlikte, Farsça'ya da vâkıf olan Elmalılı'nın bu alandaki herhangi bir çalışmasından kaynaklarda bahsedilmemektedir. Elmalılı'yı, İslâm'ın ana kaynakları üzerindeki tercüme çalışmaları, tasavvufî yönü, şiir ve edebiyatla ilgili birikimi, ilim adamlarının kütüphanelerinden eksik olmayan ve İslâmî edebiyatın şâheserlerinden biri olan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin de Farsça'dan Türkçe'ye tercüme sevk etmiştir. Çalışmamız, Elmalılı'nın, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin 366 beytinin tercümesi üzerinedir. Bu çeviri ilk kez tarafımızdan tanıtılacak ve yayınlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Mevlânâ Celâleddin Rûmi, Mesnevî.

Abstract: Although it is a well known fact that Elmalılı Hamdi Yazır is a competent user of Arabic, French and Farsi and produced some translated and copyrighted works, in the literature there is no record of information about his Farsi productions. His great passion and works on the translation of the main sources of Islamic literature in different fields lead Elmalılı to translate one of the master pieces of the Islamic heritage, the Mesnevi from Farsi to Turkish. It is one of the most prevalent and essential books in the catalogue's of every library. This article will be about Elmalılı's successful translation of Mesnevi which was brought into light for the first time by the author. This previously unknown translation covers Mesnevi's first 366 verses.

Keywords: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Mevlânâ Celâleddin Rûmi, Mesnevî.

* Araştırımcı-Yazar. necmiatik@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7370-8577>

Giriş

Mesnevî kelimesi, Arapça “s-n-y” kökünden türemiş olup, “bir şeyi bir şeye katmak ve bükmek”, “ikili, ikişerli, ikişer ikişer” anlamındadır. Ayrıca “ikinci olmak” anlamı da vardır.¹ Mesnevî, her beytin dizeleri kendi aralarında uyaklı, genellikle aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla iki beyitten binlerce beyte kadar yazılabilen bir nazım biçimidir. Bu nazım şekliyle yazılan eserlere de genel bir isimlendirme ile mesnevî denilir. Mesnevî nazım biçimi olarak Fars edebiyatına aittir. Arap ve Türk edebiyatına Farslardan geçmiştir. Bir terim olarak Fars edebiyatında kullanılmış olmakla birlikte, bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmektedir.² Araplar, mesnevîye, iki dize birbirine uyaklı olarak birleştiği için müzdevce veya urcûze adını verirler.³ Mesnevîlerin her beytinin kendi arasında kafiyeli oluşu (aa/bb/cc...) ve genellikle aruzun kısa kalıplarıyla yazılmış olması konu bütünlüğünü sağlama ve anlatım açısından şairlere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Yaygın görüşe göre mesnevî yazımında yedi vezin (hezec-i müseddesten “mefâilün mefâilün feülün” ile “mef’ûlü mefâilün feülün”; remel-i müseddes bahrinden “fâilâtün fâilâtün fâilün” ile “feilâtün feilâtün feilün”; hafif bahrinden “feilâtün mefâilün feilün”; serî bahrinden “müfteilün müfteilün fâilün” ve mütekârib bahrinden “feülün feülün feülün feül”) kullanılmıştır.⁴

Klasik gelenekte mesnevî, giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş olmak üzere üç bölümden meydana gelir. Ancak bu geleneğe Mevlânâ gibi uymayan şairler de bulunmaktadır.⁵ Mesnevîlerin “giriş bölümü”nde sırasıyla besmele, tahmid, tevhîd, münâcât, na’t, mi’râc, mu’cizât, din ulularına övgü (Medh-i Çihâr-yâr-i Güzîn, Hz. Hamza ve Abbâs’a övgü, Hz. Hasan ve Hüseyin’e övgü), dört mezhep kurucusuna, on iki imama, diğer din büyüklerine, şairlere, padişaha, devlet büyüklerine övgü ve sebab-i te’lif bulunur. Konunun işlendiği bölüm mesnevîlerin yazılış amacına matuf bölümlerdir. Hatime bölümü de

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “es-sennü” maddesi, Dârü'l-hadis, Kâhire 1434/2013, s. 707-716.

² İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 415-417, 430.

³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1992, s.167.

⁴ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul 1999, s. 47-67.

⁵ Ünver, s. 432.

denilen bitiş bölümü, mesnevî hikayesinin sona erdiği bölümdür. “Hâtîme”si olmayan mesnevîlerde sadece son beyitte eserin sona erdiği dile getirilir. Bitiş bölümünde bulunan başlıklar şunlardır: Allah’a “hamd ü senâ” ve “dua, sultana övgü ve saltanatının devamı için dua, şairin eseriyle ve şairliğiyle övünmesi, tanınmış mesnevî şairleri ve eserlerini anma, şairin eserine verdiği ad, hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlerle metni doğru dürüst okuyamayan okuyuculara yergi, bunların esere vereceği zarardan Allah’a sığınma, mesnevînin beyit sayısı, mesnevînin yazılışıyla ilgili tarihler, şairin ismi, şair ve memleketi hakkında bilgi, okuyucudan hayır dua isteme, mesnevînin vezni, Hazret-i Peygamber’e “salât” ve “selâm”.⁶

Firdevsî'nin (ö.411/1020) yazdığı 60.000 beyitlik *Şehnâme*, Esedî-i Tûsî'nin (ö.465/1073) *Gerşâpnâme*, Yusuf Has Hacib'in (ö.469/1077?) aruz vezni ile Türkçe yazdığı *Kutadgu Bilig*, Hakîm Senâî'nin (ö.525/1131) *Hadikatü'l-Hakika*, Feridüddin Attar'ın (ö.627/1230) *Mantıku't-Tayr*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö.672/1273) *Mesnevî-yi Ma'nevî*, Sa'dî-i Şirâzî'nin (ö.691/1292) *Bostan*, Yûnus Emre'nin (ö.720/1320?) *Risâletü'n-nushiyye*, Âşık Paşa'nın (ö.670/1333) *Garibnâme* adlı eserleri mesnevî nazım biçiminin ilk önemli eserlerindedir.⁷

Mesnevî tarzında sosyal eserler, tıp kitapları, tarihler, şehrengizler⁸, dinî-ahlâkî eserler, lügat kitapları ve daha başka manzumeler yazılmıştır. Mesnevî nazım biçiminin, en çok okunan, sevilen ve rağbet görenleri, aşk ve mâcerâ mesnevîleri ile tasavvufî mesnevîlerdir. Türk edebiyatında ilk mesnevî Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. XIII. yüzyılda Süle Fakih'in *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisi kadar Ahmed Fakih'in (ö. XIII. yüzyıl) *Kitâbü Evsâfî Mesâcidi's-şerîfesi* de önemlidir. Bu yüzyılda yazılan mesnevîlerin en meşhurlarından biri hatta ilk sıradaki ise Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî'sidir*. Mevlânâ'nın tam adıyla *Mesnevî-i Ma'nevî'si* o kadar meşhur olmuştur ki, bir şiirin mesnevî tarzında olduğu kaydedilmeden “mesnevî” denilince, önce bu kitap hatıra gelmektedir. Didaktik/eğiticiyi yanında, seyr-ü sülûkta bulunanlar için irşâd kitabı niteliğinde olan Mevlânâ'nın

⁶ Ahmet Kartal, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *TALİD*, Cilt 5, sayı 10, 2007, s. 353-432.

⁷ Nihat Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1971, c. I, s. 196-97; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1973, s. 99.

⁸ Âgâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 103.

Mesnevî'si, İslâmî şark edebiyatına yüzyıllarca çok tesir etmiş, son asırlarda ise dünya çapında bir ilgi ve hayranlıkla karşılanmıştır.

a. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Hayatı ve Eserleri

Mesnevî'nin girişinde adını Muhammed b. Muhammaed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydeden Mevlânâ, 6 Rebiülevvel 604/30 Eylül 1207 tarihinde Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi.⁹ “Celâleddin” lakabı, “Efendimiz” anlamındaki “Mevlânâ” ise ünvanıdır.¹⁰ “Sultan” mânâsına gelen Farsça “hudâvendigâr” ünvanı ise babası Bahâeddin Veled tarafından verilmiştir.¹¹ Doğduğu şehre nisbetle “Belhî”, yaşadığı yer olan Anadolu'ya nisbetle'de “Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî” ve müderrisliği sebebiyle “Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm” gibi ünvanları da vardır.¹²

Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled, ulemâ ailesine mensup ve “sultânü'l-ulemâ” ünvanıyla tanınmıştır. Kaynaklarda Bahâeddin Veled'in Hz. Ebûbekir'in¹³ (r.a.) veya Hz. Ali'nin¹⁴ (r.a.) soyundan geldiği ve Necmeddin-i Kübrâ'nın (ö.918/1221) müridi olduğu nakledilmektedir.¹⁵ Bahâeddin Veled'in Belh'den 609/1212-13'de ayrıldığında, Mevlânâ beş yaşındadır. Bahâeddin Veled, Belh'ten önce Bağdat'a, sonra Hicaz'a gitmiş, dönerken Şam'a uğramıştır. Malatya, Sivas, Erzincan üzerinden Akşehir'e geçerek kendi adına yaptırılan medresede dört yıl ders okuttu, oradan Lârende'ye (Karaman) gitti ve burada da adına yaptırılan medresede yedi yıl müderrislik yaptı. Daha sonra Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın daveti üzerine Konya'ya yerleşti. Mevlânâ medrese eğitimini babasının yanında tamamladı. Mevlânâ, Lârende'de, Semerkantlı âlim Şerefeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun'la evlendi ve bu evlilikten Sultan Veled ve Alâaddin isminde iki oğlu oldu. Mevlânâ, Gevher Hatun'un vefâtından sonra Konyalı İzzeddin Ali'nin

⁹ Ferîdun b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (Ter. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 22; Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Ankara 1995, c. I, s. 73.

¹⁰ Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü'l- Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, çev. ve şrh. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul 1995, s.634

¹¹ Sipehsâlâr, s.34; Eflâkî, a.g.e., I, 241; Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, (Ter. Feridun Nafiz Uzluk), MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 1; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötügen, İstanbul 1995, s.32.

¹² Can, s. 32, Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 441-448.

¹³ Sipehsâlâr, s. 23.

¹⁴ Eflâkî, c. I, s. 75.

¹⁵ Eflâkî, c. I, s. 7.

kızı Kirâ (Kerrâ, Gerâ) Hatun'la evlendi, bu evlilikten de Emir Nuzafferüddin Âlim Çelebi ile Melike Hatun dünyaya geldi.¹⁶

Bahâeddin Veled, 18 Rebiulevvel 628/23 Şubat 1231 tarihinde vefat edince Mevlânâ, babasının yerine geçip müderrislik yapmaya başladı. Mevlânâ, babasından sonra, babasının müridlerinden Seyyid Burhâneddin Mauhakkık-ı Tirmizî'ye (ö.639/1241) intisap ederek, dokuz yıl ona hizmet etti. Bu dönemde Seyyid Burhâneddin, Mevlânâ'yı zâhiri ilimlerde daha da ilerlemesi için Şam'a gönderdi. Şam'da Arap dili ve edebiyatı, lügat, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimler başta olmak üzere akli ve nakli ilimlerden icâzet aldı ve Şam'da Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Sa'deddin-i Hammûye (ö. 671/1272-73), Osmân-ı Rûmî (ö.?), Evhadüddin-i Kirmâni (ö. 635/1238) ve Sadreddin Konevi (ö. 673/1274) ile uzun müddet sohbette bulundu.¹⁷

Mevlânâ, Seyyid Burhâneddin'in vefatından beş yıl sonra Konya'da Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247?) ile karşılaştı.¹⁸ Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ile karşılaştıktan sonra halkla tamamen alâkasını kesmiş, medresedeki derslerini ve irşad faaliyetlerini bir yana bırakıp bütün zamanını Şems ile sohbet ederek geçirmeye başlamıştı. Halk arasında çeşitli dedikodular yayılınca Şems Konya'yı terkederek Şam'a gitti. Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'i Şam'a gönderip kendisini davet edince on altı ay sonra Şems Konya'ya geri döndü. Mevlânâ ile Şems, Mevlânâ'nın medresesindeki hücrelerinde altı ay marifetullâha dair sohbet ettiler. Müridler ve halk tekrar dedikoduya başlayınca, 645/1247 yılında Şems aniden ortadan kayboldu. Sultan Veled, Şems'in ikinci defa kaybolmasının ardından babasının aşkla şiirler söylemeye başladığını ve gece gündüz hiç ara vermeden semâ yaptığını belirtmektedir.¹⁹

Mevlânâ, kendisinin şeyhlik sevdasında olmadığını söyleyerek, müridlerinin Selâhaddin-i Zerkûb'a (ö. 657/1258) tâbi olmalarını istedi. Selâhaddin-i Zerkûb'un vefâtından sonra hilâfet makâmına Hüsâmeddin Çelebi'yi (ö.683/1284) geçirdi. *Mesnevî*'nin ortaya çıkması da Hüsâmeddin Çelebi'nin teşvikiyle oldu. Hüsâmeddin Çelebi'nin

¹⁶ Eflâkî, c. I, s. 185-186; Füzûzanfer, s. 34; Can, s. 37.

¹⁷ Sipehsâlâr, s. 24-24,30; Eflâkî, c. I, s. 77, 81; Füzûzanfer, s. 52.

¹⁸ Sultan Veled, *İbtidânâme*, Ankara 1977, s. 249; Sipehsâlâr, s. 124-125; Eflâkî, c. I, s. 256-257.

¹⁹ Sultan Veled, s. 65, 69.

hilâfet makâmına geçişinden dokuz veya on yıl sonra Mevlânâ rahatsızlanarak 5 Cemâziyelâhir 672/17 Aralık 1273 tarihinde vefat etti.²⁰ Mevlânâ'nın şiirleri ve mektupları arasında Arapça olanlar bulunmakla birlikte eserlerinin tamamı Farsça'dır. Mevlânâ'nın kaynaklarda geçen eserleri şunlardır: 1. Divân-ı Kebir 2. Mesnevî 3. Fihî mâ fih 4. Mecâlis-i Seb'a 5. Mektûbât.²¹

b. *Mesnevî*'nin Yazma ve Basma Nüshaları

“*Mesnevî-i Mânevî*”, “*Mesnevî-i Şerîf*” ve “*Mesnevî-i Mevlevî*” isimleriyle meşhur olan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Hüsâmeddin Çelebi tarafından yazılan orijinal nüshası mevcut değildir. Lâkin Mevlânâ'nın vefâtından 5 yıl sonra Hüsâmeddin Çelebi'nin nüshasından, Muhammed b. Abdullah el-Konevî tarafından 677/1278 yılında istinsah edilmiş el yazması, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesi'nin envanterinde 51 numara ile kayıtlıdır. “*Nüsha-i Kadîme*” olarak bilinen ve başarılı bir şekilde tezhiplenmiş bu yazma nüshanın, Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılında tıpkıbasımı yapılmıştır.²²

Nüsha-i Kadîme dışında, Süleymâniye ve Mevlânâ Müzesi başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde tespit edilen yazma nüsha sayısı 486 adettir. Ayrıca “*Mesnevî*'den Seçmeler” şeklinde muhtelif kütüphanelerde 70 adet yazma eser mevcuttur. Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan ve diğer ülkelerde çok fazla yazması bulunan *Mesnevî*, farklı ülkelerde, muhtelif tarihlerde defalarca basılmıştır. *Mesnevî*'nin yazma ve baskısı yapılan nüshalarında beyit sayıları 25.585 ile 26.660 arasında farklılık arz etmektedir. Hatta Hindistan bölgesindeki yazmalarda bu sayı 30.000 beyte kadar çıkmaktadır. Baskısı yapılan nüshaların en doğrusu, *Nüsha-i Kadîme*'nin esas olarak baskısı yapılan R. A. Nicholson'un 25.650 beyitlik tahkikli baskısıdır.²³

c. *Mesnevî*'nin Türkçe Tercümeleleri

Mesnevî'nin, Türkçeye çeviri çalışmaları ilk defa II. Murad'ın emriyle başlamış, “*Mesnevî-i Murâdî*” adıyla Muînî tarafından 842/1438 tarihinde *Mesnevî*'nin birinci cildi manzûm olarak Türkçeye çevirilmiştir. Söz konusu eser Kemal Yavuz tarafından hazırlanmış ve

²⁰ Sultan Veled, s. 143-153; Sipehsâlar, s. 190-197.

²¹ Reşat Öngören, s. 447.

²² Mevlânâ, *Mesnevî I-VI*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

²³ Fûrûzanfer, s. 222-23.

Mesnevî-i Muradiyye adıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1982 yılında yayınlanmıştır. Mesnevî'nin tam olarak Türkçe'ye tercüme edenler şunlardır: Süleyman Nahîfi (ö. 1151/1738) manzûm²⁴, Abdullah Salâhî Efendi (ö. 1197/1783)²⁵, Şâkir Mehmed Efendi (ö.1251/1836), Tokat Mevlevî Şeyhi Hâfız Mehmed Emin Efendi (ö. XIX. Yüzyıl), Veled Çelebi İzbudak (ö.1942)²⁶, Abdülbâki Gölpinarlı (ö.1982)²⁷, Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu (ö.1929)²⁸, Şefik Can (ö.2005)²⁹, Adnan Karaismailoğlu, A. Yağmur Tunalı, İbnü's-Seyyid Gâlib Efendi (ö.XIX yy)³⁰, Ahmet Metin Şahin, Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. Mesnevî'yi kısmen Türkçe'ye tercüme edenler şunlardır: Gülşehrî (ö.717/1317), İbrahim Tennûrî (ö.887/1482), Muhammed Nazmî Efendi (ö. ?)³¹, Hayri Bey (ö.?)³², Şeyh Nazmî-i Halvetî (ö.1112/1701), Mevlevî İbrahim Cevrî (ö.?), Abdulvahhâb A'zam (ö. XIX. yy), Hasan Nazif Dede (ö. 1276/1860), Süleyman Şemsî Dede (ö.1303/1886), Yenişehirli Avni (ö.1309/1892), Kütükçü Süleyman Hayri Bey (ö. 1308/1891), Eyüp Necati Perhiz (ö.1940), Feyzullah Sâcid Ülkü (ö.1945)³³, Mehmet Faruk Görtunca, Âmil Çelebioğlu (ö.1990), Şefik Can (ö.2005), Feyzi Halıcı³⁴, Kemâlî Mehmed Çelebi, Faruk Görtunca, Nuri Baş, Şemseddin Yeşil, Kenan Sarıalioğlu, Mehmet Kanar, Hatice Gülcan Topkaya, Kaan Dilek, Mehmet Önder, Sadık Gündüz, Mehmet Zeren, İsa Kayaalp, Selim Gündüzalp, Bayram Ali Kaya, Cihan Okuyucu, Şaban Karaköse, Mehmet Demirci. *Mesnevî'nin* elliye yakın Türkçe şerhi ile Arapça, Farsça, Urduca, Hintçe, İngilizce, Almanca, Rusça, Japonca, Flemenkçe, Lehçe, Korece, Fransızca,

²⁴ Semih Ceyhan, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, UÜ. Sosyal Bilimler Ens. Bursa 2005, s. 326 (Doktora Tezi); İlk Baskısı 1268/1851 yılında Bulak Matbaası'nda yapılmıştır. Amil Çelebioğlu tarafından günümüz harflerine aktarılmış ve sadeleştirilmiştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-yi Şerif*: Manzum Nahifi Tercümesi, trc. Süleyman Nahîfi, haz. Âmil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967.

²⁵ Mehmed Şâkir, *Tercüme-yi Mesnevî*, İstanbul Ün.v., Ty 6038; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1985, s. 146.

²⁶ Veled Çelebi İzbudak, *Mesnevî Tercümesi*, I-VI, Maarif Vekâleti Yay., İstanbul 1942.

²⁷ Abdülbâki Gölpinarlı, *Mesnevî*, MEB Yay., İstanbul 1988.

²⁸ Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ, Kendi Vezni ile Manzûm Tercüme*, Ötügen Yay., İstanbul 1972.

²⁹ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötügen Yay., İstanbul 1997.

³⁰ İbnü's-Seyyid Galib Efendi, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1315/1897.

³¹ Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa 693.

³² Hayrî, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1308.

³³ Feyzullah Sâcid Ülkü, *Mevlânâ, Mesnevî*, manzum terc., Türkiye Yayınları, İstanbul 1945.

³⁴ İsmail Güleç, "Mevlânâ'nın *Mesnevî'sinin* tamamına yapılan Türkçe şerhler", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, 22 (Güz 2006), s. 108.

İspanyolca, İtalyanca şerh ve tercümelere bulunmaktadır.³⁵

d. Elmalılı'nın Hayatı ve Eserleri

Muhammed Hamdi Yazır, Mayıs/Haziran 1878'de (h. Cemâzi'l-Ülâ 1295) Antalya'nın Elmalı ilçesinin Karyağdı mahallesinde doğdu.³⁶ Burdur'un Gölhisar kazasına bağlı Yazır köyünde doğan babası Numan Efendi, Gölhisar'lı Bedreddin Efendi'nin oğlu Hasan Efendi'nin oğlu Hacı Bekir Efendi'nin oğlu Muhammed Efendi'nin oğludur.³⁷ Annesi Fatma Hanım, Sarılarlı diye bilinen Elmalı ulemâsından Abdullah Efendi'nin oğlu Muhammed Efendi'nin³⁸ kızıdır.

Muhammed Hamdi Yazır, İbtidâi ve Rüşdiye okullarını (ilk ve orta tahsili) memleketi Elmalı'da okudu. Kısa bir sürede Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetti. Dayısı Hakkı Efendi ve babasından nahiv ve bazı ilimlerin başlangıç kısımlarını tahsil etti. Meşhur âlim olan büyük amcası Mehmed Emin Efendi'den³⁹ özel olarak tahsilde bulundu. Dayısı Mustafa Zekâî Sarılar 1311/1824 tarihinde Muhammed Hamdi Yazır'ı, Finike'den Antalya'ya, Antalya'dan da deniz yoluyla İstanbul'a getirdi ve Küçük Ayasofya Medresesi'nde avlu kısmında bulunan odasına, kendi yanına yerleştirdi. Elmalılı, Küçük Ayasofya Medresesi'nde ilmiye

³⁵ Bkz.: Şener Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si Şerhleri", *TALİD*, c. 5, sy. 10, 2007, s. 469-504.

³⁶ Atik, s. 11; Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993, s. 2.

³⁷ Atik, s. 11; İmam-ı Azam'ın öğrencisi Ebû Yûsuf'a yazdığı "*Âlim ve Mûte'allim*" adlı eserin istinsahını yapan Numan Efendi kitabın ferağ kaydını "...el-fakîru'l-hakîru Nu'mân bin Muhammed el-Gölhisârî müvelliden ve Elmâli muvatttinen" diye bitirmiştir. Yine Elmalılı, babasının vefâtı üzerine yazdığı Arapça mersiyenin giriş kısmına, "İşte bu mersiye, soyumun parladığı, 1334/1915 Rabbi'nin rahmetine kavuşan, babam, senedim, hocam Hasan Bedreddin oğlu Hacı Bekir oğlu Muhammed oğlu Numan'adır" şeklinde bir açıklama yazmıştır. (Elmalılı'nın Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi)

³⁸ Süleyman Fikri Erten, Antalya Livası Tarihi adlı eserinde, "Elmalı'da Yetişen Zevât" başlığı altında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın dedesi Muhammed Efendi hakkında şunları yazmıştır: "Sarılarlı Muhammed Efendi: 'Asr-ı ahîr fuzelâsından bir zevât olup Elmalı kazasının "Sarılar" karyeshnde tevellüd etmiştir. Âsârı: "*Şerh-i İsti'are-i Cedîd*", 'ulûm-i siyâsiyeden "*Nâmûs-i A'zam*" ismiyle metin ve şerh, 'ilm-i munâzaradan "*Mazhar-ı Me'âlim-i 'alâ Miftâhi Mekâlim*" nâmiyle metin ve şerh, 'ilm-i vazî'dan "*Kâdî 'Adu'd*" (Adudüddin el-İcî [ö.756/1355]) risâlesine "*Meşrebetü'l-'uyûn*" ismiyle bir şerh yazmıştır. Bu zât 1287/1870'de Elmalı'da vefat etmiştir ki 'ilm ü fazlı pek yüksek derecede olduğu te'lif ettiği âsârından anlaşılır." Süleyman Fikri Erten, Antalya Livası Tarihi, İstanbul 1338/1919, s. 185.

³⁹ Mehmed Emin Efendi, âlim ve ilmiyle âmil, takvâ sahibi, ziraatle geçinen biriydi. 1325 senesinin Cemâziyelülâ'nın sonlarında (Temmuz 1907), küçük mahdumu Hâfız Mustafa'nın eşkiyâ tarafından feci şekilde katledilmesi üzerine kalp rahatsızlığı artmış ve vefat etmiştir. Elmalılı, amcası Mehmed Emin'in kendisine ait Tecvid ve Kıraat ilmine dâir "*Tayfûr*" isimli kitabının husûsî kütüphanesinde olduğunu zikretmektedir. (Elmalılı'nın kendi el yazısı ile husûsî kütüphanesindeki kitapları kaydettiği defteri. Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi)

icazetli Of'lu Hacı Mahmud Kamil Efe-ndi'ye de (1825-1912) hizmet etti.⁴⁰ Araştırmaları sonucu Bâyezid dersiamlarından Kayserili Büyük Hamdi Efendi'nin dersine devam ederek, nahiv, mantık, meânî, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, hikmet, hadis ve tefsir gibi âlet ve âlâ ilimleri tamamlayarak 1322/1905 tarihinde icâzetini aldı.⁴¹

Büyük Hamdi Efendi'den ders aldığı sıralarda, tabiat ilimleri ve matematik ile meşgul oldu. 1319/1902 yılının Şevvâl ayında Nüvvâb Mektebi'ne (Hukuk Fakültesi) girdi ve birincilikle bitirerek, altın madalya ve beratla ödüllendirildi ve üçüncü sınıf hâkim diplomasını (Şevvâl 1323/1906) aldı. Hicrî 1324/1907'de resmî müderrislik imtihanını yüksek derece ile kazandı.⁴² Tahsili sürecinde kendi kendine Matematik, Felsefe, Edebiyat, mûsikî ile meşgul olmuş ve kendisinin zapt ettirdiğine göre ise, Kânûn-u Esasî ve Mehâkim-i Şer'iyye kanunu esbâb-ı mucibe mazbatalarını yazarken, Fransızca'yı kendi kendine kırk günde öğrenmişti.⁴³

Elmalılı, Şubat 1905 (Zilhicce 1322) de ruûs imtihanına girdi ve yüksek derecede başarı elde ederek Bâyezid Dersiâmı oldu. Bâyezid ve Şehzâde camilerinde ders vermeye başladı. Medresetü'l-Vâizin'de *fıkıh usulü*, Mekteb-i Nüvvâb ve Mekteb-i Kuzât'ta ve Mekteb-i Mülkiye'de *İslam hukuku ve nizâmât-i evkâf* dersleri okuttu. 1 Eylül 1332/1915'te Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltildi. 1908 yılından itibaren Darülfünûn'a bağlanarak Hukuk Fakültesi adını alan Mekteb-i Nüvvâb'da *ahkâm-ı evkâf*, Mekteb-i Kudat'ta on beş sene *fıkıh*, medresetü'l-mütehassısın'de usûl-i fıkıh, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye medresesinde *felsefe*, Süleymaniye Medresesi'nde *mantık*, Mülkiye Mektebi'nde *vakıf ve arazi hukuku dersleri* okuttu. II. Meşrutiyet ilan edilince meclis açıldı ve 1908 yılının Kasım-Aralık aylarında milletvekili seçimleri yapıldı. Elmalılı, 1908/1325 yılında 30 yaşında Antalya milletvekili seçilip, ilmiye sınıfından sarıklı bir siyâsetçi olarak Meclis-i Mebusân'a girdi.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra kaleme aldığı

⁴⁰ Mahmud Bedreddin Yazır, *Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara 1981, s. 64.

⁴¹ Atik, s. 11; Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI, 57.

⁴² Atik, s. 12; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, c. I, s. XV.

⁴³ İsmet, Ersöz, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993, s. 170.

makâlelerinden biri de “İslâmiyet, Hilâfet ve Meşihat-ı İslâmiyye” başlıklı olanıdır.⁴⁴ *Sırât-ı Müstakîm, Sebîlü’r-Reşâd* (1917-1924) ve *Cerîde-i Milliyê*’de (1914-1922) makâle yazmayı sürdürürken, müderrisliğine de muhtelif yerlerdeki dersleriyle devam ediyordu. Sultan Reşad’ın huzur derslerine muhatap hoca olarak katılan Elmalılı (1917/1334), padişahın son zamanlarında, Ağustos 1918’de şeyhülislâmlık teşkilatı içinde kurulan Darü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye’ye 4 Ağustos 1334/1918 tarihinde, önce üye, 2 Nisan 1335/1919 da aynı kuruma reis seçildi.⁴⁵ Darü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye bir İslâm akademisi niteliğinde idi. Kuruluşunda güdülen amaç dinî sorunların çözümü, İslâm’a yapılan saldırıların dinî bakımdan karşılanmasıydı. 1919 yılında, arzusu ve iradesi dışında gelişen olaylar yüzünden, bazı derslerini bırakmak zorunda kalırsa da, uzman din adamı yetiştirmek için kurulmuş olan Medresetü’l-Mütehassısın’deki mantık dersi ile Darü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye’deki görevini bir süre daha sürdürdü.⁴⁶

İttihat ve Terakkî yöneticileri idâreyi terkedinceye kadar yüklendiği sorumluluğu hakkıyla yerine getirmeye çalıştı. Sürgündeki itilafçılar İstanbul’a döndüler ve I. Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu. Elmalılı’ya, Sultan Vahdetin’in kabinesinde Evkâf Nâzırlığı teklif edildi. O, bu teklifi reddetse de, 2 Mayıs 1335/1919 yılında padişahın yazılı emri ile nâzırlığı kabul etmek zorunda kaldı. Damat Ferit Paşa’nın ikinci ve üçüncü hükümetlerinde toplam 6 ay 14 gün Evkâf-i Hümayun Nâzırı olarak görev yaptı. Evkâf Nâzırı iken kendisine, 24 Zilhicce 1337’de ikinci rütbe Osmânî nişanı verildi. Bu görevi esnasında ilgililerin yararlanması düşüncesi ile, “*İrşadü’l-Ahlâf fî Ahkâmî’l-evkâf*” (*Vakıf Hükümlerini Aydınlatıcı Bilgiler*) adını taşıyan ve geniş ölçüde Mülkiye Mektebi’nde okuttuğu derslerden oluşan eserini bastırdı.⁴⁷

Elmalılı, on iki yıl boyunca (1926-1938) “*Hak Dini Kur’ân Dili*” adını verdiği tefsirinin telifine çalıştı ve tefsirini bitirmeye muvaffak oldu.

⁴⁴ Küçük Hamdi, “İslamiyet, Hilâfet ve Meşihat-ı İslâmiyye”, *Beyânü’l-Hak*, 8 Safer 1327, 1/22, s. 511-514.

⁴⁵ Albayrak, c.III, s.250, vesîka 31.

⁴⁶ İsmet Ersöz, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kuran Dili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1985, s.7-8.

⁴⁷ Fatma Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır -II- Nazırlık, Tutuklanma, Aklanma”, *Altınoluk Dergisi*, 1992 Mayıs, Sayı: 75, s. 21.

1942 baharında mektupla kız kardeşine biraz iyileştiğini haber veren Elmalılı, aynı yılın 27 Mayıs günü dâr-ı bekâya irtihâl eyledi.⁴⁸ 64 yaşında vefat eden Elmalılı babasının Sahrayıcedit mezarlığındaki kabrinin yanına defnedildi.

Elmalılı, derin ilmî birikimi, Arapça, Farsça ve Fransızca'ya olan vukûfiyeti ile farklı alanlarda çeşitli telif ve tercüme eserler ile makâleler yazmıştır. Eserleri şunlardır: Basılmış telif eserleri: 1. Hak Dini Kur'ân Dili, 2. İrşâdü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf, 3. Yarım Kalmış İslam Hukuku Kâmûsu⁴⁹, 4. Sefer Bahsi, 5. Hz. Muhammed'in Dini. Basılmış Tercümesi: 1. Tahlîli Felsefe Tarihine Ait Metâlib ve Mezâhib.

Basılmamış eserleri: 1. Kur'ân-ı Kerim Meâli, 2. Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namazın Câiz Olup Olmayacağı Risâlesi⁵⁰, 3. Hücetullâhi'l-Bâliga Tercümesi, 4. Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî (Tercüme), 5. Mesnevî Tercümesi, 6. Hediyetü'r-Reis Tercümesi, 7. Menâkıbü't-Türk Tercümesi, 8. Fetevâ-yı Hindiyeye'den Da'vâ Bahsi'nin Tercümesi, 9. Divançe, 10. Fıkıh Usûlü 11. Dedesi Muhammed Efendi'nin telif eseri olan Şerhu'l-isti'âretü'l-Cedîde'ye yazdığı Tuhetü'l-Hafidü Hâşiyetü 'alâ İsti'âretü'l-Cedîde isimli hâşiyesi, 12. Müdâfa'a, 13. İlm-i usûlden Mir'ât Hâşiyesi Tarsûsi üzerine tamam olmamış bir hâşiyeye. Tasavvurât ve Hayâlî Siyalkûtî'lerine Ta'likât, 14. Teşkil-i Mehâkim Kânûnu Şerhi ve Usûl-i Muhâkemât Kânûnu Şerhi, 15. Ticâret Kânûnu 16. Hukûk-i Husûsiyye-i Düvel, 17. Meclis-i Meb'ûsân-ı İlmiyye Encümenince Ta'dîlen Kaleme Alınan Mehâkim-i Şer'iyye ve Hükâm-ı Şer'i Kânûn Lâyihası Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası, 18. Fetvâları, 19. Mektupları, 20. Hüsn-i Hat yazıları, 21. Makâleleri.⁵¹

e. Elmalılı'nın Mesnevî Tercümesi

Elmalılı'nın, torunu Mehmed Hamdi Yazır'da bulunan metrukâtındaki yaptığımız çalışmalarda, Elmalılı'nın *Mesnevî*'yi Türkçe'ye tercüme çalışması ortaya çıkarılmıştır. Elmalılı'nın bu tercüme Mesnevî'nin hangi nüshasından yaptığı konusunda bir bilgi ve belge ise bulunmamaktadır. Şahsî kütüphanesinde "Mev'ize, Ahlak ve

⁴⁸Ömer Rıza Doğrul, "Müessif Bir İrtihal", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1942.

⁴⁹Necmi Atik, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İslam Hukuku Kâmûsu ve Âdem Maddesi'nin Tahlîli", *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 8. Sayı, Aralık 2018.

⁵⁰Necmi Atik, "Elmalılı'nın Kendi El Yazması Türkçe İbâdet Makâlesi", *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 6. Sayı, Aralık 2016.

⁵¹Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi

Tasavvuf Kitapları” başlığı altındaki kitapların içinde bulunan *Mesnevî*'ye de ulaşamadığından hangi nüsha olduğu meçhuldür. Elmalılı'nın “*Mesnevî-yi Şerifin Nesir tercümesidir*”, “*Nesr-i Mesnevî*” diyerek başladığı *Mesnevî* tercümesi, 16x21,5 cm ebatlarında, nohûdi renkli, çizgili kapaksız ve dikişsiz deftere yazılmış olup, 22 sayfadan ibarettir.

Elmalılı, telif ve tercüme eserlerinde, makâlelerinde *Mesnevî* tercümesi ile alâkalı çalışmasından hiçbir şekilde bahsetmemektedir. Elmalılı'nın, *Mesnevî* tercümesine ne zaman başladığı ve ne zaman ara verdiği ile alâkalı herhangi bir bilgiye de rastlanılamamıştır. Elmalılı'nın kendi el yazısı ile kaleme aldığı ve üzerinde sayısız düzeltmeler yaptığı *Mesnevî* tercümesinin Elmalılı'ya ait olup olmadığı konusunun açıklığa kavuşması için, tercüme ile alâkalı taramalar ve karşılaştırmalar, Elmalılı'nın vefat tarihi olan 27 Mayıs 1942 tarihi öncesi *Mesnevî*'nin Türkçe tercümeleri üzerinde yapılmıştır. Elmalılı'nın, *Mesnevî*'nin başından 366 beytine kadar yaptığı tercümesinde ilk on sekiz beyit ve Padişah'ın Cârîyesine Âşık Olması (247 beyit), Bakkal ve Tûtî (80 beyit), Çifid Padişahın Hristiyanları Katli (37 beyit) hikâyeleri yer aldığından araştırma ve karşılaştırmalarımız da bu hikâyelerin Türkçe tercümeleri üzerinde olmuştur. 1942 yılı öncesi *Mesnevî*'nin Türkçe tercümeleri şunlardır:

1. Gülşehrî (ö. 1335), *Felek-nâme* ve *Mantıku't-Tayr* adlı eserlerinde *Mesnevî*'deki Tûtî ve Hoca, Nahivci ve Gemici, Arslan ve Tavşan, Uyurken Boğazına Yılan Giren Adan ile Onu Gören Atlı ve Tavuk ile Kaz Yavruları adlı beş hikâyeyi tercüme ve kısmen şerh etmiştir.

2. İbrahim Tennûrî (ö. 1482), *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı eserinde Ney ve Çeng bölümlerinde *Mesnevî*'nin ilk 18 beytini yeniden uyarlayarak tercüme etmiştir.

3. Şeyh Nazmî-i Halvetî (ö.1701), *Mesnevî-i Sırr-ı Mânevî*: Bu eser, *Mesnevî*'nin birinci cildinin manzum tercümesidir.

4. Mevlevî İbrâhim Bey, birçok *Mesnevî* hikâyesini manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir.

5. Nahîfi Süleyman (ö.1738), *Manzum Mesnevî Tercümesi*.

Manzum ve en iyi tercümelerden biridir.⁵²

6. Abdullah Salâhî Efendi (ö.1782), *Mesnevî Tercümesi*: Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde bilgi verdiği tercüme hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

7. Şâkir Mehmed (ö. 1836) *Mesnevî Tercümesi*: Şârih, *Mesnevî*'yi 7. Ciltle birlikte nazmen tercüme etmiştir.

8. Tokat Mevlevî Şeyhi Hâfız Mehmed Emin Efendi (ö.XIX. yüzyıl), *Revâyihu'Mesneviyât*, Mehmed Emin Efendi, 7. Ciltle birlikte tercüme ettiği *Mesnevî*'yi Gazi Yusuf Paşa'ya (ö. 1816) ithaf etmiştir. Bir nüshası İstanbul Üniv. Ktp. Türkçe Yazmalar arasında, 5323 numaradadır.

9. Abdulvahhab Azam (ö. XIX. yüzyıl), *Mesnevî*'nin 1946 beytini tercüme etmiştir.⁵³

10. Hasan Nazif Dede (ö. 1860) *Mesnevî'den Seçme Tercümeler*.

11. Süleyman Şemsî Dede (ö. 1886), *Tuhfe-i Mesnevî*.

12. Yenişehirli Avnî (ö. 1892), *Mesnevî Tercümesi*.

13. İbnü's-Seyyid Gâlib (ö. XIX. yüzyıl) *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*: *Mesnevî*'nin kısmen manzum tercümesi olup 1315/1897'de İstanbul'da Asır Matbaası'nda basılmıştır.

14. Kütükçü Süleyman Hayri Bey (ö.1891), *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*: *Mesnevî*'nin birinci cildinin manzum eksik tercümesidir.

15. Veled Çelebi İzbudak (ö.1942), *Mesnevî*: *Mesnevî*'nin tamamının mensur tercümesidir.⁵⁴

Elmalılı'nın, başından 366 beyitlik *Mesnevî* tercümesini, Türkçe yapılan manzum tercüme dışındaki mensur tercümelemlerle karşılaştırması yapılmış ve bu eserlerle herhangi bir benzerliği tespit edilememiştir. Karşılaştırma yaptığımız 1942 yılına kadar *Mesnevî* üzerine yapılan Türkçe şerhler ise şunlardır:

1. Mu'îni (ö. 839/1436) Şerhi, Birinci cildin şerhidir.⁵⁵

⁵² Süleyman Nahifi, *Mesnevî-i Manevî* (Sad: Amil Çelebioğlu), Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

⁵³ İsa Çelik, "Klasiklerimiz: XIII. Mesnevî-i Manevî", Tasavvuf, Mevlânâ Özel Sayısı, 2005, c. XIV, s. 674.

⁵⁴ Bkz. Veled Çelebi İzbudak, *Mesnevî Tercümesi*, Meârif Vekâleti Yay. c. I-VI, İstanbul 1942.

⁵⁵ Kemal Yavuz, *Mu'îni'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si* (Mesnevî Tercüme ve Şerhi) (Gramer ve Sözlük), Cilt 1-2, Selçuk Üniv. Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya 2007.

2. Mustafa Şem'î Şem'ullâh Dede (ö.1596), *Şerh-i Mesnevî: Mesnevî'nin tamamının şerhidir.*⁵⁶
3. İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî (ö.1631), *Şerh-i Mesnevî: Mesnevî'nin tamamının şerhidir.*⁵⁷
4. Şifâî Mehmed Dede (ö.1671), *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf: Mesnevî'nin oldukça kısa şerhidir.*⁵⁸
5. Şeyh Murad-ı Buhârî (ö.1848), *Hulâsatü's-Şurûh: Mesnevî'nin kısa ve veciz şerhidir.*⁵⁹
6. Ahmed Avni Konuk (ö.1938), *Şerh-i Mesnevî: Ankaravî'nin metni esas alınarak yapılmış bir şerhdır.*⁶⁰

f. Elmalılı'nın Tercümesinin Teknik Özellikleri

Edebî tarzda kaleme alınmış metinlerin tercümesi, geniş bir kültürün yanı sıra edebî zevke de sahip olan mütercimler tarafından yapılması gerekmektedir. Çünkü edebî eserler, hayranlık uyandıran geniş hayal gücüyle örülmüş, parlak zekâların ürünleri olup, bu tür eserlerde fesâhât ve belâgâ yani doğallık, açıklık, duruluk, özlülük, yalınlık ve akıcılığın birlikte ifade edildiği güzellik ve çarpıcılık hâkimdir. Bu yüzden mütercim kaynak dilden hedef dile aktarımı başarılı bir şekilde yapabilmesi için edip olmak zorunda ve hemen hemen her kelimeyi gramer, edebî ve mantıksal kurallar çerçevesinde seçerken çok titiz davranması gerekmektedir. Medrese derslerinin hepsini okutmuş bir dersiâm, farklı fakültelerde yıllarca fıkıh, hukuk, felsefe ve mantık dersleri okutan, bir divançe oluşturacak kadar Türkçe ve Arapça şiirler yazan ve farklı alanlarda telif ve tercüme eserleri bulunan Elmalılı'nın bu altyapıya fazlasıyla sahip olduğu ise muhakkaktır.

⁵⁶ Bkz. Abdülkadir Dağlar, *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî I. Cilt, İnceleme-Tenkitlei Metin-Sözlük*, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2009 (Doktora Tezi).

⁵⁷ Ahmet Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matrûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt İnceleme-Metin-Sözlük*, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2010 (Doktora Tezi).

⁵⁸ Şifâî Derviş Mehmed, *Şerh-i Kitâb-ı Mesnevî-i Ma'nevî*, Süleymaniye Dâru'l-Mesnevî 209, v. 1b.

⁵⁹ Murâd-ı Buhârî, *Hulâsatü's-Şurûh*, Süleymaniye Ktb., Halet Efendi Bölümü, No: 334; Zekiye Güntan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendi ve Hulâsatü's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlîli*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Konya 2009 (Yüksek Lisans Tezi); Zehra Öksüz, *Hulâsatü's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinin 1-107 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelemesi*, Fatih Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2008 (Yüksek Lisans Tezi).

⁶⁰ A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004. 1-13 Cilt.

Elmalılı, 366 beyitlik *Mesnevî* tercümesine en iyi mânâyı verebilmek için, çeviri üzerinde üzerini çizerek veya karalayarak iptaller yapmış, bu iptallerin yerine yeni kelime ve cümleler yazmıştır. Metin transkribe edilirken üzeri çizili iptal edilmiş yerler dikkate alınmamış, net metin transkribe edilmiştir. Elmalılı, *Mesnevî* tercümesine ta'lik hattı ile yazdığı "Nesr-i Mesvevî" başlığı altına yine ta'lik hattı ile yazdığı Besmele ile başlamaktadır. "Nesr-i Mesnevî" başlığının sol tarafında mâil olarak yine ta'lik hattı ile "Mesnevî-i Şerif Nesren Tercümesidir" yazılıdır.

Elmalılı'nın tercümesi, *Nüşa-i Kadîme* olarak bilinen ve Kültür Bakanlığı tarafından tıpkıbasımı yapılan nüsha ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu Elmalılı'nın tercüme ettiği bölümlerden başlangıçtan itibaren ilk 34 beyitin orijinal nüsha ile aynı olduğu görülmektedir. Birinci hikâye olan "Pâdişâhın Cârîyeye Aşık Olması" hikâyesi orijinal nüshada 35-250 beyitler arası 215 beyit iken, Elmalılı'nın tercümesinde 35-247 beyit arası 212 beyittir, yani 3 beyit eksiktir. Eksik olan beyitler 55,74 ve 79. beyitlerdir. İkinci hikâye olan "Bakkal'ın Tütisi" hikâyesi orijinal nüshada 251-328 beyitler arası 77 beyit iken, Elmalılı'nın tercümesinde 248-328 beyitleri arası 80 beyittir, yani 3 beyit fazladır. Fazla olan ve orijinal nüshada olmayan beyitler 251, 252 ve 261. beyitlerdir. Üçüncü hikâye olan "Çifid Pâdişâh'ın Hristiyanları Katli" hikâyesinde Elmalılı 329-366 beyitler arası 37 beyti tercüme etmiştir. *Nüşa-i Kadîm*'de 38 beyit olan bu bölümden orijinal nüshadaki 337. beyit eksiktir. Karşılaştırma sonucundan Elmalılı'nın *Mesnevî*'yi başka bir nüshasından tercüme ettiği anlaşılmaktadır.

Elmalılı'nın tercümesinde *Mesnevî*'nin ana ve ara başlıklar şöyledir:

1. Nesr-i Mesnevî – Bismillâhirrahmânirrahîm, 1-34. beyitler arası 34 beyit.
2. Bir Padişâhın Bir Cârîyeye Aşık Olup Satın Alması, Cârîyenin Hastalanması ve Tedâvisine Uğraşılması, 35-247. beyitler arası 212 beyit.
3. Hikâye-i Bakkalın Tütisi ve Yağ Şişesini Dökmesi, 248-328. beyitler arası 80 beyit.
4. Hikâye Çifit Pâdişâh'ının Millet-i Ta'assubî ile Hristiyanları Katli, 329-366. beyitler arası 37 beyit.

Mesnevî'de, "Çifit Pâdişâh'ının Millet-i Ta'assubî ile Hristiyanları

Katli” hikâyesi *Nüsha-i Kadim*'de 433 beyittir. Elmalılı sözkonusu hikâyenin sadece 37 beytini tercüme etmiş, hikâyenin tercümesi eksik kalmıştır.

Elmalılı'nın tercümesi, İzbudak ve Konuk *Mesnevî* tercümeleri ile karşılaştırılmış, Elmalılı'nın tercümesinde şu başlıklar eksik olduğu görülmüştür: *Mesnevî*'de Birinci hikâye olan “Padişahın Cârîyeye Aşık Olması” ana başlığının sekiz ara başlığı vardır. Elmalılı sekiz ara başlıktan beş tanesini tercümesine almış, üç tanesini almamıştır. Eksik olan ara başlıklar şunlardır: 1. 56. beyitten sonraki, 57-79. beyitlerdeki konunun başlığı olan: “Cariyenin Tedavisi Hususunda Hekimlerin Acizliklerini Padişaha Belli Olması ve Padişahın Tanrı Dergahına Yüz Tutması ve Padişahın Bir Veliyi İlahiyi Rüyâda Görmesi”; 2. 105. beyitten sonraki, 106-148. beyitlerdeki konunun başlığı olan: “Pâdişâhın o Tanrı Hekimini Hastanın Yanına Götürmesi ve Hekimin Vaziyeti Anlaması”; 3. 222. beyitten sonraki, 223-247. beyitlerde konunun başlığı olan: “Onun Beyânındadır ki, Kuyumcu Olan Adamı Öldürmek ve Zehir Vermek İşâret-i İlâhî ile idi”.⁶¹

Ayrıca İzbudak ve Konuk'un *Mesnevî* tercümelerinde olan 136. ve 262. beyitlerin tercümesi Elmalılı'nın tercümesinde mevcut değildir. Bu konuların nüsha farklılıklarından veya Elmalılı'nın sehven unutmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Elmalılı, *Mesnevî*'nin 169, 198, 352 ve 366. beyitlerini tercüme ettikten sonra kısaca şerhini de yapmıştır.

Elmalılı'nın tercümesini Veled Çelebi İzbudak ve Ahmed Avni Konuk tercümeleri ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılan çevirilerden beş örnek beyit şöyledir:

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR

1. Dinle ney neler hikâye ediyor, ayrılıklardan şikâyet ediyor

2. Beni diyor, sazlıktan kesdiler ve o zamandan beri feryâdımдан erkek dişi inlediler

20. Denizi bir testiye döksen bir günlük kismetden başka ne alır.

248. Bir bakkalın güzel bir tûtisi varmış, bu yeşil renkli tatlı dilli güzel bir tûtî.

329. 'İsâ ve Nasrânî düşmanı zâlim ve hunhar bir Çifid Padişâhı

⁶¹ Ahmet Avni Konuk, cilt 1, s. 71-182.

varmış.

VELED ÇELEBİ İZBUDAK

1. Dinle bu ney nasıl şikâyet ediyor. Ayrılıklardan hikâye ediyor.

2. Şöyle ki beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek kadın inlediler.

20. Denizi bir destiye dökesin. (o desti) ne alır? Bir günün kısmını [bir gün içilecek kadar

251. Bir bakkal vardı ve o bakkalın bir de tûtisi vardı. Yeşil güzel sesli konuşur bir tûtî idi.

329. Zalim, İsa düşmanı, Hıristiyan'a işkence eder, bir padişah vardı.

AHMED AVNİ KONUK

1. Bu neyi dinle, nasıl şikâyet ediyor? Ayrılıklardan hikâyet ediyor.

2. Ney der ki, beni kamışlıktan kestikleri zamandan beri, nâlemden erkekler ve kadınlar inlemişlerdir.

20. Eğer denizi bir bardağa döker isen, ne kadar sığra? Bir günlük kısmet!

248. Bir bakkal ve onun bir tûtisi var idi; güzel sesli, yeşil renkli, söyleyici bir tûtî idi.

329. İsa'nın düşmanı ve nasrânîyi helâk eden zâlim bir yahûdî pâdişâhı var idi.

Elmalılı'nın tercümesi, karşılaştırılan İzbudak ve Konuk tercümelelerine göre birebir kelime ile tercümenin esas alındığı ve parentez içi ve ek kelimelerin daha az kullanıldığı bir tercüme olarak karşımıza çıkmaktadır. Elmalılı tercümesini her beytin tamamı ile yapmış, virgül veya bağlaçlarla iki beyiti birleştirmiş, bazen de anlam bütünlüğü olan bir sonraki beyiti de bir önceki beyite virgül ile eklemiştir. Tercümedeki ifâdeler kesik kesik olmaktan uzak, birbirini tamamlar mâhiyettedir. Elmalılı tercümesinde İzbudak ve Konuk tercümelerinde olduğu gibi geçmiş zaman kipi kullanılmamış, hikâye dili olan geniş zaman kipini kullanmıştır. Dili, diğer tercümelerde olduğu gibi sâde, akıcı ve anlaşılır bir dildir, ağıdalı ve sanatlı bir dil ve uslûptan kaçınılmıştır.

g. Elmalılı'nın *Mesnevî* Tercümesinin Metni Mesnevî-i Şerif'in Nesren Tercümesidir. Nesr-i Mesnevî

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Dinle ney neler hikâye ediyor, ayrılıklardan şikâyet ediyor.
2. Beni diyor, sazlıktan kesdiler ve o zamandan beri feryâdımdan erkek dişi inlediler.
3. Ayrılıktan delik deşik bir sîne isterim ki derd-i iştîyâkımı 'arz edeyim
4. Her kim kendi aslından dûr olursa tekrar vuslatı için vaktini gözetir
5. Bundan dolayı ben her cem'iyette inledim, iyilere kötülere eş oldum inledim
6. Herkes kendi fikrince yârim oldu, derûnumda esrârımı boşladı durdu
7. Esrârım nâle-i zârımdan uzak değil, lâkin gözlerde kulaklarda o nûr yokdur
8. Cân tenden ve ten cândan mestûr değildir, fakat cânı görmek kime nasib olmuştur.
9. Bu ney sesi hava değil bir ateştir, her kimde bu ateş yoksa yok olsun.
10. Ateş-i 'aşk ney içine düşmüş inletiyor, mey içine düşmüş oynatıyor.
11. Ney yârinden ayrılmış, perdeleri perdelerimizi yırtmış
12. Ney gibi zehir ve tiryâkı tatmış, ney gibi demsâz ve müştâkı görmüş kimselerin kulağı gözüdür
13. Ney kanlı bir yolun mâcerâsını, mecnûnun kasas-ı 'aşkını anlatır
14. Bu şu'urun şu'ursuzlardan başka mahremi olmaz, evet, dilin kulakdan başka müşterisi bulunmaz
15. O nice günler gamlarımızla vaktini geçirdi, günlerce yanıklara yoldaş oldu
16. Günler geçtiyse geçsin korkmayız, elverir ki sen kal, çünkü sen gibi bir pâk bulamayız
17. Balıktan başka herkes suyuna kanar, gündüzü olmayanın günü uzun edilmiştir.
18. Pişkinlerin hâlini hamılar hiç anlamaz, o halde söz kısa gerekdir
19. Evlâd, bağı çöz hür ol, altın gümüş kaydına ne zamana kadar bağlanacaksın
20. Denizi bir testiye dökse bir günlük kismetden başka ne alır

- 21.Erbâb-ı hırsın göz çanağı dolmaz, sadef kanmayınca inci dolmaz
22.Ancak 'aşk ile yakalarını yırtanlar hırsından beri ve bütün
'ayıplardan 'ârî olabilirler
23.Ey 'aşk, ey bizim sevdâ-yı hoş edâmız, ey bizim bütün
'illetlerimize tabîb bî-hemtâmızsın şâd ol
24.Sen bizim devâ-yı kibir ve nâmusumuzsun, sen bizim Eflâtun ve
Calinos'umuzsun
25.Cism-i hâk, 'aşk ile eflâka çıkmış, dağlar raksa gelip göklere
fırlamış
26.Ey 'âşık! 'Aşk Tûr-i cânâ geldi, Tûr mest u cân "Ve harra Mûsâ
sa'ika" sırrı zâhir oldu.
27.Şimdi ben de hemdemimle dudak dudağa gelse idim, ney gibi
neler söyler neler söyledim
28.Fakat yüzlerce nevâsı olsa yine bî-nevâdır dili bir yoldaşdan
mahrum olan kimse
29.Mâdem ki gül gitdi, gülistân geçdiyse artık bülbülün
sernüveştesini dinlemezsin
30.Hepsi ma'suktur, 'âşık bir perdedir, yaşayan ma'suktur, 'âşık bir
mürdedir
31.Bîçâre 'aşka tákât getirememiş yazık, kanatsız kuş gibi kalmıştır
32 Önümde arkamda yârin nûru bulunmayınca, ben ileriye geriye
nasıl sezerim
33.'Aşk ister ki bu söz ortaya düşsün, öyle ya âyine boş-boğaz olmaz
da ne olur
34.Âyine senin canındır onunsa gammazlığı yokdur, onun için
nakşî kalpten mütemâyiz değildir.
**Bir Pâdişâhın Bir Cârîyeye Âşık Olup Satın Alması, Cârîyenin
Hastalanması ve Tedâvisine Uğraşılması**
35.Dostlar bu destânı dinleyiniz, çünkü hakikatde bu bizim
hâlimizin mâhasalı demektir.
36.Ol zamanda bir pâdişah varmış. Hem mülk-i dünyaya ve hem
mülk-i dîne mâlik imiş.
37.Bu pâdişah bir gün biner bendegânı ile ava çıkar.
38.Av diye dağ tepe dolaşırken birdenbire dâm-ı 'aşka düşer,
kendisi avlanır, yolda bir cârîye görür, gönlünden ona esir olur.

39.Can kuşu kafesde çırpınmaya başlar, şâh dayanamaz, istenilen bedeli verir câriyeyi satın alır.

40.Ne çâre ki alıp nâil-i merâm oldum derken kazârâ câriye hastalanır.

41.Birinin bir eşeği varmış palanı yokmuş, nihâyet bir palan bulmuş bu def'a da eşek ölmüş.

42.Birinin de bir destisi varmış suyu yokmuş, tam suyu bulup dolduracağı sıra da testi kırılmış.

43.Bunun üzerine şâh sağda solda ne kadar tabib varsa toplar, bunlara: "Bakınız" der, "İkimizin canı sizin elinizdedir".

44."Benim canım ne ise lâkin o benim cân-ı cânımdır, ben derdli bir hastayım o benim dermânımdır".

45."Cânımın bu derdine dermân bulan, hazinemin bütün altınlarını ve mercanlarını alıp götürecekdir".

46.Buna karşı etıbbânın cümlesi: "Bir cânbâzlık edelim, anlayalım ve müştereken çalışalım.

47.Bizim her birimiz bir Mesih-i 'âlemdir, elimizde her yaranın bir merhemi vardır" demişler.

48.Kibr u gururlarından inşaallâh veya bi-iznillâh bile dememişler, fakat Cenâb-ı Allah 'aczi beşeriye göstermiş.

49.Çünkü terk-i istisnâ insana muhakkak bir kasvetdir, istisnâsız söylenen sözün arkasından insana bir felâket 'arız olur.

50.Sözde istisnâ yapılan nice kimselerin gönlü rûh-i istisnâ ile tev`âm olmuştur.

51.Bundan dolayı o tabibler ne 'ilaç verdiler ne devâ yaptılarsa marazı teşdîd etmekten başka bir işe yaramamış.

52.Hâsılı câriye marazından kıl gibi incelmış, şâhın gözleri kanlı yaşlardan bir ırmak olmuş.

53.Ez kazâ sirgencebin safrayı arttırmış, badem yağı yebûset vermiş.

54.Karahelîle söktürmek şöyle dursun büsbütün kabz etmiş, nihâyet su, nefit gibi ateşe yardım etmiş.

55.Artık pâdişah hekimlerin 'aczi görmüş, görünce yalın ayak mescide koşar.

56.Mihrâbın yanına varıp secdeye kapanır, ağlar ağlar, gözünün yaşlarıyla secdegâhını sulara gark eder.

57.Bu garkâb-ı fenâdan sonra şâh kendine gelir, hoş bir lisan ile medh u senâya başlar.

58.Ey mülk-i cihân gemîne bahşişi olan Allahım! Sen bütün esrârı bilirken ben ne söyleyeyim.

59.Ey her sıkıntımızda sığındığımız Penâh-ı mutlak! Biz geçen def'a yolumuzu şaşırдық.

60.Fakat Yâ Rabb! Sen böyle emretmişsin: Ben her ne kadar sırrını bilir isem de Sen onu yine zâhirine çıkar demişsin” der.

61.Bu esnâda şâhın gönlünden bir heyecan kopar, deryâ-yı rahmet coşar.

62.Ağlarken kendisini bir uyku basar, rüyâsında önüne bir ihtiyâr çıkar.

63.“Şâhım müjde” der, “Dileğin kabul olundu, yarın sana bir garib gelirse bil ki bizdendir.

64.O bir hekîm-i hâzıkdır, onu sâdık bil çünkü emîn ve sâdıkdır.

65.‘Îlâcında sihr-i mutlak, mizâcında kudret-i Hakk’ı gör”.

66.Va'de gelir, ertesi gün olur, âfitâb ahtersiz meşrıktan görünür.

67.Şâh pencereden gözlerken bir de bakar ki, ‘âlem-i sırda gördüğü zât gelir.

68.Karşıda fâzıl ve permâye şahsı gölge arasında bir güneş görür.

69.Ki uzakdan hilâl gibi gelmiş, yokdu, hayâl şeklinde var oldu.

70.Fi'l-vâki' rûhta hayâl, yok gibi olur, sen de bir cihansın kendini hayâl üzerinde geçici bir şey gör.

71. İnsanların sulhları, kavgaları hep hayâl üzerindedir, kurulmaları, yerinmeleri de hayâldendir.

72.Evliyâyâ tuzak olan bu hayâlât, bostân-ı Hüdâ'daki mehrûyânın 'akisleridir.

73. Şâhın rüyâda gördüğü hayâl gelen misâfirin yüzünde tecellî ediyordu.

74.Bunu görünce şâh perdedârlarının yerine kendisi koştu, o mihmân-ı gaybın istikbâline çıktı.

75.Her iki deniz âşinâsını tanımış, iki rûh derhâl birbirine kaynamış idi.

76.Şâh “Benim ma'sûkum o değil sen imişsin, ne çâre ki bu cihânda iş işden çıkarmış.

77.Sen bana Mustafa ben sana Ömer gibiyim, elimi belime bağladım hizmetine âmâdeyim” dedi.

Kâffe-i Ahvâlde Edebe Ri'âyet Hakkında Allah'tan Tevfik İstemek Lüzûmu ve bi-Edeb Olmanın Zarar ve Vehâmeti

78.Allah'tan edeb ve terbiyeye tevfikini arayalım, çünkü edebi olmayan lutf-i İlâhiyye'den mahrûm olur.

79.Edebsiz yalnız kendisine fenâlık etmekle kalmaz, belki bütün âfâkı ateşe verir.

80.Alım-satım, külfet ve zahmeti olmadan semâdan mâide gelirdi.

81.Kâvm-i Mûsâ arasında birkaç kişi edebsizlik etti, sebze⁶² ve mercimek iste diye söylendiler.

82.O nân u hân-ı semâvî kesildi, ancak çift, çubuk, orak tarak zahmetleri kaldı.

83.Sonra İsâ şefâ'at etdi, Cenâb-ı Hakk yine bir sofrâ ni'met, tabak tabak ganîmet gönderdi.

84.Sonra 'arsızlar edebi bıraktılar, dilenciler gibi yüzüzlüğe kalkıştılar.

85.İsâ kendilerine; “Etmeyin bu mâide dâimidir, yeryüzünden eksilmesine sebep olmayın.

86.Kibar bir sofrada sû-i zan, aç gözlülük büyük bir nankörlük olur” diye yalvardı.

87.O dilenci sûretli görgüsüzlerin hırsı yüzünden rahmet kapısı kendilerine kapandı.

88.Zekât verilmeyince rahmet-i Hakk kesilir, zinâ çoğalınca fenâ hastalıklar dünyaya yayılır.

89.Başına ne felâket ne derd gelirse hep saygısızlıktan 'arsızlıktan gelir.

90.Dost yolunda 'arsızlık edenler, merdlerin yolunu kesen nâmerdlerdir.

91.Bu edeb ve terbiye ile felekler nurlanmış, melekler ma'sûm ve pâk olmuştur.

92.Güneşin tutulması saygısızlığından, İblis'in kovulması 'arsızlığındandır.

⁶² Elmalılı سیر kelimesini سبز şeklinde okumuş ve “sarımsak” yerine “sebze” şeklinde tercüme etmiştir.

Pâdişâhın O Tabîb-i İlâhî ile Mülâkâtı

93.Pâdişâh kollarını açdı o tabîb-i İlâhîyi kucakladı, onu 'aşk gibi sînesine basmış canıyla gönlü arasına saklamıştı.

94.Elini alnını öpmeye, yolunu makâmını sormaya başladı.

95.Hâlini hatırını soruyor, sorarken göğsüne basıyordu. Sabr ile nihâyet bir defne buldum diyordu.

96.“Ey nûr-i Hakk” dedi, “Sen dâfi’-i harac ve ma’nâ-yı “es-Sabru miftâhu’l-ferec”sin.

97.Sana mülâki olmak, her suâle cevâp olmaktır, dedisiz kodusuz senden müşkil hal olunur.

98.Kimin ayağı çamura batarsa elinden tutarsın, gönlümüzde ne varsa hepsine tercüman olursun.

99.Bu cemâ’atin serdârı sana merhaba yâ müctebâ yâ mürtezâ, gayb olmasın ki gelir kazâ daralır fezâ.

100.Sen efendimizsin, efendimiz senden tehi kalan âh eder “Kellâ le-in lem yentehi”.

101.Hân-ı kerem kuruldu ve bu meclis tamam oldu, olduktan sonra elinden tuttu hareme götürdü.

102.Hastayı ve hastalığı anlatdı, sonra önüne düşüp hastanın yanına ilişti.

103.O da yüzünün rengine ve nabz-ı billûra bakdı, a’râz-ı gammı ve esbâbı anladı, dinledi.

104.Yaptıkları ‘ilaçlar yapmak değil yıkmakmış,

105.Onların içerideki hâlden haberleri yokmuş, Allah iftirâlarından saklasın” dedi.

106.O marazı gönlünden görmüş, keşfetmiş idi, lâkin gizledi şâha söylemedi.

107.Onun marazı safradan mafradan değil idi, her odunun kokusu dumanından belli olur.

108.Âh u zârından anladı ki zoru gönlünden imiş, bedeni hoş fakat gönlü mübtelâ imiş.

109.Âşıklık gönlün ıztırâbından bellidir. Gönül hastalığı gibi de bir hastalık yoktur.

110.İllet-i ‘âşık, ‘ilel-i sâireden ayrılır.

111.Gerek bu sırdan, gerek o sırdan ‘âşıklık ‘âkıbet bizi o tarafa

götürür.

112. Aşkî şerh ve beyan için söylediklerime ‘aşka geldimmi utanırım.

113. Gerçi tefsîr-i zebân şüphesiz ‘ayân olur, lâkin ‘aşk-ı bi-zebân daha a’yân olur.

114. Kalem yazıya başlayınca çabalar durur, fakat ‘aşka geldimi kendini kapıp koyuverir.

115. Bunun şerhinde ‘akıl çamura düşmüş merkeb gibi saplanır kalır, ‘aşkı, ‘âşıklığı ancak ‘aşk şerhedebilir.

116. Güneşin delili yine güneş olur, sana delil lazımsa ondan yüz çevirme.

117. O sana hem güneşi hem gölgeyi gösterir, Şems de cana her dem nûr verir.

118. Gölge semr gibi uyku getirir, şems gelince inşikâk-ı kamer vâki’ olur.

119. Ma’a mâ fih cihanda Şems gibi bir garîb yoktur. Şems-i cân ise bâkîdir, onun dünü yoktur.

120. Hâriçteki güneş tek ise de onun mislini tasvîr etmek mümkündür.

121. Halbuki esirden hâriç olan Şems-i cân ne zihinde ne de hâriçte tenziri kâbil değildir.

122. Zâtını tasavvur ederken zâviye dersin belki tasvîrde mislini bulmuş olursun.

123. Şemseddin’in yüzünden bahsolunmaya başlayınca şems-i âsumân başını içine çeker.

124. Mâdem ki ismi geçti, in’âmından bir remzi îzah etmek vâcip oldu.

125. Şu nefeste cân her tarafımı tazeledi, çünkü Yûsuf’un gömleğinin kokusunu duydu.

126. Yıllarca geçen Hakk sohbet hürmetine o hoş hâllerden birini bir daha söyle.

127. Söyleki şu yerler ve gökler gülsün, ‘akıl, göz, gönül yüz misli olsun.

128. Etme teklif bugün hâl fenâ, bi-şu’ûrum edemem ‘arz-ı senâ.

129. Bir tekellüfle bu mest-i medhûş, her ne söylerse düşer hep

meyhûş.

130.Meziyetlerimin hiçbirisi şü'ûrî değil, şimdi ne diyeyim, o yârsız yârlığı nasıl şerh edeyim.

131.Bu hicrânın, bu hûn-i ciğerin şerhini başka bir vakte bırakmama müsâ'ade et.

132.Bir yemek ver dedi zîrâ ben açım, çabuk ol vakit kılıncdan keskin.

133.Arkadaş! Sûfi ibnü'l-vakt olur, tarîkin şartında yarın demek yokdur.

134. Azîzim meğer sen sûfi değilmişsin ki, ola idin veresiye vermezdin.

135.Dedim ki; "Sırr-ı yârin en hoş, en latifi saklıdır, sen onu hikâye zımında dinleyebilirsin.

136.(Tercümesi sehven atlanmış veya tercüme edilen nüshada bu beyit olmayabilir).

137."Yok" dedi "Yine beni gevezelikle başından def etme, her şeyi açık, saçık, dosdoğru söyle,

138. Perdeyi kaldır, çıplak konuş, ben öyle pûş ile gömlekle uyuyamam".

139.Ben "Âh o" dedim "uryân olur ortaya çıkarsa ne sen kalırsın ne kucak ne de kenar.

140İstedüğün olsun fakat endâzeside bulunsun, yoksa bir saman çöpü dağı kaldıramaz.

141.Ziyâsı bu 'âlemi parlatan bir güneş biraz ortaya çıksa hepsini yakar bitirir.

142.Artık fitne çıkarmak, hunrîzilik etmek isteme, Şemsi Tebrîzi'de bundan fazla bir şey söyleme.

143.Bunun âhiri yokdur, sen yine baştan başla, git o hikâyeyi tamam et.

O Velfnin Cârîye ile Tenhâda Kalıp Derdini Anlamak için Padişah'tan Müsâ'ade İstemesi

144.Şâha "Hâneyi halvet yap, hem kendini ve hem başkalarını uzaklaştır.

145.Dehlizlerde kulak verip dinleyecek kimse kalmasın ki ben bu câriyeden ba'zı şeyler sorayım.

146.Hâne boşalmış, içinde tabib ile hastadan başka kimse kalmamış.

147.Yavaş yavaş ve yumuşacık başlamış, “memleketiniz neresidir, çünkü her memleketin ilacı başkadır.

148.O şehirde kimlere akrabalığın vardır, karâbetiniz, münâsebetiniz ne cihettendir” diye sormuş.

149.Ve elini nabzına koymuş birer birer saymış, sonra feleğin kahrından bahis açmış.

150.Zira bir kimse ayağına diken batarsa, ayağını dizinin üstüne kor.

151.İğnenin ucuyla dikenin ucunu arar, bulamazsa diliyle yalar.

152.Ayağına giden diken bu kadar zor olursa, gönüldeki diken nasıl olur, artık sen söyle.

153.Gönüldeki diken her önüne gelen görse idi, derd ü gam kimseye el uzatamazdı.

154.Bir merkebin kuyruğunun altına bir diken kor, merkeb bilmez çıkaracağı mı diye tepinmeye başlar.

155.Tepindikçe diken daha ziyade batar. Bir ‘âkil bulunmak lazım meğerki o diken çıkarsın.

156.Eşek diken def etmek için acısından çifte atar, attıkça diken batar yüz yerde zahm yapar.

157.Fakat o diken çıkarana hekim usta imiş, elini koymuş, yer yer yoklamış.

158.Câriyeden hikâye yollu tekrar sormuş, ahbablardan, dostlardan laf açmış.

159.Câriye hekime birtakım kıssalar anlatmış, bulunduğu şehirlerin köylerin ağalarına beylerine dâir lakırdılar etmiş.

160.Hekim de bir taraftan onun söyleşine kulak verir, bir taraftanda nabzının atışına dikkat edermiş.

161.Ki nabzı kimin isminde fazla atıyorsa câriyenin cihanda maksûdu canı o olduğunu bilecek.

162.Memleketindeki ahbablarını saymış, sonra başka bir şehire gidişini söylemiş.

163.Kendi şehirden çıktıktan sonra daha hangi şehirlerde bulundun diye sormuş.

164. Bir şehir söylemiş geçmiş, yüzünün rengi ve nabzının atışı değişmemiş.

165. Hâsılı birçok şehirler ve timarlar ve efendilerini saymış, hallerini nân u nemeklerini anlatmış.

166. Hâsılı şehir şehir, hâne bi-hâne hikâye etmiş, lâkin ne damarı titremiş ne yanacağı sararmış.

167. Nabzı kendi hâlinde zararsız gidermiş, vaktâki söz o şekerim Semerkand'a gelir.

168. O zaman nabzı bir fırlar, o kırmızı yüz sapsarı olur, Semerkand da kuyumcu der demez.

169. O dilber-i serd bir âh çeker, gözünün yaşları sel gibi akmaya başlar. "Beni" der "Bezîrgânım oraya götürdü, zengin bir kuyumcu satın aldı, üç ay sînesinde tutduktan sonra sattı" Cârîye bunu söyler, kalbine gam çöker, harâreti derhal ziyâdeleşir. Hekim hastadan bu noktayı duyunca bütün derd ü belânın aslı bu olduğunu anlar.

170. Bunun üzerine mahallesi hangi mahalledir, sokaklarına ne sokağı derler diye sorar. O da "Köprü başında (Galfer) Mahallesi diye cevap verir.

171. Binâen aleyh hekim "Kızım" der "Artık derd ü elemden kurtulacaksın. Şimdi mâdem ki derdin ne olduğunu anladım, bak ben bunun 'ilacında ne sihirler yapacağım.

172. Merak etme gönlünü hoş tut, emin ol ki yağmurlar çimenlere ne yaparsa ben de sana onu yapacağım

173. Sen gam yeme, senin gamını ben yerim, ben sana babadan yüz kat ziyâde şefkatliyim.

174. Ya...sakin bu sırrı kimseye söyleme, olur ki padişah ağzını arar sen kimsenin yanında keşf-i râz etme, bu kapıyı sakın başka bir kimseye açma.

175. Çünkü esrârın gönülde gizli kalırsa o murâdın daha tez ele geçer.

176. Peygamber: "Her kim sırrını gizlerse murâdına çabuk erer" buyurmuşdur.

177. Çünkü dâne yer de gizlenirse onun sırrı 'âkîbet bahçenin yeşilliği olur.

178. Altın gümüşü gizletmeselerdi ma'denin altında beslenemezlerdi.

179.Hekimin va'adleri lütüfları o hastayı korkudan kurtardı.

180.Hakiki olan va'adler gönüle ferah verir, mecâzi olan va'adler ise sıkıntı verir.

181.Erbâb-ı keremin va'di hazîne-i câriye, nâ ehillerin va'di de emrâz-ı sâriye olur.

Velînin Hastalığı Anlayıp Pâdişaha 'Arz Etmesi ve Tedbir ile Meşgul Olması

182.Sonra kalkar pâdişâhın yanına gider, pâdişâhı bu şemmeden âgâh eder, Şâh "Söyle şimdi ne tedbir yapalım, böyle bir gamı nasıl bertaraf edelim" der.

183.O da "Yapacak tedbir her halde o adamı getirtmektir.

184.Kuyumcuyu memleketinden çağır, uzaktan para ile hil'at ile kendisini kandır" diye cevap verdi.

185.Sultan bu sözü işitince hekimin nasihatine candan sarılır.

Pâdişâhın Kuyumcuyu Getirtmek için Adam Göndermesi

186.Bunun üzerine o tarafa değerli ve dirâyetli, sadâkatli iki adam gönderir.

187.Bu iki adam Semerkand'a giderler o kuyumcuyu bulup yanına varırlar, pâdişâh tarafından müjdelerler.

188.Sen gâyet hünerli ma'rifetli bir usta imişsin, hüner ve ma'rifetinle her tarafta şöhet kazanmışsın.

189.Böyle büyük bir nâm kazandığından dolayı falan pâdişâh seni kendisine kuyumcu başı ta'yîn etdi.

190.Şu hil'ati, şu altınları, şu gümüşleri gönderdi, bunları alıp bizimle beraber gidecek olursan, pâdişâhın en yakın bir nedîmi olacaksın" derler.

191.Herif paranın, hil'atin çokluğunu görünce mağrurlanır, çoluk-çocuğunu bırakıp memleketinden ayrılır.

192.Sevine sevine yola düşer, çünkü canına kasedileceğinden bi-haber.

193.Arap atına biner, keyifli keyifli sürer, kanının bahâsını hil'at zan eder.

194.Ey bütün rızâsıyla yola düşüp, kendi ayağıyla kazâya koşan.

195.Hayâlinde mülk ve izzet ve azîmet sayıklayan, bil ki Azrâil "Gel beri" demiş, sen de koşup gidiyorsun.

196.Vaktâki bu garip, yoldan gelir, evvela onu tabib yanına alır, pâdişâhın yanına gelirler.

197.Sonra kemâl-i nâz ve ihtirâm ile pâdişâhın huzuruna çıkarlar, “Fitilli mumun başında yaksın” derler.

198.Şâh da görünce çok ta’zîm eder ve altın mahzeninin anahtarını alıp kendisine teslim eder. Ve altından başlık, gerdanlık, bilezik, kemer ve pâdişahlara layık diğer birçok şeyler yapmasını emreder. Adamcağız altınları alıp hemen işe başlar, zavallı işin sonu nereye varacağını bilmez.

199.Sonra hekim “Pâdişâhım şimdi câriyeyi bu adama vereceksin.

200.Câriye bunun visâliyle kesb-i ‘âfiyet edecek, çünkü onun ateş-i ‘aşkını ancak bunun âb-ı visâli söndürür” der.

201.Şâh da o mahyâ-rûyi kuyumcuya verir, iki gurbetzedeyi birbirine çift eder.

202.Altı ay kadar safâ sürerler, kızın sıhhati tamamen yerine gelir.

203.Bundan sonra ona bir şerbet yaparlar, içince yıkılır kızın önüne düşer.

204.Hastalanınca eski cemâli kalmaz, kalmadığı için de vebâl kızın umurunda olmaz.

205.Adamcağızın tadı kaçır, yanakları solar, fenâlaşır, artık kızın gözüne soğuk görünmeye başlar.

206.Çünkü renk peşinde dolaşan ‘aşklar, ‘aşk değil nihâyet bir pişmanlık olur.

207.Keşke o da baştan pişman olsa idi bu kendisince bahtiyarlık olurdu.

208.Artık gözlerinden kanlı yaşlar sel gibi gelmeye başlar, bunun yüzü düşman canı olmuş.

209.Tâvusun kanadı kendisine düşman kesilmiş, ey parıltısı nice şahlar öldüren düşman.

210.Ben o âhuyum ki nâfem için bu sayyâd benim ma’sûm kanımı dökdü.

211.Eya! Sahrâlarda gezerken bir pusuya düşüp derisi için başı kesilen bir tilkiye döndüm.

212.Eyvâh! Kılıncların darbesiyle kemikleri için kanı dökülen filler gibi oldum.

213.Beni dönmek yüzünden öldürmüş olan o kâtil bilmiyormu ki benim kanım uyumaz.

214.Bugün bana ise yarın onadır, benim gibi bir adamın kanı ne zaman heder olmuş.

215.Gerçi duvarın gölgesi uzun olur, fakat o gölge düz yine ona rucu' eder.

216.Bu cihan bir dağ, bizim işimizde bir nidâdır, bu nidâların 'aks-i sadâsı yine bizim tarafımıza gelir'.

217.Zavallı kuyumcu bunları söyler ve rûhunu teslim edip toprak altına gider, câriyede de ne 'aşk kalır ne marazdan bir eser.

218.Çünkü ölümlere karşı 'aşk pâyidâr olamaz, çünkü ölen bizden tarafa gelemes.

219.Halbuki diriye 'aşk gözde gönülde her dem goncadan daha tâze olur.

220.Binâen 'aleyh 'âşık olacaksan ol Hayyun lâ yemûta 'âşık ol, çünkü bu 'aşk bâkî ve bir şarap çanağı ile sana sâkî olur.

221.O'na 'âşık ol ki bütün peygamberler bu 'aşk ile dil-seyr u kâmrân olmuşlardır.

222.O şeh bize yâr olmaz deme, erbâb-ı kerem ile olan mu'âmelede güçlük yoktur.

223.O hekimin eliyle bu adamın öldürülmesi ne bir ümit ile idi ne de bir korku ile.

224.Allah'tan bir emir, bir ilhâm almasa idi pâdişâhın hatırı için onu öldürmezdi.

225.Hızır'ın kesdiği çocuğun sırrını herkes anlayamaz.

226.Cenâb-ı Hakk'tan vahiy ve cevap alanlar ne emrederlerse 'ayn-ı savâb olur.

227.Can verenin can alması da yakışır. Beriki bir vâsıta bir nâibdir, onun eli Allah'ın eli demektir.

228.İsmâil gibi sen de önüne boynunu koy, kılıncının altında güle güle can ver.

229.O zaman canın ile'l-ebed handân, zât-ı Ahad'ıyla rûh-i Ahmed gibi şâdân olur.

230.Âşıklar câm-ı ferahı mahublarının eliyle öldürüldükleri zaman çekerler.

- 231.Sakin sû-i zan etme o şâh şehvet ile herifin kanına girmedir.
232.Sen onu bulaşmış zan etdin ama iyi süzölmüş hâlis bir altında karışıklık olmaz.
233.Bu riyâzet ve bu cefâ hep o külçede pislik kalmasın diyedir.
234.Bu iyi kötü imtihanlar, tecrübeler hep onu kaynatıp hülâsasını çıkarmak içindir.
235.Eğer onun yaptığı ilhâm-ı ilâhî ile olmasaydı o bir pâdişâh değil, bir kelb-i matrûd olurdu.
236.Kendi şehvetinden, hırs ve hevâdan 'ârî idi, yaptığı da bir hayr fakat şer sûretinde bir hayr idi.
237.Hızır'da denizde gemiyi zedeledi, lâkin Hızır'ın zedelemesinde yüz hikmet vardı.
238.Mûsâ bunca nûr ve hünlerle onu anlayamamışken sen çıkıdda kanadsız uçmaya kalkma.
239.O bir kırmızı güldür, kan deyip geçme, o 'akıl sarhoşu olmuş, mecnun deyip sataşma.
240.Eğer maksadı müslümanın kanı idi ise adını anarsam kâfirim.
241.Şakîyi medh 'arşî titredir, o medihten muttakî bedgâm olur.
242.O bir şâh, hem bir şâh-ı dil-âgâh idi, hâlis-i tahallus bir ehlullâh idi.
243.Böyle bir şâhin öldürdüğü kimse ise bahtiyâr olur, yüksek bir makâm bulur.
244.Kahrında menfa'at olmasa idi o lütf-i mutlak Kahhâr olurmu idi?
245.Yavrucak hacamat iğnesiyle acısına titrer durur, şefkatli annesi bu gamdan sevinir murâdına yol bulur.
246.Yârim can alır yüz can verir, hayâline gelmeyen şeyleri ihsân eder.
247.Sen onu hep kendine kıyas edersin fakat iyi bak uzak düşersin şaşırır gidersin.

Hikâye-i Bakkal'ın Tûtisi ve Yağ Şişesini Dökmesi

- 248.Bir bakkalın güzel bir tûtisi varmış, bu yeşil renkli tatlı dilli güzel bir tûtî.
249.Dükkânda durur dükkânı beklermiş, gelen geçen meraklılara nükteli nükteli sözler söylermiş.

- 250.İnsan gibi nâlık ve tûtîlikte hâzık imiş.
- 251.Sahibi bir gün evine gider, tûtîde dükkânda bekçilik eder.
- 252.O sırada bir kedi dükkânda bir fâre görür, birdenbire sıçrar, can hevliyle tûtîcağızda kıprar.
- 253.Dükkânın bir köşesine kaçar, orada gül yağı şişeleri varmış, onları devirir döker
- 254.Sahibi evinden gelir, haberi yok, dükkâna girer, ağalı kurulur.
- 255.Bir de bakar ki dükkân gül yağı dolmuş kalmış, tûtînin ötesi başı da ıslanmış, hemen kalkar tepesine bir vurur, tûtîcağız dayaktan kel olur, tüyü dökülür.
- 256.Birkaç gün geçer söz söylemez, bakkal pişman olur âh eder.
- 257.Saçını sakalını yolar, “Eyvâh âfitâb-ı ni’metim tutuldu ben ne yapayım.
- 258.Elim kırıla idi de o güzel dilli tûtînin başcağazına vurmasa idim” diye söylenir.
- 259.Kuşunun dili açılın diye fakirlere sadaka verir.
- 260.Üç gün üç gece sonra hayrân u nâlân dükkâna oturmuş ümitsiz ümitsiz bakınır.
- 261.Gönlünden binlerce gam gussa geçirerek ‘acaba bu tûtîceğizim ne zaman söz söyleyecek diye düşünürmüş.
- 262.(Beyit sehven tercüme edilmemiş veya nüshada yok).
- 263.Bu sırada sokaktan eksili yüksülü saçı dökülmüş, başı tas dibi gibi çırcıplak bir fakir geçer.
- 264.Birdenbire tûtî seslenir: “Hîş, ey kel!
- 265.Sen neden kel oldun, sende mi şişedeki yağı dökütün” der.
- 266.Halk tûtînin bu kıyâsını duyar duymaz kahkahayı koyuverir, zavallı fakiri de kendisi gibi zan eder.
- 267.Ey oğul! Temizleri kendine kıyâs etme, imlâda şîr şîr yazılırsa da sût başka arslan başkadır.
- 268.İşte bütün ‘âlem hep böyle sapıtmış, Abdâl-ı Hakk’a pek az kişiler âgâh olabilmişdir.
- 269.Peygamberlerle yarışmaya kalkmışlar, evliyâları kendileri gibi zan etmişler.
- 270.“Onlarda beşer biz de beşeriz, onlarda yerler içerler uyurlar bizde” demişler.

271.Kör olduklarından aradaki nâmütenâhî fark bulunduğunu bilmemişlerdir.

272.İki arı bir mahalleden gıdâlanırlar, lâkin birinin yediği sokaç öbürünün yediği bal olur.

273.İki âhû ikiside ot yer su içer, fakat birisinininki gübre öbürsününunki misk olur.

274.Her iki kamyş bir sudan sulanır, halbuki birinin içi boşdur, diğèrininki şeker dutudur.

275.Bunun gibi yüzbinlerce eşbâh vardır ki baksan aralarında yetmiş senelik yol görürsün.

276.Bu yer, hamâkat kesilir, o yer, nûr-i hakikat kesilir.

277.Bu yer, buhul ve hased olur, o yer nûr-i Ahad doğar.

278.Tarlanın biri temiz biri çorak, bu yırtıcı bir dev, o tertemiz bir melekdir.

279.İki sûret birbirine benzeyebilir, acı su, tatlı su ikisi de berrâk olur.

280.Fakat zevki olmayan bunların farkını anlar mı?

281.Sihri mucizeye kıyâs eder, ikisinin de esası hîleden 'ibâret zan eyler.

282.Sâhirler Hazret-i Mûsâ ile münâza'a için ellerine onun 'asâsı gibi 'asâlar almışlar ise de.

283.Bu 'asâ ile o 'asâ arasında derin bir fark, bu iş ile o iş beyninde tükenmez bir yol vardır.

284.Bu işin arkasından la'netullâh, o işin arkasından rahmetullâh gelir.

285.Kâfirler maymun sûretli maymun tabi'atlıdır, sînelerinde bir âfet vardır.

286.İnsan her ne yaparsa maymunda yapar, dâima insandan gördüğünü yapar.

287.Onun yaptığını ben de yaptım zan eder, o kavgacı aradaki farkı ne bilsin.

288.O yaptığını sırf kavga için yapar, işte böyle kavgacılar yerin dibine geçsin.

289.O münâfığın muvâfıkla beraber namaza gelmesi, niyâz için değil nizâ' içindir.

290.Namaz da, oruç da, hac da zekât da, doğmak da, ölmek de mü'minler münafıklarla beraberdirler.

291.Lâkin mü'minler 'âkıbet hayat bulurlar, münâfıklar âhirette mat olurlar.

292.Gerçi bunların ikisi de bir oyunun başındadırlar, lâkin birbirleriyle Mervezi Râzi adaştadırlar.

293.Her biri kendi makâmına doğru gider, her biri kendi nâmına göre gider.

294.Ona mü'min dersen hoşlanır, münâfık dersen kızar ateş alır.

295.Onun adı onun zâtından mahbûbdur, bunun adı da bunun fenâlığından mebgûzudur.

296.Şeref veren mîm, vav, mîm, nûn harfleri değildir, mü'min lafzı sırf ta'rif içindir.

297.Eğer ona münâfık dersen bu fenâ isim çini 'akreb gibi sokar.

298.Bu ismin iştikâkı cehennemden değilse niçin bunda cehennem mezâkı var.

299.Bu ismin çirkinliği harfinden değildir, deniz suyunun acılığı zarfindan değildir.

300.Harf kap, ondaki ma'nâ bir sudur, bahr-i ma'nâ asıl kitap, ümmü'l-kitab kayyime bundadır.

301.Cihanda biri acı biri tatlı iki deryâ, aralarında da bir berzah vardır, birbirlerine karışmazlar.

302.Bunların ikisi de bir menba'dan gelirler, bunun ikisini de geç, tâ aslına kadar git.

303.Kalıp altın ile 'ayarı hâlis altının değerlerini mihenksiz anlayamazsın.

304.Kimin rûhuna Allah bu miheki koymuş ise yakini şekten ayırmasını o bilir.

305.Diri adamın ağzına bir çöp gider, gider gitmez tutar dışarı atar.

306.Bin lokmada bir çöp yutar, hissi uyanır ve onu da geri çıkarır.

307.Dünya hissi bu cihanın merdiveni, din hissi de âsumanın merdivenidir.

308.Bu hissin sıhhatini tabibden o hissin sıhhatini de habibden ararlar.

309.Bu hissin sıhhati ma'mûre-i tende, o hissin sıhhati harâbi-i

bedendedir.

310.Can hükümdârı cismi vîrân, sonra da âbâdân eder.

311.Hânümânını, mülk ü mâlını âhîret 'aşkına bezl eden bir can ne kadar mes'uddur.

312.Hânesini, define için vîran eder, sonra o define ile daha güzel daha ma'mûr yapar.

313.Suyu keser, mecrâsını temizler, sonra salar temiz temiz içer.

314.Deriyi yüzer, çiviye çeker, sonra ondan a'lâ bir post yapar.

315.Kal'ayı yıkar kâfirden alır, sonra üstüne yüz set yapar, yüz burç kurar.

316.Keyfiyetsiz işe keyfiyyet verir, bu söylediğim de zarûretten gelir.

317.Ba'zı böyle, ba'zı da 'aksine görülür, din işi hayrettir.

318.Âyâ kâmiller sırr-ı tahkîka âgâhtırlar, bî-hurûş dil-mest ü dilhândırlar.

319.Ondan tarafa dönmüş, ancak bunlar o hakîkata arkasını dönmüş hayran değil, Onunla yüz yüze gelmiş sermest müşâhede olmuş hayrandırlar.

Muhakkik-i Muhakk ile Muhakkik-i Mubtilin Farkı

320.Birinin yüzü dosta, öbürünün ki kendisine doğrudur, her renk yüzüne bak ve dikkat et, belki hizmet ede ede yüzünden anlar olursun.

321.Dânâyı görmek 'ibâdet feth-i ebvâb-ı sa'âdet demektir, insan sûretinde birçok iblisler vardır, onun için her ele el vermek muvâfık değildir.

322.Çünkü avcı ıslık çalar, kuşu aldatıp avlamak ister.

323.Kuş onu kendi cinsinin sesi zan eder, havalanır gelir faka düşer.

324.Alçak herif dervişlerin sözünü çalar, saf bir adama okur efsûn yapar.

325.Mertlerin işi açık ve ciddidir, alçakların işi de hîle ve hayâsızlıktır.

326.Kediyi yeleli arslan, yeleli arslanı çaylak yaparlar, Müseyleme'ye Ahmed lakabını takarlar.

327.Halbuki Müseyleme'nin lakabını kezzâb, Muhammed'in ki ulu'l-elbâb kalmıştır.

328.Şarab-ı Hakk'ın suyu misk-i tâb, öbür şarabın neticesi de derd ü azâb olur.

Hikâye: Çıfıd Pâdişâhı'nın Millet-i Ta'assubi ile Hristiyanları Katli

329.İsâ ve Nasrânî düşmanı zâlim ve hunhar bir Çıfıd Padişâhu varmış.

330.Halbuki devir 'İsâ devri, nöbet onun nöbeti imiş, Mûsâ ve 'İsâ birbirinin rûhu iken.

331.Şâh şaşı imiş Allah yolunda olan bu iki Hakk yoldaşı ayırmış.

332.Ustanın birisi çırağına içeri gir asılan şişeyi al getir der.

333.Çırac şaşı imiş, içeri girer, şişe gözüne iki görünür, döner, "iki şişe var hangisini getireyim" diye sorar.

334.Ustası "Haydi, git iki şişe yoktur, şaşılığı bırak, artık körlük etme" diye azarlar.

335.Çırac "Ustacığım azarlama ne yapayım iki şişe var" diye ısrar edince "Öyle ise birini kır öbürünü getir" der.

336.O gider birini kırar, kırınca ikisi de gözünden gâib olur, meyil ve hiddet de insanı böyle şaşı eder.

337.Şişe bir iken gözüne iki gösterir, birini kırdılar öbüründen de oldular.

338.Evet gadap ve şehvet gözü şaşı eder, rûhu istikâmetinden çevirir.

339.Garaz geldimi hüner gizlenir, gönülden göze yüz perde çekilir.

340.Kadı gönlünde rüşvete karar verince zâlimi mazlumdan tefrik eder mi?

341.İşte o şâh da böyle çıfıd cuhûd kini ile şaşı olmuş, Aman yâ Rabbim el-amân.

342.Yüz binlerce mü'min ve mazlûmun kanına girmiş, gûyâ Mûsâ'ya dayanmış dinine sığınmış.

Hristiyanları Kaldırmak için Vezirin Pâdişâha Hîle Öğretmesi

343.O şâhın fettân hilekâr, hîle ile suyu düğümler bir veziri varmış.

344.Bu vezir birgün "Pâdişâhım" der "Hristiyanlar böyle olur, fâidesizdir, iş bununla bitmez, çünkü onlar canlarını kurtarmak için senden dinlerini gizlerler.

345.Bunların böyle öldürmekle işi bitmez, din misk ve öd ağacı değil ki kokusundan bilesin.

346.İnsan dediğin yüz kılıf içinde bürünür, dışı seninle görünür içi

başka bulunur.

347.Şah der “O halde ne yapalım! Ne hud’a ne tezevvür uyduralım.

348.Cihanda açık gizli hiçbir Hristiyan bırakmamak için ne çâre bulalım.

349.Vezir de “Efendim” demiş “Benim elimi, kulağımı kes, burnumu dudağımı yar, emr et.

350.Beni darağacının altına götürsünler, birisi çıksın şefâ’at etsin.

351.Sokaklarda dört yol ağzı münâdiler çağırırsın, bana yaptıklarını i’lân ettir.

352.Sonra beni tut uzak bir şehre nefyet, böyle be’s ve kutûr ile içlerine atlayım, bir kere gönüllerine girdim mi işlerini bitirdim bil, ben artık aralarına öyle fitneler, fesatlar sokarım ki fenn ü hîleme şeytan bile hayran olur.

O Çıfıd Vezirin Hristiyanlara Yapacağı Telbisleri Pâdişâha Anlatması

353.O Hristiyanlara yapacağım şeyleri şimdi tamamen anlatamam, ben onlara varır şöyle derim: “Ben gizli Hristiyan idim. Ey âlemü’s-sır olan Rabbim sen kalbimi bilirsin.

354.Şâh imanıma vâkıf oldu, ta’assubundan canıma kasedetti.

355.Dinimi şahtan gizlemek, onun dininde imişim gibi gözükmek istedim.

356.Fakat şâh benim esrârımdan bir koku aldı, sözlerim nazarında müttehim oldu.

357.“Senin sözün ekmek içinde iğne gibi geliyor, gönülden gönüle pencere vardır.

358.Bu pencereden ben senin hâlini gördüm, hâlini gördüm artık kâline kulak vermem” dedi.

359.Eğer dîn-i ‘Îsâ imdâdına yetişmese idi, beni çıfıdca paralayacak idi.

360.Ben ‘Îsâ için can atarım, başımı veririm, yüz bin minnetini saysam çekerim.

361.‘Îsâ’dan canımı esirgemem, lâkin ‘ilm-i dînine iyiden iyi vâkıfım.

362.Ölürsem yazık o dîn-i pâk câhillere arasında helâk olur diye korkarım.

363.Allâh ve İsâ'ya şükür olsun ki biz o dîn-i hakkı rehnümâ ittihâz etmişiz.

364.Yahûd melikden ve yahûdilerden kurtulmuşu belimize zünnâr bağlamışız.

365.Efendiler devir 'İsâ devridir, ahlâk-ı 'İseviye'nin esrârını candan dinleyiniz.

366.O dinsiz zâlim şâhın ahlâkı da onun düşmanıdır, hiçbir düşman ise dostun esrârını bilmez. Hristiyanlara böyle söylüyor, lâkin gönlünü hep şâha çekiyordu. Ey şehinşah sabr et ki ben bunları tâ kökünden koparayım, beni emîn ve müktedâ saysınlar, hepsi ihtidâ arzusuyla önüme baş koysunlar, cümlesini hîle ile aldatayım, içlerine yüz dilliler bırakayım, nihâyet kendi elleriyle kendi kanları yerlere döksünler” dedi.

Sonuç

Elmalılı, Arapça ve Fransızca'ya olan hâkimiyeti, bu dillerdeki farklı alanlara ait kaynak niteliğindeki eserleri ve tercümeleriyle herkes tarafından bilinmektedir. Elmalılı, kuvvetli ilmî alt yapısı, farklı alanlardaki ihtisâsı ve Arapça, Farsça, Fransızca dillerine olan hâkimiyeti ile telif eserleri yanında, Arapça'dan Türkçe'ye; İbni Sinâ'nın (ö.428/1037), *Hedîyyetü'r-reîs* adlı risâlesini, Câhız'ın (ö.255/869) *Menâkıbü't-Türk*⁶³ adlı risâlesini, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (ö. 1176/1762), *Hucetüllâhi'l-bâliğa*⁶⁴ adlı eserini, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) fıkıh usûlüne dâir *Mirkât* adlı eserini, Arapça'dan Arapçaya şerh, hâşiye ve ta'likât olarak; dedesi Sarılar'lı Abdullah Efendi'nin *Şerhu'l-İsti'âretü'l-Cedîde* adlı eserini, Tarsûsî Mehmed Efendi'nin (ö.1145/1732) *Hâşiyetü't-Tarsûsî 'alâ Mir'âti'l-usûl* adlı eserini, Siyâlkûtî'nin (ö.1067/1657) *Hâşiyetü Siyâlkûtî 'ale'l-Hayâlî ve Hâşiyetü Siyâlkûtî 'ale't-Tasavvurât*⁶⁵ adlı eserlerini, Fransızca'dan Türkçe'ye; Fransız Profesör Paul Janet ile Gabriel Seailles'in 1886 yılında Paris'te yayınladıkları *"Histoire de la Philosophie: Les Problèmes et Les Ecoles"*⁶⁶ adlı eserini, Gabriel Compayre'nin, *Logique Déductive Et Inductive*

⁶³ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

⁶⁴ Bkz.: Necmi Atik, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hucetüllâhi'l-Bâliğa Tercümesi Üzerine", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, Aralık 2017, s. 23-44.

⁶⁵ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

⁶⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, Eser Neşriyat, İstanbul trsz.

adıyla Fransızcaya çevirdiği İngiliz filozof Alexandre Bain'e ait *Logic: Deductiv and Inductiv* (Tümdengelim ve Tümevarım Mantığı)⁶⁷ adlı eserleri tercüme etmiştir.

Müfessirler tefsirlerinde şiirle istişhâd metodunu âyet-i kerîmelerin açıklanmasında zaman zaman kullanmaktadırlar. Türkçe tefsirler arasında, geçmişte ve günümüzde, şiirle istişhâd metodunu aynı zamanda kendisi de bir şâir olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır kadar yoğun kullanan yoktur. Elmalılı'nın, klasik istişhâd geleneğine bağlı tefsirlerde görülen sadece Arapça şiirlerle istişhâd dışında, Farsça ve Türkçe şiirlerle de istişhâd etmesi onu diğer müfessirlerden ayırmaktadır. Elmalılı tefsirinde, Fuzûlî (ö.963/1556) başta olmak üzere Sa'di Şîrâzî'nin (ö.691/1292) şiirleri ve şâiri bilinmeyen⁶⁸ Farsça şiirlerle istişhâd etmiştir. Ayrıca Elmalılı'nın tefsirinde kendisine ait Arapça ve Türkçe şiirlerini de istişhâd için kullandığı görülmektedir.

Elmalılı, Farsça'ya olan hâkimiyetini ise Mevlânâ'nın manzûm olarak yazılan Mesnevî tercümesi ile ortaya koymaktadır. Tercümenin başarılı olabilmesi için, tercüme yapılan eserin orijinal dili yanında, mütercimim tercüme yapıldığı dile de tam anlamıyla vâkıf olması gerekmektedir. Tercüme yapılan eserin alanı konusunda mütercimim bilgi ve tecrübesi ise yapılan tercümenin başarısını çok etkilemektedir. Ayrıca tercümesi yapılan eser manzûm olarak kaleme alınmış ve Anadolu Selçuklu dönemine ait *Mesnevî* gibi altı yüz yıllık bir dile sahip ise tercümesinin ne kadar sıkıntılı ve zor olacağı ortadadır. Elmalılı'nın, tercümesi zor olan bu eserin 366 beytini başarılı bir şekilde tercüme ettiği görülmektedir.

Elmalılı'nın, tercüme ne zaman başladığı veya tercüme ne zaman ara verdiği ile alâkalı herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Elmalılı, kendi el yazısı rîk'a hattı ve siyah mürekkeple yazdığı nüshanın üzerinde yoğun çalışmalarda bulunmuş, Mesnevî'nin orijinaline yakın en güzel mânâyı verebilmek için kelime ve cümle iptalleri, düzeltmeler, çıkartmalar ve tashihler yapmıştır. Tercüme, *Mesnevî*'nin bazı tercümelerinde olduğu gibi mazi kalıplarıyla değil, *Mesnevî*'deki konu

⁶⁷ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul trs., I/4, II/482, IV/146; VIII/462, X/194.

başlıklarında da ifâde edildiği gibi hikâye tarzı olan geniş zaman kipiyle yapılmıştır.

Elmalılı, hâkim ve vâkıf olduğu tasavvuf literatürünü tercümesine başarılı bir şekilde yansıtmış, birkaç beyitin tercümesinden sonra bu literatürden kaynaklanan kapalı ve mecâzî kelimeleri açıklama yoluna gitmiştir. Tercüme bir bütünlük içerisinde, etkili bir üslup, sâde, akıcı ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır.

Elmalılı'nın, bölüm ve konu belirtmeden “*Nesr-i Mesnevî*” diye tercümeyle başlamasından anlaşılıyor ki *Mesnevî*'yi başından sonuna kadar tercüme etmek istemiş, Mesnevî'nin başından “Pâdişâh ve Cârîye”, “Bakkal ve Tûtî” hikâyelerinden sonra üçüncü hikâyeye olan “Yahudi Pâdişâhın Hristiyanları Katletmesi” hikâyesinin 37 beytine kadar tercüme edebilmiş, ne yazık ki bu niyetini gerçekleştirememiştir. *Mesnevî*'yi tercüme ettiği 366 beyitlik bölümden anlaşılıyor ki, şayet Elmalılı *Mesnevî*'yi sonuna kadar tercüme edebilseydi bu tercümesinin tam *Mesnevî* tercümeleleri arasında bir şâheser olacağı şüphesizdi. Yine de sözkonusu 366 beyitlik tercüme, Elmalılı'nın diğer telif ve tercüme eserlerinde olduğu gibi her açıdan çok kıymetli ve önemli bir kaynak niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osamnlı Ulemâsı*, İstanbul 1980.

Atik, Necmi, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İslam Hukuku Kâmûsu ve Âdem Maddesi'nin Tahlîli”, *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 8. Sayı, Aralık 2018.

Atik, Necmi, “Elmalılı'nın Kendi El Yazması Türkçe İbâdet Makâlesi”, *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 6. Sayı, Aralık 2016.

Atik, Necmi, *Hattat Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, Antalya 2013.

Banarlı, Nihat Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 1971.

Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötüken Yay., İstanbul 1997.

Ceyhan, Semih, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, UÜ. Sosyal Bilimler Ens. Bursa 2005.

Çelebioğlu, Amil, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul 1999.

Çelik, İsa, “Klasiklerimiz: XIII. Mesnevî-i Manevî”, Tasavvuf, Mevlânâ Özel Sayısı, Ocak-Haziran 2005, c. XIV, s. 674.

Dağlar, Abdülkadir, *Şem'i Şem'ullah Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) İnceleme-Tenkitledi Metin-Sözlük*, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Ens., (Doktora Tezi), Kayseri 2009.

Demirel, Şener, “Mevlânâ'nın Mesnevî'si Şerhleri”, *TALİD*, c. 5, sy. 10, 2007, s. 469-504

Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1992.

Doğrul, Ömer Rıza, “Müessif Bir İrtihal”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1942.

Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Ankara 1995.

Ersöz, İsmet, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993.

Ersöz, İsmet, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kuran Dili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Konya 1985, s.7-8.

Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul 1338/1919.

Fürüzanfer, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, (Ter. Feridun Nafiz Uzluk), MEB Yayınları, İstanbul 1997.

Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1985.

Güleç, İsmail, “Mevlânâ'nın *Mesnevî'sinin* tamamına yapılan Türkçe şerhler”, *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, 22 (Güz 2006), s. 108.

Güntan, Zekiye, *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendi ve Hulâsatü'ş-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili*, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens., Konya 2009 (Yüksek Lisans Tezi).

Hacıtahiroğlu, Abdullah Öztemiz, *Mesnevî-Mevlânâ, Kendi Vezni ile Manzûm Tercüme*, Ötügen Yay., İstanbul 1972.

Hayrî, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1308.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “es-sennü” maddesi, Dârü'l-hadis, Kâhire 1434/2013.

İbnü's-Seyyid Galib Efendi, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1315/1897.

İzbudak, Veled Çelebi, *Mesnevî Tercümesi*, I-VI, Maarif Vekâleti Yay., İstanbul 1942.

Kartal, Ahmet, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *TALİD*, c. 5, sayı 10, 2007, s. 353-432.

Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.

Levend, Âgâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Mehmed Şakir, *Tercüme-yi Mesnevî*, İstanbul Ün., Ty.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-yi Şerif*: Manzum Nahîfi Tercümesi, trc. Süleyman Nahîfi, haz. Âmil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967.

Mevlânâ, *Mesnevî I-VI* (tıpkıbasım), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

Murâd-ı Buhârî, *Hülâsatü's-Şurûh*, Süleymaniye Ktb., Halet Efendi Bölümü, No: 334.

Öksüz, Zehra, *Hülâsatü's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinin 1-107 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, Fatih Ün. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2008

Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 441-448.

Paksüt, Fatma, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993.

Paksüt, Fatma, Merhum Dayım Hamdi Yazır -II- Nazırlık, Tutuklanma, Aklanma”, *Altınoluk Dergisi*, 1992 Mayıs, Sayı: 75, s. 20-21.

Sipehsâlar, Ferîdun b. Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (çev. T. Yazıcı), İstanbul 1977.

Sultan Veled, *İbtidânâme*, (çev.: Abdülbâkî Gölpinarlı), Ankara 1977.

Süleyman Nahîfi, *Mesnevî-i Manevî* (Sad: Amil Çelebioğlu), Timaş Yay, İstanbul 2007.

Şifâî Derviş Mehmed, *Şerh-i Kitâb-ı Mesnevî-i Ma'nevî*, Süleymaniye Dâru'l-Mesnevî 209.

Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1973.

Tanyıldız, Ahmet, *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matrmûratu'l-Ma'ârif) İnceleme-Metin-Sözlük*, EÜ. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2010.

Ülkü, Feyzullah Sâcid, *Mevlânâ, Mesnevî*, manzum terc., Türkiye Yayınları, İstanbul 1945.

Ünver, İsmail, "Mesnevî", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 415-417, 430.

Yavuz, Kemal, *Mu'ini'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si* (Mesnevî Tercüme ve Şerhi) (Gramer ve Sözlük), Cilt 1-2, Selçuk Üniv. Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki, "*Elmalılı Muhammed Hamdi*", *DİA*, XI, 57.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

....., *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad.: İsmail Karaçam), Azim Dağıtım, İstanbul trs.

Yazır, Mahmud Bedreddin, *Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara 1981.

Elmalılı'nın Mesnevî Tercümesinin Orijinal Nüshasından

Âyetler Arası Münâsebetin Kur'ân İlimlerindeki Önemi

The Importance Of Intersersional Account In The Sciences Of The Qur'an

MAHMUT SÖNMEZ*

Geliş ve Kabul Tarihi: 01.04.2020/08.05.2020

Öz: Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme yöntemleri diye nitelendirilen Kur'ân İlimlerinin önemli konularından birisi de “Münâsebetü'l-Kur'ân” ilmidir. Birbirini takip eden kelime ve cümleler veya arka arkaya anlatılan hadiseler arasındaki irtibat ve ilişki anlamına gelen münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, âyet ve sûreler arasındaki eşsiz âhenk ve uyumu ortaya koyarak âyetlerin kendi siyak ve sibakı içerisinde en doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olan bir ilimdir. Bu çalışmada “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet” konusunun bir alt başlığı olan, “Âyetler Arası Münâsebet” konusu ele alınıp işlenecektir. Münâsebet kavramının anlamı başta olmak üzere, bu ilmin tarihçesi ve önemi hakkında bilgiler verilecek; âyetler arasındaki tenasübü tesbit etmeğe katkı sağlayan; *Tanzir*, *Mudadde*, *İstidrâd*, *Uslûbü'l-Hakim*, *Tahallus*, *İntikal*, *Hüsnu'l-Matlab* ve *İhtiras* gibi “Münâsebet Çeşitleri” örnekle açıklanacaktır. Bunun yanında âyetleri oluşturan harf ve kelimeler arasındaki akıl almaz ahenk ve uyum gösterilmek suretiyle Kur'ân'ın asla bir beşer sözü olamayacağı bu mevzu ile de ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kur'ân İlimleri, Âyet ve Münâsebet.

Abstract: One of the important subjects of the Quranic Sciences, which are described as the methods of understanding and interpreting the Quran, is the knowledge of "Relationship Quran". The meaning of the meaning of the meaning and the relationship between the words and sentences that follow each other, or the relationship and relationship between successive events, It is a science that helps to understand the verses in their own politics and religion by

* Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, mahmutsonmez25@hotmail.com , Orcid Number: 0000-0002-1709-327X

revealing the unique harmony and harmony between verses and surahs. In this study, the subject of “Inter-verse Interpretation”, which is a sub-title of “Interpretation Between Verses and Surah”, will be discussed. Information about the history and importance of this science, especially the meaning of the concept of relevance, will be given; contributing to the determination of tenasubes between verses; "Exclusivity Types" such as Tanzir, Mudadde, İstidrâd, Uslûbü'l-Hakîm, Tahallus, İntikal, Hüsnü'l-Matlab and İhtiras will be explained with examples. In addition to this, it will be demonstrated that the Qur'an can never have a word by showing the inconceivable harmony and harmony between the letters and words that make up the verses.

Keywords: Tafsir, Quran, Quranic Studies, Verse and Relationship.

Giriş

Fesahat ve belağatın zirvesinde olan Kur'ân'ın nazım ve tertibindeki ahenk ve üstünlük, âyet ve sûreleri arasındaki tenasüb ve insicam, lafızlarının ihtiva ettiği manalardaki şümül ve tutarlılık, nazil olduğu andan itibaren muhatapların dikkatlerini cezbetmiş ve onları kendisine hayran bırakmıştır. Onun kendine ait edebi tarzı, beşerin alışık olmuş olduğu şiir ve nesirden farklı olduğu gibi, ihtiva etmiş olduğu konular açısından da, özgün bir mahiyet arz etmiştir.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) en büyük ve ebedi mucizesi olan Kur'ân-ı Kerim, Arapların şiir ve edebiyatta zirvede olduğu bir dönemde gönderilmiştir. Onun Allah kelamı olduğunu kabul etmeyenlere karşı, "...siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin"¹ diyerek meydan okumuş, onların bu noktada acizliklerini ortaya koymasıyla mu'cize olduğunu isbat etmiş ve zamanın edip, şair ve hatiplerini, "Yemin ederim ki, Muhammed'in söyledikleri, kesinlikle şiir ve kasideye benzemiyor. Okuduğu âyetlerde ayrı bir tatlılık, ayrı bir berraklık var. Kur'ân, sözlerin en güzeli, en şifalıdır. O'nun üstünde, başka bir söz olamaz. Her söz, O'nun yanında sönük kalır"² demeye mecbur etmiştir. Kur'ân'ın i'cazı pek çok yönlerde görülmektedir. Onun mu'cize oluşu, dil ve üslubundaki fesahat ve belağatın eşsizliğine, nazmındaki ahenk ve insicamına, manasındaki zenginliğine, ihtiva ettiği muhtelif ilimlere ve bu yönleriyle benzerinin getirilemeyeşine dayanmaktadır. Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden birisi de "te'lifi/dizilişi" olmuştur ki, bu konu "Kur'ân'ı Tefsir Etme Yöntemleri" diye isimlendirilen Kur'ân İlimleri içerisinde, dirâyet yöntemiyle Kur'ân'ı yorumlamağa çalışan müfessirlerin dikkatini çekmiş ve eserlerinde "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet" konusuna değinmişlerdir. Bu şekilde âyetlerin tefsirinde dakik ve ince manaların ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır.

Bu çalışmada, tefsir usulünde ayrı bir konu olarak ele alınan ve bazı müfessirlerin önem atfettiği "âyetler arasındaki münâsebet ve insicam" üzerinde durulacaktır. Münâsebet ilminin lûgat, ıstılah anlamları, bu ilmin tarihçesi ve münâsebeti tesbit etmedeki genel kaideler verilecek ve

¹ Bakara, 2/23

² Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, İstanbul: 1398/1978, I, 117.

Kur'ân âyetlerinden örneklerle konunun anlaşılması sağlanacaktır. Bütün bunlar ile Kur'ân'dan gereği gibi istifade edilebilmesi, âyet ve sûrelerin şamil olduğu esasların kavranılabilmesi ve onların birbirleriyle olan irtibatlarının bilinmesinin gerekli olduğu ortaya konulacaktır.

1. Tenasüb Kavramının Genel Tanımı ve Önemi

Tenasüb İlmi, (Münasebatü'l-Kur'ân'dan daha umumi olarak) kelimelerin tertibindeki (birbiri ardına dizilişindeki) hikmeti bildiren bir ilim olarak tarif edilmiştir.³ Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi ise, Kur'ân âyetlerinin tertibindeki hikmeti bildiren ilim diye tanımlanmıştır.⁴ Tenasüb ilminin konusu; kelime ve cümlelerin yan yana dizilişindeki münâsebeti gösterirken, Münasebatü'l-Kur'ân İlminin konusu sadece âyetler ve sûreler arasındaki irtibat ve insicamın tesbit edilmesi olarak kabul edilmiştir. Bu farklı tarif ve konular, münâsebet ilminin, münâsebetü'l-Kur'ân'dan daha şümullü bir mana ifade ettiğini göstermektedir. Bu cümleden olarak münâsebet; Kur'ân söz konusu olduğunda, sûrenin öncesiyle sonrası arasında ilgi kurmak olarak anlaşılırken, âyetler söz konusu olduğunda ise her âyetin öncesi ve sonrasıyla bağlantı kurmak akla gelmektedir.⁵

Münâsebetü'l-Kur'ân konusunda önemli müfessirlerinden olan Bikaî bu ilmin değer ve önemini belirtirken; nahiv ilminde beyan'ın yeri ne ise tefsir ilminde de tenasübün ifade ettiği mananın aynı olduğunu şöyle dile getirmiştir: "Münasebatü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in âyet ve sûrelerinin tertibindeki hikmeti anlatan bir ilimdir. Bu ilim, manaların duruma uygunluğunu araştıran belağatın gayesidir. Zira kelamın güzelliklerinin anlaşılması sûrenin maksadının bilinmesine bağlıdır ki: belağattan istenen de budur. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in bütün cümlelerinin maksadının bilinmesini ifade eder. İşte bu sebeple bu ilim, çok büyük bir değer taşımaktadır. Nahiv ilmine göre beyan ilminin durumu ne ise, tefsir ilmine göre de Münasebatü'l-Kur'ân ilminin durumu aynıdır."⁶

³ Bikaî, Burhanuddin b. Ömer, *Nazmu'd-Düer fi Tenasübi'l-Ayâti ve's-Süver*, Haydarabat: 1966-1979, I, 5.

⁴ Bikaî, *Nazmu'd-Düer*, I, 6.

⁵ Müslim, Mustafa, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, Trc. Salih Özer, Ankara: Fecr Yayınları, 1993, s. 88.

⁶ Bikaî, *Nazmu'd-Düer*, I, 6.

1. 1. *Tenasüb*'ün Lügat Manası

Tenasüb, n-s-b kökünün tefaul babına aktarılmış bir mastardır. Bu mastarın aslı olan neseb kelimesi, sözlük olarak soy, yakınlık ve akrabalık anlamlarına gelmektedir.⁷ Münâsebet ise, yine aynı kök fiilinin müfaâle kalıbına aktarılmasından türemiş bir mastardır. Lügat anlamı ise, neseb kelimesinde olduğu gibi soy, yakınlık ve akrabalık manalarına gelmektedir. *فلان يناسب فلانا* denildiği zaman "*falanca falana yakın oldu ve benzedi*" manası kastedilmiş olur.⁸

Lügat manası itibariyle "soy, yakınlık, akrabalık" anlamlarına gelen neseb kelimesi, İbn Sikkit'e göre ise, sadece baba tarafından olan akrabalık değil, baba ve anne yönünden akrabalık manasına da gelir.⁹ Bu açıklamalardan neseb kelimesinin aidiyet manası taşıdığı anlaşılmaktadır. Yani, çocuğun soyunun, nesebinin babaya mı yoksa anneye mi ait olduğu bu sayede bilinebilmektedir. Bu anlamdan hareketle nesebin sadece bir soya bağlılık değil, aynı zamanda bir beldeye veya bir sanata mensubiyet manalarına geldiği de ifade edilmektedir.¹⁰ Münâsebet mastarının türetildiği "ne-se-be" fiili; "*Ona nisbetinde ortak oldu, yani aynı nesebden geldi*" demektir.¹¹ Yine bu babdan türeyen "nesib" de yakın akraba anlamına gelir. Tenasüb ve Münâsebet mastarlarının türetildiği "neseb" kökünün hakiki manası olan soy, akrabalık ve yakınlık gibi isimlerin ortak yönü, birbirlerine benzerlik arzetmeleri ve birçok şeyde ortak olmalarıdır. Aynı soydan gelen insanların maddi ve manevi birçok şeyleri ortaktır veya birbirine çok benzemektedir. Mesela, dilleri, renkleri, gelenek, görenek ve değer yargıları, çoğu zaman dinleri de ortaktır. Fiziki özellikleri bakımından da birbirlerine çok benzemektedirler. İşte bu ortak yönlerden hareketle mecazi olarak münâsebet kelimesine

⁷İbn Zübeyir, Ebu Cafer Ahmet b. İbrahim el-Gırnati, *el-Burhan fi Tertibi Suveri'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Şabanî), 1410/1990, s. 71; Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1391/1971, I, 35; Zebidi, Muhibbüddin Ebul Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Ta'cü'l-Arus*, Mısır: 1306/1888, I, 483; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: 1410/1990, I, 755; Suyutî, 1398/1978, I, 139; Sa'idi, Abdülmüteal, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, Mısır: ts. s. 28; Müslim, Mustafa, s. 88; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: 1983, s. 204; Sofuoğlu, Mehmet; *Tefsire Giriş*, İstanbul: 1981, s. 112; Kara, Necati, *Bikaî ve Tefsirindeki Metodu*, YÜÜF Yay., Van, 1995, s. 212.

⁸İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 755; Yılmaz, Mehmet Faik, "*Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*", DİB Yay., 2009, s. 10.

⁹Zebidi, *Ta'cü'l-Arus*, I, 483.

¹⁰İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 755; Zebidi, *Ta'cü'l-Arus*, I, 483.

¹¹İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 756.

müşâkele/benzerlik ve *mükârebe/yakınlık* manaları da yüklenmiştir.¹²

1. 2. *Tenasübün İstilahî Manası*

Kelam'da münâsebet denilince, birbirini takib eden kelime ve cümlelerin arasında mana itibariyle makul bir irtibat ve alakanın bulunması akla gelir. Bu irtibat ve alaka nedeniyledir ki söze nasıl başlanmışsa sonunun da ona uygun bitmesi gerekmektedir. Bundan dolayı tenasübü İbn Ebü'l-İsba' (654/1256) "Mütekellimin başlamış olduğu sözü mana olarak yine ona uygun bir sözle tamamlamasıdır"¹³ diye tarif etmiştir. Taftazanî de edebî bir kelamda bulunan tenâsüb sanatını, "fer'î bir sebepten veya mahiyetlerindeki bir hususiyetten dolayı, manaları arasında bir ilgi bulunan kelimelerin aynı ifadede toplanması"¹⁴ diye tanımlamıştır. Diğer yandan Bedreddin Zerkeşi (v.794/1397) tenasübün akli bir mesele olduğunu ifade ederek; "Münasebat, akılla ilgili bir şeydir. Akla arzedildiği zaman akıl onu kabul eder"¹⁵ demek suretiyle akıl ve muhakemenin önemine dikkat çekmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Münâsebetü'l-Kur'ân veya tenasüb ilmine bakılınca genel olarak Kur'ân âyetlerinin ve sûrelerin kendi aralarındaki uyum ve ahenk veya âyetlerin sûrenin geneliyle olan irtibatı veya âyetlerin içermiş olduğu kelimelerin birbirleriyle olan bütünlüklerinin ele alınıp incelenmesi akla gelmektedir.

1. 3. *Siyak ve Sibak Kavramları*

"S-v-k" fiilinden türemiş bir mastar olan siyak lügatte, "deveyi ve koyun gibi hayvanları bir yerden bir yere peş peşe sevk edip sürmek,¹⁶ kadına mihrini vermek ve tevdi etmek"¹⁷ manalarına gelmektedir. Bunun yanında kişinin sekerat-ı mevt haline düşmesi ve ruhun çekilip alınması anlamına da gelmektedir ki;¹⁸ bu durum da insanın yeni bir âleme sevk edilmesini ve ruhun bedenden ayrılışını ifade etmektedir.¹⁹

¹²İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I,755; Zebidi, *Ta'cü'l-Arus*, I, 483.

¹³Yılmaz, s. 10.

¹⁴Tahanevî, Muhammed Ali el-Faruki, *Kitabu Keşşafı İstalahi'l-Fünun*, Tahran: 1967, II, 1366-1367.

¹⁵Zerkeşi, *Burhan*, 1,40.

¹⁶İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemu'l Mekayisi'l-Lüğa*, Mısır: 1969, III,117.

¹⁷Asım Efendi, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul: 1304/1897, III, 897.

¹⁸İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, X, 166.

¹⁹Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah*, Kahire, 1982, IV, 1499.

İstılahta ise, “sözün gelişi,²⁰ üslubu, tarzı ve ifade şekli”²¹ diye tarif edilmiştir. “s-b-k” fiilinden türemiş bir masdar olan sibak ise; “yarışta, savaşta, İslam’a girmede vs. her şeyin ilk öncüsü olmak,²² bir şeyin geçmişi, üst tarafı, başlangıcı, bağ ve bağlantı”²³ anlamlarına gelmektedir. Siyak, sibaktan daha umumidir. Sibak, sözün öncesi anlamında kullanılmıştır.²⁴ Klasik literatürde siyak kavramı sadece siyak ve sibak kavramlarıyla anlatılmamıştır. Bu anlamı ifade eden başka terimler de kullanılmıştır. Bunlar; karine, nazm, nesik, tertib, te’lif, makam, hal ve mukteza’l-hal kavramlarıdır. Bunların bir kısmı kelamın mesakını/maksadını anlamaya yardım eden, hitabın bizzat kendisinde var olan lafzî unsurlar veya karinelerdir. Diğer bir kısmı ise, hitabı, muhatabı kuşatan hal ve durumlardır.²⁵

Siyak ve *Sibak* beraberce bir terim olarak kullanıldığında ise; “Sözde baş ve son uygunluğu, tutarlılığı,²⁶ sözün gelişi ve sözün başıyla sonundaki ifadeden hâsıl olan mana”²⁷ diye tarif edilmektedir. Bu terimin bir diğer tanımı ise şöyledir; “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünüdür.”²⁸

1. 4. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Önemi

Kur'ân-ı Kerim, 23 yıl devam eden bir vahiy süreci içerisinde, farklı zaman ve çeşitli sebeplere binaen nazil olmasına rağmen âyet ve sûreler arasında son derece mükemmel bir ahenk ve insicam mevcuttur. Şayet âyetin içinde geçen bir kelime yerinden kaldırılıp, aynı anlamı ifade eden başka bir kelime, onun yerine kullanılacak olsa; kelamın ya lafzında ya da manasında bir değişiklik meydana gelecek, bu da âyetin ahenk ve insicamını bozacaktır. Bu yönü ile Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, doğrudan Kur'ân'ın i'caz yönüne bakmaktadır.²⁹ Âyet ve sûreler arasındaki birbirinden koparılamayacak kadar mükemmel olan ahenk ve insicam,

²⁰Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: 1993, s. 959.

²¹Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul: 1317, s. 754.

²²İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, X, 151.

²³Samî, *Kamus-ı Türki*, s. 704.

²⁴Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, İstanbul: 1992, s. 630.

²⁵Yunus Ekin, *Ebussuud Tefsirinde Siyakın Yeri*, Akademi Yayınları, İzmir: 2012, s. 59.

²⁶Samî, s. 704; Develioğlu, s. 959; Doğan, s. 706

²⁷Yeğin, s. 630.

²⁸Türkçe Sözlük, T.D.K., I, 129.

²⁹Sofuoğlu, s. 112.

onun ebedi bir mucize olduğunun da delilidir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'de geçen terkiplere benzer terkipler yapmak beşer takatinin fevkinde dir.

Âyetlerin mana ve tefsirine vakıf olma noktasında sebab-i nüzûlü bilmenin rolü ne kadar etkin ise, âyetlerdeki ince manayı kavramak ve en güzel biçimde tevil etmek hususunda münâsebet ilmini bilmenin rolü de öyledir.³⁰ Bu yüzden müfessirler, âyetlerin tefsirine, bazen sebab-i nüzûlü, bazen münâsebet vechini zikretmekle başlamışlardır. Kelamın düzgünlüğünü göstermek münâsebet vechini belirtmeye bağlı olduğu zaman önce münâsebeti, bilmenin, sebab-i nüzûlü bilmeye bağlı olduğu yerde ise evvela sebab-i nüzûlü zikretmişlerdir. Bu önemine binaen Bikaî münâsebet ilmini, belağatın sırlarından sayarak “Nahiv ilmüne nisbetle meanî ve beyân ilminin durumu ne ise, tefsir ilminde de münâsebet ilminin durumu aynıdır”³¹ demek suretiyle bu gerçeği dile getirmiş ve münâsebet ilmini, Kur'ân'ın terki ve tertib yönündeki i'câzını ortaya çıkararak bir ilim olarak görmüştür. Ebubekir İbnü'l Arabî (543/1148): “Kur'ân âyetlerinin bazısının bazısına irtibatı, manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibidir” demek suretiyle konunun önemine dikkat çekmiştir. Fahreddin Râzî; “Kur'ân'ın lafızlarının fesahati, manalarının şerefi bakımından nasıl mu'ciz ise yani mucize ise; tertip ve âyetlerin dizilişi de öyledir. Kur'ân'ın bütünü bir tek sûre, hatta bir tek âyettir”³² demek suretiyle bu ilme verdiği önemi göstermiştir. Ayrıca “Kur'ân'ın inceliklerinin çoğu, lafızların birbirine bağlanması ve âyetlerin sıralanışına yerleştirilmiştir”³³ sözüyle de dikkatleri bu ilme çekmek istemiştir.

Zerkeşî ise *el-Burhan* isimli eserinde bu konu hakkında geçmiş müfessirlerin münâsebet ilmine pek önem vermediklerini dile getirerek bunu şöyle ifade etmiştir: “Âyetler arasındaki münâsebeti bilmenin faydası kelamın bazı cüzleri ile diğerleri arasındaki irtibatı ortaya çıkarmaktır. Bu irtibat taşları birbirine kenetlenmiş sağlam bir bina görüntüsü verir. Bu pek ince tarafları olan bir iş olduğundan geçmiş müfessirle-

³⁰Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: 1411/1990, s. 97.

³¹Bikâî, *Nazmü'd-Dürrer*, I. 6.

³²Zerkeşî, I. 36.

³³Razî, Fahruddin, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut: 1402/1981, X, 140.

rin çoğu buna ihtimam göstermemişlerdir.”³⁴ Kafiyeci (v. 879/1474) de, “manevî ve lafzî güzelliklerle sözü güzelleştirme yönünü bilme” yi,³⁵ tefsirin muhtaç olduğu ilimlerden biri olarak kabul etmekle, bediî ilminden sayılan tenâsüb ilminin Kur'ân ilimleri arasında seçkin ve vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Subhi Salih de “Kur'ân'ın latif ve parlak yönlerinin birçoğunun, bu ilimde saklı olduğunu belirtmiş ve ahkâm ve hukuk kaidelerinin büyük bir bölümünün de yine bu ilmin ışığında açıklanabileceğine dikkatleri çekmiştir.³⁶

Merhum Hamdi Yazır da, Kur'ân'ı anlamada, ona yaklaşım noktalarını birkaç esas üzerine bina ederek tertip şekilleriyle siyâk sibâk üzerinde düşünmeyi en önemli şartlardan biri olarak kabul etmiş³⁷ ve bu konuda şunları ifade etmiştir: “Kur'ân'da, sûrelerden harflere kadar, bütün cüzleri arasında bazen açık ve bazen kapalı, lafzî veya manevî birçok yönden tam bir uyum ve edebî bir düzen vardır ve bu hemen hemen bütün ilimleri, sanatları yakından ilgilendirir. Bu ilimlerin en başta geleni Nahiv (Arap Dilbilgisi) ve Belagat (sözü yerinde söyleme sanatı) ilimleridir. Kur'ân'ın nazmında, cümlenin yapısı, sözün öncesiyle ilişkisi, sözün gelişi ve akışı, anlam ve kavram, söz ile mânâ arasındaki uyum (mutabakat), sözün içeriği ile gereği, ibare, işaret, delalet, iktiza... gibi beyan ilmini ilgilendiren yönleriyle sözün öncelikle kulağa hoş gelmesi ve kolay anlaşılması gözetilmiştir. İşte bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder.”³⁸ Ö. Nasuhi Bilmen, kelâmın siyâkına, âyetin öncesi ve sonrasıyla olan irtibatına bakmaksızın, müfessirin kendi felsefî ve tasavvufî anlayışına göre âyetleri yorumlamasına itibar edilemeyeceğini söylemiş,³⁹ siyâk sibâk bütünlüğünden kopuk bir şekilde yapılan hatalı izahların Kur'ân'a dayandırılmasının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰

2. Münâsebet İlminin Doğuşu ve Gelişmesi

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebetin varlığından ilk defa bahse-

³⁴ Zerkeşi, I, 131-132.

³⁵ Kafiyeci, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kitabü't-Teysir fi Kavâidü İlmi't-Tefsir*, Nşr. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: AÜİFY. (tsz.), 2. Bsk. s. 52.

³⁶ Subhi Salih, s. 151.

³⁷ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, I, 122-123

³⁸ Yazır, I, 50-51.

³⁹ Bilmen, I, 156.

⁴⁰ Krş. Albayrak. Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınları, 1993, 2. Bsk. s. 46.

den müfessir Ebu Abdillâh b. Muhammed Ziyad Ebubekir en-Nisaburî'dir. (v. 324/936) Edebiyat ve şeriat bilgini olan Nisaburî, taleberine tefsir dersi verirken her hangi bir âyet okunduğunda, “bu âyet niçin şunun yanına konulmuş? Bu sûrenin şu sûreden sonra getirilmesinin sebebi hikmeti nedir?” şeklinde sorular sorarak âyet ve sûreler arasındaki alakayı tesbit etmeğe gayret sarfetmiştir. Ayrıca Bağdat'taki âlimleri, bu ilme gereken önemi vermedikleri için de kınamıştır.⁴¹

Nisaburî'nin o dönemde Münasebatü'l-Kur'ân'dan bahsetmesi, âyet ve sûreler arasındaki ilişkiyi bulma noktasında fikri bir gayret yürütmesi, tefsir ilmi açısından çok önemli bir gelişmedir. Zira dirâyet tefsirinin telifine yeni başlanıldığı o dönemde, Nisaburî'nin daha sonra bu tefsirin önemli konularından olacak olan, münâsebet ilmi üzerinde akıl yürütmesi elbette çok önemli bir aşamadır. Aradan iki asır geçtikten, sonra, âyetler arasındaki münâsebet üzerinde duran, *Ahkamu'l-Kur'ân* sahibi, Fakih Ebu Bekr İbnü'l-Arabi (v. 543/1148) olmuştur. İbnü'l-Arabi, münâsebet ilmiyle ilgili olarak “*Kur'ân âyetlerinin birbirleri ile irtibatı o kadar sağlamdır ki; bütün Kur'ân, lafızlarının dizilişi, manalarının yeknesaklığı ile tek bir kelime gibidir. Bu sahada bir tek âlim çıktı, sadece Bakara sûresinin münâsebeti ile ilgili eser meydana getirdi. Sonra Allah, bizim bu konuya eğilmemizi nasip etti. Fakat ilgi göstereni bulamadık, halkın yanlış değerlendirmesi ile karşı karşıya kaldık. Bunun üzerine telifi bırakıp, neticeyi Allah'a havale ettik*”⁴² demek suretiyle bu ilmin değer ve kıymetinin anlaşılmadığından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Abdulkahir el-Cürcani (v. 471) ile sistemleşen belağat ilminin, diğer bir ifade ile meanî ve beyan ilminin tefsir ilmine kazandırıldığı ve Kur'ân âyetlerine tatbik edildiği ilk ve en mükemmel belağî tefsir, Zemahşerî'nin (v. 538/1144) “el-Keşşaf” adlı eseridir. Zemahşerî tefsirinde âyetler arasındaki münâsebeti ilk defa tefsirine taşıyan müfessirdir. Âyet ve sûreler arasındaki münâsebetin tefsirde yer alışı ve öncakilere nazaran daha geniş biçimde işlenişi *Mefatihü'l-Gayb* adlı eserinde, Fahrud-

⁴¹Zerkeşi, *Burhan*, I, 66; Bikaî, *Nazmü'd-Dürer*, I,7; Suyutî, *İtkan*, III, 272; Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s. 9-11; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 122.

⁴²Zerkeşi, *Burhan*, I, 66; Suyutî, *İtkan*, III, 272.

din Râzî (606/1209) ile başlamıştır.⁴³ Daha sonra, Harallı adıyla tanınan Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (638/1240) ve Muhammed b. Abdullah el-Mursî (v. 655/1247) gibi Endülüs âlimleri tefsirlerinde âyet ve sûreler arasındaki münâsebete daha çok yer vermişler, kendilerinden sonraki eserlere kaynak olacak bilgiler sunmuşlardır.⁴⁴

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti geniş biçimde ele alan, tefsirinde bu konuyu kendinden önceki ve sonraki müfessirlere nazaran daha ciddi ve titizlikle işleyen, müfessir, Burhanuddin Bikai' (v. 885/1480) olmuştur.⁴⁵ Bikai, *Nazmü'd-dürer fi Tenasübi'l-Âyat ve's-Suver* adlı tefsirinde bütün sûreler ve âyetler arasında manaya dayalı irtibatlar kurduğu gibi âyetleri oluşturan cümleler, hatta kelimeler arasında da münâsebetler bulunduğunu göstermeye çalışmıştır.⁴⁶ Müstakil bir kitap halinde kaleme alınan son eser, Celaluddin Suyutî' nin (v. 911/1505) *Esraru't-Tenzil* adlı eseridir. Daha sonra dirâyet tefsiri müfessirlerinden Ebu Hayyan, (v. 745/1344) *Bahru'l-Muhit*' inde, Beydavi (v. 685/1286), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*' inde, Ebussuûd Efendi (v. 982/1574), *İrşadu Akli's-Selim* adlı tefsirinde, Alusi (v.1270/1853), *Ruhu'l-Maani* isimli eserinde, Reşid Rıza *Tefsiru'l-Menar*'ında ve Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur'ân Dili* isimli tefsirinde, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusunu ele almışlar ve Kur'ân âyetlerini bu doğrultuda yorumlamışlardır.⁴⁷

3. Münâsebeti Bulmada Külli Kaideler

Her ilim dalının kendine has usul ve kaideleri o ilmin en doğru ve pratik bir şekilde anlaşılmasında son derece önem arzettiğinden, münâsebet ilminin, *Münâsebetü'l-Kur'ân* sahasına aktarılmasında bir kısım kaidelerin bulunması da tabiidir. Âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti bulmanın bazı esasları, usûl âlimleri tarafından tesbit edilmiş, bu esaslar dâhilinde hareket edilerek, ilahi kelamın birbiriyle olan münâsebeti gösterilmiştir. Şunu hemen ifade edelim ki, tesbit edilen bu kaidelere rağmen, bazı müstesnalar yüzünden âyet ve sûreler arasında irtibat kurmak pek kolay olmamıştır. Bu konuda Bikai'nin, "*Bazı âyetler*

⁴³Suyutî, *el-İtkan*, II, 108-109.

⁴⁴Kara, *el-Bikaî ve Tefsirindeki Metodu*, 218.

⁴⁵Süyütî, *el-İtkan*, I I, 108-111.

⁴⁶Kara, *el-Bikaî ve Tefsirindeki Metodu*, 238-280.

⁴⁷Yılmaz, s. 39-93.

var ki aralarındaki münâsebeti bulmak için üzerinde aylarca düşündüm⁴⁸ demesi ve yine müfessir Fahreddin Râzî'nin, Kur'ân'ın nazmında dürülü hikmetleri ve gizli sırları ancak mütehasıs olanların bulabileceğini belirtmesi⁴⁹, bu meselenin önemini ve zorluğunu ifade etmesi açısından anlamlıdır.

Bilindiği gibi Kur'ân vahyi diğer ilahi kitaplardan farklı olarak, yirmi üç seneye yakın bir sürede, ayrı ayrı zamanlarda, bazı kısa sûreler hariç, âyet âyet veya birkaç âyetten müteşekkil gruplar halinde devam etmiştir. Nazil olan âyet veya âyetlerin hangi sürede, hangi âyetten önce veya sonra yer alacağı, bizzat Yüce Allah tarafından, vahyin muhatabı olan Hz. Muhammed'e (SAV) bildirilmiştir. Cumhurun ittifak ettiği görüş budur. Tefsir ilminde âyetlerin böyle bir tertiple sûrelerde yer almasına, tevkîfî adı verilmiştir.⁵⁰ Sûrelerin birbiri ardına Mushaf'ta yer alışı, yani tertibi konusunda, âyetlerin tertibinde olduğu gibi ittifak sağlanamamıştır. İleri sürülen görüşlerin ağırlığı, sûrelerin de tevkîfî olarak tertib edildiği noktasında toplanmaktadır.⁵¹ Âyet ve sûreler arasındaki münâsebet ve irtibatın tesbit edilmesi ise, *tevkîfî* bir durum olmadığından bu ilim, dirâyet tefsiriyle beraber gelişmiş ve müfessirlerin istinbatlarıyla ortaya çıkmıştır.⁵² Bu bakımdan bu konu hakkında söz söyleyecek kişinin belli bir yöntem ve prensipli bir yaklaşımla hareket etmesi gerekmektedir.

Tefsir usulcülere, münâsebetin bilinmesinde, bir âyetin önceki âyeti tamamlayıp tamamlamadığının veya manaca müstakil olup olmadığının araştırılması gerektiğini söylerken sûreler arası münâsebeti tayin etmenin, sûrenin hangi maksatla indiğini bilmeye bağlı olduğunu belirtmişlerdir.⁵³ Bikai, her sûre ve âyet arasındaki münâsebetin açıkça ortaya çıkmasına yardımcı olabilecek umumi esasları birkaç başlık altında sıralamıştır. Ona göre, sûrenin hangi gaye ile indiğini bilmek, bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbirine yakınlık ve uzaklık durumunu incelemek, âyetlerin birbirini takibinde dinleyenin merakını

⁴⁸ Bikai, *Nazmu'd-Düer*, 1, 15.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, V, 120.

⁵⁰ İsmail Cerrahoglu, *Tefsir Usulü*, s. 53.

⁵¹ Subhi Salih, *Mebahis*, s. 73-74.

⁵² Mennau'l-Kattan, s. 97; Zerkeşi, I, 15; Subhi Salih, s. 155.

⁵³ Zerkeşi, I, 37; Suyutî, *İtkan*, II, 977; Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: 1409/1988, I, 80.

dikkate almak, belağatın gerektirdiği hususlara önem vermek,⁵⁴ *Münâsebatü'l-Kur'ân*'i doğru tesbitte dikkate alınması gereken hususlardır. Benzer hususların münâsebetini tesbitte tavsiyelerde bulunan Ömer Nasuhi Bilmen, bunlara ilave olarak muhitin ve zamanın icaplarına, muhatapların psikolojik durumlarına muttali olmanın lüzumu üzerinde durmuştur.⁵⁵ Müellif Muhammed Draz'ın bu mesele üzerinde söylediklerini de bunlara eklersek, özellikle aynı sûredeki bütünlük ve insicamı tesbit açısından bu esasların araştırmacıya son derece kolaylık temin edeceğini söylemek mümkündür. Draz bu hususta şöyle der: *"Kur'ân'daki insicamı incelemek isteyen kimse, sûreyi başından sonuna kadar seri bir şekilde okuyarak sûrenin maksadını (ana fikrini) bulup ortaya koymalıdır. Araştırmacı, sûrenin belli başlı kısımlarını ve maksatlarını tesbit ederek, sûre hakkında genel bir fikir sahibi olmadan, kısımlar arasında bulunan mevzii bağları bulmaya çalışmamalıdır. Ayrıca sûrenin nazmını anlamak isteyen kimse, ona bütün olarak bakmak ve sûrenin üzerine bina edildiği külli nizama dikkat teksif etmek mecburiyetindedir."*⁵⁶ Böylece sûreye hakim olan külli nizamdan sarf-ı nazarla, sadece iki-üç meseleye yönelen, dar bir daireye kapanmak suretiyle münâsebet kurmak isteyenlerin karşı karşıya kalacakları hata anlaşılabilir. Bu da birçok durumda sahibini maksadından uzaklaştırabilir ve nazımdaki en parlak güzellik unsurlarını yakalamaktan alıkoyar.⁵⁷

Öte yandan sûrenin ismine dikkat edilip bundan muradın ne olduğunun bilinmesi de münâsebetin kolay bulunmasında yardımcı olabilecek bir başka unsurdur. Çünkü her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun (ana hedefinin) tercümanı olduğu için⁵⁸ bu, aralarında münâsebet aranan âyetler hakkında bir ön fikir edinme imkânı sağlar. Aynı zamanda münâsebet ilmi, çok ince bir mana süzgecinden geçirildiğinde, siyakla insicamlı ve lügat kurallarıyla uyumlu olduğu zaman hem bir mana kazanır⁵⁹ hem de kabul görür.⁶⁰ Ayrıca dilbilgisi kuralları uygulanırken

⁵⁴ Bikaî, *Nazmu'd-Dürer*, I, 17.

⁵⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: 1973, I, 122.

⁵⁶ Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, (Trc. Suat Yıldırım), Işık Yayınları, İzmir: 1994, s. 190-194.

⁵⁷ Draz, s. 190-191.

⁵⁸ Bikaî, *Nazmu'd-Dürer*, I, 18.

⁵⁹ Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul: 1995, s. 33.

⁶⁰ Mennaü'l-Kattan, s. 97.

de siyak ve sibakına en uygun olan manaya tabi olmak gerekir.⁶¹ Böylece Kur'ân'ın icazındaki zevkin, belağâtındaki sırların ve beyanındaki vecihlerin gösterilmesi münâsebetle bir anlam kazandırır.⁶²

Münâsebet bazen açık olabildiği gibi bazen de gizlidir.⁶³ Peş peşe gelen âyetler muhtelif sebeplere ve birbiriyle ilgisiz meselelere dair ise aralarında açık bir tenasübün olduğu söylenemez.⁶⁴ Müfessirleri en çok zorlayan ve belki de münâsebet konusuna girmelerine engel teşkil eden asıl nokta burasıdır. Bu yüzden müfessirlerin büyük bir kısmı, ilahi kelamın bu yönüne girmekten mümkün merteye uzak kalmışlardır. Bu zorluk, az sayıdaki kısa sûreler hariç diğer sûrelerde, Kur'ân'ın kendine has özelliği olan, sayıları yerine göre değişen âyet gruplarının meydana getirdiği farklı hüküm ve konuların bulunmasından kaynaklanmaktadır. Belli bir konuyu işleyen âyetlerden diğerine geçişte, aralarında bir bağ kurmada karşılaşılan güçlükleri bilip bizzat yaşamış, tefsirini yazarken bazı âyetler üzerinde aylarca düşünme ihtiyacı duyduğunu belirtmiş, kurduğu münâsebeti bazı ilim erbabına gösterdiği zaman, kendisine şifa talebinde bulunarak yaptığı hizmetin zorluğunu kabul etmişlerdir.⁶⁵

4. Tenasüb Çeşitleri

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebet ilmi ile ilgilenen müfessirler tenasübü, manada ve lafızda olmak üzere iki kısımda ele almış ve özellikle mana münâsebeti üzerinde durmuşlardır.⁶⁶ “Kelamın siyakının, yani sonrasının, mana yönünden başlangıcına uygun düşmesine mana münâsebeti; vezinli ve kafiyeli veya sadece vezinli lafızlarla kelamın son bulmasına da lafız münâsebeti diye açıklamışlardır.”⁶⁷ Vezin ve kafiye uygunluğu olan lafzî münâsebetle “*Tam Münâsebet*”, sadece vezin uygunluğu olan lafzi münâsebetle ise “*Nakıs Münâsebet*” derken fasih ke-

⁶¹ Dihlevî, Şah Velîyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Fevzü'l-Kebir fi Usulî't-Tefsir*, Beyrut: 1407/1987, s. 116.

⁶² Mennaü'l-Kattan, s. 97.

⁶³ İbn Ebi'l-İsbi' s. 346; Suyutî, *el-İtkan*, II, 137.

⁶⁴ Subhi Salih, s. 152.

⁶⁵ Bikai, *Nazmü'd-Düer*, 1413/1992, Kahire, I, 14-15.

⁶⁶ Yıldız, Sakıp, *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum: 1977, s. 259.

⁶⁷ Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseyni, *el-Küllîyyat*, nşr: Adnan Derviş, Beyrut: 1412/1992, s. 866.

lamda nakıs münâsebetin daha çok kullanıldığını ifade etmişlerdir.⁶⁸ Kur'ân-ı Kerim'in bedi' ilmi ile ilgili yönünü araştıran İbn Ebü'l-İsba' (v. 654/1256); manevi münâsebeti, "Mütekellimin başlamış olduğu kelamını, mana olarak yine ona uygun münasip bir söz ile tamamlamasıdır" diye tarif etmiştir.

Müfessir Fahreddin Râzî de tefsirinde, mana münâsebetini esas alarak konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Şari'-i Hâkim'e göre, lafız manaya tabidir" Başka bir ifadesinde; "lafız mananın kalıbıdır. Mana ise lafzın kalbi ve ruhudur. Bunun içindir ki kalb varken kalıba bakılmaz."⁶⁹ Bu ifade ile müfessir, manaya öncelik vererek lafzı, manaya ulaşmada bir basamak kabul etmenin gerekliliğine işaret etmek istemiştir.

Kur'ân'ın bölümleri arasında "âyetler ve sûreler arasında münâsebet" mevzuu iki ana başlık altında incelenmiştir. Âyetler arasındaki münâsebet de kendi arasında; âyetin ifadeleri arasındaki münâsebet, âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet ve âyetler arasındaki münâsebet olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Biz bu çalışmamızda sûreler arasındaki münâsebeti mevzu ile ilgili eserlere havale ederek asıl çalışmamız olan "âyetler arasındaki münâsebet" konusu üzerinde ortaya konulmuş tenasüb çeşitleri üzerinde durup, bu hususun Kur'ân İlimleri açısından önemine dikkat çekeceğiz.

Kur'ân-ı Kerim'de birbirini takip eden âyetler arasındaki irtibat bazen çok açık ve net bir şekilde görülür. Bu âyetler birbirlerinin manasını tamamlayıcı mahiyettedir. Mesela ikinci âyet, birincinin *te'kidî*, *tefsirî*, *tahsisî* veya *tafsilî* olabileceği gibi, ikinci birinciden *bedel*, *atf-ı beyan* vs. de olabilir. Bu durumda âyetler arasında başka bir münâsebet aramaya ihtiyaç duyulmaz. Fakat bazı âyetler vardır ki aralarındaki tenasüb açık ve net bir şekilde görülmeyebilir. Mesela bir sûrede; itikat, amel, ahlak, vaaz, temsil, va'd, vaid gibi birçok konu yer alabilmektedir. İşte bu âyetler arasındaki münâsebeti tesbit edebilmek için bir takım manevi bağ ve alakalara ihtiyaç duyulur ki; bu alakalar, "sebeb-müsebbeb, illet-ma'lul... gibi zihni alakalarla tesbit edilebileceği gibi tenasüb çeşitleri

⁶⁸İbn Ebu'l-İsba', s. 145,149.

⁶⁹Razî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVI, 105.

olarak bilinen tanzir, istitrad, tahallüs ve mudadde gibi münâsebet çeşitleri ile de kurulabilir.⁷⁰ Müfessir, büyük bir ustalık ve incelikle bu durumu tespit ederek münâsebet kurabilir. Zikredilen bu kaideler, âyetler arasında münâsebet kurmak isteyen müfessire kolaylık sağlasa da, bu durum her hâlükârda kesinlik ifade etmeyebilir.

4.1.Âyetin Kendinden Önceki ve Sonraki Âyetlerle Münâsebet Çeşitleri

Müfessirlerin Münâsebetü'l-Kur'ân hakkında en fazla söz söyledikleri alan, âyetlerin mâkabli ve mâba'diyle olan münâsebeti sahasında olmuştur. Bunda, âyetlerin tertibinin tevkifi oluşu üzerinde ulemanın ittifak etmesinin büyük etkisi olmuştur.⁷¹ Bu nedenle müfessirlerin görüşlerinin yoğunluk kazandığı noktayı burası oluşturmuştur. Müfessirler âyetlerin mâkabli ve mâba'diyle olan münâsebetlerini, bazı manevi karineler yardımıyla tesbit etmişlerdir. Tenasüb çeşitleri diye de isimlendirilen bu karineler bir hayli çoktur. Ancak bu çalışmada en yaygın ve kullanımı en çok olan münâsebet çeşitlerinden olan; *Tanzir, Mudadde, İstidrad, Uslubü'l-Hâkim, Tahallus, İntikal, Hüsnü'l-Matlab ve İhtiras*⁷² üzerinde durulacaktır.

4. 1. 1. Tanzir التنظير

Tenasüb çeşitlerine tahsis edilmiş edebi bir şekil olan tanzir, iki benzer şeyi birbiri ardınca zikrederek bir meseleyi izah etmek demektir.⁷³ Bu münâsebet tarzı ile muhataba anlatılmak istenen bilginin onun zihnine iyice yerleştirilmesi gaye edinilmiştir. Tenasübün bu şekline Kur'ân'da çokça yer verilmiş ve bununla anlatılmak istenen konu okuyanların gönüllerinde iyice yerleşmesi temin edilmiştir.

Mesela, *“كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ (Onların bu hali,) müminlerden bir grup kesinlikle istemediği halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki halleri) gibidir.”*⁷⁴ Bu âyetin, *“أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma*

⁷⁰Suyutî, I, 110; Zerkeşi, 1, 44.

⁷¹İbn Aşûr, I, 81.

⁷² Suyutî, Celaledin, *Tenasübü'd-Dürer fi Tenasübü's-Suver*, (Thk, Abdulkadir Ahmet Ata), Beyrut, 1406/1986, s. 29.

⁷³ Subhî Salih, *Mebahis*, 1981, s.155. Zerkeşi, 1994, I, 143.

⁷⁴ Enfal, 8/5.

ve *tükenmez bir rızık vardır*⁷⁵ âyetinden sonra getirilmesi, tenasübün bu çeşidine en güzel misal teşkil etmektedir.

Bu âyette ashaptan bazılarının sefer veya savaşa katılma hususunda isteksiz oldukları halde Allah'ın savaşmak üzere Medine'den çıkma emrini Hz. Peygamber yerine getirdiği gibi; onlardan bir kısmının itirazına rağmen, ganimetlerin taksimi konusunda Allah'ın tayin ettiği hususların yerine getirilmesini, Yüce Allah Hazreti Peygamber'e emretmiştir. Âyetin gayesi, savaşa çıkma konusunda isteksiz davranan ashabin, ganimetlerin taksiminde de Hz. Peygamber'e karşı isteksiz olduklarını belirtmektir. Savaş ile nasıl, zafer, nusret, ganimet ve İslam'ın güçlenmesi gibi hayırlı neticeler elde edilmiş ise, ganimetlerin taksimindeki esaslara uymak da aynı hayırlı neticeleri sağlayacaktır. Bu yüzden âyetin manası; ashaba, "nefislerine tabi olmayı bırakıp, kendilerine emredilen hususlara riâyet etmelerini"⁷⁶ bildirmektir. Bu âyetler arasındaki tanzir, yani birbirine benzeyen iki unsurdan biri, ashabin ganimetlerin taksiminde gösterdikleri memnuniyetsizlik; diğeri ise onların Bedir savaşına çıkma konusundaki isteksiz davranmalarınıdır.

Bu âyetler arasında mevcut olan münâsebet ortaya konulduğunda âyetlerin birbiri arkasında getirilmesinin hikmeti anlaşılmaktadır. Fakat bunlar sathi bir nazarla okunduklarında ise, bu alaka ortaya çıkmadığından dolayı bu dizilişteki maslahat, nakıs fehimplere kapalı kalmaya devam edecektir. Çünkü sûrenin başında ganimetlerin, Allah ve Rasûlüne ait olduğu bildirildikten sonra, müminlerin bazı özellikleri sayılmış, bu vasıfları taşıyanların gerçek müminler olduğu bildirilmiş ve onlar için hazırlanmış nimetler anlatılmıştır. Bu âyetin akabinde ise, kelama bir benzetme edatı ile başlanmış, fakat bu edatla kendisine benzetilen durumun, neye benzetildiği ifade edilmemiştir. Görünüşte birbirleri ile münâsebeti yokmuş gibi zannedilen âyetler arasında, alakayı ortaya çıkarmak için mezkûr münâsebet çeşitlerinden birisi ile akli doyuran bir bağ kurulmuştur. İşte bu âyet ile Yüce Allah, ashabin ganimetlerin taksiminde gösterdikleri memnuniyetsizliği, Bedir savaşına çıkma konusundaki isteksiz davranmalarına benzetmiş, müminlerin Allah Rasûlüne itaat etmelerinin kendi menfaatlerine olacağını bildirilmek istenmiştir.

⁷⁵ Enfal, 8/4.

⁷⁶ Suyuti, *İtkan*, II,139; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155.

4. 1. 2. Mudâdde المضادة

Kelime olarak zıtlık ve tezat anlamına gelen mudadde, âyetler arasındaki münâsebeti tesbit etme konusunda geçerli olan genel bir kaidedir. Aralarında aynı doğrultuda bir bağ bulunmayan âyetlerin, birbirleriyle zıt yönlerden irtibatlandırılması olarak ifade edilmiştir.⁷⁷ Kur’ân, muhtelif cinsleri bir araya toplayarak onların çeşitliliğinden bir ahenk, bir vahdet teşkil edecek şekilde, o unsurları bir araya getirmiştir. Bir fen ve sanatta zıtları bir araya toplayarak bir ahenk sağlamak, o fen ve sanatta ince zevkin ve yüksek sanat değerinin mihengi olarak kabul edilmiştir. Zira farklı unsur ve muhtelif renkler arasında uyum sağlamak, aynı unsur ve tek rengin cüzleri arasında uyum temin etmekten daha zordur.⁷⁸ “Her şey zıttı ile bilinir”⁷⁹ kaidesi gereği Kur’ân, bazen zıtları ele alıp onlardaki güzellik ve çirkinlikleri en bariz bir surette göstermiştir.⁸⁰ Cenab-ı Hakk’ın bir âdeti olarak süregelen münâsebetin bu çeşidine, Kur’ân’da fazlaca yer verilmiştir. İmandan sonra küfrün, müjdeden sonra cezanın, cennetten sonra cehennemin, müminlerden sonra müşrik ve kâfirlerin zikredilmesi hep bu kabildendir.

Kur’ân, lafızlarla çizdiği resimlerin uyumunda, “tekabül’l-ezdâdı/zıt anlamlı âyetlerin karşılaştırılmasını” çok ince bir şekilde kullanmıştır.⁸¹ Mesela, Bakara sûresinin, başlangıcında müminler, özellikleri ile tanıtıldıktan sonra kâfirlerin durumunu bildiren şu âyet, mudadde en güzel örnek teşkil etmektedir. Zira bu âyette Cenab-ı Hak kâfirlerin durumlarını şu şekilde beyan etmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Şüphesiz kâfirleri (azab ile) korkutsan da, korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.”⁸²

Görüldüğü gibi âyette kâfirlerin Hz. Peygamber’in daveti karşısındaki halleri anlatılarak, onların her hâlükârda inanmayacakları bildirilmiştir. Bu âyetten önceki ayetlerde müminlerin vasıfları beyan edil-

⁷⁷ Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155; Sa’îdî, *Abdulmuteâl*, s. 29.

⁷⁸ Draz, s. 192-193.

⁷⁹ Zerkeşi, I, 49; Suyutî, *İtkan*, II, 979; Râzî, XXI, 244; XXIV, 88; XXVI, 272.

⁸⁰ Draz, s. 193.

⁸¹ Kutub, Seyyid, *Kur’an’da Edebî Tasvir*, Trc. Süleyman Ateş, Ankara: Hilal Yay, 1387/1967, s. 145; Ayrıca bkz. Subhi Salih, s. 155.

⁸² Bakara, 2/6.

dikten sonra, kâfirlerin durumuna geçilerek onlardan bahsedilmesi, iki âyet arasında tam bir zıddiyetin mevcudiyetini gösterir ki, bu münâsebet tarzı mudadde/tezat olarak ifade edilmiştir. Bu edebi sanattan bihaber olan okuyucu, müminlerin özelliklerinden sonra, kâfirlerin durumlarından bahsedilmesine bir anlam veremeyecek, belki de ruh dünyasında Allah Kelamı hakkında mümine yakışmayan düşünceler içerisinde bocalayacaktır.

4. 1. 3. İstidrâd الاستطراد

Bedii sanatlardan olan istidrâd,⁸³ herhangi bir konudan bahsedilirken, bir münâsebet binaen başka bir konuya temas edip, yeniden önceki konuya dönmektir.⁸⁴ Ebu'l Beka (v. 616/1219) bunu bir muharibin (savaşçının) düşmana hile ile kaçış izlemini verdikten sonra tekrar hücumu geçmesi haline benzetmektedir.⁸⁵ Tefsirlerde tenasübün bu tarzı ile ilgili misaller zikredilmiştir.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سُوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ
اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Ey âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu, Allah’ın rahmetinin alametlerindedir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi.)”⁸⁶ Tefsirinde âyetler arası münâsebet yere veren Alusi, tenasüb çeşitlerinden istitrâdı ele almış, onunla âyetler arasındaki bağı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu âyetin tefsirinde Zemahşerî ’den iktibas ederek şöyle izah getirmiştir: “Bu âyet, sûrenin 19. ve 22. Âyetlerinde yer alan Hz. Âdem ve Havva’nın avret yerlerinin açılıp, bunları yaprakla örtmelerinden sonra, istidrâd olarak zikredilmiştir. Bu istidrâd, Allah’ın indirdiği elbiseden dolayı şükrande bulunmak, avret mahallinin açık kalmasındaki çirkin ve rezaleti göstermek, bu yerleri örtmenin büyük bir takva derecesi olduğunu bildirmek üzere gelmiştir.”⁸⁷

Bu âyetlerin zikredilmesinden asıl gaye Hz. Âdem (a.s.) ile Hz. Hav-

⁸³Bakillâni, *İ’câzü’l-Kur’ân*, s. 103; Sa’idî, *Abdulmuteâl*, s. 29.

⁸⁴Ibn Ebi’l-İsba’, s. 49; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 981.

⁸⁵Yılmaz, s.17.

⁸⁶Araf, 7/26.

⁸⁷Alusi, *Ruhu’l-Meâni fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesâni*, Daru İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, Beyrut: 4.bsk. 1985, IV, 341.

va validemizin başından geçenleri anlatıp onların nasıl bir yaptırımla karşılaştıklarını ortaya koymak değildir. Bilakis bu âyetlerin bu tertip üzerine gelmesinden asıl amaç insanlara bir mesaj vermektir. O mesaj ise insanoğlunun, asıl düşmanı olan şeytana ve tuzaklarına karşı uyanık olması takva elbisesine bürünmek suretiyle insanlığın atası olan Hz. Âdem (a.s) ile Havva validemizin düşmüş olduğu hataya düşmemeleridir.

4. 1. 4. Uslûbü'l-Hakîm

Konuşan veya soru soran kişiye, söylediği ve sorduğu şeyde, önemli olanı terkettiğini anlatmak ve soru sormasını öğretmek üzere kendisine gerekli olanı bildirmektir.⁸⁸ Bakara Sûresindeki şu âyet Uslûbü'l-Hakîm sanatına en güzel bir misal teşkil etmektedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا
وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: "Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür". Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir. Evlere kapılarından girin; Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz."⁸⁹

Bu âyette insanların, Hz. Peygamber'e hilallerin mahiyetini sormamaları, bunun yerine hilallerin ne hikmete binaen yaratıldığını sormaları gerektiği bildirilmiştir. Onların asıl sorup öğrenecekleri şeyin, hilallerin zamanı bildiren şeyler olduğu belirtilmiştir. Yine âyette, evlere arkalarından değil kapılarından girilmesi hususunun söz konusu edilmesine gelince, Araplar hac ettikten sonra, evlerine arka tarafından girmeyi tercih ederlerdi. Bu, onların hac mevsiminde tatbik ettikleri bir âdetti. Bunun uygun bir hareket olmadığı kendilerine bildirilmiş, evlere kapılarından girilmesinin münasip ve normal bir davranış olacağı beyan edilmiştir. Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir. Acaba, ayın hilal şekillerinin sorulması ile evlere arkalarından girilmesi arasında ne gibi bir münâsebet vardır? İlk bakışta bunlar arasında sanki bir münâsebet yokmuş gibi gelebilmektedir. Aslında bunlar arasında çok sıkı bir

⁸⁸ Cürcani, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Matbaatü'l-Vehbiyyat, Kahire 1566, s. 23.

⁸⁹ Bakara, 2/189.

münâsebet bulunmaktadır. Evlere, kapıları dururken başka yerlerinden girmek nasıl uygun bir hareket değilse, kişinin kendisini ilgilendirmeyen ve hatta mahiyetini anlayamayacağı şeyleri sorarak aklını karıştırmaması da o kadar yersiz bir harekettir. İşte bu âyette, bu yanlış hareketlerden vazgeçilmesi ve doğrularının neler olduğu belirtildikten sonra, insanın asıl vazifesinin Allah'tan sakınması, yasaklarından kaçınması olduğu gösterilmiştir.⁹⁰ İşte yukarıdaki âyette hilalin şekillerinin, vakitlerin bilinmesine yaradığı, asıl sorulması gerekenin de bu olduğu, onların mahiyetini Hz. Peygamber'e sormanın uygun olmadığı kendilerine bildirilmiştir. Bu âyetin cümleleri arasında edebi sanatlardan uslûbü'l-hakîm sanatı mevcut olduğu görülmektedir.

Bu âyetin cümleleri arasında ilk bakışta bir münâsebetin olmadığı aklı gelebilir. Bu tenasübün bilinmemesi durumunda, haşa Allah Kelamı hakkında yanlış düşünceler, okuyucunun zihninde yer tutabilir. Bu tenasüb çeşidinin bilinmesi, yanlış anlamaları ortadan kaldırdığı gibi, âyette mündemic olan dakik manaların ortaya çıkmasına da vesile olmaktadır.

4. 1. 5. Tahallus التخلص

Tahallus kişinin içinde bulunduğu konuyu tamamen terk ederek başka bir konuya geçmesidir.⁹¹ Tahallus, dinleyicinin dikkatini konuya çekerek onun anlatılan konuya karşı ilgisini canlı tutma gayesiyle yapılır. İstidrâd ile tahallus birbirine benzemektedirler. Fakat tahallusta değiştirilen konuya dönülmediği halde istidradda ana konuya tekrar dönülmektedir. İbn Ebü'l-Esba' bu münâsebe, beraatü't-tahallus; Suyutî de hüsnü't-tahallus diye bahsetmişlerdir.⁹²

وَأَنْتَ عَلَيْهِمْ نَبَأٌ إِبْرَاهِيمَ ۖ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ

“Onlara İbrahim'in kıssasını anlat! İbrâhim, babasına ve ulusuna “nelere tapıyorsunuz?” demişti. Onlar: “Putlara tapıyoruz; onlarla ilgilenip duruyoruz” demişlerdi. İbrâhim: “Çağırduğunuz zaman sizi duyarlar mı ve size bir fayda ve zarar verirler mi?” demişti. Onlar: “Ancak, baba-

⁹⁰Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzili ve 'Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdul Mecud ve Ali Muhammed Muavviz, Mısır: ts. I, 234.

⁹¹Zerkeşi, I, 43-46; Suyutî, II, 140.

⁹²Zerkeşi, I, 43-46; Suyutî, II, 140; Yılmaz, s. 20

larımızı da böyle yaparken bulduk⁹³ demişlerdi. Bu âyetlerde Hz. İbrahim'in kavmiyle olan diyalogu anlatılırken konu birden değiştirilerek, kâfirlerin ahirette azabı gördüklerinde *قُلُوا أَنْ لَنَا كَرَّةٌ فَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* Ah keşke (dünyaya) bir kere daha dönebilsek de, müminlerden olabilseydik⁹⁴ diyerek iman etmek için dünyaya geri dönmelerini temenni etmelerinden bahsedilerek güzel bir tahallus yapılmıştır.⁹⁵

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“ Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”⁹⁶

Zerkeşi, yukarıdaki âyetin ifadeleri arasında birinden diğerine geçilerek yapılan tahallusları, tahallusun en güzel örneklerinden olduğunu belirtmiş, bu âyetin beş yerinde tahallus yapıldığını zikrederek bunları şu şekilde açıklamıştır: Cenab-ı Hakk, kelama öncelikle nur ve nurun temsili ile başlamış, sonra tahallus yoluyla bu konuyu bırakarak kandil ve kandilin özelliklerini belirtmiştir. Daha sonra ise, nur (kandil) ve zeytinyağından nasıl istifade edileceğine geri dönmüştür. Yukarıda bahsi geçen konular anlatıldıktan sonra bu konular tekrar terk edilmek suretiyle zeytin ağacı anlatılmaya başlanmıştır. Tekrar zeytin ağacının özellikleri terk edilerek zeytinyağının özelliklerini anlatmaya tahallus yoluyla geçilmiştir. Zeytin ağacının vasıfları da anlatılınca (yani zeytin ağacından elde edilen yağın) nurun ve onun artmasının izahına geçilmiştir. Son olarak da nurun artmasının izahından, Allah'ın hidâyet nimetini kullarından dilemiş olduğuna vereceğini beyan etmesine tahallus yoluyla geçilmiştir.⁹⁷

⁹³ Şuara, 26/69.

⁹⁴ Şuara, 26/102.

⁹⁵ Zerkeşi, 1, 44.

⁹⁶ Nur, 24/35.

⁹⁷ Zerkeşi, 1, 43.

Tahallusa şu âyet de güzel bir misal teşkil etmektedir.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (60) لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ (61) أَدْنِكَ خَيْرٌ نَزُلًا أَمْ شَجَرَةً الرَّقُومِ

“Şüphesiz bu (cennetteki nimetlere ulaşmak) büyük bir başarıdır. Çalışanlar böylesi için çalışsınlar! Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?”⁹⁸ Allah önceki âyetlerde ihlaslı ve samimi kullarını ve onlar adına ahirette hazırlanmış nimetlerin özelliklerini belirtmiş, daha sonra konuyu tahallus yapmak suretiyle birden değiştirip zalimlerin vasıflarına ve onlar için hazırlanmış olan yiyeceğe çevirmiştir.

Yukardaki âyetlerde yapılmış olan tahallüs ile de, okuyucunun zihin dünyasına farklı pencereler açılarak, Allah Kelamının muhteva zenginliğinin anlaşılması sağlanmıştır. Bu edebi sanatın ortaya koymuş olduğu yorumlardan habersiz olarak bu âyetler okunduğunda, âyetler arası ilişki anlaşılmadığından dolayı, farklı konuların art arda gelmesine bir anlam verilemeyecek ve okuyucunun ruh dünyasında gelgitler yaşanacaktır. Bu tenasüb çeşidinin ortaya koymuş olduğu bu izahlar, muhatabın ruh dünyasını itminana kavuşturduğu gibi, Kur'ân'ın değişik konuları birbiri arkasında zikretmesinin sebebinin de anlaşılmasını sağlamaktadır.

4. 1. 6. İntikal الانتقال

Dinleyiciyi daha zinde tutmak için bir konudan başka konuya geçmeye intikal denir. İki konu, birbirinden “bu” anlamına gelen “هَذَا/haza” ismi işareti ile ayrılır. Bu tıpkı bir yazarın bir konudan diğerine geçerken “هَذَا/haza babu.../Bu bölümde şundan bahsediliyor” diye okuyucuyu bilgilendirmesine benzemektedir. İntikalle de konu değiştirilerek dinleyicinin uyarılması sağlanmış ve bu şekilde söyleneni daha iyi anlaması temin edilmiş olmaktadır. Sad Sûresinin 49. âyeti buna örnek teşkil etmektedir.

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ

“Bu bir öğüttür. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri akıbet vardır.” Zemahşerî bu âyetin tefsirinde; “Allah

⁹⁸ Saffât, 37/60-62.

önceki âyetlerde peygamberlerle ilgili bölümü anlatıp bu ilgili bölümü tamamlayınca bu âyetlerin akabinde başka bir konuya başlanıldığını ifade etmiştir. Bu konunun da cennet ve cehennem ehlinin özellikleri ve durumlarıyla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Zerkeşi, Suyutî ve Tehânevî gibi birçok âlim Zemahşeri'nin yapmış olduğu açıklamaya yakın bir açıklamada bulunmuşlardır. Genel kanaat olarak bir önceki âyette peygamberler ve ümmetlerinden bahsedildiği ve “Bu bir öğüttür” ifadesiyle de yeni bir konuya geçileceğini beyan etmişlerdir. Ayrıca Peygamberler ve ümmetlerinin durumlarının beyanından sonra cennet ve cehenneme girecek kişilerin ahvallerinden haber verildiğini ifade ederek bir konudan başka bir konuya intikalin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁰

Önceki altı âyette cennetlikler ve onlara hazırlanan nimetler anlatılıp bitirildiğinde, burası böyle denilerek birinci konu tamamlanarak ikinci konuya geçiş yapılmıştır. Burada da cehennem ve ehlinin durumlarından bahseden yeni bir konuya başlanılmıştır. Bu şekilde bir konudan diğerine geçmek çok etkili bir yöntemdir. Çünkü bu yöntemle muhatabın kulağı adeta çınlatırcasına: “*Bu böyle tamam mı, anlaşıldı değil mi? Şimdi diğer bir konuya geçiyoruz*” diyerek dinleyicinin dikkati toplanıp yeni anlatılacak konuya daha canlı bir şekilde dinlenmesi sağlanmış olmaktadır.

4. 1. 7. Hüsnü'l-Matlab حسن المطلب

Âyetler arasındaki münâsebet çeşitlerinden biri de hüsnü'l-matlabdır. “Kelamda bir mukaddime yapıldıktan sonra anlatılmak istenilenin asıl maksadı ifade etmek”¹⁰¹ diye tarif edilmiştir. Bunun en güzel misali, Fatiha Sûresinde müminlerin Allah'tan asıl istekleri olan “sırat-ı müstakime” ulaştırılmalarını bildirmeden إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allahım!) *Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz*” diyerek, bunu asıl maksatlarına bir mukaddime yaptıkları bu âyette görülmektedir. Çünkü müminler öncelikle sadece Yüce Rablerine ibadet edip ve sadece kendisinden yardım isteyeceklerini ifade ettikten sonra, أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi dosdoğru yola ulaştır” diyerek asıl gayelerini Allah

⁹⁹Zemahşeri, IV, 100.

¹⁰⁰Zerkeşi, I, 146, Suyutî, II, 981, Tehânevî, I, 433.

¹⁰¹Tehânevî, I, 433.

Teâlâ'dan istemiş ve bu şekilde önceki ifadeyi asıl maksatlarına bir başlangıç yapmışlardır.

4. 1. 8. İhtiras احتراس

“ H-r-s” kökünden türemiş olan ihtiras sözlükte korumak anlamına gelmektedir. İstilahta ise, “kelamda asıl kast edilen mananın aksini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle yanlış anlamayı gidermek için sözün ortasına veya sonuna, asıl manayı kast etmeye sevk edecek bir ifadenin ilave edilmesi” diye tarif edilmiştir.¹⁰² Böylelikle muhatapların sevk edilen sözü, yanlış anlama ihtimali ortadan kaldırılmış olmaktadır. Bu münâsebet, tekmil diye de isimlendirilmiştir.

Aşağıdaki âyet-i kerime tenasübün bu çeşidine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ
لَكَذِبُونَ

“Ey Muhammed! Münafıklar sana geldiklerinde, “Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz”, derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına da şahitlik eder”¹⁰³

Âyetin başında münafıklar Allah Resulüne gelerek “Biz senin Allah’ın Resulü olduğuna şahitlik ediyoruz” demişlerdir. Âyetin sonunda ise Allah, münafık olan kimselerin yalancı olduklarına şahitlik ettiğini belirtmiştir. Âyetin ortasındaki “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor” cümlesi olmasaydı, münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s) için söylemiş oldukları “Sen elbette Allah’ın Resulüsün” sözü de yalanlanmış olacaktı. İşte bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmak için Cenab-ı Hakk, “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor” ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁴ Şüphesiz Hz Muhammed (s.a.s.) Allah’ın elçisi ve Resulüdür. Bunda hiçbir müminin tereddüt içerisinde olması söz konusu değildir. Yüce Allah münafıkların sadece dilleriyle söyledikleri bu sözü, kalpleriyle tasdik ederek söylemediklerini bildiği için onların yalancı olduklarını açık bir şekilde beyan etmiştir.

¹⁰²Tehânevî, I, 433.

¹⁰³Münafıkun, 63/1.

¹⁰⁴Tehânevî, I,302.

4. 2. Âyet İçi Münâsebet

Kur'ân'ın lafzî yapısında muhatabı etkileyici bir ahenk mevcuttur. Bu ahenk bazen ses nizamında görülürken, bazen de lügavî güzellik yönüyle gözleri kamaştırır. Ses nizamıyla kastedilen, ondaki kelimelerin, harflerin, sükûn veya harekelerin, med veya kasırların dizilişinden ortaya çıkan, kulağa ve ruha hoş gelen muhteşem bir musikidir.¹⁰⁵ Bu iç musikî, Kur'ân'ın her âyetinin her bir kelimesinde mevcuttur.¹⁰⁶

Kur'ân'da kelimeleri meydana getiren harflerin dizilişinde ve kelimelerin sıralanışında harikulade bir uyum ve ahenk vardır ki, buna lügavî güzellik denilmektedir. İnsan, harfleri tabiî mahrecinden çıkarak Kur'ân okuyan bir zâtı dinlediğinde, âyetlerde bulunan kelime ve harflerin birbirlerine eklenmesindeki fonetik özellikten, sürekli yenilenen bir haz duyar. Bu kelimeleri oluşturan harflerin bazısının tok sesli, bazısının ıslık sesli, bir kısmının hafi, bir kısmının zahir, kimisinin hems, kimisinin cebr tarzında tecvid ilminde gruplandırılan harf nevilerinin art arda geldiğini¹⁰⁷ hayranlıkla müşahede eder. Bu şekilde Kur'ân'da, harfler ve harf sıfatlarının her biri, dakik bir ölçü ile en uygun yere yerleştirilmiştir ki, bütününde dinleyiciye hayranlık veren bir ses armonisi meydana gelmiştir. Şayet Kur'ân kelimelerini oluşturan harflerden biri düşürülse, yeri değiştirilse veya başka bir harf araya getirilirse apaçık bir bozukluk ve vezindeki ölçüde bir zayıflık olduğu hemen göze çarpar ve nağmelerdeki ses, kulaklardaki tatlı duygu, ifadelerdeki akıcılık, mahreçlerdeki fesahat, harflerdeki uyum ve bağlılık kaybolacaktır.¹⁰⁸

Kur'ân'da kelimeleri meydana getiren harflerin seçilişi ve seslerin tonu da, manayı çoğu kere aynıyle aksettirecek özellikte dizilmiştir. Mesela, غَلَاظٌ شِدَادٌ / “İri mi iri, çetin mi çetin”¹⁰⁹ ifadesinde, birinci kelime- de iki tane kalın sıfatlı harf, ikinci kelime- de ise, iki adet şiddet sıfatlı harf mevcuttur. Her iki kelimeyi meydana getiren kalın ve şiddet harfleri, adeta cehennem deki görevli melekleri tasvir etmektedir. Aynı şekilde Cenab-ı Hakk, Hz. Musa ile kardeşi Harun'u Firavun'a gönderirken, “

¹⁰⁵ Bkz. Zerkani, II, 332.

¹⁰⁶ Subhi Salih, s. 334.

¹⁰⁷ Zerkani, II, 312.

¹⁰⁸ Rafi', s. 235.

¹⁰⁹ Tahrim, 66/5.

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا *Ona varın da yumuşak dille konuşun*¹¹⁰ tavsiyesinde bulunmuştur. Bu ifade de, yumuşaklık tavsiye edilirken, yumuşaklık anlamına gelen لَيِّنًا / leyyin kelimesi seçilmiştir. Bu kelimeyi oluşturan, lam ve nun harflerinde izlak sıfatı vardır ki, bu da yumuşaklık, akıcılık anlamına gelmektedir.¹¹¹

Aynı şekilde âyetleri meydana getiren kelimelerin nazmında da, insanı hayrette bırakan bir âhenk ve uyum kendini göstermektedir. Bu kelimelerin yerleri değiştirildiğinde veya aynı anlamı taşıyan başka bir kelime kullanıldığında âyetin orjinal şeklindeki âhenk ve uyum varlığını kaybedecektir. Mesela şu âyet-i kerime de, فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ *“Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbağalar ve kan gönderdik...”*¹¹² beş isim zikredilmiştir. Kelimeler arasında en hafif olanları, الدَّمُ - وَالْجَرَادُ - وَالطُّوفَانُ dir. En ağır olanları ise, الضَّفَادِعُ - الْقُمَّلُ dır. الطُّوفَانُ kelimesinde iki med harfi bulunduğundan telaffuzu dile kolay geldiği için bu kelime öne alınmıştır. Peşi sıra الْجَرَادُ kelimesi getirilmiştir ki, onda da aynı durum mevcuttur. Daha sonra da ses yönüyle en hafif ve dile en kolay gelen kelime önce gelmek şartıyla iki şiddetli kelime getirilmiştir. Bunlardan الْقُمَّلُ kelimesi ğunne sebebiyle takdim edilmiş; bilahare cümlenin sonunda. الدَّمُ kelimesi zikredilmiştir ki bu kelimedede âyette sıralanan beş kelime içerisinde en hafifi ve harf sayısı en az olanıdır. Böylece dildeki telaffuz seri bir şekilde devam etmiş ve âyetin nazmındaki zevk, pürüzsüz bir şekilde akıp gitmiştir. Bununla da âyetin nazmındaki i'caz, mükemmel bir şekilde tamamlanmıştır. Eğer bu beş isimden birisinin yeri değiştirilirse nazımdaki bu fesahat kaybolup gidecektir.¹¹³

Gerek kelimeleri oluşturan harflerin ve gerekse âyetleri meydana getiren kelimelerin seçilişindeki son derece mükemmel uyum, ahenk ve anlam ilişkisi, Kur'ân'a has bir özelliktir. Bu özelliği sayesinde, dinleyiciler üzerinde, Kur'ân'ın dilini bilmese dahi derin bir etki bırakır. Bu

¹¹⁰ Taha, 20/44

¹¹¹ Necati Tetik, *Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an ve Kıraat*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, 2011, s. 298.

¹¹² Araf, 7/133.

¹¹³ Rafi', s. 239.

etki sayesinde muhatapta bir usanç ve bıkkınlık meydana gelmeyecek sürekli dinleme arzusu uyandırır. Şâyet kelimelerdeki uyum, ahenk ve anlam ilişkisi gözetilmemiş, bir başka ifade ile bu harf ve kelimeler gelişi güzel dizilmiş olsalardı, şüphesiz O'nun bu özelliği (usanç ve bıkkınlık vermemesi) ortadan kalkacak ve dinleyiciler üzerinde fazla etkili olmayacaktı. İşte bu durum, yani, kelimelerin dizilişindeki akıl almaz bu ahenk, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu isbat eden en önemli delillerden biri olarak kabul edilmiştir.

4. 3. Âyetin Baş Tarafıyla Sonu Arasındaki Münâsebet

Bu münâsebet çeşidi, genellikle âyetin sonu ve fâsılasının, aynı âyetin başlangıcındaki ifadelerle meydana getirdiği uyum ve irtibatı ele almaktadır. Kelâmdaki cümleler arasında bir bütünlük sağlanabilmesi açısından, sözün sonunun başıyla uyum içerisinde olması gerekir ki, buna bedi' sanatında "teşabühü'l-etrafi"¹¹⁴ denilir. Âyetin takip ettiği manayla, âyetin baş tarafı ile son bulunduğu bitiş cümleleri ve fâsılalarının arasında son derece mükemmel bir münâsebet kurulmuştur. Âyet sonlarındaki fezlekelerin, kendilerinden önce bulunan âyetin metniyle kuvvetli bir ilgisi vardır. Sanki bitiş cümleleri ve fâsılalardan önce gelen kısım, bunlara bir giriş gibidir.¹¹⁵

Mesela; **وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ**

"Göklerde ve yerdeki her şey Allah'ındır. O dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."¹¹⁶ Bu âyet, öncesi için bir açıklama ve tamamlama mahiyetindedir.¹¹⁷ Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar gerek yaratılış gerekse mülk olarak sadece Allah'a aittir. Âyette önce hiç kimsenin onlarda hüküm tesirinin söz konusu olamayacağı ifade edildikten sonra, Allah Teâlâ'nın hikmet ve maslahatının gereği kimi dilerse onu bağışlayacağı ve kimi de dilerse

¹¹⁴Taftazânî, *Muhtasarul-Maanî*, s. 390; bkz. Yılmaz, Ali, *Fahruddin er-Râzi'nin et-Tefsiru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İncîâm, (Basılmamış Doktora Tezi)*, ATAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 1996, s. 34.

¹¹⁵Eroğlu, Ali, "Kur'an-ı Kerim'de Fasıla", ATAÜ F, Sayı: 10, Erzurum, 1991, s. 252-288.

¹¹⁶Ali İmran, 3/129.

¹¹⁷Ebussuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibi el-İmadi, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, thk. Halid Abdu'l-Gani Mahfuz, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: 2010, II, 154.

kötü amelinden dolayı ona azab edeceği zikredilmiştir.¹¹⁸Âyetin nazm ve tertibinden Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini, ilahi rahmet ve mağfiretin Allah'ın zatının gereği, azabın ise asilerin kötülüklerinin gereği olduğu manalarını çıkarılmış, bu ilahi kelimadan “Allah'ın azab etmesinin zorunlu olmadığı, onun mağfiretinin tevbe ile kayıtlanamayacağı ve günahkâr kimseye mutlaka azab edilecektir” demenin yanlış olduğu hükmü çıkarılmıştır.

Âyetin sonunun **وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ** “Allah çok bağışlayan çok merhamet edendir” “fezlekesiyle sona ermesi ise, şöyle açıklanmıştır: “Âyette Allah'ın dilediğini bağışlayacağı, dilediğine de azab edeceği açıklandıktan sonra özellikle âyetin bitiş cümlesinde Allah'ın “bağışlayan ve merhamet eden” sıfatlarına vurgu yapılmış, O'nun “azab eden ve hesap soran” özelliklerine ise değinilmemiştir. Hâlbuki bu fasılanın öncesine göre böyle bir sonuç, ihtimal dâhilinde idi. Bu durum, Allah'ın “rahmet ve mağfiretinin” ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.¹¹⁹

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*¹²⁰

Bu âyette yenilmesi yasak olan yiyecekler sayıldıktan sonra Allah'ın Ğafur/çok merhametli ve Rahim/günahları çok bağışlayan olduğu ifade edilmiştir. Bu âyetin baş tarafı ile sonu arasında mükemmel bir münâsebet bağı kurulmuştur. Şöyle ki, şayet bir kul herhangi bir şekilde haram kılınan şeylerden birisini yemek suretiyle, Allah'ın emrine muhalefet ettiğinde, O'nun, asiler için çok merhametli ve günahları çok bağışlayan olduğu bildirilmiş,¹²¹ bu şekilde günahkârların Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi hatırlatılmıştır. Veya âyetin başında sayılan yenilmesi yasak olan yiyeceklerden herhangi birisini yemek suretiyle günah işlerseniz, Allah affedicidir. Bunları mecbur kalma durumunda

¹¹⁸ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selim*, I, 154.

¹¹⁹ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selim*, II, 154.

¹²⁰ Bakara 2/173.

¹²¹ Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, I, 491.

yemenize ruhsat vermek/müsaade etmek suretiyle de, size karşı çok merhametlidir.¹²²

Bu şekilde âyetin başında haram yiyecekler sayılmış ve ardından Allah'ın Ğafur ve Rahim isimleri art arda getirilmiştir. Ğafur ismiyle haram şeyleri irtikab edenleri bağışlayacağı vurgulanmış; Rahim ismiyle de mecburiyet durumunda bunların yenilmesine izin verildiğini belirtmiş ve kullarına karşı çok merhametli olduğu bildirilmiştir. Bir başka ifade ile Ğafur ismi ile günahkârlara, Rahim ismiyle de muztarlara/çaresiz kalmış olanlara işaret edilmiştir.

Sonuç

Kur'ân İlimleri, onu en güzel şekilde açıklanıp yorumlanmasını gaye edinmiştir. Kur'ân'ın mucizeliğini ortaya koyan ilim dallarından birisi de "Âyet ve Sûreler Arası Münâsebet" konusudur. Bu konuda her ne kadar, bazı usûl ve esaslar belirlenmiş olsa da, âyetler ve sûreler arasındaki bağı kurmanın zorluğu münasebetiyle, müfessirler ilk dönemlerde bu konuya fazla ilgi duymamışlardır.

Kur'ân'ın i'cazından bahseden müfessirler, onun fesahat ve belâğatın zirvesinde olduğunu zikretmişlerdir. Fesahat ve belâğatın bütün yönlerini ihtiva eden Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri arasında, lâfız bakımından bir ahenk ve anlam bakımından bir bütünlüğün bulunduğu da ortaya koymuşlardır. Bu cümleden olarak Tefsir İlminin içerisinde Hicri 4. Asırdan itibaren "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet" ilmi, ayrı bir dal olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak Ebu Bekr en-Nisabûri ve Zemaşşerî ile tefsire giren bu ilim, Fahreddin Razî ile daha bir belirginlik kazanmıştır. Hicrî 9. asrın ortalarında Bikaî ve Suyutî'nin bu konuyla ilgili müstakil eserleri ile de gerçek hüviyetine kavuşmuş olan bu ilim, özellikle yakın dönem müfessirlerinin üzerinde durduğu önemli bir konu olarak yerini almış ve Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında en önemli bir asıl olarak kabul edilmiştir.

Biz de bu çalışmada "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet" konusunun bir alt başlığı olan, "Âyetler Arası Münâsebet" konusunu incele-

¹²² Beydavi, Ömer b. Muhammed eş-Şirâzi, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Me'raşlı), Turasi'l-Arabiyye, Beyrut: 1418, I, 119.

dik. Münâsebet kavramının anlamı başta olmak üzere, bu ilmin tarih-çesi ve önemi hakkında bilgiler verdik. Kur'ân'ın i'caz vecihlerini göstermeğe gayret eden mezkûr müfessirlerin, tefsirlerinde bu konuyu ele alarak Kur'ân'ın çok ince ve dakik manalarının ortaya çıkarılmasına katkıda bulduklarını tesbit ettik. Âyetler arasındaki tenasübü tesbit etmeğe katkı sağlayan; *Tanzir*, *Mudadde*, *İstidrad*, *Uslubü'l-Hakim*, *Tahallus*, *İntikal*, *Hüsünü'l-Matlab* ve *İhtiras* gibi "Münâsebet Çeşitleri" ni açıklayarak, bunları âyetlerden misaller getirmek suretiyle Kur'ân'daki varlığını göstermeğe gayret ettik. Bunun yanında âyetlerin kelimelerini meydana getiren harfler arasındaki akıl almaz arasındaki ahenk ve uyumu örneklerle ortaya koyarak, bununla Kur'ân'ın Allah Kelamı olduğunu isbat etmeğe çalıştık. Aynı şekilde âyetleri oluşturan kelimeler arasındaki son derece mükemmel insicamı da göstermek suretiyle Kur'ân'ın asla bir beşer sözü olamayacağını göstermeğe çalıştık.

Çalışmanın sonunda "Âyetler Arası Münâsebet" konusuna ehemmiyet veren müfessirlerin açıklamış oldukları bu tenasüb sanatlarından habersiz olarak yapılan yorumlar ile Kur'ân'ın çok ince dakik anlamlarının ortaya çıkarılamayacağını tesbit ettik. Ayrıca bu tenasübler gösterilmeden yapılan yorumların, okuyucunun yanlış anlamalarına meydan verebileceğine dikkat çektik. Bütün bu gerekçeler dolayısıyla Kur'ân'ın muhataplarına vermek istediği mesajın, daha iyi anlaşılması ve okuyucunun zihin dünyasında bir takım istifhamların giderilmesi için, müfessirlerin eserlerinde bu konu üzerinde de titizlikle durmaları gerektiğini göstermeğe çalıştık.

Kaynakça

Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınlan, 1993.

Alûsî, Şihabüddin Muhammed b. Abdillâh *Rûhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, thk. Ali Abdulbari, Dar Kütübü'l-İmiyye, Beyrut: 1415.

Asım Efendi, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul: 1304/1897.

Beydavî, Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Me'raşli), Turasi'l Arabiyye, Beyrut: 1418.

Bikaî, Burhanuddin b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenasübi'l-Ayâti ve's-Süver*, Haydarabat: 1966-1979.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: 1973.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1985.

Cevheri, İsmail b, Hammâd, *es-Sıhah Tacu'l-Lûgati ve Sıhahû'l Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Mısır: Daru'l-Kütübi'l-Arab, 1377.

Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyyat, 1566.

Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut: 1407/1987.

Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Trc. Suat Yıldırım), Işık Yay, İzmir: 1994.

Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseyni, *el-Külliyat*, nşr: Adnan Derviş, Beyrut: 1412/1992.

Ebü Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan: 1413/1993.

Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî, *İrşâdu'l-Aklî's-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, thk. Halid Abdu'l-Gani Mahfuz, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Ekin, Yunus, *Ebussuûd Tefsirinde Siyakın Yeri*, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2012.

Eroğlu, Ali, *"Kur'ân-ı Kerim'de Fasıla"*, ATAÜİ F, Sayı: 10, Erzurum: 1991.

Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: 1993.

İbn Faris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüğa*, Mısır: 1969.

İbn Zübeyir, Ebu Cafer Ahmet b. İbrahim el-Gırnatî, *el-Burhan fi Tertibi Suveri'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Şabanî), 1410/1990.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut: 1968.

Kâfiyecî, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kita-bü't-Teysir fi Kavâidü İlmi't-Tefsîr*, Nşr. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: AÜİFY. tsz.

Kara, Necati, *Bikai ve Tefsirindeki Metodu*, YYÜİF Yayınları, Van: 1995.

Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul: 1995.

Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, Trc. Süleyman Ateş, Hilal Yay, Ankara: 1387/1967.

Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut: 1411/1990.

Müslim, Mustafa, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, Trc. Salih Özer, Ankara: Fecr Yayınları, 1993.

Tetik, Necati, Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Kur'ân ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, 2011.

Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîrû'l-Kebîr=Mefâtihu'l-Ğayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut: 1420.

Sa'idî, Abdülmüteal, *en-Nazmu'l-Fennîyyu fi'l-Kur'ân*, Mısır: ts.

Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, İstanbul: 1981.

Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *Tenasübü'd-Dürer fi Tenasübi's-Suver*, (Thk, Abdulkadir Ahmet Ata), Beyrut, 1406/1986.

-----, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul: 1398/1978.

Tahanevî, Muhammed Ali el-Farukî, *Kitabu Keşşafı İstalahi'l-Fünun*, Tahran: 1967.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, İstanbul: 1992.

Yıldız, Sakıp, *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum: 1977.

Yılmaz, Ali, *Fahrüddin er-Râzî'nin et-Tefsîrû'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İncicâm*, Doktora Tezi, Erzurum: ATAÜ.

Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Yılmaz, Mehmet Faik, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

Zebidî, Muhibüddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Ta'cû'l-Arûs*, Mısır: 1306/1888.

Zerkanî, Muhammed Abdulazim, *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1988.

Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Behadır, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut: 1376/1957.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzili ve 'Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vil*, thk. Ahmed Abdul Mecud ve Ali Muhammed Muavviz, Mısır: ts.

Kabir Azabı Var mıdır?

Is There Any Punishment in Grave?

ABDULLAH ÖZÜÇALIŞIR*

Geliş ve Kabul Tarihi: 02.06.2020/16.06.2020

Öz: İnsanoğlu hep bilinmezlikten korkmuştur. Sonunun ne olacağını merak etmiştir. Bu dñnyada yaptıklarının cezasını çekip çekmeyeceğini merak etmiştir. Ya da bir başkasının kendisine yaptığı haksızlık ve zulümlerin cezasını çekip çekmeyeceğini merak etmiştir. Acaba, müşrikler, kâfirler, münafıklar ve günahkâr Mü'min ve Müslümanlar için kabir azabı var mıdır? Kur'an'da kabir azabı varid olmuş mudur? Kabir azabını haber veren hadis-i şerifler sahih midir? Gibi sorular hep merak edilmiştir.

Kabir hayatı, ahiretin giriş kapısı ve başlangıcıdır. Ölen kimse, ister mezara defnedilsin, isterse yırtıcı hayvanlarca parçalansın, ister ateşte yanıp külleri savrulsun, nehirlerle bırakılsın, ya da denizde kaybolsun, onun için kabir hayatı başlamış olur. Ehl-i Sñnnet inancına göre, müşrik, kâfir, münafık ve günahkâr olan Mü'min ve Müslümanlar için kabir azabı vardır. Kabir, iman ve salih amel sahipleri için Cennet bahçelerinden bir bahçe, kâfirler için de Cehennem çukurlarından bir çukurdur. Kabir hayatının, azap şeklinin mahiyeti hakkında, âlimler ayrı görüşler ileri sürmüşlerdir. Azabın ruha, bedene veya her ikisine birlikte yapılması, sonucu değiştirmez. Çünkü salih amel sahibi insanlar kabirde güzel bir hayat yaşarken, kâfirler, büyük bir azab, sıkıntı ve ıstırap içinde bulunacaklardır. Makalede bu konuları uzatmadan Kur'an ve Hadis ışığında ele almaya çalışacağız. Allah'tan bu çalışmanın başarılı, bereketli ve faydalı olmasını dilerim.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sñnnet, Ölüm, Berzah, Kabir Azabı.

Abstract: Man has always been afraid of obscurity. He wondered what the end

* Dr. Öğretim Üyesi. İğdir Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi. abdullah.derik@hotmail.com
Orcid Number: 0000-0002-7173-4752

would be. He wonders if he will be punished for what he has done in this world. Or he wondered if anyone else would be punished for injustice and persecution. Is there any torment for the polytheists, disbelievers, hypocrites and sinners and Muslims? Has there been a torment of graves in the Qur'an? Are the hadiths who tell of the torment of the graves authentic? Such questions have always been curious.

The grave life is the entrance and beginning of the hereafter. Whether the deceased is buried in the grave, or shattered by predators, whether it burns in the fire, slashes the ashes into the rivers, or disappears in the sea, the grave life begins for him. According to the belief of the Ahl al-Sunnah, there is a torment for the polytheists, disbelievers, hypocrites and sinners and Muslims. It is a garden from Paradise gardens for graves, believers and righteous deeds, and a pit from Hell pits for infidels. Scholars have put forward separate views on the nature of the grave's life and the torment. Doing the punishment to the soul, body or both does not change the result. Because while the people who have righteous deeds are living a beautiful life in the grave, the disbelievers will be in great pain, anguish and suffering. In article we will try to handle these issues in the light of the Qur'an and Hadith without extending them. I hope from Allah that this work will be successful, fertile and useful.

Keywords: Qur'an, Sunnah, Death, Punishment in Grave

Giriş

Acaba, müşrikler, kâfirler, münafıklar ve günahkâr Mü'min ve Müslümanlar için kabir azabı var mıdır? Kur'an'da kabir azabı olduğuna dair ayetler var mıdır? Kabir azabının var olduğunu bildiren hadis-i şerifler sahih midir? Gibi sorular hep merak edilmiştir. Kabir azabı varsa, bu azabı, beden mi çekecektir yoksa ruh mu? Veya bu azab hem bedeni ve ruhi midir? Gibi sorular âlimler arasında tartışıla gelmiştir.¹ Bazı âlimler kabir azabının ruhi olduğunu bazıları da bedensel olduğunu, bazıları da hem ruhi ve hem de bedensel olduğu görüşünü savunmuşlardır.²

Kabir hayatı, ahiretin giriş kapısı ve başlangıcıdır. Ölen kimse, ister mezara defnedilsin, isterse yırtıcı hayvanlarca parçalansın, ister ateşte yanıp külleri savrulsun, nehirlere bırakılsın, ya da denizde kaybolsun, onun için kabir hayatı başlamış olur.³

Ehl-i Sünnet inancına göre, müşriklere, kâfirlere, münafıklara ve günahkâr olan Mü'min ve Müslümanlar için kabir azabı vardır. Kabir, iman ve salih amel sahipleri için Cennet bahçelerinden bir bahçe, kâfirler için de Cehennem çukurlarından bir çukurdur.⁴ Kabir hayatının, azap şeklinin mahiyeti hakkında, âlimler ayrı görüşler ileri sürmüşlerdir. Azabın ruha, bedene veya her ikisine birlikte yapılması, sonucu değiştirmez. Çünkü salih amel sahibi insanlar kabirde güzel bir hayat yaşarken, kâfirler, büyük bir azab, sıkıntı ve ıstırap içinde bulunacaklardır.⁵ Kur'an'ın bize haber verdiği göre, insanın hayatı ruhların yaratılması ile başlamıştır. Kur'an bu konuda şöyle

¹ Bkz. Süleyman Toprak, 'Kabir', DİA, İstanbul: TDV. Yayınları, 2001, Cilt 24. s. 37-38.

² Bkz. Toprak, 'Kabir', DİA. Cilt 24. s. 37-38.

³ Pezdevi, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. Terc. Ş. Gölçük. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2017. s. 235-237; es-Sabuni, Ebü Muhammed Nürüddin Ahmed, *Mâtürîdiyye Akaidi*. Ter. B. Topaloğlu. İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 2015. s. 185; Taftazani, Sa'düddin Mes'ud, *Kelam İlmî ve İslam Akaidi Şerhü'l-Akaid*. Çev. S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013. s. 251; Münâvi, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-kadîr şerhü'l-cami'is-sağîr min ehadîsi'l-Beşiri'n-nezir*. Beyrut: Darü'l-Kutubül-İlmiyye, 1972. 3/29.

⁴ Tirmizi, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, Neşr. Komisyon, Beyrut: ed-Darü'l-Kütübül-İlmiyye, 1937/1356. *Kıyâme*, 26; Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiü's-sahih tercümesi*. Ter: Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2014. *İman*, 34; Ebü Davud Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen-i Ebi Davud ve Tercümesi*. Ter. İ. Koçaşlı. İstanbul: Erkam Yayınları, Tsz. *Taharet*, 26.

⁵ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 235-237; es-Sabuni, *Mâtürîdî Akaidi*. s. 185; Taftazani, *Şerhü'l-Akaid*. s. 251.

buyurmaktadır.

“Hani bir zamanlar Rabbin (geçmiş zamanda) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini yaratmış, onları kendi nefislerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki sen bizim Rabbinizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamızın nedeni kıyamet günü, “Bizim bundan haberimiz yoktur” dememeniz içindir.”⁶

Ebu Hayyân bu ayeti yorumlarken, âlimlerin, bu çıkarılmanın nasıl olduğu, şekli ve zamanı hakkında değişik yorumlar yaptıklarını, bu yorumlar arasından Zemahşeri'nin yorumunun isabetli olduğunu beyan etmektedir. Zemahşeri'nin bu ayeti şöyle yorumladığını kaydetmektedir. *“Allah (c.c) insanoğlunu yaratırken ona verdiği akıl ve basiret sayesinde, Allah'ın (c.c) Rububiyet ve Vahdaniyetini algılayabilecek delillere de ulaşabilme imkânı vermesidir.”⁷* Daha sonra insan anne rahmi safhasına gelir. Bunu da bize Kur'an birçok ayette bildirmiştir. İnsan anne rahminde iken daha önce yaratılan ruh, beden ile buluşur. *“O (Allah) ki, sizleri anne rahimlerinde, istediği gibi şekil ve suret verendir.. O'ndan başka hiç ilâh yoktur. O, mutlak güç ve kudret sahibidir (Azizdir) ve sonsuz hüküm ve hikmet sahibidir (Hâkimdir).”⁸*

İnsanoğlu anne rahminden dünyaya gelir. Burada Allah (c.c)'nun kendisine verdiği ömür kadar yaşar ve vefat eder. Kabir âlemi başlar. Bu ahiret hayatının ilk aşamasıdır. Kur'an bu olayı şöyle haber vermektedir.

ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ *“Sonra onu öldürdü ve mezara koydu.”⁹* Sonra insanoğlu tekrar haşr edilir. *ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ* *“Sonra onu, dilediği vakit diriltir (haşr eder).”* Mahşer meydanında, mahkeme olur. Bu dünyada yaptıkları ameller ile hesaba çekilir. Salih amelleri daha fazla olan Mü'min ve Müslümanlar Sırat köprüsünden cennete gider. Orada ebedi bir şekilde nimetler içerisinde yaşamaya devam eder. *فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ* *“İşte o zaman, kimin mizanı (sevab kefesi) ağır gelirse, فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ* *“Artık o, razı olacağı bir hayat içinde olacaktır.”* Müşrikler, kâfirler ve münafıklar ise, sırat köprüsünden geçemeyip cehennem gayyasına

⁶ el-A'râf, 7/172.

⁷ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *Tefsirü'l-bahrü'l-muhit*. 7/172. Lübnan: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2010. 2/342.

⁸ Âl-i İmrân, 3/6.

⁹ Abese, 80/21.

düşerler. Orada ebedi bir şekilde azap ve işkence içerisinde yaşamaya başlarlar. *وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ* "Ama kimin de tartıları (sevab kefesi) hafif gelirse, *فَأَمَّهُ هَٰوِيَّةٌ* "İşte onun annesi (varacağı yer) Hâviye'dir." *وَمَا أَذْرِيكَ مَا هِيَ* "Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin?" *نَارٌ حَامِيَةٌ* "O, yanan kızgın bir ateştir."¹⁰

İnsanoğlunun yaşayacağı evrelerden biri de kabir âlemidir. Bu âlemde şu an ve daha önce vefat edenlerin yaşadığı berzah hayatıdır. Orada yaşarlar. Kabir âleminin bir diğer ismi ise Berzah'tır. Berzah ismi Kur'an'da varid olmuştur. Berzah, kuşatma, iki şey arasındaki sınır anlamındadır.¹¹ Berzah, ölümden kıyamete kadar olan süreye verilen isimdir.¹² Berzah, dünya ve ahiret arasındaki perdedir. Kim ölürse berzah âlemine ve kabir hayatına gider.¹³ Berzah'ın kelime manasıyla istilah manası arasında kuvvetli bir bağ vardır. Zira berzah hayatı, hem ölümlerin dünyaya dönmeye engel olmakta hem de dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında sanki bir perde gibi durmaktadır.¹⁴

"Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, dünyada iken terk ettiğim salih ameller işleyeyim" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözdür. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (*berzah*) vardır."¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.v)'de bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "İnsana ölüm gelip çatığında, hak ve görevlerinden yapmadığı bütün her şey onun önünde toplanır. İşte o zaman, "Ya Rabbi beni dünyaya geri gönder ki, boşa geçirdiğim hayatımın yerine, iyi olan ameller işleyeyim" der."¹⁶

Zemahşerî bu ayeti yorumlarken şunları dile getirmektedir: "Onlar, küfür ve isyanlarını son vakte kadar sürdürürler" demek olup, bu ikisinin arasına giren ifadeler ise, Hz. Peygamber (s.a.v)'in onlara

¹⁰ el-Karia', 101/8-10.

¹¹ İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredatu elfâzi'l-Kur'an*, Beyrut: ed-Darü's-Şamiyye, 2009. s.248; İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisanü'l-arab*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1994. 2/124.

¹² İsfahânî, *Müfredatu Elfâzi'l-Kur'an. Berzah Md.* s. 248.

¹³ Züheylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-munîr*, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 2011. 9/350-351.

¹⁴ Kaya, Murat, Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Ayetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi, Usul: İslam Araştırmaları, 2016, sayı: 25, s. 159-204.

¹⁵ el-Mü'minûn, 23/99-100.

¹⁶ Râzî, Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *et-Tefsirü'l-kebir mefâtihi'l-ğayb tercümesi.*, S. Yıldırım-L. Cebeci-S. Kılıç, S. Doğru. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002. 23/99, 16/458-459.

aldırmamasını ve şeytan'ın, kendisini sabırdan ve akıllı davranmaktan alıkoymaması konusunda Allah'tan yardım istemesini ısrarlı bir şekilde emreden, bir ara cümledir.”¹⁷

Katâde bu ayet-i kerimeleri izah ederken, şöyle demiştir: “Böyle söyleyen bir kişi dünyadaki ailesine, akrabalarına dönmek için veya dünya malını biriktirmek için yahut nefsi arzularını gidermek için dönmek istememektedir. Salih amel işlemek için istemektedir. Fakat bu imkân kendisine verilmeyecektir. Abdurrahman b. Zeyd de diyor ki: “Ölüm halinde (ölmek üzere olan) olan bütün zalimler bu sözü söyleyecektir.”¹⁸ Hayır, Artık dünyaya dönüş yok. Bundan vazgeçsin. Onun geri dönme isteği faydasız ve boşunadır. Bu isteği boşa gitmiştir. Önlerinde, dünyaya dönmelerine mani olacak bir engel vardır. Bu engel Berzah âleimidir. Berzah, onların dönüş yolunu kapatacak ve kıyamet gününe kadar orada kalacaklardır. Mücahid de: “Berzah, dünya ile ahiret arasında bir engeldir”¹⁹ yorumunu getirmiştir.

Sonra can çekişme anındaki zalimlerle dünyaya dönüş arasında ve onların önlerinde dünyaya dönmelerine engel ve perde vardır. “Berzah” dünya ve ahiret arasındaki perdedir. Kim ölürse berzah âlemine ve kabir hayatına girer.²⁰ Bu ifade kabir azabı ile tehdit ifade etmektedir. Zalimlerden can çekişen o kimselerin kıyamet günü tekrar dünyaya dönmelerinin asla mümkün olmadığı hususunda ümitsizlik vermektir. Çünkü onlar hayatlarının geri kalan kısımlarında geriye dönmediklerine göre onlar bundan sonra asla dönemezler.²¹

Cenaze mezara konulup defin işlemi bittikten sonra, artık kabirde Münker ve Nekir adı verilen iki meleğin sorgusuyla karşı karşıya kalır. Mezara konulan kişi, kendisini getirip mezara bırakanların oradan ayrılırlarken ayak seslerini duyar. Çünkü artık mezara konulup sorgu işlemi başlaması amacıyla ruhu kendisine yeniden dönmüştür. Çünkü

¹⁷ Zemâhşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd, *el-Keşşaf an hakaikü't-tenzil ve uyuni'l-akavil fi vucuhî't-te'vil*. Lübnan: Darü'l-Ma'rife, 2009. 2/351.

¹⁸ Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir, *et-Tefsirü't-Taberî Camial-beyan fi te'vilil'-Kur'an*, Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1412/1992. 23/99 Hk. 6/92.

¹⁹ Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefasir*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007. 23/100 Hk. 4/197.

²⁰ Züheylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-münir*, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 2011. 23/100 Hk. 9/350-351.

²¹ Züheylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir Tercümesi*. 23/100 Hk. 9/350-351.

kendisini sorgulayacak olan melekler karşısında sorulanları anlayabilmesi için duyu organları, ruhu ile birlikte bedene dönmüştür. Böylece kendisine sorulanları anlayabilsin ve buna göre onları cevaplamış olsun.²²

Buhari ve Müslim'in Enes'ten rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz vefat eden bir kul mezarına konulup onu oraya defneden arkadaş ve akrabaları mezarın başından ayrılıp giderlerken, mezara konulan kişi ayrılanların ayak seslerini duyar. Mezara koyanlar oradan ayrılırlarken iki melek gelir ve onu oturturlar ve kendisine şöyle sorarlar; Sen şu Muhammed (s.a.v) denen adam hakkında ne dersin, diye sorarlar. Eğer ölen Mü'min biriye, cevabı şöyle olacaktır: Onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim. Bunun üzerine melekler ona: Hele cehennemdeki yerine bir bak, Allah bunun yerine sana cennetten bir yer verdi, derler. Böylece o kişi hem cennetteki yerini ve hem cehennemdeki yerini görür. O iki melek tarafından her iki yeri de kendisine gösterilir. Böylece mezarından kendisine oraya doğru bir kapı açılır.*

Eğer mezara konulanlar kâfir veya münafık biri ise, bunlar meleklerin sorularına, bilmiyorum diye cevap vereceklerdir. O ben de herkesin söylediği gibi söyledim, der. Bunun üzerine kendisine, "Bilmez olaydın, okumaz olaydın" denilir. Sonra da melekler ona, ellerindeki demirden bir tokmakla iki kulağının arasına, ensesine demirden bir tokmak indirirler ki, bu darbenin şiddetinden dolayı attığı çığlığı insan ve cinler dışında ona yakın olan herkes işitir.²³

İmamı Gazali kabir azabını sorgulayan kişi için şu benzetmeyi yapmaktadır. Ameli ve ibadeti terk edip kabir azabının hâsıl olup olmayacağını araştırman, sultanın birini yakalayıp onu ellerini ve burnunu kesmek üzere hapse atması ve bu kimsenin, "Acaba ellerim ve burnum, kılıçla mı yoksa bıçakla mı yoksa usturayla mı ya da başka bir aletle mi kesilecek?" Diye sabaha kadar düşünen ve ondan kurtulma çarelerini hiç aramayan kimsenin durumuna benzer. Bu ise cehaletin ta

²² İmam Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin, *Kabir Âlemi*. İstanbul: Kahraman Yay, 2006. s. 208-210.

²³ Buhâri, *Kitabü'l-Cenaizi, Kabir Azabı Babı*. Hadis No:128; İmam Suyûtî. *Kabir Âlemi*, s. 208-210.

kendisidir.²⁴

Ehl-i Sünnet âlimleri bütün bunların hem ruhen hem de bedenen olacağına kanaat getirmişlerdir. Zira bu durumu izah eden ve kişinin azaba uğrayacağı sırada ruhunun bedenine iade edileceğini belirten hadisler nakledilmiştir.²⁵ Ruhun bedenden ayrıldıktan sonra varlığını devam ettirdiği hipotezini ileri süren Kelamcılar, berzah süresi içinde ruhun bedenle ilişki kurduğunu kabul ederler. Bu durumda berzah; ruhun ahirette yeniden bir bedene sahip oluncaya kadar, ilk bedeni ile süren yaşantısı anlamında kullanılmaktadır. Bu anlayışa göre berzah, bir yokluk hali değil ancak bir varlık halidir.²⁶

İnsanın öldükten sonra ya büyük bir azapla cezalandırılacağı ya da ebedî nimetlere mazhar olacağı kesin olarak bilinmektedir. O halde bir an evvel ölüme hazırlanmak gerekir. Orada azabın veya sevabın nasıl ve ne kadar olacağını bilmek için uğraşmak boş yere zaman harcamaktan başka bir şey değildir.²⁷

1.1. Kabir Azabı Var Mıdır?

Kabir âlemi bize göre gayb âlemidir. Gayb ilminin sahibi ise Allah'tır (c.c). Biz bu âlemden ancak Allah'ın haber verdiği kadarı ile bilgi sahibi olabiliriz. Allah, Resulü (s.a.v) vasıtası ile bize bu âlemden haber vermiştir. Çünkü Allah, Resulü vasıtası ile insanlara ulaşır. Kabirdeki sual, azap ve nimeti anlatan Kur'an'da pek çok ayet ve manaca tevatür derecesine varan birçok hadis-i şerifler mevcuttur.

Şayet biri çıkar da şöyle bir soru veya söz yönelterek: “Efendim nasıl olurda öldükten sonra kabirde uygulanacak olan azap veya ceza hem ruha ve hem beden üzerine uygulanabilir ki? Çünkü bizler, gördüğümüz kadarıyla ölen kimsenin üzerinden uzunca bir müddet geçtikten sonra, o ölen kimsenin bedeni dağılıyor, çürüyüp toprak oluyor ve kayboluyor, hatta dağılan ve toz haline gelen bedeninin

²⁴ İmam Gazali, Ebû Hâmid Muhammed, *Ölüm-Kabir-Kıyamet Ahiret Hayatı*. Ter: H. Okur. İstanbul: Semerkant Yay, Tsz. s. 155.

²⁵ Uysal, Ekrem, *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı*, Batman Ün. İslami İlimler Fakültesi Derg, 2017, cilt: I, sayı: 2, s. 68-79.

²⁶ Ödemiş, Mehmet, *Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı*, KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, cilt: XV, sayı: 30, s. 503-567, Erkan Yar, *Ruh Beden İlişkisi Bakımından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s.140.

²⁷ İmam Gazali, *Ölüm-Kabir-Kıyamet Ahiret Hayatı*, s. 155.

zerrecikleri rüzgâr yoluyla bir şekilde yeryüzünün, kara ve denizlerin har yanına dağılıp gitmektedir. Bunu nasıl izah edeceksiniz?"

Bizim buna vereceğimiz cevap şöyle olacaktır: Kabir azabı, Kur'an'da ve Hadis-i Şeriflerde varid olmuştur. Biz Allah'a ve onun Resulüne inanıyoruz Allah ve Resulünün (Haşa) bizi aldatıp yalan söyleyeceklerine asla inanmıyoruz.

Kabir azabının var olduğunu, Allah, Hz. Muhammed, dört halife, bütün sahabeyi kiram, bütün tabiin, bütün hadis kaynakları, bütün ilk dönem tefsir kaynakları, dört mezheb imamı ve selef-i salihinin tamamı bizlere haber vermiştir. Biz dinimizi bunlardan öğrendik. Biz Kur'an'ı ve Hadisi bunlardan öğrendik.

Gayb âlemiyle ve metafizik dünya ile ilgili meseleleri rasyonalist bir yaklaşımla halletme yoluna gidilmesi hata yapılmasına yol açmaktadır.²⁸

Nitekim modern bilim çağı da, deneyleriyle bunun gerçek olduğunu ortaya koymuştur. Bildiğin şeyleri tasdik edip doğruluğunu kabul ettiğin gerçekler, sana bilmediğin ve yalanlanmasına da kesin olarak bir kanıt ortaya koyamadığın şeyleri de ister istemez kabullenmek ve doğruluğuna inanmak zorunda bırakır. Bu, tıpkı nimetler içerisinde yüzen veya azap gören ruh ve ceset gibidir. Adeta bir televizyon verici istasyonu gibi veya tıpkı belli frekans ve dalgalarda yayın yapan radyoların yayını gibidir. Nitekim ortada milyonlarca cihaz var ki, bütün bunlar, söz konusu istasyona bağlanıp onunla sabitleşmek için hepsi de televizyon kanallarını veya radyo dalgalarını o kanallara odaklamaktadırlar. Adı geçen yayın istasyonları ne kadar uzakta bulunsalar bile, tüm alıcılar o vericilere göre ayarlanınca hepsi de aynı anda televizyondaki yayını hem görüntülü ve hem de ses olarak, radyo ise sadece ses olarak duyabilirler.²⁹

İşte nimetten yararlanma veya azap görme olayı da, bu ikisi ruh ve cesede göre ne kadar uzakta bulunsalar bile, bu, bir şey değiştirmez.

²⁸ Sancaklı, Saffet, *Günümüzde Polemik Konusu Yapılarak Tartışılan Kabir Azabının Hadislerdeki Dayanağı*, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 2018, cilt: 9, sayı: 1, s. 21-46.

²⁹ İnternet, Kabir Azabının Kısımları – gizliilimlerim.tr.gg › Kabir-Azabının-K&...

Hem ruh ve ceset aynı hazzı veya azabı yaşarlar. Ruh Allah'ın ezeli ilminde de bilindiği gibi kendi yerinde ve makamında bulunmakla birlikte bedenle her zaman bağı bulunmaktadır. Bu adeta, öyle bir tekniğe benzer ki, henüz var olan bilim ve imkânlar o şeyin gerçeğini, hakikatini ve içyüzünü bilemedikleri halde, o var olan gerçeğin, o bilinemeyen teknikle bağlarının bulunduğunu kabul ederler.

Diğer taraftan akla dayalı deliller de bu gibi olayların doğruluğunu ortaya koymaktadır. Şimdi uyumakta olan bir kişiyi düşünün, adam bir rüya görür, öyle bir rüyadır ki, adam nimetler içinde yüzer, her taraf güllük gülistanlıktır. Adam bu hali rüyada yaşar. Ya da tam bunun tersini düşünelim, rüyasında başka bir adam, işkence, azap ve ceza görür, uyuyan kişi tüm bu acıları o anda hisseder, yaşar. Örneğin adam rüyasında bir yılan tarafından sokulduğunu veya onu izleyen bir felaketin her an kendisini bekleyip durduğunu görür, rüyasında huzursuzluk duyar, ıstırap çeker. Tıpkı uyanık bir kimsenin gördü eza, cefa ve işkence gibi. Oysa o anda bizler de rüya görenin çok yakınında olabiliriz ama olan bitenden asla bir haberimiz olmaz. Oysa o adam rüyasında ecel terlerini dökmektedir.

İşte ölen kimsenin de durumu tıpkı buna benzer. Çünkü bu kimse şu varlık âleminde Melekût âlemine gitmiştir. Bizim duyu organlarımız bu melekût âlemini, fizik ötesi âlemi kavrayabilecek durumda değildir. Bizim aklımız da bu âlemin hakikatini idrakten ve algılamaktan acizdir.

İmam Tahâvî ruhun beden ile olan ilişkisini şu şekilde açıklamıştır. Ruh'un beden ile hükümleri birbirinden farklı beş türlü alakası vardır:³⁰

- 1- Anne karnında cenin iken Ruh'un beden ile ilişkisi.
- 2- Yeryüzüne geldikten sonra Ruh'un beden ile ilişkisi.
- 3- Ölüm halinde iken Ruh'un beden ile ilişkisi. Bu halde ruh bir bakıma beden ile ilişkilidir ama bir bakıma ondan ayrıdır.
- 4- Ruh'un Berzah âleminde beden ile ilişkisi. Ruh her ne kadar ondan ayrılmış, ondan soyutlanmış ise hiçbir şekilde onunla bir ilişkisi

³⁰ et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed, *el-Akîdetü't-tahâviyye ve şerhi*. Ter: M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Gureba Yayınları, 2014. s. 172.

bulunmayacak bir surette büsbütün ondan ayrılmaz. Çünkü Müslümanın selam veriş esnasında ruhun bedenine tekrar geri döndürüldüğü,³¹ mezarakinin kendisini defnedip geri dönmeleri sırasında onların ayak seslerini duyduğuna³² dair rivayetler varid olmuştur. Bu geri çevrilmiş de kıyamet gününden önce bedenini, hayatta olmasını gerektirmeyecek bir şekilde, özel bir geri çevrilmedir.

5- Cesetlerin diriltileceği günde ruhun beden ile ilişkisi. Bu Ruh'un beden ile ilgili olduğu şekillerin en mükemmelidir. Bundan önceki ilişki türleri ile hiçbir alakası söz konusu değildir. Zira bu şekildeki alakalı oluş dolayısıyla artık beden hakkında bir daha ölüm, uyku veya cesedin bozulması söz konusu olmayacaktır. Çünkü uyku ölüm gibidir.³³

1.2. Kur'an'da Kabir Azabı

Kur'an'da kabir azabı ile ilgili ayetler mevcuttur. Tefsir ve kelam âlimleri bu ayetleri eserlerinde zikretmektedirler.

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقْوَمُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَاتَّقِهَا فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

*"Faiz yiyenler, (mezarlarından) ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışverişi de faiz gibidir" demelerinden ötürüdür. Oysaki Allah, alışverişi helâl, faizi de haram kılmıştır. Bundan böyle her kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık daha önce aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu dilerse affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî olarak kalacaklardır."*³⁴

Bu ayet-i kerimede Allah faiz yiyerek Allah'a isyan eden bir insanın, kabirden kalkarken, hangi durumda olacağını bildirmişti. Öte yandan şehitlerin, kabirlerinde sağ olduklarını, fakat bizim bunu anlayamayacağımızı ve şehitlerin Allah'ın rızıkların faydalandıklarını ve nimetler içerisinde olduklarını bize haber vermektedir.

" Sakın Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyiniz. Bilakis,

³¹ Bu Peygamber'e has bir özellik olarak varid olmuştur: Ebu Davud, Hadis No: 2041.

³² Müslim, Hadis No: 2870; Ahmed Bin Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed, *Müsnedi İmam Ahmed b. Hanbel*, Dımaşk : Darü'l-Kalem, 2013.İ 5/190.

³³ et-Tahâvî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye Ve Şerhi*, s. 172.

³⁴ el-Bakara, 2/275.

*onlar diridirler. Ancak siz bunu (Nasıl diri olduklarını idrak edip) bilemezsiniz.*³⁵

*“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanmayın. Bildiğinizin aksine onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeceklerine sevinirler.”*³⁶

Söz konusu olan bu şehitler Allah katında ona yakın olarak yaşayan kimselerdir. Nasıl ki, dünyada insanlar yiyip içiyorlarsa, onlar da aynı şekilde orada öyle yiyip içiyorlar. Yeme ve içme ifadelerini Rabbimiz, onların yaşamakta olduklarını bizlere haber vermek için dile getirmiştir. Allah, orada onlara verdiği rızıklarla nimetler içerisinde bulduklarını bizlere haber vermektedir.³⁷

İmam Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen bir hadise göre; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“İyi amellerle ahirete intikal eden bir kimseye Allah tarafından orada o kadar güzel ve cazibeli bir hayat verilir ki, hiçbir zaman bu dünyaya geri dönmeyi istemez. Fakat şehidin durumu farklıdır. O bu dünyaya tekrar gelip, Allah yolunda şehid olmak ister. Allah yolunda şehid olduğu zaman hissettiği zevk ve mutluluğu bir kez daha yaşamak ister.”*³⁸

Bizler, sahih hadislerin bildirdiklerinin dışında şehitlerin ahirette sürdüğü hayatın şeklini bilemiyoruz. Ancak her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'tan gelen bu doğru haber, tek başına ölüm ile hayat ve her ikisinin arasındaki ayrılık ve bütünlüğe ilişkin anlayışımızı değiştirmeye yeterlidir. Aynı zamanda meydana gelen olayların gerçek mahiyetinin bizim algıladığımız dış görünüşleri gibi olmadıklarını öğretmeye de kâfidir. Çünkü biz, mutlak hakikatlere ilişkin anlayışımızı, algıladığımız dış belirtilere dayandırmamaktayız. Çünkü bu hakikati

³⁵ el-Bakara, 2/154.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/169-170.

³⁷ Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed, *Tefsirü'n-Neseî, Medârikü't-tenzil ve hakaikü't-te'vil*, Beyrut: Darü'n-Nefais, 2009. 3/169 Hk. 2/445-446; Beydâvi, Nâsirüddin Ebü Said *Tefsirü'l-Beydâvi Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*. Mısır: Şirketu Mektebe, 1955. 3/169 Hk. 1/298.

³⁸ Mevdudî, Seyyid Ebü'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an Tercümesi*, Ter: M. Han Kayanî, vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, 2/264-265; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefasir*. 3/169 Hk, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007. 3/169 Hk, 1/384.

bütünüyle kavramak için yeterli değildir. O halde bu konuda gerçeği açıklamaya kadir yüce Allah'ın açıklamasını beklemekten başka seçeneğimiz yoktur.³⁹

فَوَقِيَهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ

"Allah, onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azabın en kötüsü kuşatmıştır."⁴⁰

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

"(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir."⁴¹

Cumhurun kanaatine göre burada " (ateşe) sunulmak", Berzah'ta gerçekleşmektedir. Bazı ilim ehli de kabir azabının sabit oluşuna yüce Allah'ın: "Ateştir o, onlar sabah-akşam ona arz olunurlar" buyruğunu delil göstermişler ve bunun dünya devam ettikçe süreceğini söylemişlerdir.⁴²

Ayetin "(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar" bu bölümü, "Berzah" denilen ölüm ile kıyamet arasındaki dönemde inkârcıların ruhlarına her gün sabah ve akşam cehennemdeki yerlerinin gösterileceği şeklinde yorumlanmış ve ayetin bu bölümü kabir azabının varlığına delil olarak gösterilmiştir.⁴³

Buhari ve Müslim'in rivayetine göre Hz. Ömer, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Sizden herhangi bir kimse öldü mü sabah ve akşam ona kalacağı yer gösterilir. Eğer cennet ehlinden ise cennet ehlinden birisi olarak (ona yer gösterilir). Şayet cehennem ehlinden ise yine cehennem ehlinden birisi olarak (yeri gösterilir) ve: Yüce Allah'ın kıyamet gününde buraya seni sokacağı vakte kadar senin

³⁹ Kutub, Seyyid, *Fi zilâl-il-Kur'an tercümesi*. Ter. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa. İstanbul: Hikmet Yayınları, Tsz. 3/169 Hk. 3/312-313; Mevduği, *Tefhimül-Kur'an Tercümesi*. 3/169 Hk, 2/264-265

⁴⁰ el-Mü'min/Ğafir, 40/45.

⁴¹ el-Mü'min/Ğafir, 40/45.

⁴² Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *et-Tefsirü'l-Kurtubî el-câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Lübnan: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2010. 40/45 Hk. 15/271-275.

⁴³ Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir mefâtihi'l-gayb 23/99 Hk, 27/73*; eş-Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali, *Fethü'l-kadir el-cami Beyne fenneyyir-r-rivayeti ve'd-dirayet*, Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye. 1995/1415. 40/45 Hk. 4/556; Karaman, Hayrettin, M. Çağrıçı, İ. Kâfi Dönmez, S. Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: DİB. Yay, 2007. 40/45 Hk. 4/574.

*(ebediyen) kalacağıın yer burasıdır, denilir.*⁴⁴

*“Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlıştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.”*⁴⁵

Taberî bu ayeti tefsir ederken bu sabit kılmanın kabir âleminde olacağını dile getirmektedir. Allah, mümin kullarını dünya hayatında da imanlarında kararlı kılar. Kabirlerinde hesaba çekildiklerinde de Kelime-i Tevhitte ve imanlarında kararlı kılar. Zalim olan kâfir ve münafıkları ise, kabirde hesaba çekildikleri zaman Hak'ta muvaffak kılmaz. Allah, dilediğini yapar.⁴⁶ Ayetin devamında Allah Teâlâ'nın, iman edenleri ahirette de hak ve hakikatte kararlı kılacağı zikredilmektedir. Buradaki ahiretten maksadın da kabir hayatı olduğu, müminin orada hesaba çekilirken, imanında ve Kelime-i Tevhitte kararlı kılınacağı beyan edilmektedir.⁴⁷ Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *“Mü'min, kabirde hesaba çekilince “La ilahe İllallah Muhammedürresulullah” diyerek şahadet getirecektir.”*⁴⁸ İşte Allah Teâlâ'nın: “Allah'a iman edenleri dünya hayatında ve ahirette hak ve hakikatte sabit kılar.” Ayetinden maksat budur.⁴⁹

Hz. Osman (r.a.) diyor ki: “Resulullah (s.a.v), cenaze defnini bitirdikten sonra kabrin başında durur ve şöyle derdi: *“Kardeşiniz için af dileyin. Onun, imanda kararlı kılınmasını isteyin. Zira o şimdi sorgu suale tâbi tutulmaktadır.”*⁵⁰

“Allah iman edenlere dünya hayatında da, ahirette de sağlam söz üzere sebat verir” buyruğu kabir azabı hakkında inmiştir. Orada kişiye: Rabbim kimdir? Denilir. O: Rabbim Allah'tır, dinim Muhammed'in dinidir, der. İşte yüce Allah'ın: *“Allah iman edenlere dünya hayatında da,*

⁴⁴ Buhari, 1/464-3/1184; Müslim, 4/2199; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed, *Sünenü'n-Nesâî*. Mısır, 1930. 4/106-107; İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünenü'l-Mustafâ*. Mısır, 1952. 2/1427; Malik Bin Enes, Ebû Abdillâh, *el-Muvattâ*, Beyrut, 1433/2012., 1/239; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. 2/16-113-123.

⁴⁵ İbrahim, 14/27.

⁴⁶ Taberî, *et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan Fi Te'vilî'l-Kur'an 14/27 Hk. 5/114-115*.

⁴⁷ Buhari, *Kitabü't-Tefsirü'l-Kur'an* Sure: 14 Bab: 2.

⁴⁸ Buhari, *Kitabü't-Tefsirü'l-Kur'an* Sure: 14 Bab: 2

⁴⁹ Taberî, *et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan Fi Te'vilî'l-Kur'an 14/27 Hk. 5/114-115*.

⁵⁰ Ebu Davud, *Kitabü'l-Cenaizi*, Bab: 69, Hadis No: 3221.

ahirette de sağlam söz üzere sebat verir” buyruğunda anlatılan budur.⁵¹

Müfessirler bu ayetin tefsirinde başka hadisler de nakletmişlerdir. Bunların bazısının, ayetin açıklama veya uygulaması olduğu, bazısının da kabir sorgusu ve kabirdeki nimet veya azap ile ilgili olduğu gözükmektedir. Sahih hadis kitaplarının müellifleri de bu konuda çok sayıda hadis nakletmişlerdir.⁵² Sözü fazla uzatmadan son süreyi de zikredip, konu ile ilgili olan hadis-i Şeriflere geçmek istiyoruz.

أَلْهَيْكُمْ التَّكَاثُرَ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ “Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı.” كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Hayır; ileride bileceksiniz!” كَلَّا لَوْ تَرَوْهُ لَتَرَوْهُ بِعَيْنِ الْيَقِينِ “Hayır, Hayır! İleride bileceksiniz!” كَلَّا لَوْ تَرَوْهُ لَتَرَوْهُ بِعَيْنِ الْيَقِينِ “Hayır, kesin olarak bir bilseniz..” تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ “Yine and olsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz.” ثُمَّ لَتَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ “Sonra o gün, nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz?”⁵³

Râzî bu sürenin tefsirinde şunları kaydetmektedir. Âlimler, ayetteki tekrar hakkında şu izahları yapmışlardır.

1) Bu, te'kid (vurgu) içindir. Üstelik bu, tehdit üstüne tehdittir. Nitekim nasihat ettiğin birisine, “Demedim mi, demedim mi böyle yapma diye” dersin.

2) Birincisi, ölüm esnasında ona, “Sana müjde yok” denildiğinde; ikincisi de, Kabir suali esnasında, “Rabbin kim?” denildiğinde; üçüncüsü o çağına çağırıp, herkesin dirildiği esnada “Falanca, bundan sonra bir mutluluğu olamayacağı bir biçimde artık şakidir ve “(Allah, şöyle der:) “Ey suçlular! Ayrılın bu gün!”⁵⁴ Denildiği zaman o insana, “kellâ” (hayır, hayır) denilecek.

3) Dahhak bu ifadelere, “Ey kâfirler, bileceksiniz; ey Mü'minler sonra, sizler de bileceksiniz” manasını vermiş ve ayetleri şeklinde okumuştur. O halde birincisi va'îd (tehdit), ikincisi va'd (müjde)dir.

4) Herkes, zulmün ve yalanın çirkin olduğunu; adaletin ve doğrunun güzel olduğunu bilir. Fakat bunların neticelerinin kıymetini

⁵¹ Kurtubî, *et-Tefsirü'l-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* 14/27 Hk. 9/548-549.

⁵² Derveze, İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadis Tercümesi*, Çev: M. Baydaş, V. İnce. İstanbul: Ekin Yay, 1998. 14/27 Hk. 4/98-102.

⁵³ et-Tekasür, 102/1-8.

⁵⁴ Yâsîn, 36/59.

bilemez. Buna göre Hak Teâlâ, “Sen, ayrıntılı bir şekilde bunu bileceksin. Fakat ayrıntı ziyadeye de muhtemeldir. Dolayısıyla ne zaman daha fazla lezzet elde edilirse, ilim de o nispette fazlaşır. Ceza tarafında da durum böyledir” demiş olur, Böylece Cenâb-ı Hak işi, durumlara göre taksim etmiş olur. Meselâ görürken artacak, öldükten sonra dirilirken daha artacak; hesap esnasında daha da artacak; cennete veya cehenneme girerken iyice artacak (ilmi ve cezası veya mükâfatı). İşte bu yüzden bir tekrar söz konusudur.

5) Bu iki ifadeden her biri, kabir azabıyla ilgili, diğeri de kıyamet azabıyla ilgilidir. Nitekim Ebu Zer (r.a.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *“Kabir azabı konusunda şüphem vardır. Ta ki Ali b. Ebu Talib'in “Bu ayet, kabir azabına delildir. Hak Teâlâ burada (sonra) edatını kullanmıştır. Çünkü bu iki âlemin ve iki hayatın arasında bir ölüm (derecesi) vardır” deyinceye kadar.*⁵⁵

Hz. Ali şöyle demiş: Biz, kabir azabından sürekli kuşkulanıyorduk. Nihayet Allah Teâlâ: *“Çokluk ile böbürlenmeniz sizi öylesine oyaladı ki; nihayet mezarlıkları ziyaret ettiniz”* ayetini indirdi.⁵⁶ *“Hayır, kesin olarak bir bilseniz”* Buna göre birincisi kabir hakkında, ikincisi ahiret hakkındadır. Dolayısıyla tekrar her iki hal için söz konusudur. İleride kabirlerinize girip, Münker ve Nekir gelip, kabir sorusu dehşeti sizi çepeçevre kuşatıp ve cevap vermek imkânını bulamadığınız vakit *“bileceksiniz.”* Derim ki: Buna göre süre, kabir azabının varlığını da ihtiva etmektedir. Bizler “et-Tezkire” adlı eserimizde kabir azabına iman etmenin vacib olduğunu, onu tasdikini gerekli olduğunu zikretmiş bulunuyoruz. Bu da doğru sözlünün haber verdiği uygun olandır. Yüce Allah, mükellef olan kulunu tekrar ona hayatı geri çevirmek suretiyle kabrinde diriltecek ve ona hayatta iken sahih olduğu nitelikteki bir aklı verecektir. Böylece kendisine sorulacak soruyu anlayacak ve ne cevap vereceğini bilecek, Rabbinden geleni kavrayacak, kabrinde kendisine hazırlanmış olan lütuf ya da aşağılatıcı halleri anlayabilecektir. Ehl-i sünnetin kabul ettiği görüş ile bu din mensuplarının

⁵⁵ Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir mefâtihi'l-gayb.* 102/1-8/99 Hk. 23/374.

⁵⁶ İbni Kesir, *Ebül-Fidâ' İmâdüddin İsmâil, et-Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim* Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1969. 102/1-8 Hk. 5/582-588.

büyük cemaatinin benimsediği kanaat budur.⁵⁷

Bu ayet, hadis ve tefsir âlimlerinin yaptığı açıklamalardan anlıyoruz ki, Kur'an'da kabir azabından haber verilmektedir. Ehl-i sünnet âlimlerine göre kabir azabının varlığına inanmak vaciptir.⁵⁸

1.3. Hadislerde Kabir Azabı

İslam'da Hadis, Kur'an'dan sonra ikinci delildir.⁵⁹ Resul-i Ekrem, Allah'tan Kur'an'ın dışında da bilgiler (Örneğin Hikmet) almıştır.⁶⁰ Hz. Cebrail vasıtasıyla, doğrudan, rüya vasıtası ile veya perde arkasında Allah dinini⁶¹ Hz. Muhammed'e öğretmiş, o da Allah'ın dinini insan ve cinlere tebliğ etmiştir. İmam Şafii, razı olduğu Kur'an âlimlerinin hikmeti, Allah Resulünün sünneti olarak izah ettiklerini dile getirmektedir.⁶² Hz. Muhammed'in hadisleri İslam'da ikinci kaynaktır.⁶³ Kabir azabından bahseden pek çok hadis-i şerif varid olmuştur. Hadis kaynaklarının tamamında bu konu ile ilgili hadisler mevcuttur. Ama biz sözü fazla uzatmamak için yeteceği kadarı ile iktifa edeceğiz. Buhârî kabir azabı hakkında varid olan hadisler için özel bir başlık açmıştır.

Hz. Aişe (r.a)'den rivayet edilmiştir: O'nun yanına bir Yahudi kadın girip, kabir azabını zikretmiş, akabinde de Hz. Aişe' ye hitaben: Allah seni kabir azabından korusun, diye dua etmiş. Bunun üzerine Hz. Aişe, Resûlullah'a kabir azabım sormuş. o da: *"Evet, kabir azabı (haktır, vardır)"* buyurmuştur. Hz. Aişe: Ben bundan sonra Resûlullah'ın hiçbir namaz kılıp da kabir azabından Allah'a sığınmayı terk ettiğini görmedim, demiştir.⁶⁴

İbn Şihab şöyle demiştir: Bana Urve İbnü'z-Zübeyr haber verdi ki, o Ebu Bekir'in kızı Esmâ'dan işitmiştir. Esmâ şöyle diyordu: Resûlullah bir kere hutbe okumaya kalktı. Ve kişinin kabirde tâbi tutulacağı

⁵⁷ Kurtubî, *et-Tefsirü'l-Kurtubî*, 102/1-8 Hk. 19/315-317.

⁵⁸ Kurtubî, *et-Tefsirü'l-Kurtubî*, 102/1-8 Hk. 19/315-317.

⁵⁹ Demir, Bayram, *İslam Hukuk Metodolojisinde Kaynak Kavramı*. Ankara: Aktif Yayınevi, 2016. s. 55-80.

⁶⁰ Âl-i İmran, 3/164.

⁶¹ Şûrâ, 42/51.

⁶² İmam Şafii, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Çev: A. Şener – İ. Çalışkan. Ankara: DİB Yay, 2017. s. 78; İkinci Muhammed Salih, *Hüccet Değeri Ve Tedvin Açısından Sünnet*. İstanbul: Nida yayınları, 2019. s. 191.

⁶³ Daha geniş bilgi için bakınız, Demir, Bayram, *İslam Hukuk Metodolojisinde Kaynak Kavramı*, s. 55-80.

⁶⁴ Buhârî, *Kitabü'l-Cenaiz*, 126.

imtihan fitnessini zikretti. Resûlullah kabir hâllerini böyle tafsilatıyla anlatınca Müslümanlar dehşetli bir surette feryatla ağlaştılar. Ravi Gündere: Kabir azabı (haktır), cümlesini ziyade etmiştir.⁶⁵

Buhari ve Müslim'in Enes'in rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz kul mezarına konulup onu oraya koyan arkadaş ve yakınları kabrin başından ayrılıp giderlerken, mezara konulan kişi ayrılanların ayak seslerini işitir. Mezara koyanlar oradan ayrılırlarken iki melek gelir ve onu oturturlar ve kendisine şöyle sorarlar; Sen şu Muhammed denen adama hakkında ne dersin, diye sorarlar. Eğer ölen mümin biriye, cevabı şöyle olacaktır: Onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim. Bunun üzerine melekler ona: Hele cehennemdeki yerine bir bak, Allah bunun yerine sana cennetten bir yer verdi, derler. Böylece o kişi hem cennetteki yerini ve hem cehennemdeki yerini görür, o iki melek tarafından her iki yeri de kendisine gösterilmiştir. Böylece mezarından kendisine oraya doğru bir kapı açılır.*

Eğer mezara konulanlar kâfir veya münafık biri ise, bunlar meleklerin sorularına, bilmiyorum diye cevap vereceklerdir. O ben de herkesin söylediği gibi söyledim, der. Bunun üzerine kendisine, “Bilmez olaydın, okumaz olaydın” denir. Sonra da melekler ona, ellerindeki demirden bir tokmakla iki kulağının arasına, ensesine bir tokmak indirirler ki, bu darbenin şiddetinden dolayı attığı çığlığı insan ve cinler dışında ona yakın olan herkes işitir.⁶⁶

*Semure İbnu Cundeb (r.a) şöyle demiştir: Peygamber sabah namazını kılınca yüzünü bize yöneltir ve: **“Bu gece sizden kim rüya gördü?”** diye sorar idi. Eğer birisi rüya görmüş ise, rüyasını Peygamber'e hikâye ederdi. Peygamber de o şahsın rüyası hakkında Allah'ın dilediği şeyleri (yani yorumunu) söylerdi. Yine bir gün bize sordu ve: **“Sizden rüya gören var mıdır?”** buyurdu. Biz: Hayır, yoktur, dedik. Peygamber dedi ki: *“Lâkin bu gece ben şöyle bir rüya gördüm: Bana iki adam geldi, bunlar elimi tuttular ve beni Mukaddes Arz'a (yani tertemiz ve düz bir araziye) çıkardılar. Orada bir adam oturuyordu. Diğer bir adam da**

⁶⁵ Buhârî, *Kıtabü'l-Cenaiz*, 126.

⁶⁶ Buhârî, *Kıtabü'l-Cenaizi*.128; İmam Suyûtî, *Kabir Âlemi*, s. 208-210.

ayakta duruyor, elinde de demirden çatal bir kanca vardı. “Mûsâ İbn İsmail’den rivayet eden bazı arkadaşlarımız şöyle dedi: “Ayaktaki adam bu çatal kancayı oturanın ağzının sağ tarafına, ta kafasına kadar sokuyor ve ağzın bu kısmını parçalıyordu. Sonra bu adam onun ağzının diğer tarafını da böyle yapıyor ve bu tarafı da parçalaniyordu. Bu sırada ağzın sağ tarafı iyi olmaya dönüyordu. Bu defa da buraya dönüyor, yine kancayı sokup parçalıyordu.

Ben, benim yanımdaki iki zata: Bu adam kimdir ve bu hâl nedir? Dedim. Onlar bana: (Sorma) yürü, dediler. Birlikte ileri gittik. Nihayet arka üstü yatmış bir adamın yanına geldik. Bunun başucunda da bir adam dikilmiş, elinde yumruk büyüklüğünde bir taş var. Bu taşla yatan adamın başım kırıyordu. Taşı başına her vurduğunda, taş yuvarlanıp gidiyordu. O adam da arkasından taşı almak için koşuyordu. O dönüp gelmeden bunun kırılmış olan başı düzeliyor ve tekrar eski hâline dönüyordu. Öteki adam dönüp gelince, yine başına vurup eziyordu. Ben yanımdaki adamlara: Bu adam kimdir? Diye sordum. Onlar: (Hiç sorma) ileri yürü, dediler. Birlikte ileriye gittik. Fırın gibi altı geniş, üstü dar bir deliğe eriştik. Bu deliğin altında ateş yanıyordu. Ateş alevlenip yükseldikçe içindeki insanlar da yükseliyor, hatta delikten çıkmağa yaklaşıyorlardı. Ateşin alevi sakinleşince de aşağı dönüyorlardı. Bunun içinde çıplak erkekler ve çıplak kadınlar vardı.

Ben yanımdaki iki zata: Bunlar kimdir? Diye sordum. Onlar da: (Hiç sorma) ileri yürü, dediler. Beraber yürüdük. Nihayet kandan bir nehrin yanına geldik. O nehrin içinde ortasında ayakta bir adam dikiliyordu. -Râvî Yezîd ile Vehb İbnu Cerir İbn Hazım şöyle dediler: “Bu nehrin kıyısında da bir adam duruyordu. Önünde de bir takım taşlar vardı. Nehrin içindeki adam yüzerek kenara doğru gelip dışarı çıkmak isteyince, kıyıdaki adam onun ağzının içine bir taş atıyor ve onu geriye eski yerine döndürüyordu. Çıkmak için sahile doğru gelmeye her teşebbüs ettikçe, kıyıdaki hemen ağzına bir taş fırlatıyor ve onu eski yerine döndürüyor.

Ben yine yanımdaki iki zata: Bu nedir? Diye sordum. Onlar da: Sorma; ileri yürü, dediler. Beraberce yürüdük. Nihayet yeşil bir bahçeye vardık. Bu bahçede büyük bir ağaç vardı. Bu ağacın dibinde de yaşlı bir adamla bir takım çocuklar bulunuyordu. Bu ağaca yakın bir yerde de bir

adam vardı ve önündeki ateşi yakmaktaydı. Benim yanımdaki iki zât, benimle beraber ağaca çıktılar. Ve beni bir eve soktular ki, ben asla bundan güzel bir ev görmedim. Burada bir takım yaşlı erkekler, bir takım gençler, bir takım kadınlar ve bir takım çocuklar vardı. Sonra yanımdaki iki adam beni buradan dışarıya çıkardılar. Benimle birlikte ağaca yukarı çıktılar. Ve beni evvelkinden daha güzel ve daha kıymetli bir eve girdirdiler. Burada da bir takım yaşlılar ve gençler vardı.

Ben, yanımdaki iki zata: Sizler beni bu gece (iyi) gezdirdiniz. Şimdi bana gördüğüm şeyleri haber verip, bildiriniz, dedim. Onlar: Evet (anlatalım) dediler: Şu ağzının parçalandığını gördüğün kimseye gelince, o bir yalancı idi; o dünyada devamlı yalan söylerdi. Bunun yaydığı yalan her tarafa ulaşırdı. İşte bu yalancı, kıyamet gününe kadar yapılmakta olduğunu gördüğün şekilde azab olunacaktır. Başı ezilmekte olduğunu gördüğün kimseye gelince, öyle bir adamdır ki, Allah ona Kur'an öğretmiş, o da (bu nimetin kıymetini bilmeyerek) bütün gece uyumuş, gündüz de Kur'an ile amel etmemişti. İşte hayatında Kur'an'dan yüz çeviren bu gafil kimse de, kıyamet gününe kadar bu suretle azab olunacaktır.

O delik içinde gördüğün çıplak kimselere gelince, onlar da bir alay zina edicilerdir. Nehir içinde gördüğün kimse ise, riba (yani faiz) yiyicilerdir. Ağacın dibindeki yaşlı kimse İbrahim Peygamber 'dir. İbrahim'in etrafındaki çocuklar ise, insan çocuklarıdır. O ateş yakan kimse, cehennemın bekçisi olan Mâlik'tir. Girdiğin birinci ev, bütün Mü'minlerin ortak evidir. İkinci gördüğün o muhteşem saray da, şehitlerin sarayıdır. Ben Cibril'im, bu da (kardeşim) Mikail'dir. (Ya Muhammed!) Sen başını yukarı kaldır, dedi. Başımı kaldırdım, bir de gördüm ki, üst tarafında beyaz bulut misali bir şey! Melekler: işte burası senin makamındır, dediler. Ben: Beni bırakınız da şu makamıma gireyim, dedim. Melekler: Hayır. Senin daha tamamlamadığın kalan bir ömrün vardır. Onu ne vakit tamamlarsan, o zaman menziline girersin, dediler.⁶⁷

Ebu Hüreyre'den rivayete göre, şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sizden biriniz veya ölü mezara konulunca simsiyah

⁶⁷ Buhâri, *Kitabü'l-Cenaiz*, 140.

mavi gözlü iki melek ona gelir onlardan birine Münker diğerine Nekir denilir. O iki melek şöyle derler: Bu Muhammed denilen adam hakkında ne dersin? O kimse ise ölmeden önce söylediğini aynen tekrar ederek: O Allah'ın kulu ve Resulüdür. Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka gerçek ilah yoktur. Muhammed'de onun kulu ve elçisidir. O iki melek derler ki: Senin böyle söyleyeceğini biliyorduk. Sonra o kabir yetmiş arşın kadar genişletilir ve aydınlık hale getirilir ve rahatça yat uyu burada denilir. O kimse bu durumu benim aileme dönüp haber verebilir miyim? Deyince o iki melek; gelin güvey gibi rahatça uyu gelin güveyi olan kimseyi ailesinden en çok sevdiği kimse uyandırır derler. O kişi o kabirde mahşer için diriltilinceye kadar rahat rahat uyur.

O mezara konulan kimse münafık ise Muhammed (s.a.v.) hakkında sorulan soruya; İnsanların peygamber dediklerini duydum bende aynen öyle söyledim, gerçek midir? Değil midir? Bilemiyorum diyecek. Bunun üzerine o iki melek; senin böyle söyleyeceğini biliyorduk derler. O mezara, sıkıştır onu denilir, kabirde onu sıkıştırır da kaburga kemikleri yerlerinden oynar. Allah onu böylece mahşer günü uyandırıcaya kadar azab etmeye devam eder.”⁶⁸ Tirmizî: Ebu Hüreyre hadisi hasen gariptir.

Enes (r.a)'ten rivayete göre, Peygamber (s.a.v), kabirden bir ses duydu ve: “Bu kimse ne zaman öldü?” buyurdu. Cahiliye devrinde ölmüştü dediler. Resûlullah böyle olduğuna sevindi ve: *“Birbirinizi toprağa defnetmeyeceğiniz endişesi bende olmasaydı, Allah'tan kabir azabındaki şu sesi size duyurması için dua ederdim.”*⁶⁹

Ebu Hüreyre (r.a), Resûlullah (s.a.v)'den aktardığına göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle demiştir: *“Allah'ım kabir azabından Sana sığınırım. Cehennem azabından Sana sığınırım. Hayatın ve ölümün fitnelerinden Sana sığınırım, Mesih Deccal'in fitnesinden de yine Sana sığınırım.”*⁷⁰

İbn Abbas şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v) iki mezara rastlamıştı da şöyle buyurmuştu: *“Şüpheli yok ki, o (kabirdekiler) kabirlerinde azab edilmektedirler. Büyük bir (işten) dolayı da azab edilmiyorlar. Onlardan birisi söz taşır, (koğuculuk yapardı). Diğerleri ise sidikten korunmazdı.”*

⁶⁸ Buhâri, *Kitabü'l-Cenaiz*. 128;Nesâî, *Kitabü'l-Cenaiz*, 114;Tirmizî, *Kitabü'l-Cenaiz*. 1071.

⁶⁹ Nesâî, *Kitabü'l-Cenaiz*. 2031; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. 11569.

⁷⁰ Buhâri, *Kitabü'l-Cenaiz*, 87; Nesâî, *Kitabü'l-Cenaiz*. 2033.

İbn Abbâs dedi ki, Hz. Peygamber (s.a.v), sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı alıp kırdı ve onlardan her bir kabrin başına bir parçasını soktu, sonra da şöyle buyurdu: *“Umulur ki o dal parçaları kurumadığı sürece onların azabları hafifletilir.”*⁷¹

Bütün bu Hadisler bize kabir azabının varlığından haber vermektedir. Bu kadar hadis-i Şerif kabir azabına inanmak için yeterlidir.

1.4. Günümüzde Kabir Azabı Tartışmaları

İnsanın kabir hayatında azap görüp görmeyeceği, mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur. Ehl-i Sünnete göre kabir azabı vardır. Kabir azabına inanmak vaciptir. Salih amel sahibi Mü'min ve Müslümanlar mükâfat görecektir, kabirleri cennet bahçelerinden bir bahçeye dönüşecek, cennet kapıları kendilerine açılacak ve cennet kendilerine gösterilecektir. Kötü amel sahibi olan Mü'min ve Müslümanlar ile müşrik, kâfir ve münafıklar ise cezalandırılıp, kabirleri cehennem çukurlarından bir çukura dönüşecek, kendilerine cehennem kapıları açılacak, orada çekecekleri azap kendilerine gösterilecektir. Mu'tezile ise ölenlerin herhangi bir hesaba tabi tutulmadıklarını, erken veya geç ölenlerin azap ve mükâfatlarının farklılık arz edeceği, bu gibi durumların da Allah'ın adaletine uygun olmadığı gibi gerekçelerle kabirdeki azap ve mükâfata karşı çıkmıştır. Ayrıca onlar şunu iddia etmektedir: Bizler ölen insanları görüyor ve onlara şahit oluyoruz.⁷² Mezara konulan kişilere ne bir soru sorulduğunu ne de onların bir cevap verdiklerini işitebildik. Gördükleri azap ve nimeti de görmüş değiliz. Bunun yanında ölenin etini vahşiler, yırtıcılar, havada uçan kuşlar, suda yüzen balıklar yediyse hesabı ve azabı nasıl mümkün olabilir? Bütün bu halleri Mu'tezile, beş temel ilkelerinden birisi olan “el-menziletü beyne'l-menziletayn” ilkesi dâhilinde değerlendirmektedir.⁷³ Her ne kadar İmam Eş'arî gibi Ehl-i Sünnet âlimleri Mu'tezile'nin kabir azabını reddettiğini dile getirirse de Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcabbâr bu görüşün Mu'tezile'nin tamamına şamil kılınmasını kabul etmeyip bunun daha sonraki dönemlerde Cebriyye mezhebine intisap eden Dırrar b. Amr'ın

⁷¹ Sünen-i Dârimî, *Kitabü'l-Cenaiz*. 745.

⁷² Uysal, *Ehl-i Sünnet ve Mutezileye Göre Kabir Azabı*. S. 69-70.

⁷³ Uysal, *Ehl-i Sünnet ve Mutezileye Göre Kabir Azabı*. S. 70.

görüşü olduğunu aktarmaktadır.⁷⁴ Mu'tezile'den Zemahşerî ve Dırar b. Amr'a göre ise kabir azabı zaten yoktur.⁷⁵

Kabir azabının varlığını red edenler de vardır. İlk dönemlerde Ehl-i sünnet mezhepleri dışında kalan mezhepler olduğu gibi, bugün de bazı kişiler, kabir azabının olmadığını; Çünkü Kur'an'da kabir azabının varid olmadığını; bu konudaki Hadis-i Şeriflerin uydurma olduklarını dile getirmektedirler. Bu düşüncede olanlardan birisi de Mehmet Okuyan'dır. Bu konuda "Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?" ismi ile bir kitap kaleme almıştır. Mehmet Okuyan, konuyu daha çok ayetler ışığında ele almaya çalışmıştır. Bu konudaki Hadis-i Şeriflerin uydurma olduğunu iddia etmiştir.⁷⁶

Okuyan, kitabında özetle; Kur'an'a göre kabir hayatı diye bir hayat olmadığını, Kur'an'da iki çeşit hayatın var olduğunu, bu hayatlarında dünya ve ahiret hayatı olduğunu iddia etmektedir. Ölümlere hiçbir şey iştirilemeyeceğini ve ölümlerden hiçbir şey ses duyulamayacağını Kur'an'da açıkça ortaya konulduğunu savunmaktadır. Kabir âleminde ceza veya nimetlerden faydalanma inancının diğer dinlerin etkisinde kalınarak oluştuğunu, bu konuda varid olan Hadis-i Şeriflerin de bu kültürlerin etkisinde kalınarak uydurulduğunu düşündüğünü dile getirmektedir. Bu nedenle bu konudaki Hadis-i Şeriflerin güvenilirliklerinin zayıf olduğunu, güvenilirlikleri zayıf olan Hadislere dayanılarak ölmüş insanların kabirde cezalandırılmasına veya mükâfatlandırılmasına inanmak Kur'an'a uygun bir kabul olmadığı şeklinde iddiada bulunmaktadır.⁷⁷

Muzaffer Öztürk, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanan bir makalesinde Mehmet Okuyan'ın bu iddialarına cevap yazmıştır. Öztürk, İslâm âlimleri, hangi ayetlerin kabir azabına işaret ettiği ve azabın bedene mi yoksa ruha mı olacağı gibi hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Ancak en azından âlimler arasında kabir

⁷⁴ ez-Zebîdî, Ahmed b. Ahmed, *et-Tecrîdü's-şarîh li-eḥādîs'il-Câmi' i's-şahîh tercüme ve şerhi. Ter: Kamil Miras. Ankara: DİB Yay, 1985. 4 /496 vd.*

⁷⁵ el-Kâdî, Abdülcebbar, Ahmed Ebü'l-Hüseyn, *Şerhü'l-Usûl'l-Hamse. Tahk: Abdülkerim Osman. Kahire, 1988, s. 697.*

⁷⁶ Okuyan, Mehmet, *Kur'an- Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?*, Samsun: Etüt Yayınları, 2007. s. 444.

⁷⁷ Okuyan, *Kur'an- Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?*, s. 444.

azabını toptan reddeden hiç kimse olmamıştır. Bu nedenle Okuyan'ın kendi şahsi düşünceleri olan iddiaların tenkide açık olduğunu söyleyebiliriz. Demektedir.⁷⁸

Mehmet Okuyan'a cevap niteliğinde yazılmış başka bir makalede de şu ifadeler yer verilmektedir: Mademki, ölüm ötesi gaybî bir alandır; o halde niçin gaybî alana dair kesin bilgiye sahipmiş gibi konuşulmaktadır? Ayrıca bir taraftan “Ölüm ile ba's arasında geçen zaman içerisinde ruhlar dünyadaki amellerine göre kısmen mükâfat veya mücazat görürler.” diyenlerin hiçbir delile dayanmadıkları ifade edilirken, diğer taraftan “kabirde azap da yoktur mükâfat da” görüşünün Kur'an'a dayandığı söylenmekte; ama öte yandan da “Gerçeği Allah bilir.” denilmektedir. Okuyan, sadece Kur'an'a dayandığını söylemiş olsa da, aslında bu görüş kendine mahsus, kendisini ilgilendiren kişisel bir görüştür.⁷⁹

Saffet Sancaklı da kaleme aldığı bir makalesinde bu iddialara şöyle bir yanıt vermektedir. Bizce kabirde azabı ve mükâfatla ilgili onlarca hadisi bir çırpıda inkâr etmek, reddetmek ilmi bir anlayış değildir. Oysa bu hadislerin hemen hemen tamamı Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.⁸⁰

Sonuç

Kabir azabı ayet ve hadis ile sabittir. Kabir azabına inanmak Ehl-i Sünnet inancına göre vaciptir. İnanmamak Ehl-i Sünnete göre imanî sorunlar doğurur. Çünkü kabir azabı Kur'an'da varid olmuştur. Kabir azabını Hz. Muhammed bizlere haber vermiştir. Sahabeyi Kiram tarafından icma ile kabul edilmiştir. Bütün tabiin tarafından icma ile onaylanmıştır. Bütün tefsir kaynaklarında izah edilmiştir. Her dört mezhep imamı tarafından da kabul edilmiştir. Selef-i Salihin tarafından icma ile kabul edilmiştir.

Kabir azabı gaybî bir haber olmasına rağmen, onu inkâr edenler Allah'tan veya Hz. Muhammed bir delil getirmeden inkâr ediyorlar. Bunların bu konu da hiçbir bilgi, belge veya delilleri yoktur. Sadece

⁷⁸ Öztürk, Muzaffer, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Yok mu?”, ÇÜİD, cilt: 8, sayı:1, Ocak-Haziran 2008, s. 253-271.

⁷⁹ Öztürk, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Yok mu?”, s. 254.

⁸⁰ Sancaklı, *Günümüzde Polemik Konusu Yapılarak Tartışılan Kabir Azabının Hadislerdeki Dayanağı*. 21-46.

zanlarına uyuyorlar. İddialarının Allah katından hiçbir delilleri yoktur. Bunların durumunu Allah (c.c)'u bize Kur'an'da haber vermiştir.

“Hâlbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.”⁸¹

Kabir azabı Kitap, Sünnet ve icma' ile sabittir. Kabir azabına inanmak Ehl-i Sünnette göre, ahirete iman'ın bir parçasıdır. Kabir azabına inanmak vaciptir. Kabir azabına inanmamak itikadî sorunlar doğurabilir.

Kaynakça

İmam Ahmed Bin Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, (ö. 241/855), *Müsnedi İmam Ahmed b. Hanbel*, Dımaşk, Darü'l-Kalem, 2013.

Alûsî, Şihabüddin Mahmud (ö. 1270/1854), *Ruhu'l-meâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-sebi'l-mesani*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî. 1408.

Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul: Küba Yayınları, Tsz.

Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer (ö. 685/1286) *Tefsirü'l-Beydâvî Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*. Mısır: Şirketu Mektebe, 1955.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmi' u's-saḥîḥ*. nşr. Muhammed Zübeyr b. Nasr. b.y.: Daru tavki'n-necât. 2. Basım, 1422/2001.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn*. Thk. Hasan es-Sendubi. Kahire: Mektebetu İbn Sina,1993.

Demir, Bayram, İslam Hukuk *Metodolojisinde Kaynak Kavramı*. Ankara: Aktif Yayınevi, 2016.

Derveze, İzzet, et-Tefsirü'l-Hadis Tercümesi, Çev: Mehmet Baydaş, Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk (ö. 275/889), *Sünen-İ Ebu Davud*. Kahire: Şirketu Mektebe, 1369/1950.

⁸¹ en-Necm, 53/28.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf (ö. 745/1344), *Tefsirü'l-bahrü'l-muhît*. Lübnan: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2010.

Ekinci, M. Salih, *Hüccet Değeri Ve Tedvin Açısından Sünnet*. İstanbul: Nida Yay, 2019.

Endelûsî, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940), *el-İkdü'l-ferid*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1990.

Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1415), *el-Kamûsü'l-muhît*. Mısır: Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, Tsz.

Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (ö. 505/1111), *İhyâ-i ulûmi'd-dîn*. Trc. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, Tsz.

....., *Ölüm-Kabir-Kıyamet Ahiret Hayatı*. Terc. Hüseyin Okur. İstanbul. Semerkant Yay, ty.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib (ö. 541/1147), *el-Muharrerü'l veciz fi tefsiri'l-kitabi'l aziiz*. Nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi. Kahire: Vizaretü'l-Evkaf, 1993.

İbni Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil, (ö. 774/1373), *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim* Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1969.

İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö. 273/887), *Sünenü'l-Mustafâ*. Mısır: Darü'l-Meârif, 1952.

İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn (ö. 711/1311), *Lisanü'l-arab*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1994.

İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*. Thk. Safvan Adnan Davudi. Beyrut: ed-Darü's-Şamiyye, 2009.

Karaman, Hayrettin, M. Çağrıçı, İ. Kâfi Dönmez, S. Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: DİB. Yayınları, 2007.

el-Kâdî, Abdülcebbar, Ahmed Ebû'l-Hüseyin, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*. Tahk: Abdülkerim Osman. Kahire: Şirketu Mektebe, 1988.

Kaya, Murat, *Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Ayetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Usul: İslam Araştırmaları, 2016, sayı: 25, s. 159-204.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, (ö. 671/1273), *et-Tefsirü'l-Kurtubî el-câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Lübnan:

Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2010.

Kutub, Seyyid, *Fî zilâl-il-Kur'an tercümesi*. Müt. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, B. Karlığa. İstanbul: Hikmet Yayınları, Tsz.

Mevdudî, Seyyid Ebü'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an tercümesi*, Ter., M. Han Kayanî, vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *el-Câmiü's-sahih tercümesi*. Ter. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2014.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf, (ö. 1031/1622), *Feyzül-kadir şerhü'l-cami'is-sâğir min ehadisi'l-Beşiri'n-nezir*, Beyrut: Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1972.

Nasif, Ali Mansur, *et-Tac el-camiü'l-usul fi ehadisü'r-resul*, Lübnan: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1981.

Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *Sunenü'n-Nesâî*, Mısır,1930.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), Abdullah b. Ahmed, *Tefsirü'n-Nesefî, Medârikü't-tenzil ve hakaikü't-te'vil*, Beyrut: Darü'n-Nefais, 2009.

Okuyan, Mehmet, *Kur'an- Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?* Samsun: Etüt Yay, 2007.

Ödemiş, Mehmet, *Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2017. cilt: 15. sayı: 30.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî, (ö. 482/1089), *Ehl-i Sünnet Akaidi*. Terc. Ş. Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.

Râzî, Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed, (ö. 606/1210), *et-Tefsirü'l-kebir mefâtihi'l-ğayb tercümesi*. Ter: S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, S. Doğru. İstanbul: Huzur Yay, 2002.

Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefasîr*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Sabunî, Ebü Muhammed Nûruddîn Ahmed, (ö. 580/1184), *Mâturidiyye Akaidi*. Ter. Bekir Topaloğlu. İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 2015.

Sancaklı, Saffet, *Günümüzde Polemik Konusu Yapılarak Tartışılan Kabir Azabının Hadislerdeki Dayanağı*, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 2018. cilt: 9. sayı: 1.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, (ö. 911/1505), *Kabir Âlemi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006,

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî, (ö. 1250/1834) *Fethü'l-kadir el-cami Beyne fenneyir-r-rivayeti ve'd-dirayet*, Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye. 1415.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, (ö. 310/923), *et-Tefsirü't-Taberî Camial-beyan fi te'vili'l-Kur'an*, Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1412.

Taftazanî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer (ö. 792/1390), *Muhtasarü'l-meâni*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, 2019.

....., *Kelam İlmi ve İslam Akaidi Şerhü'l-Akaid*. Çev: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, (ö. 321/933), *el-Akîdetü't-tahâviyye ve şerhi*, Terc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Gureba Yayınları, 2014.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (ö. 279/892), *es-Sünen*, Nşr. Kom. A. M. Şakir vd, Beyrut: ed-Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1937/1356.

Uysal, Ekrem, *Ehl-i Sünnet ve Mutezileye Göre Kabir Azabı*. Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi. 2017. cilt: I. sayı: 2.

Yar, Erkan *Ruh Beden İlişkisi Bakımından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.2011.

Zemâhşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşaf an hakaikü't-tenzil ve uyuni'l-akavil fi vucuhî't-te'vil*. Lübnan: Darü'l-Ma'rife, 2009.

ez-Zebîdî, Ahmed b. Ahmed (ö. 893/1488), *et-Tecridü's-şarîh li-eḥâdisi'l-Câmi 'i's-şahîḥ tercüme ve şerhi*. Terc: K. Miras. Ankara: DİB. Yayınları, 1985. 4 /496 vd.

Züheylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-munîr*. Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 2011.

Hıristiyan Teslisinin Pagan Kökleri

Pagan Roots of Christian Trinity

MEHMET ZAFER İNANLAR*

Geliş ve Kabul Tarihi: 27.05.2020/08.06.2020

 z: Günümüzde Hıristiyanlık, yery zindeki en yaygın din konumundadır. Bu dine müntesip olanların oranı, dünya nüfusunun yaklaşık öte birine tekabül etmektedir. Özellikle son iki asırda dünyayı şekillendiren h kim kültürün Hıristiyanlık olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla bilimsel, sanatsal, askeri, kültürel ve teknolojik üstünlüğün sağladığı h kimiyet sayesinde pek çok insan, bu dinin inanırı haline gelmiştir. Kendilerini tek tanrıca/monoteist kabul eden Hıristiyanların mevcut dinlerdekinden farklı en temel inanç esası ise teslistir. Teslis Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak ifade edilen Tanrı'nın  cl  birliğini tanımlayan karmaşık bir inanç sistemidir. Teslis, her ne kadar m ntesiplerince tanrısal özellik taşıyan farklı unsurların  cl  birliği diye tarif edilse de din bilim açısından bu birlik, tam bir monoteizm kabul edilmeyip  c unsurlu bir ilahlık anlayışı yani şirk olarak nitelendirilir. Peki, İbrahimi geleneğin devamı ve dünyada en çok müntesibi olan bir din nasıl tevhid dışı/pagan olmakla itham edilebilmektedir? Hıristiyanlığın bu en temel akidesi tamamen özgün bir kökene mi sahiptir yoksa Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Levant'ta eskiden beri örneklerine rastlanan bilindik bir inanç öğesi midir? Bu sorunun cevap bulması son derece önem arz etmektedir. Çalışmamızda, doğuşundan beri milyarlarca insanı etkileyen Hıristiyanlığın ve aynı zamanda inanç tarihinin belki de en fazla tartışma yaratan konularından birisi olan teslis mercek altına alınacaktır. Teslisin antik dünyanın pek çok medeniyetince bilinen bir inanç biçimi olup Hıristiyanlığı da etkilediği hipotezi temel çıkış noktasıdır. Bu bağlamda pagan kültürlerdeki inançlarla Hıristiyan teslisinin benzerliklerine dair örnekler verilecek ve uknunların tarihi süreç boyunca paradigmatik değişimlerine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyanlık, Teslis, İsa, Baba, Oğul, Kutsal Ruh, Pagan.

* Dr. MEB,  ğretmen, zaferinanlar@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3386-5302>

Abstract: Today, Christianity is the most common religion on earth. The proportion of those who follow this religion corresponds to about a third of the world's population. It is an undeniable fact that the dominant culture that has shaped the world especially in the last two centuries is Christianity. Therefore, many people have become the believers of this religion thanks to the domination of scientific, artistic, militaristic, cultural and technological superiority.. Trinity is the most basic belief of Christianity that separates it from the other existing religions. Trinity is a complex belief system that defines the tripartite unity of God, expressed as Father, Son, and Holy Spirit. Although the Trinity is described by its followers as a triple union of different elements that have a divine characteristic, this union, in terms of religion science, is not considered a complete monoteism, but is considered a three-factor divinity, namely to attribute a partner to God. So, how can a religion, which is the continuation of the Abrahamic tradition and the most practiced in the world, be accused of being pagan? Does this most essential creed of Christianity have a completely original source, or is it a familiar belief element that has been found in Mesopotamia, Egypt, India and Levant for a long time? It is extremely important for this question to be answered. In our study, the trinity, which is one of the most controversial subjects of Christianity and belief history that has influenced billions of people since its birth, will be examined. The hypothesis that trinity is a form of belief known to many civilizations of the ancient world, and that it also affects Christianity, is the main starting point. In this context, examples of the similarities between the beliefs in pagan cultures and the Christian trinity will be given and the paradigmatic changes of the attributes throughout the historical process will be pointed out.

Keywords: Christianity, Trinity, Jesus, Father, Son, Holy Spirit, Pagan.

Giriş

Teslis, Hıristiyan teolojisinde Tanrı'nın, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü tabiatını ifade eden akidenin adı olup Hıristiyanlığın temel sırrıdır.¹ Bu üçlü tabiat, birbirinden ayrılmaz ve tek Tanrı'nın birbirini tamamlayan farklı yansımaları olarak görülür. Üç unsur, özleri bakımından bir; fakat şahsiyet olarak ayrıdır. Buna göre babanın görevi yaratma, oğlun görevi kurtarma, kutsal ruhun görevi ise kutsamadır. Hıristiyan bilginleri, teslisi bir ateş benzetmesiyle anlatmayı tercih ederler. Asıl ateş Tanrı'dır (Baba), bu ateşten çıkan ışık İsa'dır (Oğul) ve yine ateşten çıkan sıcaklık da Ruh'u'l-Kudüs (Kutsal Ruh)tur.² Yeni Ahit'te ayrı ayrı olmak üzere baba, oğul, Tanrı oğlu ve kutsal ruh kavramlarından bahsedilse de üçlü birlikle ilgili bir tanımlama bulunmadığı gibi üçlülük kelimesi bile geçmez.³ Günümüzdeki doktrinel manasında olmasa da teslis (trias) kelimesi ilk defa 180 yılında Antalya Patriği Teofilos zamanında kullanılmaya başlanmış⁴ fakat bu kullanım İznik Konsiliyle birlikte resmîyet kazanmıştır.

Sinoptik İncillerde belirtilmemesine rağmen, dördüncü İncil Yuhanna'da İsa'nın ilahlığına imada bulunmaktadır. Bu İncilde Tanrı'nın kelamı İsa'nın gösterdiği mucizeler, Tanrı'nın ilahi eylemlerinin birer sembolü olarak görülmektedir. İsa'nın uluhiyetine dair bu tür ifadelerin İncil'de yer almasının, Hıristiyan dininin, o çağda ilahi kökenli oluşunu vurgulamak, çağın insanlarını bu olağanüstü olayların tanrısallığına inandırmak ve insanüstü kaynaktan geldiğini göstermek amacını güttüğü belirtilmektedir.⁵

¹ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM

² Hervé Rousseau, *Dinler (Tarihî ve Sosyal İncelemeler)*, çev. Osman Pazarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, 160.

³ Weigall, Arthur, *Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik*, ed. Mustafa Demir, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002, 107; Ekrem Sarıkoçlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002, 344; Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2002, 142; Carlos Madrigal, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Hıristiyanların Üçlü Birlik İnançının İncelenmesi*, Bütün Dünya Kitaplığı, byy, 2002, 49.

(http://hristiyankitaplar.com/tr/system/files/local_files/uc_tanri_mi_tek_tanri_mi_website_edition.pdf); <https://islamansiklopedisi.org.tr/teslis#1>.

⁴ Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul: Ohan Basımevi, 1992, 65; <https://islamansiklopedisi.org.tr/teslis#1>

⁵ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III)*, ed.Hilmi Yavuz, İstanbul: Gelişim Yayınları, tarihsiz, II, 301.

Tarihi İsa, yeryüzünden ayrılışından itibaren yolundan gidenlerce çeşitli sıfatlarla vasıflandırılmaya başlanmış, en sonunda süreç, onun ilah ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Doktrinin arkaplanına bakıldığında, üç tanrı arasındaki ilişkinin, paganizmdeki tanrıların kendi aralarında yaptıkları görev taksimine (*ekonomia*) benzer bir ilişki biçimini andırdığı fark edilmektedir.⁶ Çünkü teslis, Hıristiyanlığın özünde bulunmayan, evrensel paganizmin özel bir inanç biçimi idi. Doğulu ve batılı hemen her ulusta rastlanan, evrensel yaygınlığa sahip pagan kaynaklı bir öğretiydi.⁷

Hıristiyanlığa özgü bir itikat olduğu zannedilen teslis akidesinin benzeri inançların aslında çok daha öncelerden beri mevcut olduğu bilinmektedir. Mısır'daki Thebes papazları, halkın evrensel bir tanrıya duyduğu yakınlık ve ilgiyi kendilerinde toplamak amacıyla, bu tanrıya kendi ilahlarını da eklemiş ve üç kişiliği olan tek bir tanrı ilkesini kabul etmiş bulunmaktaydılar.⁸ Bu inanç, Osiris, İsis ve Horus teslisi; Amen, Mut ve Honsu teslisi ile Hnum, Satis ve Anukis teslisi gibi farklı versiyonlara sahipti.⁹ Osiris'in oğlu Horus, aynen Hıristiyanlığın tanrısı İsa gibi acılar çekerek ölmüş, kendine hulul eden tanrı tarafından ölümden diriltilmiş ve daha sonra göklerdeki yerine geçmişti.¹⁰ Bu verilerden yola çıkan pek çok araştırmacı, teslisin, Mısır kökenli bir putperest öğreti olduğuna işaret etmektedir.¹¹ Tibet ve Nepal dininde, teslis halinde tek bir tanrıya tapınılmaktaydı.¹² Hinduizm'de de külli ve mutlak tanrıyı ifade eden Brahma, bir teslisin kalıpları içinde mütalaa edilmekteydi. Ondaki yaratıcı unsur Brahma, koruyucu unsur Vişnu ve tahrip edip aynı zamanda yeni hayatı doğurucu unsur ise Şiva idi¹³ ki bu üç büyük tanrı, bir anlamda Hinduizm teslisini oluşturuyordu.¹⁴ Eski

⁶ Mehmet Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, İstanbul: Ozan Yayıncılık, İkinci baskı, 2004, 156.

⁷ Kersey Graves, The World's Sixteen Crucified Saviors Christianity Before Christ, New York: The Free Thought Press Association, seventh edition, 1875, 184-185.

⁸ André Ribard, İnsanlığın Tarihi, çev. Erdoğan Başar (Berktaş), Şiar Yalçın, Halil Berktaş, İstanbul: Say Kitap, 1983, 45.

⁹ Weigall, 107.

¹⁰ E.A.Wallis Budge, Osiris and the Egyptian Resurrection, London: Philip Lee Warner, New York: G.P. Putnam's Sons, 1911, XXI.

¹¹ Thomas Inman, Ancient Pagan and Modern Christian Symbolism, Yorkshire: Celephaïs Press, 2004, 13.

¹² T.W. Doane, Bible Myths and Their Parallels in Other Religions, New York: The Truth Seeker Co., Seventh Edition, 1910, 400.

¹³ Rousseau, 167.

¹⁴ Aydın, Dinler Tarihine Giriş, 75.

Mısır inanışındaki İsis-Osiris-Horus, Ön Asya dinlerindeki Sin-Şamaş-İştar, Sümerler'deki Anu-Enlil-Ea, Tibet dinlerindeki Om-Ha-Hum ve Eski Yunan'daki Zeus-Hera-Apollo teslisi, Hıristiyan teslisinin temelini oluşturmaktaydı.¹⁵ Mezopotamya medeniyetlerinde Ay tanrısı, Güneş tanrısı ve yıldızlar/gezegenlerden oluşan bir kozmik teslis kültürüne rastlanmaktaydı.¹⁶ Çok bilinen bu teslislerden başka Roma'da Jüpiter-Mars-Quirinus, Hindistan'da Agni-Soma-Ghandharva ve Anadolu'da baba-anne-oğul gibi üçlemeler de mevcuttu.¹⁷ Meksika mitolojisinde *Zona* figürü Babaya, *Bacal* kelama ve *Echvah* ise Kutsal Ruh'a karşılık gelmekteydi.¹⁸ Bunlardan ayrı olarak Mısır, Babil, Yunan ve Roma medeniyetlerinin ve kültürlerinin birbiriyle kaynaştığı ve kendisinde eridiği bir pota mesabesindeki İskenderiye şehri, Hıristiyan teslis akidesinin içinden çıktığı diğer bir kaynağı oluşturmaktaydı. Platon, teslisin felsefi temelini oluşturacak biçimde asırlar öncesinden üç unsurdan bahsetmekteydi. Bunlar, en yüce olan anlamındaki 'agathon' (Yüce Tanrı veya Baba), söz anlamındaki 'logos' (Tanrı'nın keliması olan İsa) ve ruh anlamındaki 'psyche' (Kutsal Ruh) kavramlarıydı.¹⁹ Yeni Eflâtunculuk denen önemli bir felsefi akımı geliştiren İskenderiye ekolü, Eflâtun'dan esinlenerek varlıkları kâmil cevher olan 'Bir', onu takip eden 'Akıl' ve daha sonra gelen 'Nefs' şeklinde üç dereceye ayırıyordu.²⁰ Yeni Eflâtunculuktaki ilk unsur yerine Baba, ikinci unsur yerine Oğul ve üçüncü unsur yerine Kutsal Ruh konulduğunda, tam da İznik Konsilinde taslağı çizilen teslis akidesi karşımıza çıkmaktadır. Bazı iddialara göre bu benzerliğin sebebi, Hıristiyan üçlü tanrı inancının, Yeni Eflâtuncu felsefeden ilhamını almasındandır.²¹

Teslis akidesinin muhtemel bir başka kaynağı Aristo düşüncesidir. Aristo'ya göre her şey üçtür ve üç kere bütündür. Her şey üçer ile sınırlandırılır. Başta, ortada ve sonda her şey bu sayılara sahiptir.

¹⁵ Galip Atasağun, İlahî Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller, Konya: Sebat Ofset, 2002, 187.

¹⁶ <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/ved>

¹⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2002, 84.

¹⁸ Graves, 173.

¹⁹ Graves, 185.

²⁰ Atasağun, 187.

²¹ Muhammed Ebu Zehre, Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar, çev. Akif Nuri, İstanbul: Fikir Yay., 1978, 63.

Dolayısıyla tanrılara ibadet ederken bu sayının kullanılması uygun olacaktır.²²

Gnostik düşüncede de insanın yapısıyla ilgili bir triolojiye yer veriliyordu. Buna göre insan ruh, beden ve nefis olmak üzere üç unsurdan meydana geliyordu.²³ Zervanizm'de Mitra muamması, Mihr'in (Mitra) arabulucu ya da kurtarıcı rolünü üstlendiği ilâhî bir teslis oluşumunu öngörmekteydi.²⁴ Sabalılar'ın teslis inancında ise Venüs, Ay ve Güneş tanrıları olan Astar, Almakah ve Zat-Himyan merkezi konumda idi. Saba literatüründe Ay babaya, Güneş anneye ve Yıldız ise oğula karşılık gelmekteydi.²⁵ Sözün burasında Kur'an-ı Kerim'de²⁶ Yusuf'un rüyasında gördüğü bildirilen 11 gezegen, Güneş ve Ay imgelerinin de tefsirlerde oğullar, anne ve baba şeklinde yorumlandığı hatırlanmalıdır. İskandinavlar da kendisinde teslisi barındıran bir tanrıya tapınmaktaydılar.²⁷ Bütün bu tarihi arkaplana bakıldığında, Hıristiyan teslisi, uknumlarındaki²⁸ her ilahı bir aile ferdi gibi görmesi hasebiyle, pagan mitolojisini andırmaktadır. Ne var ki Hıristiyanlar, bütün bu üçlü birlik izahlarının ötesinde kendilerinin Yahudi gelenekten devrıldıkları tektanrıcılığı korudukları iddiasını sürdürmektedirler.²⁹

Hıristiyanlık tarihinde ekserisi teslisle ilgili olmak üzere pek çok genel konsil düzenlenmiştir ve bu konsillerin temel konusunu, ağırlıkla İsa'nın ulûhiyeti etrafındaki tartışmalar teşkil etmiştir.³⁰ Bu konudaki dogmatik tartışmalarda en fazla öne çıkan kişiliklerden birisi, Pavlusçu kristolojiye muhalefet eden İskenderiye piskoposu Arius (256-336) olmuştur. İsa'nın Tanrı oğlu ve Tanrı ile aynı cevhere sahip bir Tanrı kabul edilmesine şiddetle karşı çıkan Arius, İsa'nın, Tanrı'nın yarattığı

²² Weigall, 107.

²³ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 137.

²⁴ Eshat Ayata, Zerdüşt Avesta Bölümler, İstanbul: Kora Yayın, 1988, 33.

²⁵ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 74.

²⁶ 12. Yusuf Suresi, 4.

²⁷ Sarah Elizabeth Titcomb, Aryan Sun-Myths The Origin of Religions, New York: Nims and Knight, 1889, 74.

²⁸ Uknum: Yunanca akıl anlamına gelen "gnome" kelimesinin Arapça'ya geçmiş biçimidir. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan teslisin her bir unsurunu ifade eder. Sifat, nitelik, vasf anlamına gelir. (Madrigal, 66)

²⁹ Christian W. Troll, Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Cevaplıyor, çev. Robert Kaya, İstanbul: Ohan Matbaacılık, ty, 45.

³⁰ Christopher M. Bellitto, The General Councils, New York: Paulist Press, 2002, 15.

ilk varlık olduğunu, Tanrı'dan tamamen farklı bir cevhere sahip olduğunu ve bu sebeple de tanrı olamayacağını savunmuştur.³¹ Arius, İsa'nın sâdece tanrısal kuvvetlerle donatılmış olup Tanrı tarafından oğul olarak kabul edilmemiş bir yaratık olduğu fikrini ileri sürmüştür. Arius'a göre İsa, Tanrı'nın evlât edindiği bir kulu olabilirdi ama evlâdı olamazdı. İsa da diğer mahlûkat gibi sonradan yaratılmıştı. Varlık itibarıyla Tanrı'dan ayrı ve cevher bakımından da Tanrı'dan farklı idi.³²

Roma İmparatorluğunun doğu kısmını hâkimiyetine almış bulunan Konstantin, Arius'un sebep olduğu fikir ayrılıklarının büyüyerek devletin siyasi bütünlüğüne zarar vermesini engellemek istediğinden, imparatorluk içinde siyasi birliği sağlamak amacıyla 325 tarihinde İznik'te bir konsil tertip etmiştir.³³ İlk ökümenik (genel) konsil kabul edilen³⁴ bu toplantıda Ariusçular, İsa'da mevcut tanrılık vasfının, sonradan Tanrı tarafından İsa'ya verildiğini, yani Logos'un tanrı olmadığını iddia etmişlerse de bu düşünce çoğunluk tarafından kabul görmemiştir. Bu fikre karşı çıkan Athanasysus'a göre Tanrı kelamı (logos), İsa'da ezelden beri mevcut bulunmaktadır. Yani Tanrı kelamı, en başından beri İsa'da tenleşmiştir. Konsilde tartışılan konularda herhangi bir konsensüs gerçekleşmemiş, fakat Konstantin'in isteği üzerine 2048 kişiden sadece 318'inin ittifak ettikleri 6. madde konsil kararı olarak resmîyet kazanmış ve devlet görüşü olarak ilan edilmiştir.³⁵ Bu maddeye göre İsa, Allah'ın oğlu olarak yaratıcı ilah kabul edilmiş, bundan başka Baba ile Oğul, tabiat bakımından birbirine eşit (homousios) kılınmış ve görüşlerinden dolayı Arius aforoz edilmiştir. Böylece daha önce tanrı olarak algılanmayan İsa, üç asır sonra Hristiyanlar tarafından gerçek bir tanrı olarak görülmeye başlamıştır.³⁶ Bazı Müslüman düşünürlere

³¹ John Norman Davidson Kelly, *Early Christian Doctrines*, New York: Harper-Colling Publishers, 1978, 228; *Dictionary of Religion and Ethics*, Ed. Shailer Mathews, New York: The Macmillan Company, 1923, 27; Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 335; *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, ed. Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, Ankara: AÜ. Yay., 2013, I, 312.

³² *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, I, 70.

³³ Mehmet Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya: SÜ. Yayınları, 1991, 13; Atasagun, 189–190; *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, I, 71.

³⁴ Mehmet Aydın "Konsillerin Hristiyanlıktaki Yeri ve Önemi", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, 108.

³⁵ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara: Ertem Matbaa, 1996, 158.

³⁶ Weigall, 95.

göre 250'li yıllara kadar Hıristiyan inancının ilk şartı “*kâdir-i mutlak Allah'a inanıyorum*” demek iken, bundan en az bir asır sonra kredodaki *kâdir-i mutlak* sıfatının önüne Baba kelimesi ilave edilmiştir.³⁷ Görüldüğü gibi teslis dogması, havariler zamanındaki İsa algısına aykırı biçimde, yaklaşık üç asır süren uzun bir mücadele döneminin ardından Helenist Kilise tarafından geliştirilip kabul edilmişti.³⁸ Dogmayı ifade etmek için Kilise, felsefi kökenli belirli kavramları kullanmak suretiyle kendi terminolojisini geliştirmek zorunda kalmıştı. Bunu yaparken de tarif edilemez bir sırrı açıklaması beklenen bu kavramlara daha önce örneğine rastlanmamış, insani anlayışın çok uzağında yepyeni anlamlar yüklemişti.³⁹ 381 yılındaki I. İstanbul Konsili'nde, teslisin üç uknumdan oluşan tek bir varlık şeklindeki ifadesi son şeklini almıştı⁴⁰ fakat teslis, bu kabuldeki biçimiyle kalmadı. Formülasyonunun olgunlaşması için, 4. Lateran Konsili'ne (1215) kadar beklemek gerekecekti.⁴¹

Teslise giden yolda İsa'nın şahsiyeti hakkındaki fikirler çok önemli bir parametre olmuştur. Onun görece kısa süren hayatı, kesif bir bilinmezlik bulutunun ardına gizlenmiş gibidir. Yaşadığı iddia edilen pek çok olay ve enstantane, hemen hemen bütün İncillerde farklı versiyonlarla ve birbiriyle çelişkili ayrıntılarla anlatılmaktadır. Mesela kendisi hakkında insanoğlu olduğuna mı yoksa Tanrı olduğuna mı hüküm verdiğine kesin olarak karar vermek imkânsızdır. Tamamen bir tanrı mıdır, tamamen bir insan mıdır ya da yarı tanrı yarı insan mıdır? Ya da Tanrı'nın görevlendirdiği sade bir peygamber midir? Uzun yıllar boyu yapılan tartışmaların ardından 451 Kadıköy Konsilin'de varılan sonuca bakılacak olursa tanrılık yönünden Baba ile aynı öze, insanlık yönünden ise biz insanlarla aynı öze sahip bir varlıktır.⁴² İncillere göre O, bazen Tanrı'nın kuzusudur⁴³, bazen Tanrı'nın oğludur.⁴⁴ Bazen insanoğludur⁴⁵, bazen peygamberdir⁴⁶, bazen yargı gününün sahibidir⁴⁷.

³⁷ Atâurrahîm, 12.

³⁸ Sakioglu, İncil'i Kim Yazdı?, 78.

³⁹ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM

⁴⁰ İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü, II, 780.

⁴¹ Troll, 50.

⁴² https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P11.HTM

⁴³ Yuhanna 1: 29.

⁴⁴ Yuhanna 1: 34; Matta 27: 43.

⁴⁵ Yuhanna 1: 51.

⁴⁶ Matta 21: 11; 13: 57; Luka 24: 19.

⁴⁷ Matta 25: 31-46.

İnsanlar arasında yaşamış bir insan olmaktan ziyade bir mitos kahramanı olarak bize sunulan İsa'nın etrafındaki sis perdesini aralayıp her türlü mitik unsurdan arındırılmış gerçek niteliğini ortaya koymak, bu bakımdan son derece mühimdir. Bu aşamada teslis öğelerinin tek tek incelenmesi faydalı olacaktır.

Teslisin Birinci Unsuru: "Baba"

Hıristiyan inancında teslisin ilk ve asıl unsuru Baba'dır. Hıristiyanlığa göre Tanrı, baba olarak isimlendirilmektedir.⁴⁸ Tanrı en mükemmeldir, her şeyin sahibi ve yaratıcısıdır. Ezeli ve ebedidir, her şeyi bilir, görür ve herşeye kâdirdir. Sonsuz, saf bir ruhtur. Adil ve merhametlidir. O her yerdedir fakat O'nu hiç kimse göremez. Ne var ki varlığı görülmeyen Tanrı, İsa Mesih'in şahsiyetinde kendini görünür kılmıştır. Tanrı zaman ve mekân ile mukayyet değildir. O, sonsuz, sınırsız bir güç kaynağıdır: Onun iradesi, gelmiş, geçmiş ve gelecek bütün zaman boyutlarına egemendir. İnsan, Tanrı'ya, bütün bedeni ve bütün ruhuyla tapmak zorundadır. Bu tapınmayı isteyen Baba'nın kendisidir.⁴⁹ Tanrı'ya Baba ismini veren ise bizzat İsa'nın kendisidir. İsa, havarilerine öğrettiği bir duada, Tanrı'dan göklerdeki Babamız şeklinde bahsetmiştir.⁵⁰

Teslis inancındaki Baba unsurunun oluşumu, Hıristiyanlığın nasıl bir tarihi değişim ve gelişim gösterdiğinin en açık delillerinden birisidir. Eski Yahudilikte Yahve, daha ziyade Rab ve Kral sıfatlarıyla tanınmakla birlikte, ara-sıra İsrail milletinin şefkatli, koruyucu babası sıfatıyla da tasvir edilmiştir. Mesela Rab, İsrail milletini oğlu olarak görmekte⁵¹, Hz. Süleyman'la baba-oğulluk ilişkisinden bahsetmekte⁵² ve Hz Davut'u da tevlit ettiği oğlu olarak ilan etmektedir.⁵³ Samice kökenli bir kelime olarak *abb* veya *abba*, aslında sebep olan, müsebbib anlamına gelmektedir. Nitekim Eyüp Kitabı'nda Tanrı'dan *yağmurun babası*⁵⁴ şeklinde bahsedilmesi de, bu anlamın doğruluğunu göstermektedir. Eski

⁴⁸ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/___P15.HTM

⁴⁹ Yuhanna, 4: 23-24.

⁵⁰ "İmdi siz şöyle dua edin: Ey göklerde olan Babamız, İsmi mukaddes olsun; Melekûtun gelsin; Gökte olduğu gibi yerde de senin iraden olsun." (Matta, 6: 9-10)

⁵¹ Çıkış, 4: 22.

⁵² I. Tarihler, 22: 10.

⁵³ Mezmurlar, 2: 7.

⁵⁴ Eyüp, 38: 28.

Ahit'te, yönetici, efendi anlamında kullanılan rab kelimesi, zamanla baba anlamında kullanılmaya ve bu sebeple İsa, Tanrı'nın oğlu olarak görülmeye başlamıştır.⁵⁵ Yani Eski Ahit'te Tanrı, müşfik bir yaratıcı ve hâmi oluşu sebebiyle baba olarak zikredilmiş, fakat Hıristiyanlar tarafından mecazi anlamda kullanılan bu isim zamanla anlam genişlemesine uğramıştır. Din adamlarının İsa'yı takdis etmede kullandıkları ifadelerin giderek literal manada değerlendirilmesi, onun tanrılaştırılmasına sebep olmuştur.⁵⁶ İşte Hıristiyanlıktaki Allah-Baba tasavvuru, köklerini, Yahudilikteki bu Rab-Baba inancından almış,⁵⁷ terimin zamanla semantik değişime uğraması/uğratılması sonucu günümüzdeki durumunu kazanmıştır.

İsa'dan önce 'Tanrı'nın oğlu' ifadesine aşına olan Yahudiler, hakkında bu ifadenin kullanıldığı kişiyi Tanrı'ya yakın olan, ona kulluk edip onun isteklerine uygun faaliyetlerde bulunan anlamında metaforik bir bağlamda değerlendiriyorlardı. Fakat ne zaman ki bu Tanrı'ya yakın İsa anlayışı Yahudi anlam kodlarından uzaklaşıp gentile dünyanın temsil ettiği Greko-Romen kültürünün anlam kodlarıyla değerlendirilmeye başlanmıştır işte o vakit bu metaforik anlam gitgide unutulup literal olarak anlaşılmaya ve Hıristiyanlar'ın zihninde İsa, tedrici olarak ilâhlaştırılmaya başlamıştır.⁵⁸ Araplar ve İbranilerde de bir öznenin ilâhi bir varlıkla irtibatı genellikle başka kategoriden isimlerde ifâde ediliyordu.⁵⁹ Sami halklar, eşsiz bir ilahi niteliği, onu uygulayan özneye karıştırdıklarında zaman zaman putperestliğe düşmüşlerdir. Yani tek bir varlığın çeşitli isimleri, adlandırmalarda kullanılırken çeşitli varlıklara dönüşebilmektedir.⁶⁰ Tanrı hakikatinin daha iyi anlaşılabilmesi için O'nun hakkında kullanılan çeşitli sıfatların zamanla mecazi anlamlarından çıkarak gerçek anlam kazanması sonucu Ortadoğu dini geleneğinde putperestlik tehlikesi baş göstermiştir. Zaten genel olarak putperestlik, Tanrı için kullanılan sıfatların ondan

⁵⁵ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, II, 248.

⁵⁶ Ebu Zehre, 262.

⁵⁷ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 338.

⁵⁸ Mahmut Aydın, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002,132.

⁵⁹ W. Robertson Smith, The Religion of the Semites, New York: Meridian Boks, 1957, 70.

⁶⁰ Olender, Maurice, Cennetin Dilleri, çev. Nevzat Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998, 107.

ayrıştırılıp müstakil birer tanrı görülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Mesela Arap putperestliğindeki Lat, Menat ve Uzza putları da, aslında müstakil birer tanrı değil, İslam'da 'esma' terimiyle ifade edilen Tanrı'nın farklı sıfatlarıydı.

İsa'nın yeryüzünden ayrılmasını izleyen ilk üç asır boyunca onun tanrı olup olmadığı konusu çokça tartışılmasına rağmen, Tanrı'dan ayrı ama onunla irtibatlı bir İsa fikri gayet tabii olarak görülmekteydi. Roma piskoposlarına göre Baba ve Oğul'un sıfatları arasında eşitlik yoktu ve biri diğerinden üstündü. Doğu Kilisesinin en etkili piskoposlarından Origen (185-254) ve onun öğrencisi İskenderiyeli Dionisius (ö.264), İsa'nın kimi yönlerden Tanrı'dan daha zayıf olduğunu söylemekteydiler.⁶¹ Hıristiyanlığın ilk iki yüzyılında İsa'nın mabud olan Baba ile bir olduğunu söylemek katıksız bir küfür olarak addedilmekteydi.⁶² Zaten İsa da havarilerine "Ben kendiliğimden birşey yapmam; işittiğim gibi hükmederim, ve benim hükmüm doğrudur; zira ben kendi irademi değil, fakat beni gönderenin iradesini ararım."⁶³ sözleriyle kendi misyonunu açıkça belirtmekteydi.

Teslisin İkinci Unsuru: "Oğul"

Teslisin ikinci unsuru olan Oğul, Rab İsa kabul edilmektedir. 325 İznik Konsili'nde Oğul'un da tıpkı Baba gibi aynı cevherden ve onun gibi hak bir ilah olduğu, yerde ve gökte mevcut her şeyin Allah'ın oğlu Rab İsa vasıtasıyla yaratıldığı ve Tanrı'nın da insanların kurtuluşu için Tanrılıktan sıyrılıp gökyüzünden İsa suretinde indiği kabul ve ilan edilmiştir.⁶⁴ İsa'nın mucizevi doğumu, ölüleri diriltmesi, körleri gördürmesi, hastalara şifa vermesi, öldükten sonra dirilmesi gibi olağanüstü halleri, Hıristiyanlar tarafından O'nun tanrılığının işaretleri olarak kabul edilmiştir. Ne var ki tarihi İsa, kendisinin Tanrı olduğunu söylememiştir.⁶⁵ Onun, Snoptik İncillerde geçen Oğul ifadesini, teslis inancının unumlarını teşkil edecek şekilde ve ulûhiyeti çağrıştırır mânâda kullandığını gösteren herhangi bir kati delil

⁶¹ Richard E. Rubenstein, İsa Nasıl Tanrı Oldu?, çev. Cem Demirkan, İstanbul: Gelenek Yay., 2004, 28.

⁶² Weigall, 102.

⁶³ Yuhanna, 5: 30.

⁶⁴ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P13.HTM

⁶⁵ Troll, 49.

bulunmamaktadır.⁶⁶ İsa'yı kurtuluş tarihinin ilahi nitelikli insanı olarak sunan Hıristiyan inancı, pagan mitleriyle yakından bağlantısı sayesinde yeni bir ifade biçimi kazanmıştır. Bu, bilinçli bir seçimdi zira Hıristiyanlığın ifade biçimi bakımından stratejik olarak pagan mitlerine yaklaşması, paganist dünyayı fethetmeye daha uygundu.⁶⁷

Paulistik teoloji vasıtasıyla Hıristiyanlık bünyesine dâhil olmuş kavram ve inançlar sadedinde '*Tanrı oğlu*' motifi özel bir yere sahiptir. Pavlus ile beraber İsa'nın dülger Yusuf'un oğlu olduğu fakat kutsallığın ruhu sayesinde Tanrı'nın oğlu olarak ilan edildiği görüşü kabul edilmiştir.⁶⁸ Bu unvanın Helenistik dönemde birçok kişi için kullanıldığı bilinmektedir. Kahraman kişilikler ve imparatorlar Tanrının oğlu olarak görülmüşler ve bu paradigma gayet tabii telakki edilmiştir. Bu bağlamda Helenist edebiyat ve kültür geleneğinde Tanrı oğlu nitelemesi, bir insanı yüceltmeye yönelik mecâzi bir iltifat anlamında kullanılmıştır.⁶⁹ Nitekim Roma hâkimiyetindeki genç Hıristiyan cemaat de imparatorluk kültürü ile ilgili tabir ve sıfatları benimsemiş⁷⁰, imparatorlara verilen Rab, Tanrı, Tanrının Oğlu, Kurtarıcı gibi unvanlar sonradan İsa'ya da verilmiştir.⁷¹ Bunun sebebi, bağımsızlığını kaybedip Roma'nın egemenliği altına girmiş olan Yahudi toplumunun İsa'yı kral ve kurtarıcı bir Mesih figürü olarak kabul etmesi idi. İnsanlığın henüz 'modern' anlamda tekâmül etmemiş olduğu o zamanlarda, krallar tanrılaştırılıyor veya Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi/halifesi olarak görülüyordu. Bu sebeple Pavlus, Helenistik Hıristiyan cemaati tarafından İsa Mesih için kullanılan Tanrı Oğlu unvanını kullanma geleneğini sürdürmekte herhangi bir beis görmemiştir.⁷² İsa'nın kristolojik anlamda Tanrı oğlu kavramını hiç kullanmamasına rağmen Tanrıyı ifade etmek üzere 'baba' ve kendisiyle ilgili olarak da 'oğul' terimlerini kullandığı görülmektedir. Yeni Ahit'in

⁶⁶ Şinasi Gündüz, "Pavlus'un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, 46.

⁶⁷ Otto Pflieger, *The Early Christian Conception of Christ*, New York and London: G.P. Putnam's Sons-Williams and Norgate, 1905, 161.

⁶⁸ Weigall, 20.

⁶⁹ Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 65.

⁷⁰ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, 159.

⁷¹ Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 157.

⁷² Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, 100.

bu konuda Eski Ahit geleneğini sürdürerek kelimelere bu bağlamda anlam yüklediği bilindiğinde tutarsızlık gibi görülen bu durum vüzûha kavuşmaktadır. Eski Ahit'te ontolojik mahiyetleri farklı olan Tanrı ve insan kavramlarının aynı ontolojik bağlamda kullanılmasına çokça şahit olunmaktadır. 'Allah adamı Musa'⁷³, 'Bir Allah adamı'⁷⁴ gibi sözler buna örnektir. Bu tabirlerin, Allah'ın nesebi olma anlamında kullanılmayıp Allah'ı sevme ve Ona yakın olmayı kastettiği açıktır. Keza İsrailoğullarının Allah'ın kavmi olarak nitelendirilmiş olması da⁷⁵ Onunla soydaş olmalarını değil, Tanrı tarafından seçilmiş ve çeşitli lütuflara mazhar kılınmışlıklarını ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere Eski Ahit'te oğul, Allah oğlu veya oğulları tabirleri genel anlamda Tanrı'nın yaratığı, kul ve özel anlamda da hususi bir misyon yüklediği seçkini anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁶ Baba, babam veya babamız gibi ifadeler ise Tanrı'nın yaratıcılığı, babanın oğluna muamelesindeki gibi sıcak şefkatini ve Tanrı'ya yakınlığı belirtmektedir. Yahudilik'te doğru ve kâmil kişiler için '*Tanrı'nın oğlu*', '*Rabbın oğlu*' deyimleri kullanılmıştır⁷⁷ ki bununla, Allah'ın sözünden çıkmayıp, onun sevgisine layık olan anlamında, tıpkı babasıyla onun sözünden çıkmayan sevgili oğlu arasındaki sevgi bağı kastedilmektedir. Tanrı'nın İsrail'e olan sevgisi, bir babanın oğluna olan sevgisiyle mukayese edilebilir. Onun halkına karşı sevgisi, bir annenin çocuklarına olan sevgisinden daha güçlüdür.⁷⁸ Bu bağlamda Eski Ahit'in dil yapısı semantik olarak incelendiğinde, oğul sıfatının diğer nebiler için de Tanrı ile kulu arasındaki ruhi yakınlığı ifade meyanında kullanıldığı görülmektedir.⁷⁹

İsa'nın Yeni Ahit'te '*Tanrı oğlu*' şeklinde nitelendirilişi, Eski Ahit'teki anlayışın bir devamı şeklinde aslında aynı manevi ve dini muhtevaya sahipti. Yani Tanrı oğlu ifadesiyle, İsa'nın ilahi bağına işaret ediliyordu, dolayısıyla bu ifade ile Tanrı'nın insanlardaki gibi biyolojik

⁷³ Yeşu, 14:6.

⁷⁴ Hâkimler, 13:6.

⁷⁵ Samuel, 14: 13.

⁷⁶ Gündüz, Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, 186.

⁷⁷ Günay Tümer, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem, Ankara: TDV. Yayınları, 1996, 14.

⁷⁸ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P16.HTM

⁷⁹ Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 65.

bir babalığı kastedilmemekteydi.⁸⁰ ‘Tanrı’nın oğlu’ terkibi, başlarda Filistin’de Mesih’e eş anlamlı olarak kullanılmış ve giderek misyon alanında Helenistik bir muhteva kazanmıştır. Böylece İncil yazarları, babasız doğumu, mucizeleri, öldükten sonra dirilişi gibi olağanüstülükleri sebebiyle İsa’nın tanrılığını ifade için kullandıkları bu deyim, mecâzi anlamının ötesinde dogmatik bir temaya dönüştürmüşlerdir.⁸¹

Gerçi meseleyi böylesine karmaşık hale getirme noktasında bilinçli bazı tercihlerin de devreye girmediği söylenemez. John Hick’e göre ilk zamanların birbirine kenetlenmiş Hıristiyan toplumunda yaşayan sıradan insanlar İsa’yı sadece rab (üstad, öğretmen) olarak görüp adlandırmakla yetinirlerken, ilkin Yahudi-Hıristiyanlar ve zamanla da Roma İmparatorluğu’nun gentile dünyasında İsa’nın kurtarıcı gücünü daha kuvvetli vurgulayacak sıfat ve unvanların kullanılması yönünde bir takım sosyal baskılar ortaya çıkmış olabilir. Böylece eski kültürde İsa için kullanılan en ulvi sıfatlar, gentile dünyasının sunduğu en ulvi terimlerle ifade edilmeye başlanmıştır. İsa’nın tanrılaştırılmasına giden süreç Mesih terimiyle başlamış ve İznik Konsilinde karara bağlanan “*homoousios*” (Tanrı ile aynı cevhere sahip) sıfatı ile zirve noktasına ulaşmıştır. Şu halde beşeri bir varlık olan İsa’nın daha sonra ilâhlaştırılmasını netice veren süreç, Kilise’nin kendini Akdeniz bölgesindeki Yunan kültürüne açma ihtiyacının bir sonucudur. Zira Hıristiyanlar, tarihlerinin ilk yüz yılı içerisinde İsa’nın tanrılığına dair hiçbir metne sahip olmamışlardır.⁸² İsa da hiçbir zaman kendisi hakkında Yüce Tanrı’ya eşit veya ondan bir parça olduğunu iddia etmemiştir.⁸³ Giderek gelişen ve büyüyen Kilise, kendisini Akdeniz bölgesinin Yunanca konuşan paganist kültürüne açarak inançlarını hem kendisince hem de bu kültür çevrelerince kabul edilebilir felsefi terimlerle izah etme ihtiyacı duymuştur. Çünkü pagan anlayışta ilahi olan, ne doğadan ne de insani olandan ayrılmazdı ve dünya, her an her köşede beklenmedik bir şekilde algılanan tanrılarla doluydu.⁸⁴ O

⁸⁰ Troll, 22.

⁸¹ Tümer, Hıristiyanlık’ta ve İslâm’da Hz. Meryem, 15; Mahmut Aydın, “Hıristiyanlık”, Yaşayan Dünya Dinleri (Komisyon), Ankara: DİB. Yayınları, 2010, 96.

⁸² Ebu Zehre, 91.

⁸³ Titcomb, 90.

⁸⁴ Armstrong, 31.

devirlerdeki insanların çokça rağbet ettiği bu pagan tanrıların isimleri farklı olsa da genel anlamda gizemleri ve ritüelleri benzerdi. Böylece Hıristiyanlık eliyle, farklı yerlerde ve zamanlarda çeşitli isimler altında ortaya çıkan çok sayıdaki mitik kurtarıcı insan-tanrı karakterinin sevilen nitelikleri İsa şahsiyetinde toplanmış ve Attis, Adonis, Mithra ve Dionysos tapımına İsa adı altında devam edilmiştir.⁸⁵ Bu şekilde gentile Hıristiyan dostlarıyla beraber Yahudiler, bir beşer olan İsa'ya ibadet etme ve girift bir teslis metafiziği gerektirecek tarzda tek tanrıca inançlarını bozma noktasına gelmişlerdir.⁸⁶ Tam bu noktada, İsa'nın insani yönünün ihmal edilip tanrısal yönünün vurgulandığı mevcut kristolojinin geliştirilmesindeki baş aktörlerden birisi olan Pavlus'un, Hıristiyanlığı kolayca benimsetebilme amacıyla hedef edindiği milletlerin yerleşik inançlarına toleransla davrandığına dair beyanlarını hatırlamak konunun daha iyi anlaşılmasında yararlı olabilir.⁸⁷

Teslisin Üçüncü Unsuru: “Kutsal Ruh”

Hıristiyan akidesine göre Tanrı'nın, İsa'nın annesi Meryem'i hamile kalmaya vesile kıldığı unsur, Kutsal Ruh (Rûhu'l-Kudüs) adını taşımaktadır. Baba kutsal olduğundan, hem onun gönderdiği ruh hem de bu ruh sayesinde gebe kalan Meryem'in doğurduğu İsa, tanrısal özden olduğu için tanrı kabul edilir. Bu üçüncü uknumla birlikte formülasyon tamamlanmakta ve her biri tanrısal niteliğe sahip Baba, İsa ve Ruh'un bu üçlü birliği teslisi meydana getirmektedir.⁸⁸ İslam'a göre ise Kutsal Ruh, melek Cebrail'dir. Ne var ki Cebrail, tanrı veya tanrısal bir varlık değil, diğer varlıklar gibi Allah'ın bir yaratığıdır.

Teslisin üçüncü uknumunu oluşturan Kutsal Ruh ilkesi de, sonradan Hıristiyanlığa dâhil edilmiş bir unsur olarak karşımıza

⁸⁵ Kürşat Haldun Akalın, “Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrılarından İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş”, İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Nisan 2016, 175.

⁸⁶ Mahmut Aydın, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu, 121-122.

⁸⁷ “Ve Yahudileri kazanayım diye Yahudilere Yahudi gibi davrandım; kendim şeriat altında olmadığı halde, şeriat altında olanları kazanayım diye şeriat altında olanlara şeriat altında gibi davrandım; Allaha karşı şeriatı olmıyanlardan değil, ancak Mesih'in şeriatı altında olarak şeriatı olmıyanları kazanayım diye, şeriatı olmıyanlara şeriatı olmıyan gibi davrandım. Zayıfları kazanayım diye zayıflara zayıf oldum; her suretle bazılarını kurtarayım diye herkese her şey oldum.” (Pavlus'un Korintoslular'a I. Mektubu 9: 20-23)

⁸⁸ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM

çıkılmaktadır. Yahudiler'e göre Ruh, Tanrı soluğu ve insan yüzlü bir dev olarak kabul edilmekteydi. En baştan beri suların üzerinde kıvılcıktan, tufandan sonra suların çekilip toprağın kurumasını sağlayan o idi. Sonradan Hıristiyanlaşmış paganist halklara göre ise Jupiter'in kuğu kılığına girmiş Leda'ya yaklaşması örneğindeki gibi bir güvercin kılığına girip Meryem'i hamile bırakan unsur bu Kutsal Ruh idi.⁸⁹ Antik Roma'da güvercin, dişil doğurganlık enerjisinin ve Venüs'e refakat eden ruhun sembolüydü.⁹⁰ Kutsal Ruh, İsa vaftiz edilirken de güvercin kılığında onun üzerine inmişti.⁹¹ Bir kısım görüşe göre Kutsal Ruh'a dönüşen, Yunan mitolojisinde karşımıza çıkan Venüs'ün bu güvercini idi.⁹²

İncillerde Kutsal Ruh'tan bahsedilmekle beraber, onun da kutsal üçlemenin bir parçası olarak yaratıcı bir unsura karşılık geldiğine dair herhangi bir değinmede bulunulmamaktadır. Umumi olarak teslis akidesine olduğu gibi özel olarak Kutsal Ruh inancına da çeşitli itirazlar yönlendirilmiş ve mahiyeti hakkındaki tartışmalar yüzyıllar boyunca devam edip gelmiştir. Mesela 325 yılındaki İznik Konsili'nde Kutsal Ruh ifadesi teslis akidesine dâhil edildiği halde mahiyeti açıklanmamış, ancak 381'de tertip edilen I. İstanbul Konsili'nde Rûhü'l-Kudüs'ün Baba ve Oğulla aynı cevherden tam bir tanrı olduğu vurgulanmıştır.⁹³

İlerleyen zamanlarda Kutsal Ruh'un kendisinden neşet ettiği unsur hakkındaki tartışmalar, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri'nin ayrışmalarının temel noktalarından birini oluşturmuştur. Teslisin mahiyeti tartışmalı bu unsuru hakkındaki yorumlardan birisi Augustin'den gelmiştir. Bu görüşe göre Kutsal Ruh, Baba ile Oğul'u birleştiren sevgi bağıdır. Tanrısal bir nitelik olarak sevgi, hem Baba'nın hem Oğul'un özelliği olduğuna göre, Kutsal Ruh, Baba'dan Oğul'a, Oğul'dan da Baba'ya akan bir sevgiyi ifade etmektedir.⁹⁴ Yani ezeli ve ebedi bir kişilik olan Kutsal Ruh, pederle oğuldan türeyen bir sevgidir.⁹⁵

⁸⁹ Challaye, 258–259.

⁹⁰ Graves, 168.

⁹¹ Matta, 3: 16.

⁹² Doane, 413.

⁹³ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM; <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum02.htm>

⁹⁴ Şinasi Gündüz, Hıristiyanlık, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006, 78.

⁹⁵ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 343.

İncillerde Kutsal Ruh'un faaliyetlerinin tezahürü bazı olaylar zikredilmektedir. Buna göre Meryem'i herhangi bir cinsellik söz konusu olmadan hamile bırakan güç odur. Yahya'nın kendisini vaftizi esnasında bir güvercin şeklinde belirip İsa'nın üzerine konarak O'nun Tanrı'nın Oğlu olduğunu ilan eden de,⁹⁶ İsa Mesih'in ölümden dirilişinde rol alan da yine Kutsal Ruh'tur.⁹⁷

Hıristiyan Kutsal Ruh'unun paraleli bir kavrama, eski Mısır'daki ölümden sonraki hayat tasavvurunda da rastlanmaktadır. "Ba" adı verilen ve çeşitli suretlere girebilen bu ruh, kuş şeklinde tasavvur edilmekteydi.⁹⁸ Bundan ayrı olarak, Kutsal Ruh'un Hıristiyan düşüncesinde bir güvercine benzetilmesi, ilginç bir biçimde Yunan mitolojisindeki tanrılarla insanlar arasında aracılık görevini yerine getiren Zeus oğlu Hermes'i akla getirmektedir. Hermes, seyahati temsil ettiğinden, paganların zihninde, ayağında ve kafasındaki miğferinde güvercin kanatları olduğu şekilde tasvir edilmiştir. Aynen bu örnekte olduğu gibi Hıristiyan ortak bilinçaltında eski tanrılar tamamen silinmemiş, fakat şekil değiştirerek yeni isimler altında hayatliyetlerini devam ettirmişlerdir.⁹⁹

Hıristiyan inancına göre Ruh, kişiye iman, mucize gerçekleştirme gücü, ebedi hayat gibi nitelikler bahşeden bir cevher olarak değerlendirilir. Kişilerin kalbine imanın ve ilahi inayetin verilmesinde faaldir. Ruh vasıtasıyla insana bilgece söz söyleme yeteneği, hastaları iyileştirme gücü, peygamber görüşü, başka dilleri anlama ve konuşabilme yeteneği gibi lütuflar verilmektedir. Kutsal Ruh sürekli aktif olarak hâlâ etkisini sürdürmekte ve yaşayan bir vahiy olarak inananlar topluluğu ve Kilise'yi hatalardan korumaktadır.¹⁰⁰

381 yılındaki I. İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un da Baba ve Oğulla eşit ve gerçek bir tanrı olduğu kabul edilerek¹⁰¹ günümüze kadar gelen teslis inancı ortaya çıkmıştır.¹⁰² Oysa mevcut metinlerde bulunan "Kutsal Ruh" kelimeleri tamamen sonradan yapılmış ilavelerden ibaret

⁹⁶ Luka, 3: 22.

⁹⁷ Romalılara 1. mektup: 4.

⁹⁸ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 41.

⁹⁹ Sakiöğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 156-157.

¹⁰⁰ Gündüz, Hıristiyanlık, 78-79; Atasagun, 196.

¹⁰¹ Tümer, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem, 20.

¹⁰² Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, 281.

görülmektedir.¹⁰³

Sonuç

Matta İncili'nde vaftiz formülünü açıklayan “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin.” ifadeleri yer alsada imanın özünü teşkil edecek sarahatte üçlü birlik terimi Kutsal Kitab'ın hiçbir yerinde geçmez. Sinoptik İncillerde İsa, tanrıdan tamamen ayrı bir varlık olarak vasfedilmektedir. Hıristiyanlığın ilk yüzyılında o, Tanrı'nın kurtarıcı olarak gönderdiği oğlu ve Tanrı ile insanlar arasındaki aracı Mesih olarak görülmektedir. Hatta en eski İncil kabul edilen Markos'un hiçbir eski Grekçe yazması, *'Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla'* şeklindeki teslis formülünü içermez. Bu terim, Hıristiyanlık tarihinde ilk kez 180 yılında Antakyalı Theofilos tarafından kullanılmıştır. Nitekim 'havariler konsili' diye bilinen 49 yılındaki Kudüs toplantısının inanç beyanında da İsa, tanrı olarak nitelendirilmemiştir.

Günümüzdeki geleneksel İsa anlayışı, tamamen İsa'nın kendisi hakkındaki fikirlerinden bağımsız şekilde, İznik ve Kadıköy Konsilleri'nin İsa'nın tabiatı hakkındaki kararları doğrultusunda dördüncü yüzyıldan itibaren teşekkül etmiş bir sürecin mahsulüdür. Bu konsillerde İsa'nın öğretilerinden ziyade şahsı hakkında ontolojik bazı iddialar ileri sürülmüş ve onun beşeri olarak insanlarla aynı yapıda olmasına rağmen ilahi olarak Tanrı ile aynı cevhere sahip olduğunu ifade eden klasik kristoloji meydana getirilmiştir. Fakat bu klasik Tanrı anlayışındaki karmaşıklık ve mantıkî arızalar hiçbir zaman gözlerden kaçmamış ve meselenin kavramsal tutarsızlıkları tarih boyu dile getirilmiştir. İsa Mesih'in nasıl hem beşeri hem ilahi tabiata aynı anda sahip olduğu ve bu iki tabiatın tek bir tabiatta birleşip nasıl onun Tanrı ile aynı cevhere sahip olabildiği gibi problemler konulara pek çok açıklama üretilmeye çalışılmasına rağmen bunların insanların kafasındaki soruları giderebilecek mantıklı izahları yapılamamıştır. Hıristiyan teolog ve din adamları da işin içinden çıkabilmek için teslis anlayışının akılla kavranamayacak bir iman konusu ve sır olduğu ve öylece inanılması gerektiğini telkin etmişlerdir. Dolayısıyla Hıristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklinde ifadesini bulan

¹⁰³ Bucaille, 160–161.

teslisin çok karmaşık olduğu ve açıklamasının içinden çıkamayan Kilise'nin bile bu sırrı anlatırken '*Credo quia impossibile est*' (*İmkânsız olduğu için inanıyorum*) formülüyle inkarnasyonun tutarsızlığını zımnen kabul ettiği görülmektedir. Zira bu sır, sadece '*İsa'nın gelini*' olan Kilise'ye vahyedilmiştir. Günümüzde kendi internet mecralarında Hıristiyanlar, akılla açıklanamasa bile kutsal kitap okunup Tanrı'ya ibadet edildikçe teslis sırrının yüreklerde kavranacağını belirtmektedirler.

İsa'nın kişiliğiyle ilgili problem, henüz bütün zihinleri tatmin edecek bir çözüme kavuşabilmiş değildir. Asırlar önce Augustin, Tanrı'nın kendisini gözler önüne serse bile hala sözlerin ötesinde bir sır olarak kalıp tam olarak anlaşılamayacağını, eğer anlaşılabilseydi onun Tanrı olmayacağını söylemiştir. Nitekim günümüzde pek çok Hıristiyan düşünürü göre konsillerin ilan ettiği inanç esasları Yunan felsefesinin etkisiyle geliştirilmiş olup İsa'nın tabiatı hakkındaki ontolojik durumu ifade eder mahiyette değil, tamamen "biz böyle inanıyoruz" anlamındaki ikrârî bir söylemden ibarettir. Kitâb-ı Mukaddes'te teslisi çağrıştıran bütün formüllerin, İncil revizyon işlemleri esnasında meçhul yazarlarca eklendiği düşünülmektedir. Tarihi araştırmalara göre ne İsa ne de onun yakın hâlesi, teslise dair bir dogmayı ilan etmiş değillerdi. Teslis, antik çağda Roma İmparatorluğunun hâkim olduğu geniş coğrafyanın hemen tamamında farklı isimler altında sıkça rastlanan bir inançtı ve Hıristiyanlık, pek çok ritüeli ve inanç esnasında olduğu gibi içinde geliştiği pagan dünyanın bu etkisinden de kendisini koruyamamıştı.

Kaynakça

Akalın, Kürşat Haldun, "Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrularından İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş", İğdır Üniv. İlahiyat Fak. Der, s. 7, 2016: 171-223.

Atasğun, Galip, İlahî Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2002.

Atâurahîm, Muhammed, Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa, çev. Kürşat Demirci, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

Ayata, Eshat, Zerdüş Avesta Bölümler, İstanbul: Kora Yayın, birinci

basım, 1988.

Aydın, Mahmut, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Masih'in Konumu Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Aydın, Mehmet “Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.

....., Dinler Tarihine Giriş, Konya: Din Bilimleri Yayınları, İkinci baskı, 2002.

....., Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1991.

Bellitto, Christopher M., The General Councils, New York: Paulist Press, 2002.

Budge, E.A.Wallis, Osiris and the Egyptian Resurrection, London : Philip Lee Warner, New York: G.P. Putnam's Sons, 1911.

Dictionary of Religion and Ethics, Ed. Shailer Mathews, New York: The Macmillan Company, 1923.

Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), ed. Hilmi Yavuz, İstanbul: Gelişim Yayınları, ty.

Doane, T. W., Bible Myths and Their Parallels in Other Religions, New York: The Truth Seeker Co., Seventh Edition, 1910.

Ebu Zehre, Muhammed, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, çev. Akif Nuri, İstanbul: Fikir Yayınları, 1978.

Graves, Kersey, The World's Sixteen Crucified Saviors Christianity Before Christ, New York: The Free Thought Press Association, seventh edition, 1875, 184.

Gündüz Şinasi, “Pavlus’un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.

....., Hıristiyanlık, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.

....., Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Inman, Thomas, *Ancient Pagan and Modern Christian Symbolism*, Yorkshire: Celephaïs Press, 2004.

İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü (İHKS), ed. Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, Ankara: AÜ Yayınevi, 2013.

Kelly, John Norman Davidson, *Early Christian Doctrines*, New York: Harper-Colling Publishers, 1978.

Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara: Ertem Matbaa, 1996.

Madrigal, Carlos, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Hıristiyanların Üçlü Birlik İnanıcının İncelenmesi*, Bütün Dünya Kitaplığı, 2002. (http://hristiyankitaplar.com/tr/system/files/local_files/uc_tanri_mi_tek_tanri_mi_website_edition.pdf?download=1)

Michel, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul: Ohan Basımevi, 1992.

Olender, Maurice, *Cennetin Dilleri*, çev. Nevzat Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

Pfleiderer, Otto, *The Early Christian Conception of Christ*, New York and London: G.P. Putnam's Sons-Williams and Norgate, 1905.

Ribard, André, *İnsanlığın Tarihi*, çev. Erdoğan Başar (Berktay), Şiar Yalçın, Halil Bertkay, İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1983.

Rousseau, Hervé, *Dinler (Tarihi ve Sosyal İncelemeler)*, çev. Osman Pazarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.

Rubenstein, Richard E., *İsa Nasıl Tanrı Oldu?*, çev. Cem Demirkan, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Sakioğlu, Mehmet, *İncil'i Kim Yazdı?*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

....., *Din Fenomenolojisi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yay, 2002.

Smith, W. Robertson, *The Religion of the Semites*, New York:

Meridian Boks, 1957.

Titcomb, Sarah Elizabeth, Aryan Sun-Myths The Origin of Religions, New York: Nims and Knight, 1889.

Troll, Christian W., Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Cevaplıyor, çev. Robert Kaya, İstanbul: Ohan Matbaacılık, ty.

Tümer, Günay, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem, Ankara: TDV. Yay, 1996.

Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.

Weigall, Arthur, Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik, ed. Mustafa Demir, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002.

Richard Dawkins'in "Tanrı Yanılgısı" Kitabındaki Mantık Yanılışları

Logic Errors in Richard Dawkins' Book "The God Delusion"

SONNUR GÜNAYDIN ASAN*

Geliş ve Kabul Tarihi: 10.05.2020/24.06.2020

Öz: Günümüzde, dünya üzerinde yaygınlaştırılmaya çalışılan akımlardan biri de ateizmdir. Bu çalışmada, ateizmi güncel ve doğru olarak anlattığı bazı kişilerce kabul edilen Richard Dawkins'in "Tanrı Yanılgısı" adlı kitabı incelenmiştir. Kitap, mantık yanışları açısından irdelenerek akli delillere uygun olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Richard Dawkins, Mantık Yanılışları, Tanrı Yanılgısı.

Abstract: Today, one of the world currents are also trying to spread atheism. In this study, Richard Dawkins' book "The God Delusion", which is accepted by some people who describe atheism as up-to-date and correct, is examined. The book has sought to demonstrate compliance with reasonable evidence examined in terms of logic errors. Log in and were informed about the methods and resources in the preamble of the work consists of three parts.

Keywords: Richard Dawkins, Logic Fallacy, The God Delusion.

* Öğretmen, Samsun İlkadım 15 Temmuz Şehitler İmam Hatip Ortaokulu
sonnurhoca55@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3799-3934>

Giriş

Geçmişten günümüze “Tanrı’ya inanmama” dendiğinde akla ilk gelen kavram ateizmdir. Ateizm veya Tanrıtanımazlık, Yunancada olumsuzluk bildiren “a” ön ekiyle, Tanrı anlamına gelen theosun birleşiminden doğmuş olan Tanrı’nın ya da Tanrı’ların var olmadığı inancına dayanan felsefe akımı olarak karşımıza çıkar.¹ Ateizm kavramı felsefi bir bakış açısını ifade etmenin yanında, belli bir yaşam tarzını ve davranış biçimini de dile getirmektedir. Bu anlayışı benimseyenlere de ateist denir. Ateizm tarihte Teizm’e kıyas ile çok yaygın olmasa da eski dönemlerden itibaren günümüze kadar var olan bazı filozoflarca da dile getirilen önemli bir akımdır.²

İlk çağda ve antik Yunanda ortaya çıktığı bilinen ateizm Tanrı’nın reddi olarak değil bir çeşit inançsızlık olarak algılanmıştır. Ortaçağa gelindiğinde ise, ontolojik, epistemolojik ve etik gibi felsefenin kendisine konu edindiği hemen her alanda monoteistik dinlerin teolojilerinin özellikle de Hristiyanlığın teolojisinin etkisi ve insiyatifi kendisini ortaya koymuştur. Her ne kadar bu dönemde Hristiyan dünyasında kiliseye ve kilise öğretilerine karşı içten içe bir nefret ve tepki oluşmuşsa da bunlar gizlilikten kurtulamamış ve kendilerini açıkça ifade etme imkânı bulamamışlardır.³

Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise, ateizm adına ortaya pek çok şey konmuş, konuşulmuş yazılmış ve çizilmiştir. Özellikle son dönemlerde ateizm ya da popüler adıyla “Yeni ateizm” adına yapılan şeylerin çoğunluğu ne yazık ki tutarlı ve insafli fikri tartışmalar olmak yerine, birer ateizm retoriği haline gelen ideolojik söylemler olmuştur. Yakından bakıldığında ortaya çıkan şeylerin daha ziyade ideolojik bilim, ideolojik felsefe ve ideolojik ateizm olduğu görülmektedir.⁴ “Yeni ateizm”in ortaya çıktığı yıl 2006 dır (yeni ateizm kavramı ilk olarak *wired* dergisi tarafından Kasım 2006 da kullanılmıştır). “Yeni ateizm”in temelinde Tanrı diye bir şeyin, yani var olan her şeyin ebedi ve sonsuz bir kaynağı olmadığı inancı yatmaktadır. Bu, diğer argümanların

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010, s. 153.

² İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 42.

³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 153.

⁴ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 42.

çoğunun bir anlam taşıyabilmesi için doğruluğunun kanıtlanması gereken kilit inançtır. Ancak, yeni ateistler bu inancı kanıtlayamadıkları gibi aynı zamanda Tanrı'nın var olup olmadığı sorusuyla alakalı olguları göz ardı etmektedirler.⁵

"Yeni ateizm" genellikle inançlı insanlara karşı hırçın saldırgan ve kavgacı bir tutum içindedir. Savunucuları dinin kötü olduğuna inanır ve bu inançlarını yüksek sesle ve açıkça ifade ederler. Bilim adamı olsunlar veya olmasınlar, "Yeni Ateistler" sıklıkla bilimi araç olarak kullanırlar. "Yeni ateistlerden Richard Dawkins, Sam Harris ve Daniel Dennet gibi isimler güçlü ortak bir amaç etrafında bir araya gelmişler ve sürekli birbirlerinin fikirlerini desteklemişlerdir. "Yeni ateistlerin" kitaplarında ve derslerinde yer alan bilimle ilgili asıl sorun, bahsedilen bilimin saf bilim olmamasıdır. Aksine burada kullanılan bilim Tanrı'nın var olmadığını kanıtlamak amacı güden bir bilimdir. Bu yazarların savundukları şeyler bu sebepten dolayı çoğu kez taraflıdır. Kendi gündemlerini ispatlamak için bilimi eğip bükerler ve çarpıtırlar.⁶ Bu yüzden günümüzde ateizm anlayışı ciddi bir ideolojiye dönüşmüş ve saldırgan bir hal almıştır.

Yeni ateistlerin son dönemdeki en öne çıkan iddiaları ateizmin bilimselliğe, akla ve mantığa en uygun çağdaş düşünüş biçimi olduğu iddiasıdır. Ateistler, bu iddiayı dünya üzerine yaymak ve insanların zihninde soru işareti oluşturarak inançlarından vaz geçirmek amacıyla teknolojik bütün imkânları kullanmaktadırlar. Dünyanın en ünlü ateistlerinden kabul edilen Richard Dawkins bu konuda en çok çalışma yapan kişilerden biridir. Popüler olmuş tüm eserleri de ateizm hakkındadır. Çalışmada ele alınan "*Tanrı Yanılgısı*" kitabı ise onun ateizmi anlatan en ünlü eseridir. "Ateizm savaşı" olarak nitelendirilen Dawkins'in kitabının iddia edildiği gibi akli delillere dayanmış bilimsel bir ateizm anlayışını ne derece ortaya koyabildiğini göstermek amacıyla "*Tanrı Yanılgısı*" kitabı incelenmiştir.

⁵ Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, Hasan Kaya-Zeynep Ertan (çev.), İstanbul: Profil Yay, 2012, s. 151.

⁶ Amir D. Aczel, *Bilim Tanrının Varlığını İnkâr Edebilir mi?*, Suat İdil (çev.), İstanbul: Ka Kitap, 2015, s. 25.

Genel Hatları İle Bazı Mantık Yanlışları

Dawkins'in kitabında ne tür mantık yanlışlarının kullanıldığını açıklamadan önce bu yanlışların nasıl yapıldığı konusundan kısaca bahsetmek makalenin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Sahte İkilem Yanlışı

Sahte ikilem aslında öyle olmadığı halde muhatabın sadece iki seçeneği varmış gibi gösterilmesidir. Burada herhangi bir konu ile ilgili tek makul seçeneğin onu toptan kabul etmek ve karşıtını da toptan reddetmek zorunluluğu varmış gibi hissedilir veya karşı tarafta durumun böyle olduğu izlenimi uyandırılır. Bu yanlış, en makul yaklaşımın belki de iki aşırı ucun herhangi birinde değil de onların ortasında bir yerde bulunabilme ihtimalini, daha ölçülü ve mutedil görüşleri benimseme olasılığını, her iki görüşü de kısmen kabul etme gibi seçenekleri bertaraf eder. Oysa çoğu zaman iki aşırılık arasındaki ölçülü ve dengeli görüşler, en makul görüşler olabilmektedir. Bu yanlışın klasik örneği, "Zebra siyah mıdır beyaz mıdır?" sorusudur. Kişi, ya siyah ya da beyaz demeye zorlanmaktadır. Oysa bunlardan birini seçme zorunluluğu olmadığı gibi, böyle bir tercih gerçeklere de uymamaktadır.⁷

Bu yanlış sahte ikilem yanlışı adı da verilmektedir. Konu ile ilgili bir başka örnek şöyledir: -Başkan George W. Bush Kongre ortak oturumuna şöyle hitap eder, (20.09.2001)

"-Şimdi her bölgede her ülkenin alması gereken bir karar var. -Ya bizim yanımızdasınız, ya da teröristlerin".

Bu ifadede net bir şekilde yanlış ikilem hatasının yapıldığını görüyoruz. Seçenekler yalnızca bizim yanımızda olmak ya da teröristlerin yanında olmaktan ibaret değildir. Diğer bir seçenek de hiçbirinin yanında olmamaktır. Böylesi yanlış ikilemlerle karşı karşıya kalındığında, öncelikle sorunun bu ikilemli haliyle uygun bir soru olmadığını zira bu konudaki bütün seçeneklerin bu ikisinden ibaret olmadığını belirtmek, iki ucun dışındaki alternatifleri de ortaya koymak ve mümkün olan bütün alternatifleri hakkaniyetli bir biçimde

⁷ Cafer Sadık Yaran, *İnformel Mantık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 146.

değerlendirmeye almak gerekir.⁸

Çifte Standart Yanılgısı

Çifte standart, kendi savunduğumuz görüşleri ve delilleri değerlendirirken başka, karşı çıktığımız görüşleri değerlendirirken başka standartlar veya kriterler kullanmaktır. Çifte standart sadece delilde değil kullanılan dilde de görülebilmektedir. Bunlardan kaçınmak için, değerlendirme kriterlerini baştan belirlemek ve sonra onları tutarlı ve kararlı bir biçimde bütün verilerin değerlendirilmesinde eşit ölçüde kullanmak gerekir.⁹

Aşırı Genelleştirme veya Aşırı Basitleştirme Yanılgısı

Aşırı genelleştirme, bir grubun sadece bir kısmına uyan bir özelliği onların tamamına atfetmektir. Oysa deneyimlerimiz sınırlı ise iddialarımız da ona oranla sınırlı ve mütevazı olmalıdır. Örneğin eğer New York'a gittiniz ve birkaç kaba adamla karşılaştıysanız "Bazı New Yorklular kabadır" demeniz doğrudur ancak "New Yorklular kabadır" veya hatta "Çoğu New Yorklular kabadır" demeniz doğru olmaz. Aşırı Basitleştirme ise karmaşık fikirleri daha kolay anlaşılacak şekilde basitleştirmek değil, bunu aşırı derece yaparak fikirleri tahrif etmek ve insanları yanlış yönlendirmektir. Örneğin "eğer öğrenciler öğrenmemişse, öğretmen öğretmemiştir" demek aşırı basitleştirmektir. Bu hatadan kaçınmak için yüzeysel fikirleri kabul etmeyi reddetmek ve olayları kendi doğal karmaşıklıkları içinde anlamaya gayret etmek gerekir.¹⁰

Nedensel İlişki Yanılgısı

Nedensel ilişki yanılgıları bazen tümevarımsal bazen de istatistiki akıl yürütmelerinde görülebilir. İki olayın birbirine paralel gelişme göstermesi veya iki olayın karşılıklı olarak birbirini tetiklemesi gibi hususlar, tek yönlü olan neden-sonuç ilişkisi ile karıştırılmamalıdır. Örneğin, Kuzey Avrupa'daki leylek popülasyonu ile çocuk doğum oranı arasındaki istatistiki bir korelasyon görüldüğü iddiasından hareketle bu ikisi arasında nedensel bir ilişki olduğu sonucunu çıkarmak nedensel

⁸ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 146.

⁹ Yaran, *İnformel Mantık*, ss. 148-149.

¹⁰ Yaran, *İnformel Mantık*, s.150.

ilişki yanlıştır.¹¹ Sebep-sonuç yanlışı olarak ta isimlendirilen bu yanlışın sıkça görüldüğü alanlardan biride istatistiktir. Yani bir olgunun sayısal verisinin, sayısal veri olarak ifade edilen bir başka olgunun sebebi olarak varsayılmasıdır. Bu tekniğin önemli bir özelliği sayıların etkileyici kesinliği ile kandırılmış olmamızdır. Öyle bir sayı dizisinin aslında diğer sayı dizisi ile alakasız olduğunu idrak etmeyi ihmal edebiliriz. Benjamin Disraeli, İngiltere'nin eski Başbakanı bir konuşmasında şöyle der;

-“Üç tür yalan vardır: yalanlar, lanet olası yalanlar ve istatistikler.”

John Paulos, matematik profesörü ise şöyle der;

“-Tüm istatistiklerin % 79.48'i hemen oracıkta uydurulmuştur.”

Rıta Mae Brown, feminist düşünür şöyle der; “Her 4 kişiden biri ruh hastalığından muzdariptir. Üç arkadaşınızı kontrol edin. Onlar iyiyse o kişi sizsiniz demektir.” Sebep-Sonuç yanlışlarına başka bir örnek şöyle verilebilir: Melvin ölüyordu. Çok ama çok yaşlıydı hayatı boyunca çok cefa çekmişti. Karısı, Trudy yatağın kenarına oturmuş onun alnını siliyordu. Yetmiş yıldan uzun bir süre birlikte yaşamışlardı.

“-Söylesene Trudy, hani kıt kanaat geçindiğimiz o kriz günlerini hatırlıyor musun?” diye sordu.

Trudy “-Tabi ki hatırlıyorum. Bütün o zamanlarda senin yanındaydım” diye cevap verdi.

“-İki işte birden çalıştığım ve bir yandan da okula gittiğim savaş sonrası o fakirlik yıllarını hatırlıyor musun?”

“-Tabi ki. O zamanda senin yanındaydım, canım”

“-İşimi kaybettiğimde de yanımda mıydın?”

“Elbette, canım. Daima seninle oldum. Her zaman”. Melvin bir an sesiz kaldı sonra sevgi dolu karısına baktı.

“Bak, Trudy. Sanırım kötü şans getiren sendin.”¹²

Tertip ve Taksim Yanlışı

Tertip ya da bileşim (yahut bütünleme) yanlışı, makul gerekçelere

¹¹ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 150.

¹² Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington'a Gider*, ss. 108-109.

dayanmaksızın, bir bütünün bazı parçalarının özelliklerinden bütünün özelliklerine geçme yanılışıdır. Örneğin, her bir oyuncu tek tek iyi oldukları için bir takımın oyunu kazanacağını savunmak bu hatayı gösterir. Çünkü oyuncular iyi olmasına rağmen aralarında işbirliği olmayabilir ve takım kazanamayabilir. Taksim ve Bölme Yanılışı da bunun tersidir. Örneğin, bir üniversitenin ve dolayısıyla oradaki öğretim üyelerinin iyi olmasından, oradaki her bir hocanın iyi olacağı hükmünü çıkarmak taksim yanılışı işlemektir.¹³

Kanıtı Varsayma Yanılışı

Kanıtlanması gereken şeyi varsayarak gizli bir kanıtı varsayma yapılır. Bunun yolları şunlardır:

1) Başka bir isim kullanarak, örneğin "onur" yerine "itibar", "bakirelik" yerine "erdem" vb. ya da birbirinin yerine geçen kavramlarla, örneğin "omurgalılar" yerine "kırmızı kanlı hayvanlar" denilir.

2) Tartışmalı bir noktayı kabul edilebilir bir genellemeye katarak, mesela tıbbın belirsizliklerle dolu olduğunu ileri sürerken tüm insanlar bilgisinin belirsizliğini varsaymaktır.

3) Eğer tersine iki şey birbirinden çıkarsamıyor ve bunlardan biri kanıtlamak isteniyorsa, diğeri varsayılır;

4) Eğer genel bir önerme ispatlanacaksa her bir tekil önermenin kabul edilmesi ile sağlanır.¹⁴

İsim Seçme Yanılışı

Bir kişinin bir şeye karşı duygusal tutumu, ona işaret etmekte kullanılan terimler kullanılarak sık sık ve kolayca etki altına alınabilir. Daha pozitif terim kullanımı bir şeyi normal olarak kullanılan kelimenin kullanılmasına oranla daha az negatif görünmesini sağlayacak daha pozitif veya nötr bir kelime ifade etmektir. Örnek olarak "sivil ölümler" terimi yerine "yan hasar" teriminin kullanılması verilebilir.¹⁵ Bu yanılış hakkında bir başka kitapta "Çakallık" ismi kullanılarak şöyle bir açıklamada bulunulmuştur. Bu yanılış genellikle insanın yüzüne karşı yapılır ve bir terim gözlerinizin önünde daha hafif

¹³ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 150.

¹⁴ Arthur Schopenhauer, *Eristik Diyalektik*, İstanbul, Sel Yayınevi, 2012, s. 22.

¹⁵ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 176.

ve ya daha yumuşak bir terim ile yer değiştirir. Bu ustaya kullanıldığında yapılan hileyi anlayamazsınız örneğin; Avrupa’da ve günümüz Türkiye’sinde isteğe bağlı kürtaj taraftarlığı kadın hakları ya da tercih yanlıları olarak ortaya çıktılar. Hâlbuki burada gizlenmiş olan şey çocuğu anne karnında öldürmektir. Doğal olarak kendilerine çocuk öldürme taraftarları demeyeceklerdir. İşte burada ortamı bulanıklaştırıp, belirsizleştirerek diğerlerine oradan uzaklaştırıp hedefe ulaşma çabası vardır. Başka bir örnek ise, bir adam ana caddede yürürken onu durdurup “Rappaport! Sana ne oldu böyle? Sen kısa boylu, şişman bir adamdın. Oysa şimdi uzun boylu, zayıf bir adam olmuşsun. Eskiden iyi giyinen, temiz bir adamdın. Şimdi ise saçın, sakalın birbirine karışmış”.

Diğer adam “Ben Rappaport değilim” der. Ve adam cevabı yapıştırır “Demek adını da değiştirdin!”

Cumhuriyetçi bir danışman olan Frank Luntz, “İşe yarayan sözler” adlı kitabında politikacılara şunları tavsiye eder: Telefon dinleme yerine elektronik sinyal alma, sondaj çalışması yerine enerji araştırması, vergi reformu yerine vergi mevzuatında sadeleştirme¹⁶ denilerek güzel bir aldatmaca yapılabilir.

Etiketleme Yanlışı

Muhalifin karşımıza çıkardığı bir iddiayı kısa yoldan saf dışı bırakmak ya da en azından üzerine şüphe gölgesi düşürmek için onu nefret edilen bir kategoriye dâhil ederiz. İddianın bu kategoriye sadece hafif bir benzerlik veya başka iğreti bir bağlantı içinde görünmesi yeterlidir. Mesela “bu yapılan hainliktir, zalimliktir, utanmazlıktır” sözü gibi. Bunu yaparken iki şey varsayılır: 1) Bu iddianın gerçekten söz konusu kategoriye özdeş olduğu veya en azından onun içinde yer aldığıdır. 2) Bu kategorinin önceden çürütülmüş olduğu ve doğru tek bir kelime bile içermediğidir.¹⁷

Korkuluk Adam Yanlışı

Korkuluk adam veya bostan korkuluğu yanlışı, muhatabın görüşünün reddedilmesi veya bertaraf edilmesi daha kolay olacak şekilde kötü yansıtılması, abartılarak sunulması, tahrif edilerek

¹⁶ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayiyen Washington’a Gider*, s. 36.

¹⁷ Schopenhauer, *Eristik Diyalektik*, s. 64.

belirtilmesidir. Gerçek bir adama nispet ile kargaları ürkütmek için bahçe kenarına yapılmış içi saman dolu, ceket giydirilmiş ve şapka takılmış korkuluk ne kadar gerçekten uzaksa ve bir tür hile ise, bir kişinin güçlü kanıtını önce zayıf gösterip sonra o zayıf halini çürütmek de informel bir kanıtlama yanlışı veya hilesi sayılır. Bu hilede muhatabın savunduğu görüş, gerçek gücü ve delilleri ile değerlendirilmeden eleştirilip gözden düşürülmüş olur. Bu taktik ile karşılaştığını anlayan kişi, kendi delillerinin karikatürize edilmesine izin vermemeli, delillerini en güçlü ve somut hali ile yeniden ortaya koymalıdır.¹⁸

Gerçeğin Yeniden Tanımlanması Yanlışı

Bu yanlışı, siyasetçilerin oldukça sık başvurduğu bir yanlıştır. Politikacılara ve siyaset uzmanlarının cesaretini, düpedüz ortaya koydukları bir çelişki yakalandığında, bunları ele alış biçimlerinden daha çarpıcı olarak hiçbir şey gösteremez. Evet, bazen "hatalar yapılmıştır" diye itiraf ederler, tam olarak hataları yapanın kim olduğu sorusunu göz ardı etmeyi ihmal etmezler. Ancak bu oldukça zayıf bir bahanedir. Mantık hatalarını bilenler bu tür bahanelere başvurmaz onlar yeni bir hileye başvururlar. Gerçeğin kendisinin tanımına ve değiştirdikleri bu tanımlarla ne hata yaptım demeleri gerekir nede dilleri sürçmüş olur bilakis mutlak doğruyu anlattıklarını söylerler. Amerikan eski başkanı Ronald Reagan yaptığı epistemolojik savuşturmayı örnek olarak sunuyoruz. Biz rehinelere karşılık silah veya herhangi başka bir şey takas etmedik-Tekrar ediyorum, bunu yapmadık- ve yapmayacağız. Ronald Reagan, 13 Kasım 1986.

Rehinelere karşılık silah takası yapmak üzere Humeyni'yle iş birliği yapma niyeti taşımadığım söylemeliyim. Ronald Reagan, 6 Aralık 1986.

Birkaç ay önce, Amerikan halkına rehinelere karşılık silah takası yapmadığımı söylemişim. Kalbim ve gönlümden geçenler bana hala bunun doğru olduğunu söylüyor, fakat gerçekler ve bulgular böyle olmadığını söylüyor. Ronald Reagan, 4 Mart 1987.

Gazetecilerin bu davanın üzerinde durup aslında rehinelere karşılık silah takası yapmış olduğunu göstermeye devam etmesinden sonra

¹⁸ Yaran, *Informel Mantık*, s. 160.

Başkan gerçekleri her seferinde çok iyi kalıbına uydurarak tanımlamıştır.¹⁹

***Tanrı Yanılgısı* Kitabındaki Mantık Yanlışları**

Bu makalede Dawkins'in "*Tanrı Yanılgısı*" adlı kitabı, "mantık yanlışları" açısından incelenerek sıkça kullanılmış olan yanlışlardan bahsedilecektir.

Einstein'ın Ateist Olduğu İddiasında "Gerçeği Yeniden Tanımlama" Yanlışı

Kitap, toplam on bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümün ana başlığı "İçten İnanan Bir İnançsız"dır. Bu bölümde yazar, bir bilim insanı olan Einstein'nin ateist olduğu üzerinde durmuştur. Zira Dawkins, dünyanın en ünlü bilim adamı olan Einstein'in ateist olduğunu ispatlamayı, ateizm anlayışının bilimsel bir anlayış olduğunun önemli bir ispatı olarak görmüştür. Bu iddiasını gerçekleştirebilmek için de deizm ve panteizm gibi inanç çeşitlerine farklı anlamlar yükleyerek tanımlamalar yapmıştır. Daha sonra bu tanımlamalara dayanarak Einstein'in ateist olduğunu okuyucularına inandırmaya çalışmıştır. Dawkins kitabında şöyle der: Bir "deist", doğaüstü bir zekâya inanır ancak bu zekânın eylemleri öncelikle evreni kontrol eden kanunları düzenlemekle sınırlıdır. "Deist Tanrı" asla daha sonra müdahale etmez ve kesinlikle insan meselelerine özel bir ilgi duymaz. Panteistler doğaüstü bir Tanrı'ya hiç inanmazlar ancak Tanrı kelimesini doğanın ya da kâinatın ya da işleyişe hükmeden kanunların doğaüstü olmayan eş anlamlısı olarak kullanırlar. Ancak, bu eş anlamlılık doğaüstücülüğü içermez. Deistlerin Tanrı'sı Teistlerinkinden farklı olarak duacılara cevap veremez ve günahlar veya günah çıkartmalarla ilgilenmez. Düşüncelerimizi okumaz ve değişken mucizeler ile müdahale etmez. Deistler ile panteistler arasındaki ayırım, deist Tanrı'nın bir çeşit kozmik zeka olması, evrenin kuralları için mecazi ya da şiirsel eş anlam olmaktan öteye geçmesidir. Panteizm uyarılmış ateizmdir. Deizm sulandırılmış teizmdir.²⁰

Yukarıda yapılan panteizm tanımı, bilinen kabul gören panteizm

¹⁹ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington'a Gider*, ss. 132-133.

²⁰ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 25.

tanımından tamamıyla farklıdır. Panteizm'in felsefe ve dini literatürdeki tanımı şöyledir: Panteizm yaratılan şeyler arasında ayrılık tanımayan, Tanrı ile kâinatın tek varlık olduğunu iddia eden ve temeli eski Yunan'a dayanan doktrindir.²¹ Başka bir deyişle panteizm, Tanrı'yla evrenin bir ve aynı olduğunu öne sürer; sonlu ve sınırlı dünyanın ezeli-ebedi, sınırsız ve mutlak varlığın bir parçası, görünüşü ya da tezahürü olduğunu savunur.²² Ateist için Tanrı hiç yokken, panteist için aksine Tanrı her şeydir yahut her şey Tanrı'dır.²³

Görüldüğü gibi panteizm'in gerçek tanımı ve içeriği ile Dawkins'in yaptığı panteizm tanımı arasında hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. Dawkins panteizm'i kendine göre yeniden yorumlamış ve ateizm ile aynı şey olduğunu okuyucularına inandırmaya çalışmıştır. Kitapta Dawkins'in ifadeleri şöyle devam eder: "Tanrı incedir ancak kötü niyetli değildir" ya da "Tanrı zar atmaz" ya da "Evrenin yaratılmasında Tanrının seçme hakkı var mıydı" gibi ifadelerdeki Einsteinciliğin deistik değil de panteistik olduğunu ve kesinlikle teistik olmadığını düşünmek için her türlü sebebe sahibiz. "Tanrı zar atmaz" cümlesi "Her şeyin kalbinde rastgelelik yatmaz" olarak tercüme edilmelidir. "Evrenin yaratılmasında Tanrının tercih hakkı var mıydı?", "Evren herhangi bir başka yolla meydana gelebilir miydi?" anlamına gelir. Einstein "Tanrı" sözcüğünü tamamen mecazi ve şiirsel anlamda kullanıyordu. Stephen Hawking ve yer yer dinsel mecazın diline kayan çoğu fizikçi de öyle der.²⁴

Burada da görüyoruz ki Dawkins, panteizm ile ateizmin aynı şey olduğuna inandırmış olmanın verdiği güçle, Einstein, panteist olan bir ateist olarak ilan edilmiştir. Yukarıda görüldüğü gibi kelimelere mecazi anlamlar yüklemekle kalınmamış "böyle tercüme edilmelidir, ya da şu anlama gelir" gibi cümlelerle zorlama anlamlar yüklenip gayet açık olan cümlelere bambaşka anlamlar verilme gayreti içine girilmiştir. Adeta "ben yaptım oldu" anlayışı ile şekillendirilmeye çalışılmış sözler bir edebilik içermediğine göre bu sözleri mecazi anlamda kabul etmek ya da

²¹ Ahmet Nedim Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2009, s. 294.

²² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1245.

²³ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Dem Yayınları, 2012, ss. 116-117.

²⁴ Dawkins, *Tanrı Yanılısı*, s. 25.

“Einstein şiirsellik olsun diye Tanrı kelimesini kullanıyor aslında o Tanrıya inanmıyor” diyebilmek, bu değerli bilim adamının fikirlerini kişinin kendi görüşleri doğrultusunda saptırarak gerçeği, kendi fikirlerine uyacak şekilde tanımlamaya çalışmak demektir. Mantık ilminde bu duruma “Gerçeği Yeniden Tanımlama Yanlışı” adı verilmektedir.

Açık şekilde yapılmış olan bu yanlış Einstein zamanında da yapılmış olacak ki Einstein, bu durumdan şikâyetini açıkça belirtmiştir. Konu hakkında Jammer kitabında şöyle der: Einstein ateist olarak anılmaya sürekli karşı çıkmıştı. Mesela Prens Hubertus ile yaptığı bir sohbette “Beni asıl sinirlendiren şey Tanrı diye bir şey olmadığını söyleyen insanların görüşlerini desteklemek için benden alıntı yapmalarındır” demişti. Einstein ateizmi reddediyordu, çünkü bireysel bir Tanrı anlayışını kabul etmeyişi Tanrı’yı inkâr etmek olarak görmüyordu.²⁵ Dawkins, aynı zamanda, kitabında Einstein’ın Tanrı hakkındaki sözlerinden insanların işlerine geleni seçtiklerini ifade ederek bu durumun büyük bir yanlış olduğuna vurgu yapıyor. Ancak görülüyor ki ironik bir şekilde Dawkins de aynı hatayı işliyor.²⁶

Araştırmada karşımıza çıkan diğer bir sonuç şudur ki; Einstein ateist olmayı kabul etmediği gibi panteist olmadığını da gayet açık ve net ifadelerle açıklamıştır. Einstein, Spinoza’nın Panteist olmasına dikkat çekerken aslında kendisinin ne ateist ne de panteist olduğunu açık biçimde dile getirmektedir: Ben ateist değilim ve kendime panteist diyebileceğimi de düşünmüyorum. Aslında çok sayıda farklı dilde yazılmış yüzlerce kitapla dolu bir kütüphaneye giren küçük bir çocuğa benziyoruz. Çocuk bu kitapları mutlaka birisinin yazmış olduğunu biliyordur ama bu kitapların nasıl yazıldığını bilmez. Bu kitapların yazıldığı dilleri anlamaz. Çocukta kitapların gizemli bir düzene göre yerleştirildiğine dair belli belirsiz bir kuşku uyanır ama bu gizemin ne olduğunu bilemez. Bence en akıllı insanın bile kafasındaki Tanrı düşüncesi bu çocuğun haline benzemektedir. Evrenin muazzam bir düzen ve belirli kurallar çerçevesinde işlediğini görür ama bu kuralları pek anlamayız. Belirli sınırları olan aklımız, takımyıldızlarını hareket

²⁵ Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, İstanbul, Profil Yayınları, 2012, s. 98.

²⁶ Aczel, *Bilim Tanrının Varlığını İnkâr Edebilir mi?*, s. 91.

ettiren gizemli gücü kavramaktadır.²⁷

Ortaya çıkan argümanlar gösteriyor ki Einstein Tanrı'nın varlığına inanan bir bilim insanıdır. Dawkins'in kendi fikirleri doğrultusunda yaptığı tanımlamalar ve açıklamalar mantık hatalarından "Gerçeği Yeniden Tanımlama Yanılgısı" grubu içine giren yanlış olmaktan öteye geçememiştir. Özetle bu konuda Einstein şunları ifade etmiştir: Şuna hiç şüphe yok ki, dünyanın rasyonelliği ya da idrak edilebilirliğine duyulan dini sezgi benzeri inanç, üstün bir düzenin araştırıldığı bütün bilimsel çalışmaların ötesindedir. Kendisini deneyimler dünyasında ortaya koyan üstün akla duyulan, yoğun bir hisle örülmüş olan bu sarsılmaz inanç, benim Tanrı anlayışımı temsil etmektedir.²⁸

Dinin Saygı Duvarıyla Örülmesi İddiasında "Kanıtı Var Sayma" Yanılgısı

Dawkins, aynı bölümde 'Hak edilmemiş saygı' başlığı altında dine duyulan gereksiz saygıdan bahsetmektedir. Dawkins'in konu hakkında açıklaması şöyledir. "Toplumumuzda neredeyse herkesin kabul ettiği şöyle yaygın bir sanı vardır: Dinsel inanç bilhassa saldırılara karşı savunmasızdır ve olağan dışı kalınlıkta bir saygı duvarıyla korunması gereklidir ki bu saygı her insanoğlunun birbirine göstermekle yükümlü olduğu saygıdan farklı bir sınıftadır."²⁹ Görüldüğü gibi dinsel inançların saldırılara karşı savunmasız olduğuyla ilgili bir açıklamada bulunulmuş ancak bu tezi ispatlayacak bir delil ortaya konmamıştır. Bu durum açık bir "Kanıtı Var Sayma" yanılgısı olarak ortaya çıkar. Burada şu soruların sorulması gerekir. Dinlerin savunmasız olduğu kanısı nereden gelmektedir? Bu iddia ile ilgili ciddi bir bilimsel araştırma yapılmış mıdır? Şayet yoksa (açıklamaya bakarsak öyle gözüküyor) herhangi bir delil ortaya koymadan öne sürülen bu iddia bilimsel ve doğru olarak kabul edilemez.

Aynı zamanda konu ile ilgili araştırma yaptığımızda dinin savunmaya ihtiyacı olmadığına dair birçok örnek de karşımıza çıkar. Mesela sonuçları 2001 yılında açıklanan ünlü insan Genomu projesini yürüten ABD ulusal insan Genomu Araştırma Enstitüsünün Başkanı

²⁷ Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, s. 99.

²⁸ Emre Dorman, *Mordern Bilim: "Tanrı Var"*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2011, s. 13.

²⁹ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 26.

Francis Collins, 27 yaşına dek bir ateist olarak yaşamıştır. Ateizmden vazgeçmesini sağlayan süreç, bazı hastalarının din sayesinde büyük manevi güç kazandıklarını fark etmesi ile başlamıştır. Daha sonra, ünlü Hristiyan düşünür C. S. Lewis'in Tanrı'nın varlığı ile ilgili rasyonel argümanlarını incelemiş ve bunlardan etkilenmiştir. Görünen o ki, Collins doğayı inceledikçe Allah'ın varlığına daha çok kanaat getirmiş; DNA da bulunduğu "muazzam bilgi" ise onu Tanrı'nın varlığı konusunda kesin olarak ikna etmiştir.³⁰

Günümüzde Darwinizm'de "canlıların kökeni" iddiası ateizmi çıkmaza sokan önemli bir sorundur. Darwin'in bu sorunu çözdüğü sanıldı. Oysa Darwinizm özellikle 1980'lerden bu tarafa ciddi bir bilimsel kriz içindedir. Bulunan fosiller, evrim teorisinin "hayat ağacı"nı bir türlü doğrulamamaktadır. En basit canlıda bile rastlanan olağanüstü komplekslik, organizasyon ve bilgiye "tasarım" dışında ikna edici bir cevap getirilememektedir. Bu durum göstermektedir ki dinin değil ateizmin savunulmaya ihtiyacı vardır. Bunun en güzel ispatı son otuz-kırk yılda ortaya çıkan verilerdir. Bilimsel sonuçlar önce evrenin bir başlangıcı olduğunu göstermiştir. Oysa ateizm "Evren sonsuzdan beri vardır" argümanına dayanmaktadır. Daha sonra evrendeki fiziksel ve kimyasal kanunların şaşırtıcı biçimde, tam da insan yaşamı için gereken değerlerde olduğu ve burada çok hassas bir ayarlama (*fine tuning*) bulunduğu anlaşılmıştır. O nedenle ki uzun yıllar ateist olan ünlü İngiliz fizikçi Fred Hoyle "öyle gözüküyor ki, bir süper-akıl, fizik ve kimyayı düzenlemiş" demek ihtiyacını duymuştur.³¹

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki eskiden hep "insanlar niçin Tanrı'ya inanır?" diye sorulur ve bir dizi psikolojik faktörler (ölüm sonrasında korkmak ya da güçlü bir varlığa sığınmak gibi) sayılırken artık "insanlar niçin ateist olur?" diye de sorulmakta ve yine buradaki psikolojik faktörler incelenmektedir.³² Örneğin evrim teorisinin kurucusu sayılan Darwin'in inancının yok olmasının sebebinin, gördüğü bilimsel kanıtlardan ziyade, yaşadığı psikolojik travma ile ilgili olduğu iddia edilmektedir. Onu dini inançtan soğutan en büyük

³⁰ Akyol, *Bilim, Din ve Ateizme Dair Modern Ezberlerin Sonu*, s. 33.

³¹ Akyol, *Bilim, Din ve Ateizme Dair Modern Ezberlerin Sonu*, s. 47.

³² Akyol, *Bilim, Din ve Ateizme Dair Modern Ezberlerin Sonu*, s. 15.

etkenin, kızı Annie'nin 10 yaşında iken hastalanarak ölmesi olduğu ifade edilmiştir. Darwin'in üç kuşak sonradan torunu olan Randal Keynes, *Annie'nin kutusu: Darwin, kızı ve insan evrimi* adlı kitabında bunu detaylarıyla anlatmıştır. Aslında bu travma Darwin'e has da değildir. Newyork Üniversitesi psikoloğu Paul C. Witz, *Ateizmin Psikolojisi*, adlı 1999 basımı kitabında önde gelen ateist düşünürlerin çoğunun şaşkıncı biçimde sorunlu aile hayatlarına sahip olduğunu inceler.³³

Demek oluyor ki Tanrı inancı kör ve dayanaksız bir inanç değildir. İnsanlar bilim, akıl ve mantığın gösterdiği yolu takip ettikleri müddetçe Tanrı'yı bulabileceklerdir. Görünen odur ki, günümüzde "inancın" değil "ateizmin ve ateistlerin" savunulmaya ve korunmaya ihtiyaçları vardır. Çünkü günümüzde bilim, ateizmi değil, inancı ve Tanrı'nın varlığını desteklemektedir. Sonuç olarak ifade etmek gerekir ki Dawkins'in yaptığı çıkarım yanlış bilgiler vermekle kalmayıp; bunları kanıtlanmış ve kesin bilgilermiş gibi sunması "Kanıtı Var Sayma" yanlışı olarak karşımıza çıkmaktadır, bu nedenle yapılan açıklamalar mantık yanlışı olmaktan öteye geçememektedir.

Dua Deneyi İddiasında Tertip Yanlışı

Dawkins'in bu bölümde büyük dua deneyi başlığı altında bir tez öne sürer ve bunu bir örnekle ispatlamaya çalışır. Yazarın "Tanrı'ya iman" konusunda şöyle bir iddiası vardır: İnançlı insanların Tanrı'ya inanıyor olmalarının en büyük sebebi ettikleri duaların Tanrı tarafından kabul edileceğine inanmalarındandır. Bu inancı çürütmek için Dawkins bir deneyden bahseder. Deney şöyledir; Darwin'in kuzeni olan Francis Galton dua etmenin insanlar üzerindeki etkisini bulmak için rastgele seçilmiş arazi parçalarına dua edip bitkilerin daha hızlı yetişip yetişmeyeceğini görmek üzere arazinin birine dua eder, diğerine etmez. Yetişen bitkilerin boylarında dua edilen arazi ile edilmeyen arasında hiçbir fark yoktur.³⁴ O halde Tanrı duayı kabul etmemiştir. Dolayısıyla Tanrı yoktur.

Büyük dua deneyi diye başlıkla tanıtılan deneyi daha iyi anlayabilmek için dua ne demektir bu konuyu biraz açalım. Dua

³³ Akyol, *Bilim, Din ve Ateizme Dair Modern Ezberlerin Sonu*, ss. 44-45.

³⁴ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 64.

sözlükte “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” anlamına gelir. Dini literatürde ise dua insanın bütün benliğiyle Tanrı’ya yönelerek tüm isteklerini O’na arz etmesi demektir. Duanın ana gayesi insanın Tanrı’ya halini arz etmesi ve O’na niyazda bulunması olduğuna göre dua, Tanrı ile kul arasında bir diyalog anlamını taşır.³⁵ Yani dua özünde Tanrı’ya inanan insanların yaptığı bir eylemdir. Çünkü dua insanın inandığı sonsuz güç ve kudret sahibi Rabbi ile arasında bir köprü kurmasıdır. Hatta dua dünya üzerinde pek çok dinde bir ibadettir, zikirdir ve Tanrı’ya saygı göstergesidir. Yoksa insanlar Tanrı’yı test etmek için dua etmezler. Tam tersi insanlar Tanrı’ya inandıkları için dua ederler. Yani burada dua bir sebep değil sonuçtur. Bu nedenle sonucun sebep olarak gösterildiği bir deney doğru bir deney değildir. Dolayısıyla kanıt yanlış bir kanıttır ve bu çalışmaya da ancak mantık ilminde “Kanıtı Var Sayma” yanlış denilebilir. Aynı zamanda deney olduğu iddia edilen bu çalışmada her seferinde farklı sonuç çıkması ihtimali oldukça yüksektir. Hâlbuki bilimsel deneylerin her ihtimali göze alarak sayısız tekrar edilmesi gerekir. Şayet her seferde aynı sonuç çıkıyorsa bunun bilimsel bir değeri vardır. Aksi takdirde tek bir örnekle ve sadece bir kere deneyerek bilimsel çalışma yapılmaz. Yapılırsa da bunun bilimsel bir anlamı olmaz. Neticede, bu duruma mantık biliminde tek bir sonucu bakarak genel bir sonuç varma yanlış yani “Tertip Yanlış” da denir.

Ayrıca şu hususu belirtmek gerekir ki bilim somut ve ölçülebilir şeylerle uğraşır. Oysa dua somut değildir ve ölçülemez. Dua diye bir parametre kullanarak bir bilimsel çalışma yapılamaz. Diyelim ki dua bir şekilde ölçülebilir hale getirilse bile önceden de belirttiğimiz gibi duanın olmazsa olmazı duayı yapan kişinin, dua ettiği şeye yani Tanrı’ya inanmasıdır. Darwin’in kuzeni ve aynı zamanda ateist olan Galton’un inanmadığı bir Tanrı’ya dua etmesi ne kadar samimi olabilir?³⁶ Dawkins bu deneyin ardından hastaların iyileşmek için dua etmesinin gereksiz ve anlamsız olduğundan bahseder. Ancak burada şu örneği hatırlatmak gerekir ki insan Genomu projesini yürüten ABD ulusal insan Genomu Araştırma Enstitüsünün Başkanı Francis Collins, 27 yaşına dek bir ateist

³⁵ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 128.

³⁶ Erhan Aşan, *Yanılgılar ve Tanrı*, İstanbul, Kavim Yayıncılık, 2011, s. 77.

olarak yaşamıştır. Collins'in ateizmden vazgeçmesini sağlayan süreç, "bazı hastalarının din sayesinde büyük manevi güç kazandıklarını" fark etmesi ile başlamıştır.³⁷

Aynı zamanda Dawkins'in yaşamında rehber edindiği evrim teorisinin mimarı sayılan Charles Darwin 1876'da (67 yaşında) yazdığı yaşam öyküsünde Tanrı'ya çocukken ettiği duaları ve karşılığını aldığını şöyle anlatmaktadır: "Okul yaşamımın ilk günlerini anımsıyorum; zamanında varmak için çok hızlı koşmak zorunda kalıyordum; hızlı bir koşu genelde başarılı olmama yetiyordu. Bununla birlikte, kuşku içinde kalıp bana yardım etmesi için Tanrı'ya dürüstçe yakardığım zaman, hızlı koşmanın değil, yakarmanın bana nasıl yardımcı olduğunu anımsıyorum. Bana nasıl yardımcı olunduğu genelde hayret vericiydi"³⁸ diyerek duanın kendisine nasıl yardımcı olduğunu anlatmaktadır.

Son olarak da şunu belirtmek gerekir ki inananların çoğunun "Tanrı dualarını kabul ediyor" diye inandıklarını söylemek aynı zamanda mantık biliminde "Aşırı Genelleme" yanlışı olarak kabul edilir. Bir araştırma yapmadan dua eden insanlara bu ithamda bulunmak bilimsel olmadığı gibi etik de değildir.

Yahudi Tanrısıyla İlgili İddialarda "Etiketleme" Yanlışı

Tanrı Yanılgısı kitabında "Yahudilerin Tanrı'sı" olarak ifade edilen cümleler incelenmiştir. Dawkins eski Ahit'in Tanrı'sı hakkında şöyle der: Tartışmaya açık olarak bütün hayali karakterler arasında en tatsız olanıdır. Kıskanç ve bundan gurur duyan, dar kafalı, adaletsiz, bağışlamak bilmez bir hâkimiyet bağımlısı, kindar, kana susamış, bir etnik temizlikçi, eşcinsel düşmanı, ırkçı, bebek katili, soykırımcı, evlat katili, bir salgın hastalık gibi tehlike saçan megalomanyak, sadomazoşist, kötücül, döneke, bir zorba ve bir kadın düşmanıdır.³⁹

Burada insanların kişisel tercihleri içinde ve kutsalları olarak değer verdikleri Tanrı kavramı hakkında pek çok mantık hatasının yapıldığı görülüyor. Görünen en bariz mantık hatası ise "Etiketleme "yanlışı" dır. Gerçi ağır itham ve hakaretler içeren bu sözler mantık hatasından daha

³⁷ Akyol, *Bilim, Din ve Ateizme Dair Modern Ezberlerin Sonu*, s. 33.

³⁸ Caner Taslaman, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2016, s. 113.

³⁹ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 36.

öte evrensel etik kurallarına ve bilimselliğe yakışır bir tavır olarak kabul edilmez olduğunu belirtmek gerekir. Ancak, burada mantık yanlışlarından bahsedildiğine göre öncelikle ifade edilmesi gereken yanlış, insanların bilinçaltında ön yargılar ve olumsuz fikirler oluşturacak şekilde “Etiketleme” yanlışları yapılmıştır denilebilir. Diğer taraftan, Yahudilikteki Tanrı kavramında eleştirilecek ya da açıklamaya kavuşturulması gereken noktalar bulunabilir. Ancak bu açıklanması gereken noktalar, sadece Yahudilik Dinine aittir. Hal böyle iken Dawkins’in diğer dinlere genelleme yapması ve tüm dinlerde Tanrı anlayışı böyledir imajı vermeye çalışması aynı zamanda “Aşırı Genelleme” yanlışını da yapması demektir.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki kitabının sonraki bölümlerde ateistleri eleştiren insanları saygısızlıkla, edepsizlikle hatta vahşi olmakla suçlayan Dawkins’in Yahudi Tanrısı ile ilgili bu yaklaşımı, aslında eleştirdiği insanlarla aynıdır.

Dinsel Tören Kavramında “Korkuluk Adam” Yanlış

Dawkins kitabında “Dinin kökeni” başlığı altında dini törenler hakkında bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Şimdi bu açıklamalara bir göz atalım; Bir evrimci için dinsel törenler, “güneşli bir orman açıklığında dolaşan tavus kuşları gibi göze çarparlar” (Dan Dennett’in ifadesi). Dinsel davranış karınca banyosunun ya da çardak inşasının insanoğlundaki daha açık hale getirilmiş eşdeğeri. Zaman israfıdır, enerji israfıdır ve sıklıkla bir cennet kuşunun tüylerinde olduğu gibi aşırı derecede şatafatlıdır. Din, dindar bireylerin hayatlarını tehlikeye attığı gibi, diğerlerinin de hayatlarını tehlikeye atar. Binlerce insan belirli bir dine sadık olmaları yüzünden işkenceye uğramıştır.⁴⁰

Yukarıdaki açıklamalarda okuyanların bilinçaltını olumsuz etkileyecek şekilde ifadelerin kullanıldığını görüyoruz. Aynı zamanda hangi dine ait törenden bahsedildiği açıklanmayarak konu kapalı ve genel bir havaya sokulmuştur. Eğer bütün dinlerin törenlerinin böyle olduğu kast ediliyorsa ki açıklama bunu gösteriyor, bu kesinlikle “Aşırı Genelleme” yanlışını ortaya çıkarır. Nitekim pek çok dinde ibadetler oldukça sadedir. Örneğin, İslam dininde ibadetlerin hiçbiri gösteriş

⁴⁰ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 153.

içermez. Namaz kılariken kıyafetinizin sizi örtmesi ve temiz olması yeterlidir; oruç tutarken bu ibadetin hiç kimsenin haberinin olmasına gerek yoktur; hac yaparken tüm hacılar ihram denilen sade beyaz bir kıyafet giyerler ve dil, ırk, zenginlik gibi ayrımlar olmadan inandıkları tek Tanrı'ya birlikte ibadet ederler. Bunun yanı sıra dinin insanların hayatını hangi sebepten tehlikeye attığı açıklanmamış yine genel ifadelerle din itici hale getirilmeye çalışılmıştır. Dawkins'in bildiği bir örnek varsa (ki yok gibi görünüyor) bunu bize açıklaması gerekmez miydi? Bu noktada Dawkins belirsizliklere dayanarak, "inanmaların ibadetleri" hakkında aşağılayıcı hatta korkutucu ifadelerle insanların bilinçaltında olumsuz fikirler oluşturmak istemiş, amacına ulaşmak için de mantık yanılıslarından "Korkuluk Adam Yanılısını" kullanmıştır.

Dawkins kitabının sonraki bölümlerinde ateizm savunması yaparken şu tarz ifadeler kullanarak "Bir ateist kötülük yaptı diye bu ateizme ya da tüm ateistlere maledilemez kötülük o kişi ile alakalı ateizmle değil" tarzında savunmalar yapacaktır. Ancak görüldüğü gibi kendisi konu din ya da dindar insanlar olduğunda "Aşırı Genelleme" yanılısını sürekli kullanacak ithamlarını bu genellemeler üzerinden yapacaktır.

İyi Olmak İçin Dört Sebep İddiasında "Sahte İkilem" Yanılısı

Bu bölümün ana başlığı "Ahlakın kökeni neden iyiyiz?" dir. Dawkins "Dindar insanların çoğunun, din olmadan bir insanın nasıl iyi bir kişi olacağını veya olmasını bırakın nasıl iyi bir insan olmak isteyeceğini hayal etmede zorlandığını" ileri sürerek bölümde bu ve bunun gibi soruları tartışacağını ifade eder. Dawkins bir insanın iyi ya da ahlaklı olma durumuna özgecilik adını verecektir. Özgeciliğin Darwinci anlayışta karşılığı kısaca "Sen benim sırtımı kaşı ben de seninkini" mantığıdır.⁴¹ Dawkins insanların birbirine karşı iyi olmalarının sebebini dört maddede açıklayarak şöyle açıklamıştır: Şimdi bireylerin birbirlerine karşı özgecil, cömert, ya da "ahlaklı" olmasını açıklayan dört iyi Darwinci sebebimiz var. İlk olarak genetik akrabalığın özel durumu vardır. İkinci olarak karşılıklı verme yani bireye yapılan iyiliklerin geri dönmesi ve geri döneceği "beklentisiyle" iyilik yapılması

⁴¹ Dawkins, *Tanrı Yanılısı*, ss.194-199.

vardır. Ara vermeden devam edersek üçüncüsü cömertlik ve kibarlık konusunda bir üne sahip olmanın Darwinci faydası vardır. Dördüncüsü ise, eğer Zahavi haklıysa, (İsraili hayvan bilimci Amotz Zahavi) özgecil verme, baskınlığın ya da üstünlüğün bir reklamı olabilir. Dikkat çekici cömertliğin taklit edilemez gerçek reklamı satın almak için bir yol olarak kullanması şeklinde özel bir ek faydadır⁴² demistir.

Görüldüğü gibi Dawkins “iyi, ahlaklı olmayı” tamamıyla beklenti, karşılık üzerine kurgulamıştır. Bu Dawkins’de bencil bir ahlak anlayışı olduğunu göstermektedir. Açıklamalar yakından incelendiğinde karşımıza çıkan mantık yanışları şunlardır: İlk maddede “Yuvarlak Konuşma Yanışı” denilen yanış göze çarpmaktadır. Nitekim “Genetik akrabalığın özel bir durumu vardır.” denilerek oldukça kapalı bir ifade kullanılmıştır. Şayet kastedilen akrabalar aralarındaki kan bağından dolayı iyilik yapıldığıysa burada karşımıza farklı sorunlar çıkacaktır. Örneğin her akraba birbirine iyi davranmakta mıdır? Davranmıyorsa bu nasıl açıklanacaktır? Ya da akraba olmadıkları halde karşılıksız birbirini seven birbirine iyilik yapan insanlar yok mudur? Eğer varsa ki (olduğu karşı konulmaz bir gerçektir) bunda da özel bir durum söz konusu mudur? Daha birçok bu ve bunun gibi pek çok soru karşımıza çıkacaktır. İşte bu sebeple; kullanılan yuvarlak ifadeler tatmin edici kabul edilemez. Aslında Dawkins’in iyi olmak için dört sebebine bir bütün olarak bakıldığında “Sahte İkilem” yanışı ön plana çıkartıldığı görülmektedir. İnsanlar ya bu dört sebepten dolayı iyilik yaparlar; ya da iyilik yapmazlar. Sanki üçüncü bir şık yokmuş gibi göstermeye çalışmıştır. Oysaki iyilik yapmak için pek çok farklı sebepler bulunabilir. Örneğin, bunlardan biri de karşılık beklemeden insanın içindeki güzel duyguların dışı vurumu olarak iyilik yapabilmektir. Ancak burada görülüyor ki iyilik denilen kavram oldukça basite indirgenmeye çalışılarak iyilik eşittir çıkar noktasına getirilmiştir. Hâlbuki insanlık var olduğundan beri iyilik denilen kavram varlığını sürdürerek insanlık için vazgeçilmez bir değer olmuştur. İlk bölümde adından sıkça bahsettiğimiz ünlü bilim adamı, Einstein iyi insan kavramının önemini şu sözlerinde vurgular: “Aptallara göre insanlar;

⁴² Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 201.

ırk, cinsiyet, milliyet, yaş, statü, renk, din ve dil başta olmak üzere 8'den fazla kategoriye ayrılırlar. Hâlbuki olay bu kadar karmaşık değildir. İnsanlar sadece 2'ye ayrılırlar: İyi ve kötü insanlar." Yine Einstein iyi insanlarla yaşama isteğini şu sözlerle anlatır: "Akıllı ve iyi niyetli insanlara özgü bir ada olması için neler vermezdim; öyle bir yer olsa ben bile vatansever kesilirdim." Kuran-ı Kerim'de İsrâ Suresi yedinci ayetinde "İyilik ederseniz kendinize etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz" buyrulur.

İnsanoğlu hem tüm isteklerini tek başına gerçekleştiremeyecek kadar güçsüz, hem de sevgi, aşk ve merhamet gibi duygularla donatılmış çok özel bir varlıktır. İnsanlar iyiliği yapmayı da kendisine yapılmasını da elbette her zaman arzu etmiş, bu konuda yüzyıllardır kitaplar yazılmış, felsefeler geliştirilmiştir. Hatta "iyi" olarak nitelendirilebilecek davranışlar toplumsal kural haline getirmişlerdir. Bunun yanı sıra pek çok anlayış ve düşünce sisteminde asıl iyiliğin karşılık beklemeden yapılması gerektiğidir. Karşılık bekleyerek yapılan iyilikler insanlar tarafından iyilik değil çıkarıcılık olarak algılanmıştır. Kısacası iyilik insanlık için vazgeçilmez bir kavramdır. Çünkü iyilik, sevgi, aşk ve merhamet gibi duyguların en güzel şekilde dışa vurumu dur. Ya çıkar için yaparsın ya da iyilik yapmazsın demek, hem iyilik kavramını küçümsemek hem de "Sahte İnkilem" yanılışı yapmak demektir.

Dawkins iyiliğin ve ahlaklı davranışların sebeplerini bu şekilde açıkladıktan sonra "Eğer Tanrı yoksa iyi olmak niye" başlığı altında şunları söyler: Dindar bir insan bu soruyu önüne koyduğunda (ve çoğu bunu yapar) beni aniden cezbeden şey bir meydan okumada bulunmaktadır: İyi olmaya çalışmakta ki tek sebebinin Tanrı'nın onayını ve ödülünü almak ya da kınaması ve cezalandırmasından sakınmak olduğunu mu kastediyorsun gerçekten? Bu ahlaklılık değildir, yalnızca yağcılık yapmaktır, dalkavukluktur, her hareketini gözetleyen ve hatta bütün sahte düşüncelerini bile izleyen gökyüzündeki büyük gözetleme kamerasına veya kafanın içine yerleştirilmiş küçük dinleme aletine rol yapmaktır.⁴³

Dawkins yukarıda iyiliğin dört sebebinden bahsederken bir insanın

⁴³ Dawkins, *Tanrı Yanılışı*, s. 209.

ancak çıkar amacıyla iyilik yapacağını ifade etmişken şimdi Tanrı'nın onayını ya da ödülünü almak için iyi olmayı yağcılık ve dalkavukluk yapmak olarak tanımlaması kafa karıştıran bir durumdur. Eğer kişiler insanlara yaranmak yâda başka çıkar ilişkilerinden dolayı iyilik yapılabilecekse Tanrı'ya yaranmak için niye iyilik yapılmasın? Yani insani çıkarlar için iyilik yapmak son derece makul görülürken Tanrı'nın sevgisini kazanmak için yapılan iyiliklerin dalkavukluk olarak algılanması gayet açık bir "Çifte Standartlık" yanlıştır.

Konuyu bitirmeden önce şu hususu belirtmek gerekir ki Dawkins'in yapmış olduğu bu mantık yanlışlarının temelinde ateizm inancının temelini oluşturan Darwinizm'in "evrim teorisi" anlayışında "iyilik" kavramının bir sorun olmasıdır. Çünkü Darwinizm, hayatın "yaşama mücadelesi" ile ortaya çıktığını ileri sürer. Bu mücadele, her bireyin bencil bir yaşam savaşı sürdürdüğünü öngörmektedir. Dahası, böyle olmayan davranışların da "hayatta kalma değeri" taşımadığı için elenmesi gerekir. Çünkü eğer bir canlı fedakârlık yapıp kendini tehlikeye atıyorsa, aldığı risk yüzünden yaşama şansı azalır. Yani fedakârlık, evrim teorisine göre yaşama ihtimalini ortadan kaldıran bunun için de elenmesi ve olmaması gereken bir davranıştır.⁴⁴ Bu nedenle Dawkins'in iyilik kavramı hakkındaki yanlış fikirleri onun ateizm inancının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Hitler ve Stalin ile İlgili Yorumlarda "Çifte Standart" Yanlışı

Burada peki ya Hitler ve Stalin? Onlar ateist değil miydiler? Başlığını görüyoruz. Konu hakkında Dawkins'in görüşleri şöyledir: "Hitler ve Stalin ateistlerdi. Bu konuda ne diyeceksiniz". Din konusunda yapılan halka açık hemen hemen her konferansımın ardından ve aynı zamanda radyo söyleşilerimin çoğunda bu soru ortaya atılır. Kavgacı bir tavırla sorulan bu soru, kızgın bir şekilde iki varsayımla yüklüdür: Stalin ve Hitler ateist olmakla kalmayıp (1) ayrıca korkunç kötülükleri ateist oldukları için yapmışlardır (2). Varsayım (1) Stalin için doğrudur ve Hitler için şüphelidir. Fakat varsayım (1) her koşulda anlamsızdır. Çünkü varsayım (2) yanlıştır. Varsayım (1) den yola çıkılarak diğerlerini düşünmek tamamen mantık dışıdır. Hitler ve Stalin ortak noktalarının

⁴⁴ Akyol, *Bilim, Din ve Ateizme Dair Modern Ezberlerin Sonu*, s. 27.

ateizm olduğunu kabul etsek bile ikisinin de bıyıkları vardı, tıpkı Saddam Hüseyin gibi. E ne olmuş? İlginç olan soru, kötü (veya iyi) bireylerin dindar veya ateist olup olmadıkları değildir. Şeytanı zihinlere teker teker sayarak dindar ve ateist kötülerin yoklamasını yapmanın peşinde değiliz.⁴⁵ Stalin bir ateistti ve Hitler büyük ihtimalle değildi; Fakat eğer bir ateist olsaydı bile Hitler-Stalin tartışmasının sonucu oldukça basittir. Bazı ateistler kötü eylemler sergiliye bilir. Ancak bu kötülükleri ateizmin adına yapmazlar.⁴⁶

Hatırlanacağı üzere Dawkins, bundan önceki bölümlerin neredeyse tamamında inançlı olarak iddia edilen kişilerin yaptığı kötü bir eylemden yola çıkarak; bütün dinleri ve inananlarını genelleyerek aynı sınıf içinde değerlendirmiş, bunun sonucunda tüm dinlere ve inanan insanlara ağır ithamlarda bulunmuştur. Kitapta bu yanılgıya dair fazlaca örnekler bulunduğu için birkaç yeni örnek daha ekleyerek konuya açıklık getirilebilir. Örneğin Dawkins, *Çağdaş Özgür Düşünce* dergisinin editörünün mektup arşivinden bir bölüm aktarır. Ancak, mektubu yazan kişi ismen belirtilmediği gibi kişisel özellikleri de bilinmemektedir. Mektubun bir kısmı şöyledir: Şeytana tapan pislikler... Lütfen ölü ve cehenneme gidin... Dilerim rektum kanseri gibi acılı bir hastalığa yakalanır ve yavaş yavaş, acı çekerek ölürsünüz. Böylece taptığınız şeytanla tanışırsınız... Hey ahbab bu din özgürlüğü dediğiniz şey bir halta benzemiyor... Bu yüzden siz i...ler ve le... O lar tedbiri elden bırakmayın ve nerelerde dolaştığınıza dikkat edin çünkü Tanrı sizi her zaman görüyor... Eğer bu ülkenin kurulmasına sebep olan temelleri ve bu ülkeyi sevmiyorsanız s...r olup gidin, cehenneme kadar yolunuz var. Tanrının neden böylesi vahşi bir savunmaya ihtiyaç duyduğunu düşünüldüğünü merak etmeden duramıyorum. İnsan onun kendisini idare etmekte fazlasıyla yeterli olduğunu düşünmüş olmalıdır. Unutmayın ki bütün mektup boyunca böylesine vahşice küfür edilen ve tehdit edilen editör kibar ve sevimli bir genç kadındır.⁴⁷

Yukarıda belirtildiği gibi kimin tarafından yazıldığı bile belli olmayan kötü ve çirkin sözlerle dolu bir mektup inançlıların bu tür

⁴⁵ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 251.

⁴⁶ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 256.

⁴⁷ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 196.

ifadeler kullanan insanlar olduğuna dair delil gösterir gibi sunulmaktadır. Bu kötü örneği tüm inançlılara genellemek çok ciddi bir mantık hatası işlemek demektir. Dawkins'in yukarıda belirttiği gibi bir ya da birkaç ateistin yapmış olduğu yanlışlar, bütün ateistlere mal edilemez şekilde açıklamada bulunurken konu inançlı kişiler olduğu zaman tamamen farklı bir tavır sergileyerek "Çifte Standart" yanlışı yapmaktadır.

İnancını Değiştiren Kişilere Karşı "Çifte Standart" Yanlışı

Dawkins, dokuzuncu bölümde bir tiyatro oyuncusunun ateist olma hikâyesini övgü dolu sözlerle kaleme almıştır. Dawkins'in ifadeleri şöyledir: Amerikalı komedi oyuncusu Julia Sweeney'den ve onun dinin kusurlarını kapatmak ve çocukluğunun Tanrı'sını yetişkinliğindeki kuşkulardan kurtarmak yolunda giriştiği azimli ve sevgi dolu olan komik mücadelesinden bahsetmeliyiz. Julia'nın arayışı mutlu sonla bitti ve şimdi o her yerdeki genç ateistler için beğenilecek bir rol model *Tanrının gitmesine izin vermek* isimli gösterisinin sonuç kısmı belki de gösterinin en dokunaklı sahnesidir.

Her şeyi denemiştir. Ve sonra... Dönerken eve işten, evimin arka bahçesinde, kafamın içinde küçücük minicik minnacık bir sesin fısıldadığını fark ettim. Ne kadar zamandır oradaydı, emin değilim fakat aniden ses bir derece daha yükseldi "Tanrı Yok" diye fısıldadı. Ve onu duymazdan gelmeye çalıştım. Fakat ufacak bir miktar daha yükseldi ses. "Tanrı Yok, Tanrı Yok. Aman Tanrım, Tanrı Yok" ve titredim. Saldan düşüyor gibi hissettim ve sonra düşündüm: "Fakat yapamam. Tanrıya inanmamayı becerebilir miyim bilmiyorum. Tanrıya ihtiyacım var. Yani bizim birlikte bir geçmişimiz var." "Fakat Tanrıya nasıl inanılmayacağını bilmiyorum. Bunu nasıl yapabilirsiniz bilmiyorum. Yataktan nasıl kalkabilirsiniz, günü nasıl geçirebilirsiniz?" dengemi kaybettiğimi hissettim...düşündüm.. Pekâlâ, sakinleş, şimdi sadece "Tanrıya inanmama gözlüklerini" giyip dene bir an için, sadece bir saniye için. Yalnızca "Tanrı yok" gözlüğünü tak ve etrafa hızlı bir bakış at ve hemen çıkart onu ve gözlüğü taktım ve etrafa baktım. Belirtmekten utanıyorum ki ilk başta başım döndü. Gerçekten şöyle düşündüm, "Peki dünya nasıl duruyor gökte? Yani yalnızca uzayda savrulduğumuzu mu kastediyorsunuz? Bu çok savunmasızca!" Dışarı fırlayıp Dünya'yı

yakalamak istedim, sanki uzaydan ellerime düşecekmiş gibi. Ve sonra hatırladım, "Ah tabi, çekim kuvveti ve açılal moment, güneşin etrafındaki dönüşümüzü büyük ihtimalle çok çok uzun zaman boyunca sürdürecektir"

"*Tanrının Gitmesine İzin Vermek*"i bir Los Angeles tiyatrosunda izlediğim bu sahne beni derinden etkiledi. Özellikle Julia bize iyileşmesinin haberini veren bir gazeteye anne-babasının verdiği tepkiyi anlatınca: İlk gelen telefon annemden ve daha çok bir çığlık şeklindeydi. "Ateist mi? Babam aradı ve şöyle dedi: "Ailene ihanet ettin, okuluna, şehrine" sanki Ruslara gizli sırlar satmış gibiydim. İkisi de bundan sonra benimle konuşmayacaklarını söyledi. Babam "Hatta artık cenazeme bile gelmeni istemiyorum" dedi. Telefonu kapattığımda düşündüm, "Sadece beni vazgeçirmeye çalışıyorlar" Julia Sweeney'in yeteneğinin bir yönü de sizi aynı anda hem ağlayıp hem de güldürmesi: Düşünüyorum da artık "Tanrıya İnanmıyorum" dediğimde anne babam biraz hayal kırıklığına uğramıştı fakat bir ateist olmak tamamen başka bir şeydi.⁴⁸

Aşağıda gösterilen örnekler aslında önceki bölümlerde yanlış örneklendirme olarak zikredilmişti. Dawkins bu dinsel temellere dayanmayan delilleri delil gibi göstermiş ve bu delillerle alay etmişti. Dikkat edersek aşağıda alay edilen örneklerle takdir edilen örneklerin ne kadar benzediği görülebilir. Katıksız İstekten Kanıt: Tanrıya inanıyorum! Tanrıya inanıyorum. İnanıyorum, İnanıyorum, İnanıyorum. Tanrıya inanıyorum! O halde Tanrı vardır.⁴⁹

Dawkins bu ve benzeri kanıtlara komik muhteşem kanıtlar diye alay ederken; oyuncu Julia'nın ateist olmasını anlatan tiyatro oyununda zikrettiği aynı şekilde bir sesin ona Tanrı yok! Tanrı yok! Diye seslenmesini oldukça etkileyici buluyor. Yine kişisel deneyim Kanıtı diye bahsettiği ve alay ettiği bir başka örnek şöyledir: Üniversite arkadaşlarımdan diğerlerine göre daha akıllı ve olgun olanlarından (oldukça dindar olan) biri, İskoç adalarında kamp yapmaya gitmişti. Gece yarısı o ve kız arkadaşı çadırın içinde bir iblisin sesini duyup

⁴⁸ Dawkins, *Tanrı Yanılısı*, s. 298.

⁴⁹ Dawkins, *Tanrı Yanılısı*, s. 84.

uyandılar; Bu, hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın bizzat şeytandı: ses her açıdan şeytaniydi. Arkadaşım bu korkunç tecrübeyi hiçbir zaman unutmadı ve bu onu daha sonra papazlara sürükleyen etkenlerden bir tanesiydi. Genç halim bu korkunç hikâyeden etkilenmişti ve bu hikâyeyi, Oxford'daki Rose ve Crown barında stres atan hayvan bilimcilere nakletmişti. İçlerinden iki tanesinin deneyimli kuş bilimci oldukları ortaya çıktı ve ikisi de kükreyerek güldüler. “Man Adalı Yelkovan Kuşu!” Diyerek neşe ile bağırdılar. İçlerinden biri, bu türün şeytanı çığılığı ve kakkahasının ona sayısız dillerde “Şeytan Kuşu” şeklinde yerel lakap kazandırdığını ekledi.

Dawkins'in olay hakkındaki yorumu şöyledir: Birçok insan Tanrı'ya inanır çünkü kendi gözleri ile onun (ya da bir meleğin ya da hüznü bir bakirenin) suretini gördüklerine inanırlar. Ya da Tanrı kafalarının içinde onlarla konuşur. Bu kişisel deneyimden kanıt, bir Tanrı isteyenlere en ikna edici gelen kanıt türüdür. Ancak onlar dışındakiler ve psikoloji hakkında az çok bilgi sahibi olanlar için en az ikna edici olanıdır.⁵⁰ Bu noktada şu soruları sormak gerekir. Peki ya Julia'nın duyduğu sesi psikolojiden anlayanlar ikna edici kabul edilebilir mi? Ya da Tanrı'ya inanmama gözlüklerini takıp etrafa bir bakış atmak veya bir saldan düşüyor gibi hissetmek ancak Tanrı'ya inanmak istemeyenler için ikna edici bir kanıt olabilir. Ancak objektif ve bilimsel düşünen insanlar için böyle bir açıklama tatmin edici olamaz.

Dawkins önceki bölümlerde alay ettiği çocukça bulduğu davranış örneklerinin benzerlerini Julia'da da görmüştür. Ancak nedense gerek Julia'nın inanmama gözlüklerini takmasından gerekse hayali sesler duymasından kendi tabiri ile derinden etkilenmiş ve kendisini örnek bir ateist olarak okurlarına sunmuştur. Burada yapılan bir “Çifte Standart” yanlışını zikretmemek mümkün değildir.

Sonuç

Her şeyin hızla sömürüldüğü, değersizleştirildiği ve duyguların anlamsızlaştırılmaya, hatta en kutsal değerlerin bile yok edilmeye çalışıldığı bir dünya içinde yaşamaktayız. Bazen iletişim araçları yoluyla bazen de yayınlanan kitaplarla inananların kafalarında soru işaretleri

⁵⁰ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 86.

oluşturulmakta, inandığı değerler aşağılanarak insanlar kendi kültür ve inançlarından uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Adeta insanların tek bir kültür haline getirilerek asimile edilmeye gayret gösterildiği gözlemlenmektedir. Özellikle, söz konusu çabaların inanç noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim bu çalışmada ele alınan “*Tanrı Yanılgısı*” adlı kitabın önsözünde Richard Dawkins bu düşüncesini “eğer bu kitap amaçladığım şekilde çalışırsa, kitabı eline alıp kapağını açan dindar okuyucular, okuyup ellerinden bıraktıklarında birer ateist olmuş olacaklar” şeklinde açıkça ifade etmektedir.

Makalede, bu kitabın incelenmek istenmesinin dayanağını bütün bu iddialı açıklamalar oluşturmaktadır. Kitap incelenirken varılan sonuçların objektif ve bilimsel olabilmesi için her bilimin genel yöntemi olan mantık bilimi kullanılmıştır. Bu sayede iddia edildiği gibi ateizmin akla ve bilime uygun bir düşünce ve yaşam tarzı olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak, kitaba genel itibarla bakıldığında yazarın bir bilim adamı olması ve “bilim adamları bir iddiayı ortaya atarken bilimsel verilerle konuşur” düşüncesi hâkim iken kitap irdelendikçe yazarın ateizmi ispatlamaya çalışmak yerine inancı ve inançlıyı karalama yöntemini izlediği fark edilmiştir. Bu karalama da daha çok mantık yanlışlarını yanıltıcı bir taktik olarak kullanarak yapılmıştır. Tam bu noktada kitaptaki mantık yanlışlarını ifade etmenin önemi bir kez daha anlaşılmalıdır. Zira mantık yanlışlarını öğrenmenin ana gayeleri içinde bulunan “Şerri şer olsun diye değil de ondan korunmak için öğrendim, Şerri hayırdan ayıramayan şerrin içine düşüverir!” ilkesi bu durumu açık bir şekilde ifade eder.

Konunun uzmanları olan yazarlar “*Tanrı Yanılgısı*” kitabının genel olarak bilimsel bir ateizm anlayışını ortaya koymaktan ziyade “Tanrı’ya imana” karşı dogmatik saldırgan bir yöntem izlediği konusunda hemfikirdirler. Gerçi kitabın kapak kısımlarında konu hakkında uzman olmayan pek çok ateist kişinin reklam içerikli ifadeleri yer almıştır. Ancak bilinmelidir ki uzman olmayan bu kişilerin bireysel fikirleri delil kabul edilemeyeceğinden bu ifadeler “Uygun Olmayan Otorite” olmaktan ileri gidememiştir.

Netice itibarı ile Richard Dawkins kitabını yazarken bir bilim adamı objektifliği ve bilimselliğinden ziyade ateizmi bir yaşam tarzı

olarak seçen ve bu fikirlerini insanlığa kabul ettirmek için kendini adanmış bir ateist olarak karşımıza çıkmıştır. Dawkins'in kitabında inananlara ve inançlılara karşı bir bilim insanına yakışmayacak derecede ağır hakaretlerde, aşağılamalarda bulunması ve saldırgan tutumu, onun tarafgir ruhunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kitabı incelerken ortaya çıkan ve altı çizilmesi gereken diğer bir husus da kitapta ateizmi kanıtlayacak kayda değer bir delilin bulunmamasıdır. Ateist deliller ifade edilirken sürekli varsayımlarla yola çıkılmış; hiçbir sonuca varılmadan yine varsayımlarla konu kapatılmaya çalışılmıştır. İnsanları ateist yapmak için kullanılan yöntem, ateizmi bilimsel olarak ispatlamaktan ziyade dinlere ve inananlara saldırarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu saldırıların tamamı mantık yanlışları içeren bilimsel gerçekliği olmayan saldırılardır.

Çalışmada “*Tanrı Yanılgısı*” kitabındaki tüm mantık yanlışlarını incelemeyip, bariz gözükten ve sık sık tekrar edilen yanlışlıklardan bahsedilmesine rağmen, “Burada aslında şu yanlışta da var” denilebilecek pek çok yanlışla da karşılaşmıştır. Kısacası kitap, hakkında ne kadar çok reklam yapılırsa yapılsın içeriğindeki yanlışlıklardan dolayı inandırıcılığını kaybetmiş bir kitaptır. Bu noktada şu da söylenebilir; geçmişten günümüze ateizm, akli, bilimsel ve mantıki delillere dayanmayan ispatlanamamış bir akım olmaktan öteye geçememiştir. Nitekim ateizmi objektif olarak inceleyen her insanın bu gerçeği görmesi zor olmayacaktır.

Kaynakça

Aczel, Amir, D.; *Bilim Tanrının Varlığını İnkâr Edebilir mi?*, Suat İdil (çev.), İstanbul: Ka Kitap, 2015.

Akyol, Mustafa; *Bilim, Din ve Ateizme Dair Modern Ezberlerin Sonu*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012.

Ayşan, Erhan; *Yanılgılar ve Tanrı*, İstanbul: Kavim Yayıncılık, 2011.

Cathcart, Thomas; Klein, Daniel; *Aristoteles ile Bir Karıncayiyen Washington'a Gider*, Nihan Yeğengil (çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011.

Cevizci, Ahmet; *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010.

Dawkins, Richard; *Tanrı Yanılgısı*, Tunç Tuncay Bilgin (çev.), İstanbul: Kuzey Yay, 2012.

Dorman, Emre; *Modern Bilim: Tanrı Var*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2011.

Flew, Antony; *Yanılmışım Tanrı Varmış*, Hasan Kaya-Zeynep Ertan (çev.), İstanbul: Profil Yayınları, 2012.

Karagöz, İsmail; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB. Yayınları, 2015.

Kılıç, Cevdet; *İslam Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2015.

Schopenhauer, Arthur; *Eristik Diyalektik*, Ülkü Hıncal (çev.), İstanbul: Sel Yay, 2012.

Serinsu, Ahmet, Nedim; *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2009.

Taslaman, Caner, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2016.

Yaran, Cafer, Sadık; *Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Dem Yayınları, 2012.

Yaran, Cafer, Sadık; *İnformel Mantık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

Yazır, Elmalılı, M., Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Huzur Yayınevi, 2005.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Yazdığı Son Meâl

The Last Quran Meaning by Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır

NECMİ ATİK*

Geliş ve Kabul Tarihi: 07.05.2020/11.06.2020

Öz: 21 Şubat 1925 tarihinde TBMM'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesine, Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsiri ile Sahih-i Buhari'nin tercüme ve şerhi için 20.000 liralık tahsisat konuldu. Diyanet İşleri Başkanlığı, 26 Ekim 1925 tarihinde, Kur'an-ı Kerim'in tercümesi için Mehmet Akif, tefsiri için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ile bir sözleşme imzaladı. 1932 yılının ilk aylarında hükümetin uygulamaya koyduğu "Türkçe Kur'an, Türkçe İbadet" projesi sebebi ile Mehmet Akif'in sözleşmesini feshetmesinden sonra, 23 Mayıs 1932 tarihinde yapılan bir sözleşme ile Kur'an-ı Kerim'in tercümesi de Elmalılı'ya verildi. Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, sözleşme şartlarına uymayarak, sözleşmeden birkaç ay sonra Kur'an-ı Kerim meâlini, tefsirin içinde değil müstakil olarak basılmak üzere Elmalılı'dan acilen talep etti. Elmalılı; "*Basılacaksa tefsir ile birlikte basılır, aksi hâlde sözleşme fesholunur*" diyerek, net ve kesin bir şekilde bu talebi reddetti. Diyanet İşleri'nin meâl ve tefsirle alakalı tazyik ve baskıları devam etti, Elmalılı'nın rızası dışında 1935 tarihinde tefsir meâlle birlikte basılmaya başlandı ve *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinin tamamının baskısı 1938 yılında tamamlandı. Elmalılı, "Türkçe İbadet", Türkçe Kur'an, Müslümanlık; Türk'ün Milli Dini" projelerinin yürürlükte olduğu bu dönemde, üzerindeki baskılardan ve duyduğu endişelerinden dolayı arzu ettiği gibi bir meâl yazmadı/yazamadı ve yazmış olduğu son meâlini de yine aynı düşüncelerle gizleyerek kimseye haber vermedi. Çalışmamız Elmalılı'nın yazmış olduğu bu son meâl üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Kur'an, Tefsir, Meâl, Türkçe İbadet, Milli Din.

* Araştırmacı-Yazar. necmiatik@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7370-8577>

Abstract: On 21 February 1925, the Turkish Grand Assembly allocated fund worth 20.000 TL to the budget of the presidency of religious affairs for the translation and interpretation of holy Quran and translation and annotation of Sahîh-i Buhâri. The presidency signed a contract with Mehmet Akif for translation of the Quran and with Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır for interpretation of Quran on 26 October 1925. After Mehmet Akif terminated the contract unilaterally due to the policies of 'Turkish Quran' and 'Turkish praying' which was promulgated in the first months of 1932, the government signed another contract with Yazır for the translation of holy Quran, on 23 May 1932. On the contrary to the terms and conditions of the contract, the president of the religious affairs Rifat B rekk  demanded urgently the copies of the translation of Quran to be published independently from the interpretation. Elmalılı refused this demand categorically by stating 'if this is going to be published it must be within interpretation. Otherwise the contract is terminated. Despite the refusal, the presidency continued to put pressure on Yazır and without his consent, the interpretation and translation of the Quran was started to be published partially in 1935. The completed version of the project 'Hak Dini Kur'an Dili' could have only been published in 1938. Elmalılı could not or did not produce his work in the way he wished due to the political pressure created by the policies of 'Turkish praying', 'Turkish Quran', 'Islam as Turk's national religion.' Because of his grave concern He completed writing the last translation of Quran secretly. Our work focuses on the last translation of Quran written by Elmalılı Hamdi Yazır.

Keywords: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Quran, Tafsir, Quran Meaning, Turkish worship, National Religion.

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarında ehil olmayan kişiler tarafından yazılarak yayınlanan Kur'ân tercümeleri üzerine, ilim çevrelerinde ve basında yoğun tartışmalar yaşanması, konunun meclise taşınmasına yol açtı. Meclisin ikinci seçim döneminde Diyânet İşleri Riyâseti bütçesinin müzâkeresi sırasında Kur'ân tercümesi konusu gündeme geldi ve piyasada dolaşan Kur'ân tercümelerinin durumu hakkında Diyânet İşleri Reisliği'nden bilgi istendi. Diyânet İşleri Reisliği'ni temsilen bütçe müzâkeresine katılmış olan Ahmet Hamdi Akseki, mevcut tercümelerin “muharref” olduğunu, bu durumun Riyâset tarafından ortaya konulduğunu ve kamuoyunun bilgilendirildiğini ifade etti. Bu “muharref” Kur'ân tercümelerini ortadan kaldırmak için uzman bir heyet tarafından Kur'ân'ın tercüme ve tefsir ettirilmesini önerdi.¹ 21 Şubat 1925 tarihinde TBMM'inde Diyânet İşleri Riyâseti'nin bütçe müzâkereleri yapılırken, 61. toplantının ikinci oturumunda Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi (ö.1937) Diyânet teşkilâtının devletin diğer kurumlarıyla hem-âhenk çalışması gerektiğinden bahisle sözü Kur'ân tercümesine getirdi ve Meclis Başkanlığı'na, altında elliden fazla arkadaşının imzası bulunan bir tahrir sundu. Tahrir, Başbakan dahil olmak üzere Meclis'in hüsn-i kabûlüyle karşılandı ve Kur'ân-ı Kerîm tercüme ve tefsiri ile hadîs-i şeriflerin (Sahîh-i Buhârî) tercüme ve şerhi için bütçeye 20.000 liralık bir tahsisat konuldu. Diyânet İşleri Başkanlığı'na verilen bu görevle, 26 Ekim 1925'te, halkın sevdiği ve güvendiği, konusunda ehil olan kişilerden Kur'ân-ı Kerîm tercümesi Mehmet Akif'e (ö.1936), tefsiri ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a verildi. Taraflar arasında Beyoğlu Dördüncü Noter'de imzalanan mukâvele metni şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti

Beyoğlu Dördüncü Kâtib-i Adli Midhat Cemal

Mukavele Metni

Türkiye Cumhuriyeti Diyânet İşleri Riyâseti ile dersiâmdam Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi ve Şâir Mehmed Akif Bey arasında

¹ Halil Altıntaş, *Kur'ân Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 97-98.

mün'akid mukavelenâmedir.

Madde: 1- *Kur'an-ı Kerim'in tercümesiyle muhtasar bir sûrette tefsirini Mehmed Akif Bey ile Hamdi Efendi deruhde etmişlerdir.*

Madde: 2- *Riyâset-i müşârunileyha Hamdi Efendi ile Mehmed Akif Bey'den her birine altışar bin lira te'diye edecektir.*

Madde: 3- *İşbu meblağın te'diyesi şu sûretle olacaktır: Her birine biner liradan cem'an iki bin lirası peşin verilecek ve mütebâkı miktar birinci cüz nihâyetinde yüz seksen altışar, diğer cüzlerden beheri nihayetinde yüz altmış altışar lira verilmek sûretiyle muksitan te'diye edilecektir.*

Madde: 4- *Tarz-ı tahrîr şekl-i âtide olacaktır: Âyet ve âyât-ı kerime yazılarak altına meâl-i şerifi ve bunu müte'âkip tefsir ve izâhı yazılacaktır.*

Madde: 5- *Tefsir ve izah kısmında ber- vech-i âti nukât nazar-ı dikkate alınacaktır.*

a) *Âyât-ı kerîme nisbetindeki [beynindeki] münâsebât*

b) *Esbâb-ı nüzûl*

c) *Kırâat "ki 'aşereyi tecâvüz etmemek lâzımdır."*

d) *İktizâsına göre terkiib ve hükemânın izahât-ı lisaniyesi*

e) *İtikadca Ehl-i Sünnet mezhebine ve 'amelce Hanefî mezhebine riâyet olunarak âyâtın mutazammın olduğu ahkâm-ı dîniye, şer'îyye ve hukûkiyye, ictima'îyye ve ahlâkiyye işâret veya alâkadar bulunduğu mebâhis-i hikemiyye ve ilmiyye müte'allik izâhât bilhassa tevhd ve tezkîr-i mevâ'iza müte'allik âyâtın mümkün mertebe bast u izâhı, alâkadar veyâhut münâsebettâr olduğu bazı tarih-i İslâm vukû'atı.*

f) *Frenk müelliflerince yanlış veya tahrif yollu şeyler dermeyân edildiği görülebilen noktalarda tenbihâtı muhtevî notlar.*

g) *'Inde'l-iktizâ nâsîh ve mensûh ve muhassas*

h) *Baş tarafa mühim bir mukaddime tahrîriyle bunda hakikat-i Kur'an'ın ve Kur'an'a müte'allik mesâil-i mühimmenin izahı.*

Madde: 6- *Peyderpey tekarrür eden müsveddeler üçer nüsha olarak tebyüz edilerek biri Hamdi Efendi'de biri Akif Bey'de diğeri de riyâset*

nâmına hey'et-i müşâvere a'zâsından Aksekili Hamdi Efendi'de bulunacaktır.

Madde: 7- *Müsveddelerin tebyiz ve inde'l-iktizâ kütübhanelerden bazı eserlerin istinsah ettirilmesi için mûmâileyhimin emrinde ücret-i maktû'a ile güzel yazılı bir yâhut -icab ederse- iki zât istihdam olunacak ve bunlara takdir edilecek ücret riyâsetten te'diye kılınacaktır.*

Madde: 8- *İlk tab'ı Diyanet İşleri Riyâseti'nin hakkı olup on bin 'adet olarak güzel bir kâğıda ve nefis bir sûrette tab' ettirilecek ve fakat yüzde yirmisi müelliflere ait olacak ve tab'ın şeklini müellifler ta'yin edecektir.*

Madde: 9- *Eser-i mezkûrun esnâ-yı tab'ında formaların tashih ve tab'ına müte'allik bütün iştigâlat riyâset-i müşârunileyhâya aittir.*

Madde: 10- *Sahifelerin istertopisi alınacak ve bilâ bedel müelliflere verilecektir.*

Madde: 11- *Birinci tab'ından sonra hakk-ı tab' yalnız müelliflere ait bulunduğu cihetle müellifler dilediği miktarda eser-i mezkûru tab' edebileceklerdir.*

Madde: 12- *İşbu mukâvelename iki nüsha olarak tanzim ve te'âtî kılındı.*

İmzalar: Ahmed Hamdi, Muhammed Hamdi, Mehmed Akif.

Dâirede kırâat ve meâli tefhim olunan bu mukavelenâme zîrine mevzu' imza / şahıs ve hüviyeti ma'rufumuz Şâir Mehmed Akif Bey ile Elmalılı Muhammed Hamdi ve Diyanet İşleri Riyâseti'ni temsil eden Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'nin olup münderecâtı tamamen kabul ve ikrâr eyledikten sonra muvâcehemizde vaz' eylediğini beyân ve tasdik ederiz. Bin üç yüz kırk bir senesi Teşrîn-i Evvel ayının yirmi altıncı günü [26.10.1925]

Aksaray'da Yusufpaşa civârında Kuyulu Sokak'ta 1 numarada mukîm akârat-ı vakfiye konturat me'muru Ali Ziya ve Aydın bin Hüseyin Hüsnü.

Üsküdar'da Ayazma'da Sermed Paşa Konağı'nda mukîm Abdülkadir Rıza Bey.

Bu mukâvele zîrine mevzu' imzalar: Şâir Mehmed Akif Bey ile

Elmalılı Muhammed Hamdi ve Türkiye Diyanet İşleri Riyâseti'ni temsil eden Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'nin olduğu isim ve hüviyetleri bâlâda muharrer şâhid ve mu'arriflerin ifâde ve tasdiklerinden anlaşıldığından aynen defter-i mahsûsuna kayd ve tasdik olundu. Bin üç yüz kırk bir senesi Teşrin-i Evvel ayının yirmi altıncı Pazartesi günü. 26.10.1925 (26 Teşrin-i Evvel 1341) - Midhat Cemal- Beyoğlu Dördüncü Kâtib-i Adli

Bu mukâvelenâme sûretinin dâiremde defter-i mahsûsundaki 26 Teşrin-i Evvel 1341 tarih 12042 / 263 numaralı resmi kaydına mutâbık olduğunu tasdik ederim.

Resmi Mühür, kaşeler ve pullar.

Adres: Galata Haraççı Sokak, Dar Han, Telefon Beyoğlu 3447.²

a. Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe'ye Tercümesinin Elmalılı'ya Verilmesi

26 Ekim 1925'te yapılan mukâvele ile Kur'ân-ı Kerîm tercümesi Mehmet Akif'e, tefsiri ise Elmalılı'ya verilmişti. Mehmet Akif mukâveleyi imzaladıktan birkaç ay sonra Mısır'a gitti ve oraya yerleşti. Elmalılı, İstanbul'da; Mehmet Akif'te Mısır'da çalışmalarına başladılar. Elmalılı sûrelerin tefsîrini yapıyor, meâl kısımlarını ise Mehmet Akif'ten gelecek tercümelemleri yerleştirmek için boş bırakıyordu. Nitekim torunu Mehmet Hamdi Yazır'daki Elmalılı'nın metrûkâtındaki tefsir müsveddelerinin meâl kısımları ile temize çekilen tefsir metinlerinin meâl kısımlarının Tâ-hâ suresine kadar boş bırakıldığı görülmektedir. Müsveddelerin temize çekilmesi görevi Elmalılı'nın hattat ve müderris olan Mahmud Bedreddin Yazır'a verilmişti. Bu konudaki Diyânet İşleri Riyâseti'nden Müessesât-ı Dîniye Müdürü açıklama ve imzalı Elmalılı'ya gönderilen 24 Nisan 1926 tarihli yazı şöyledir:

“Dersi'âmdan Hamdi Efendi Hazretlerine

Zât-ı âlileriyle Akif Bey tarafından yazılmakta olan tefsir ve tercüme üç nüsha olarak yazılması ve bunun için ücretli iki kâtip istihdâmı mukâvelenâme icâbından ise de zât-ı âlileriyle vâki' olan müzâkerede şimdilik bir kâtiple iktifâ edilmesi takarrür etmiş ve ta'yin olunan

² Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi 030 10 26 149 18.

kıt'ada beher forması yirmi sahife itibâriyle ve âyât-ı Kur'âniyye'nin harekeli nesih ve tercüme ve tefsirin rik'a hattı ile yazılmak ve hâk ve silintiden 'ârî bulunmak şartıyla yirmi sahifelik bir formanın üç nüshası için yani beher altmış sahife için maktû'an yirmi lira ücret mukâbilinde bunların nesih ve rik'a da hüsn ü hat ve ihtisâsı ma'lûm bulunmuş olan dersi'âmdan Mahmud Bedreddin Efendi'ye yazdırılması lede'l-isti'zân 20 Nisan 1926 tarihinde tensîb-i sâmiin Riyâsetpenâhiye iktiran eylemiş olmakla 'arz-ı keyfiyyet olunur efendim."

Elmalılı, 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihinde Ahmet Hamdi Akseki'ye yazdığı bir mektupta, tefsirin üçüncü cüzünü tebyize verdiğini ve yakın zamanda takdim edeceğini, gecikmesinin Bakara sûresinin nihâyetinde ve Âl-i İmran sûresinin bidâyetindeki derinliğin, tafsîlatların, yüksek hakikatler ve İlâhî marifetlerin olmasından kaynaklandığını ifade etmekte, Allah'ın imdâdına sığınarak gece-gündüz çalışarak bitirebildiğini anlatmaktadır. *Erenköyü'nde Koz Yatağı'nda Hacı Hüseyin Paşa Köşkünde Münzevî Elmalılı* açıklaması ve imzasıyla tamamladığı aynı mektup da Mehmet Akif'le alâkalı şöyle bilgi vermektedir:

*"...Biraz daha yazayım Âkif'in de fikrini alalım da belki bu yaz tab'ına cevâz veririz. Burada okuduğum zevât şâyân-ı takdir buluyorlar. Ma'a hâzâ ben ancak Kur'ân'ın hakkını düşünüyorum. Sizin de fikrinizin beyânına muntazırım. Âkif sûre-i Ar'âf'ı da gönderdi..."*³

Ahmet Hamdi Akseki, Elmalılı'nın yazdığı 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihli mektubuna, *duâcınız Akseki* ibâresi ve imzası ile bitirdiği tarihsiz cevâbî bir mektubunda tefsir ve meâlle alâkalı şunları yazmıştır:

"Tefsîri okuyoruz. Çok mühim muvaffâkiyyet vardır. Hârûn Efendi'de tamamen okuttu. Bi'l-hassa arz-ı hürmet ve teşekkür eder. Çok alâkadâr oldu. Fevka'l-'âde muvaffak olduğunuzu dâimâ söylemektedir. Bendeniz okurken ba'zı nokat hakkında hatırıma gelen şeyleri not ediyorum. Bilâhire Efendimize arz edeceğim. Hatırımıza gelen şeylerden biri de biraz daha münakkıh⁴ olması idi. Sebebini zât-ı fâzilâneleri bi'z-zât mektubunuzda söylüyorsunuz. Ma'a mâ fih bu cihât esnâ-yı tab'da

³ Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁴ Düzeltilmiş, tashîh edilmiş.

bile olacaktır. "Kâne'n-nâsü ümmeten vâhıdeten fe-be'asellâhü..."⁵ âyet-i kerîmesinde Abduh'un çok uzun bir tefsiri vardı. Bunu da görmenizi çok arzu ederdim. Ma'a mâ fih bi'l-âhire de görülebilecektir. Formaları Muvâzene-i Mâliye Encümeni gördü ve ipek kağıt üzerine basılmasını temenni etti. Akif bey muvâfakat ederse, buyurduğunuz gibi, bu yaz tab'a başlayabiliriz..."⁶

Akseki'nin, tefsir ve meâlin yazılmış kısmını bu yaz baskıya başlayabiliriz dediği 1927 yılının yazı idi ve bu tarihe kadar Akif, meâlden A'râf sûresi dahil 178 sayfalık meâli Elmalılı'ya göndermişti. 1927 yılının Şubat ayından sonra Akif meâlini yaptığı sayfaları göndermemeye başladı. Akseki, Elmalılı'ya yazdığı 25 Eylül 1927 tarihli "duâcınız Akseki" ibâresi ve imzasının bulunduğu mektubunda bu sıkıntılı durumdan şöyle bahsediyordu:

"Bu mektubu Reis Efendi Hazretlerinin üç dört defa vukû bulan ihtarları üzere yazıyorum. Reis Efendi Akif Bey'in vaz'iyetine çok müteessirdir. Bu sebeple bendenizde çok müteessir oldum. Çünkü dâima kırıcı sözlere muhâtap, daha doğrusu her an muâtep olmaktayım. Efendi Hazretleri de çok sıkıldığından ve herkes nazarında rezil olduğu (ta'bir kendisininidir) söylediler. Hamdi Efendi hazretlerine yazınız, bu ne olursa bir an evvel anlayalım, buyurdular. Bu sene tab'a başlamak bizce çok muvâfık olacaktır. Akif Bey'in maksadını zât-ı âliniz her halde anlamışsınızdır. Ne yapmak lazımsa lütfen bildiriniz. Bu sebeple şimdiye kadar Akif Bey'den kaç cüz gelmiştir, vel'ân devam ediyor mu? Akif Bey'in kat'î fikri nedir? Bizim fikrimiz tekrar ediyorum mukâvelenâme ahkâmına riâyet edecekse tercümeleri behemehal isteyeceğiz. Böyle gayr-i memdûd bir zaman için durmak gayr-i mümkündür. Hamd olsun zât-ı âlinizin deruhte ettiği kısım ilerledi ve bunu bugün tab'a başlamak mümkün olacaktır. Zât-ı âliniz de peka'lâ dersiniz hemen başlayacağız. Fakat Akif Bey'in deruhte ettiği kısım ne olacak? Böyle olacağını bilseydik hepsini zât-ı âlilerine tevdi' ederdik. Fakat..."

Diyânet İşleri Reisliği, hükümetin baskısıyla bir an önce tefsir ve

⁵ Bakara sûresi, 2/213.

⁶ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

meâli -eksik olsa da- basmak istediğini ifade ediyor, Elmalılı'dan, Akif'in niyetinin ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Elmalılı, Akseki'nin 25 Eylül 1927 tarihli mektubuna yazdığı cevâbî mektupta şu açıklamalarda bulundu:

“Dün Erenköy'den İstanbul'a naklettim. Bugün de 25 Eylül 1927 tarihli bir mektubunuzu aldım. “Dost bî pervâ felek bî rahm-i devrân bî sükûn” dedim. Âkif beyden suâl ediyorsunuz. Ve 'itâb ve endişeden bahsederek fikrimi soruyorsunuz. Fi'l-vâki' ben bu işe yalnız olarak başlamadığıma çoktan pişman oldum. Fakat bu pişmanlığım mesele de endişe edilecek bir hâl bulunduğundan değil, ezher-cihet mu'avenesiz kalarak münferiden çalışmak mecburiyetinde kaldığımdan ve bi'n-netice bütün mes'ûliyyete yalnızca ma'ruz olduğumdan dolayıcıdır. Şimdi anlıyorum ki bir buçuk senedir geceyi gündüze katarak ve her türlü zarûret ve müzâhama katlanarak takdim etmekte olduğum ve bugüne kadar altı cüz'ü iblâğ eylediğim eser müceb-i tatmîn olmamıştır. Şüphesiz ki Reis Efendi hazretlerinin hakk-ı 'acizânemdeki teveccühlerine karşı bu vaz'iyet endişe-nâk içinde kalmışım ne kadar hüznümü mücib oldu bilseniz. Doğrusu ben bugün bu işi yalnız başıma itmâm edip başarmak 'azmiyle çalışıyorum ve öyle bir sûrette çalışıyorum ki şayet Âkif bey hiçbir şey gönderemeyecek olursa eser nâkis olmasın. Meâl kısımlarını doldururumek mümkün olsun. Âkif'in işi 'akîm bırakacağına dâir hiçbir zaman zehâbım, sû-i zannım yoktur. Ancak ortada Âkif bu işe teşrikten düşündüğüm mu'avenetten mahrum kalışım vardır. Ma'lûm-i 'âlileri olduğu üzere Âkif ilkbahara kadar bana sûre-i En'âm'ın nihâyetini göndermiş idi el-yevm nezdimde yedi buçuk cüz'ü mevcuttur. Benim yazdığımda şimdi birinci cüz'e gelmiştir. Bu yaz henüz mâ ba'dini göndermedi. Bidâyeten gönderdiği bir mektupta “Henüz bu tercümeler taslaktır, on on beş cüz sonra meslek-i muhtâr-ı yakîn edecek, Na'ım Bey'den başkasının görmesine râzî değilim, tam gayr-i tam birçok tercümelerin mevcut olduğunu biliyorum. İntihâl ederler sonra da bizi müntahil olmakla kâmetli gösterirler. Tabi'i Aksekili Hamdi Efendi Hoca'nın isti'câline de bakacak değiliz. Biz vesilemizi sarf etmiş olduğumuz kanâ'atini kendimizce hâsıl etmeden eseri ortaya çıkaracak veyâhut mahalline teslim edecek değiliz öyle değil mi?” diyordu. Ben, hayır cüz cüz teslim edeceğiz, bu hem mukâvele icâbı

hem de benim ihtiyâç ve zarûretim muktezâsıdır demiş idim. Fakat yazdığım mektubu îsâl edemedim ve kendisiyle de muhâbere etmiyorum. Bi'l-vâsıta edindiğim ma'lûmâta göre Âkif orada âsûde bir fikr ile çalışabildiği için bir an evvel bitirebilmek üzere hitâmına kadar kalacaktı. Bitirdikten sonra i'timâd ettiği zevâtın nazar-ı tenkitlerine de 'arz edecek ve ba'de tab'ı için takdîm edecekmiş. Başkaca bir maksat perverde ettiğine veyâhut ahdini îfâ etmeyeceğine dâir bir his ve fikrim yoktur. Yalnız ortada bir hakikat var ki o da benim tek başıma mes'ûl olarak kalmam ve bu bâb da kendisinden hiçbir mu'âvenete mazhar olmadığım gibi bu yüzden pek çok zahmetlere giriftâr olmuş bulunmamdır. Şimdi anlıyorum ki bir buçuk seneden beri geceyi gündüze katarak ve her türlü zarûret ve mezâhime ve yalnızlığa katlanarak, takdim etmekte olduğum ve bugüne kadar altı cüze iblağ ettiğim eser müceb-i tatmîn olmamıştır. Şüphe yok ki Reîs Efendi Hazretleri'nin hakk-ı 'âcizânemde perverde ettikleri teveccühâta karşı böyle endişeli bir vaz'iyette bulunmuş olmam son derece mücib-i mahzûniyetim olacağı tab'dir.⁷ Ben bunlara meydan bırakmamak için beş altı ay evvel tab'a başlamak mes'alesini size yazmış idim. Zan ediyorum ki ben hâlden anlar bir insanım, bunun için eser bitmeden evvel tab'ı cihetine gidilmemek mukarrarât-i esâsiyeden olduğu halde her türlü kıl ü kâl ihtimâlini kat' etmek üzere tab'ına teşebbüs sûretine râzı oldum. Gerçi bunun her hâlde iyi bir şey olacağına hüküm etmiyorum, fakat mahzûr da görmez oldum. Âkif'in rızâsını istihsâl etmek üzere muhâbere de edilebilirdi ve yine edilebilir. Ancak bu da yalnız bana tahmîl edilmemelidir.⁸

Akif, Mısır'a gittikten hemen sonra Kur'ân-ı Kerîm'i Türkçe'ye tercüme etmek ve bu eserini bitirebilmek için gece gündüz çalışmaya başladı. Elmalılı'nın, 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihinde Ahmet Hamdi Akseki'ye yazdığı bir mektupta, Akif'in A'râf sûresini de gönderdiği nezdinde yedi buçuk cüzün olduğunu belirtmesinden de anlaşılacağı üzere, Akif çalışmasını aralıksız sürdürmekteydi. Nitekim 1928 yılında tercümesini tamamlamış, eserin temize çekilmesi ve tashîhi ile ilgilenmeye başladı. Akif, kendisine *Tecrîd-i Sarîh* tercümesinin ilk

⁷ Mektupta bu iki cümle tekrar edilmiştir.

⁸ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

iki cildini göndermiş bulunan dostu Babanzâde Ahmed Naîm'e bu dönemde yazmış olduğu bir mektupta şunları yazdı: “İki gözüm, kardeşim, kitaplarınızı aldım, okudum; çok müstefîd oldum. Cenâb-ı Hakk itmâmına muvaffak buyursun. Ben de tercümemi beyaza çekiyorum. Bitince sana göndereceğim. Okursun, yanlıklarını tashîh ettikten sonra Hamdi Efendi Hocamıza verirsin; bir kere de o okur; tashîh eder. Yapamadım, zaten yapamayacağımı biliyordum. Lâ tükellefü nefsün illâ vüs'ahâ.⁹ Ellerini, gözlerini öperim. Hamdi Efendi Hocamızın kezâ.”¹⁰

Akif'in, Kur'an-ı Kerîm tercümelerinin müsveddelerini kısım kısım İstanbul'a göndermekten vazgeçmesi, İstanbul Göztepe Tütüncü Mehmet Hâlis Efendi Camii'nde cami imam ve hatibi Ayasofya dersiâmlarından Cemâleddin Efendi'nin, 1926 Ramazan'ının ilk cumasında (5 Ramazan 1344/19 Mart 1926) hutbeyi Türkçe okuyup, namazı da kendisinin hazırladığı Fâtiha, Asr ve İhlâs sûrelerinin çevirileriyle kıldırması sonrası, olayın *Vakit, Akşam, Son Saat, Milliyet* gibi diğer gazetelerde de “Türkçe Namaz” meselesi şeklinde manşetlere taşınması akabindedir. Dr. Abdulllah Cevdet (ö.1932), Mehmed Âsım Us (ö.1967), İkdamcı Ahmed Cevdet (ö.1935) ve Kars Mebusu Ahmed Ağaoglu (ö.1939) gibi gazete yazarları “Türkçe İbâdet” konusunu Ramazan boyunca makâlelerinde işlediler, büyük gürültü ve sıkıntılara sebep olarak kamuoyunu uzun zaman bu konuyla meşgul ettiler. Mahir İz'de konu ile alâkalı şöyle yorum yapmaktaydı: “*Bu havâdis Mısır'a aksedince, Âkif Bey telaş göstermiş ve o zamana kadar Diyânet'e gönderdiği 50 sahife kadar tercümeyle, birçok esaslî düzeltmeler yapacağı bahânesiyle geri istemiş.*”¹¹

Elmalılı'nın metrûkâtında yaptığımız çalışmalar neticesi, Akif'in kendi el yazısı ile bir deftere yazıp, Eşref Edip vâsıtasıyla gönderdiği Kur'an-ı Kerîm'in sadece ilk iki cüzünü içeren tercümesi¹², diğer tercümelerinde Elmalılı'da olduğunu, Akif'in Diyânet'teki elli sayfa ile birlikte Elmalılı'da bulunan tercümelerini de geri aldığı dönemde

⁹ Kişiyi ancak gücünün yettiği teklif edilir.

¹⁰ Dücâne Cündioğlu, *Bir Kur'an Şâiri*, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 163-164.

¹¹ Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1990, s. 144-145.

¹² Necmi Atik, *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Meâli*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016, [133 s.]

sözkonusu iki cüzün sehven kaldığı izlenimini vermektedir. Zira Elmalılı, Akseki'ye yazdığı Şubat 1927 tarihli mektubunda A'râf sûresi dahil tercümelerin Akif tarafından kendisine gönderildiğini ifade etmektedir. Akif'in tercümelerini, kamuoyunda "Türkçe Kur'an, Türkçe İbâdet" konularının tartışıldığı harâretli dönemlerde değil, olaylar yatıştıktan aylar sonra istediği ve geri aldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul Göztepe Tütüncü Mehmed Hâlis Camii'nde¹³, Dârü'l-fünûn İlähiyât Fakültesi'nde¹⁴ ve benzeri yerlerde namazı Türkçe Kur'an tercüme ile kılma girişimleri halkı ve ilim ehlini derinden rahatsız etti. Bunun üzerine Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi (ö.1941), 3 Mayıs 1926 tarihinde, Türkçe'ye tercüme edilmiş olan meallerin Kur'an'ın yerini tutmadığı, binâen aleyh onlarla kılınan namazların sahih olmadığı açıklamasını yaptı.¹⁵ Reisi Rıfat Börekçi ve Ahmet Hamdi Akseki gibi Türkçe ibâdet konusuna müsbet bakmayanlar olsa da, hükümet Türkçe ibâdetten yana olduğunu açıkça belirtiyor ve bu yöndeki gelişmeleri de destekliyordu. Türkçe ibâdet konusuna karşı menfî açıklamalarda bulunanlardan birisi de Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'dı.¹⁶ Elmalılı, Türkçe Kur'an diye bir şey olmayacağını ve ibâdetlerin ibâdet dili olan Arapça'dan başka bir dille yapılamayacağını belirterek, tefsirin mukaddimesinde;

Türkçe Kur'an mı olur be hey şaşkın

Bu oynamaktır dîn ü îmânla

beytini yazmıştı.¹⁷

Ahmet Hamdi Akseki, Akif'i iknâ etmek ve yaptığı tercümeyle bir an evvel göndermesini temin etmek için, Kuşadalı Rıza Efendi, Kâmil Miras gibi Akif'in dostlarını aracı yapıyor, onlara mektuplar yazdırıyor, lâkin bir sonuç alamıyordu. Akif, âdetinin hilâfına arkadaşlarının bu mektuplarına cevap dahi yazmıyordu. Akif, 1931 yılının sonlarında yaptığı Kur'an tercümesi hakkında kesin kararını vermiş, 5 Aralık 1931

¹³ Bkz. *Vakit Gazetesi*, 6 Nisan 1926, s.2; *İkdam Gazetesi*, 7 Nisan 1926.

¹⁴ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. 5, s. 1964.

¹⁵ Beyânât için bkz. 3 Mayıs 1926 tarihli İkdam, Cumhuriyet, Son Saat, Vakit Gazeteleri.

¹⁶ Bkz. Necmi Atik, "Elmalılı'nın Kendi El Yazması ile Türkçe İbâdet Konusundaki Makâlesi", *İlähiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2016, 6. Sayı, s. 01-51.

¹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, DİB Yay., İstanbul 2015, c.1, s.10.

tarihinde Eşref Edib'e gönderdiği mektubunda, Kur'ân tercümesinin Elmalılı'ya devri için gerekli işlemlerin hemen yapılmasını istemişti.¹⁸ Akif, yazdığı bu mektubun ardından kardeşi Fuad Şemsi'ye bir vekâletnâme gönderdi ve Diyânet Reisliği ile yaptığı Kur'ân tercümesi mukâvelesini feshederek, tercüme vazifesini her hâliyle çok güvendiği ve itimâd ettiği Elmalılı'ya devretti.¹⁹

Elmalılı, Kur'an tercümesi ile alâkalı Diyânet Reisliği ile yaptığı mukâvele tarihini, Diyânet İşleri Reisi Rifat Börekçi'ye yazdığı Ağustos 1932 tarihli mektubunda, 23 Mayıs 1932 olarak ifâde etmektedir.²⁰ Diyânet İşleri Reisliği'nden Elmalılı'ya gönderilen, Muhammed Fehmi isim ve imzalı bir mektup da sözkonusu mukâvele ile ilgili şu açıklama yapılmaktadır:

*“Efendim, noterden bugün alınan mukâvelenâmenin aslı Riyâset-i Celîleye bir sûreti de leffen zât-ı sâmilere takdîm kılındığı ma'rûzdur Efendim hazretleri. 24 Mayıs 1932 Hürmetkârları Muhammed Fehmi-İmza”*²¹

b. Hükümetin Hedefi Tefsir Değil Kur'ân Meâli İdi

Elmalılı, tefsirinin basılmayacağı yönünde devamlı duyumları olsa da, çalışmasına ara vermiyor, gece gündüz büyük emeklerle eserini yazmaya devam ediyordu. Lâkin 1932 yılının Temmuz ve Ağustos ayında Rifat Börekçi'den gelen mektuplar onu son derece üzdü, büyük emekler sarfederek yazmaya çalıştığı tefsirinin basılmayacağını, Diyânet Riyâseti'nin hükümetin baskıları ile sadece Kur'ân meâlini basmak niyetinde olduğunu anladı. Diyânet İşleri Riyâseti'ne, 23 Mayıs 1932 tarihli mukâvelede tefsir ve tercümenin her ikisi bir yerde ve aynı eserde basılmak üzere kararlaştırıldığını, sözleşmenin şartlarına uyulmadığı takdirde sözleşmeyi feshedeceğini bildiren ve dört şartı ihtivâ eden, Ağustos 1932 tarihli kesin ve net kararını bildiren şu mektubu yazdı:

Diyânet İşleri Reisi muhterem Rif'at Efendi Hazretlerinin huzûr-ı semâhatlerine Ma'rûz-ı dâ'iyânemdir:

¹⁸ Cündioğlu, s. 172.

¹⁹ Eşref Edip, *Kur'ân Tercümesi*, Mehmed Akif: *Hayatı ve Eserleri*, Beyan Yay., İstanbul 2010, c. II, s. 280-82.

²⁰ Ağustos 1932 tarihli mektup, Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi.

²¹ 24 Mayıs 1932 tarihli mektup, Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi.

4 Temmuz 1932 tarihli tahrîratda Kur'ân-ı Kerîm tercümesinin heman tab' edilmesi tefsîrin tab'ına sonra başlanması tekarrur etmiş olduğu cihetle kaç cüz yazılmış ise sür'atle gönderilmesi lüzûmu ehemmiyetle tebliğ buyurulmuştu. Halbuki bu işe birlikte olmak üzere başlandığı gibi bu kerre 23 Mayıs 1932 tarihli mukâvelemizde de tefsîr ve tercümenin her ikisi bir yerde ve aynı eserde tab' edilmek üzere kabul edilmesi musarrah bulunuyordu. Bunun üzerine yazdıklarımı sağına soluna bakmadan 'ale'l-'acele gönderivermek haddizâtında olamayacağı gibi bu kadar ısrardan sonra kabul etmiş olduğum bir mukâveleyi iki ay geçmeden feshine muvâfakat etmek gibi bir mâ'nâyı da tazammun edebilirdi, buna ise cesâret edemezdim, Protesto eder gibi bir cevâb yazmayı da muvâfık-ı edeb bulamazdım. Müsveddelerimi müsta'ciben gelip şifâhen görüşmeyi düşündüm ona da hâlîmi müsâit bulmadım. Onun için vuzûh-ı hâle intizârı tercih etmiştim. Bu def'a ise 4 Ağustos 1932 tarihiyle tahrîratda muvâzene encümenine verilmiş söze nazaran önce tercüme müstakillen basılmadıkça tefsîrin basılmayacağı vârid-i hatır olduğundan bi'l-bahs aynı tebliği te'kid ile cevâbına emir buyuruyorsunuz. Bundan dolayı mahzâ iddi'âlarına imtisâlen arz-ı hâl ile tasdiye bir âtiyâb oldum. Reis Efendi Hazretleri ma'lûm-i semâhatlarınız ki önce bütün müşkilâtı arz ettikten sonra nihâyet va'd buyurulan teshîlâta kanâ'at ve mahzâ emr-i Diyânet sefâriyelerine hürmet ile bu kerre Akif Bey'den devr alarak müştereken başlanan işi münferiden ifâya söz verdim. Ben henüz tercümeyi te'ahhüd edeli üç ay olmadan, bununla beraber muhtelif yerlerden on iki cüz'e yakın tesvîd etmiş bulunuyorum, şüphesiz bunlar daha işlenmeye muhtaçtır. Ma'a mâ fih havâle gönderilmediği için tebyîz ve takdîmine imkânda hâsıl olmadı. Ceyâd-ı halde ve her iki tahrîrâtdan anlaşılıyor ki mukâvelenin tatbiki istenilmiyor. Fakat yegâne mikyâs-ı 'amel olan mukâvele hükümsüz bırakılacak olunca da bu hususta i'timât edilecek hiçbir tutamak kalmıyor. Zan ederim ki dâ'îlerini bu cihete sevk etmeyi arzu buyurmazsınız. Ben hastalıklar içinde bütün gayretimle te'ahhüdümü ifâ ile mahcûb kalmamaya çalışıyorum, başkaca bir 'ârızaya ma'ruz kalmazsam inşâallah bu gidişle bir seneye kadar tercümeyi bitireceğimi ümit de ediyorum. Basılacaksa ikisi beraber basılır, yoksa hiçbiri basılamayacak demek olur, çünkü ayrılabilmesi için yeni şerâit ile

yeniden bir mukâvele yapmak lâzım gelecek, bu ise işi uzatacağı gibi yeniden böyle bir te'ahhüde daha girmeye 'aczimde müsâ'it değildir. Bir an evvel neticeye vâsıl olmaya cehd etmekte olduğum ve birazcık olsun huzûr-ı kalb ve âsûde-i zihn ile çalışabilmek için teshilâta tanzîr bulunduğum bir sırada birden bire bu tazyîkin vârid oluvermesi -hulûs ile arz ederim ki- teselliye muhtâc bulunan gönlümü bir sadme-i inkisâr ile büsbütün sarstı, Kur'ân-ı Kerîm tercümesi ne kadar kolay bir şey olmalı veya ben ne kadar haddini bilmez bulunmalıyım ki bir kaç ay içinde sür'atle meydana konulvermesini va'de cüret edebileyim!.. Bu seneye kadar geçen müddete 'âit mesûliyetin dâ'ilerine râci' olmadığı hakkındaki beyânât hakikat-i şinâsileri şüphe yok ki şâyân-ı şükrândır. Bununla beraber henüz başlanan tercümenin heman müstekillen tab'ı zımında karar ittihâz edilmiş olması vücûhen bâdî-i endişe olmuştur. Fi'l-hakîka hükümetçe mukâvelenin ta'kîb ve tatbîkından sarf-ı nazar edilecekse ne diyebiliriz? Yalnız bu sûrette dâ'ileri hakkında mebzûl buyurulagelen teveccühât-ı semûhiyelerinin bir nişânesi olmak ve ileride hukûkî bir münâkaşa meydan bırakmamak için fesh arzusunun açıkça tarafıma tebliğini istirham etmek ihtiyâcım kalır. Şu hâlde ma'rûzatımı hulâsa edeyim:

1. Dâ'ileri te'ahhüdümde sâbit ve sadâkatkârım. Makâm-ı 'âlîlerine bir hicâb getirmemek eslemdir. Sabr u sebât-ı reisânelerine i'timâdım da ber-kemâldir. Ancak yazmakta olduğum tercüme evvel ü âhir tefsirin içinde basılmak üzere te'ahhüd edilmiş bir eserdir. Hâricen mukâvele bir harekete cüret edemeyeceğim.

2. Tercümeyle tefsirin vardığı yere kadar yetiştirip de ikisini bir tensîk etmedikçe tab'ı hakkında şimdilik hiçbir te'ahhütte bulunamayacağım.

3. Hükümetçe feshin iltizam buyurulup buyurulmadığını bir an evvel dâ'ileirne sarâhatle tebliğini tekrar niyâz ederim ki vaz'iyetim te'ayyün edebilsin.

4. Tercümeden dolayı şimdiye kadar hiçbir şey almadığımı da arz ve her halde teveccühât-ı semûhiyelerinin idâmesini istirhâm ile büyük hürmetlerimi takdîm eylerim Efendim Hazretleri. Ağustos 1932 Dersi'âmdan Elmalılı - İmza - Hamdi

Diyânet İşleri Reisliği, Elmalılı'nın haklılığını, anlaşma şartlarına riâyetini ve niyetini kesin olarak ortaya koyduğu cevâbî mektuptan sonra sözleşmeyi feshetmek yerine, hükümet ile görüşerek hem meâlin hem de tefsirin devamına karar verdi. Elmalılı, tazyiklerle bunaldığı bu zor dönemde net bir tavır sergileyerek, hükümetin "Türkçe İbâdet" projesine âlet olmamış ve Akif'in kendisine olan güven ve itimadında da Akif'in ne kadar haklı olduğunu ispat etmişti.

Elmalılı'ya olan tazyikler 1932 yılından sonra şekil değiştirmeye başladı. Diyânet İşleri Riyâseti'nin, Baş Vekâlet Yüksek Makâmına başlığı ile yazdığı bir yazıda, hakkında; "...*Tefsir kitabını yazan zât nazariyyât-ı fenniye ile esâsât-ı diniyyenin ayrı ayrı muvaffaklarını çok iyi bilen yegâne mütehassıs...*"²² dediği Elmalılı'nın yazdığı meâl ve tefsiri, Ahmed Hamdi Akseki başta olmak üzere Diyânet Reisliği tarafından tashîh edilmeye başlandı. Nitekim Ahmed Hamdi Akseki tefsirin birinci cüzündeki yaptığı düzeltmelere 22 Ağustos 1934 tarihli mektubunda şöyle işâret ediyordu:

Sahife 254- Birinci satırda ilk defa yazdığınız, "fe-in lem tef'alû.." ya âit meâlde sonradan üstüne çıkan şekli daha iyi buldum.

254- "Bir rızık rızıklandıkça" bu ta'bîrin başka şekle ifrâğını... "zevceler" ta'birinin tercihini muvâfık görüyorum, bir "rızık rızıklandıkça" hem lisan, hem de ifâde noktasından tuhaftır.

289- "Takdîs edip duruyoruz" dediler. Bundan sonra "her halde" diye başlıyorken biraz düşük gibi geliyor. Burada "Allah" yahut "Rabbin" denilse daha muvâfık düşmez mi? Bir satır sonra gelen "âlemini gösterdi" cümlesini pek anlayamadım, acaba bir kalık olmasın.

325- Birinci ve üçüncü satırlarda üzeri çizilmiş yerler daha muvâfık gibi görüyorum. Hele "telbis" yerine "karıştırap" ta'birini tercih etmek çok iyi olur.

340- "Ve entüm tenzurûn" "sizler bakıyordunuz" biraz hafif geldi.

341- "Ve entüm zâlimûn" Zulüm ediyordunuz. Biraz hafif geldi.

344- "Bâriniz" her halde başka bir kelime ile değiştirilmelidir.

²² Necmi Atik, "Elmalılı'nın Kendi El Yazması ile Türkçe İbâdet Konusundaki Makâlesi", *İlahiyât Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2016, s. 01-51.

Çünkü hiç müsta'mel değil ve Türkçe konuşmaya da ağır geliyor.

352- "Dedin" kelimesi daha münâsîp bir yere geçirilse. Bu gibi yerlerde "hani demişdin ki", "yâd et o zamanı ki..." gibi bir ta'bir kullanılsa daha iyi olmaz mı? Gerçi ecnebî lisanlarda bu gibi yerlerde aynı ta'birleri görüyoruz. Şayet kalırsa iki virgül arasına almak lazımdır: "Ve bir vakit şu şehre girdikte, dedin

352- "Murdâr" kelimesini hoş görmüyorum. Aynı ma'nâ başka bir kelime ile ifâde edilmelidir.

357- " ..size istediğiniz" yerine " muhakkak sizin için istediğiniz vardır" dedi.

360- Nasrânîler, Sâbiîler, her kim" yerine "Nasrânîler, Sâbiîler (den) her kim de yazsa iyi olacaktır. "E" bu tefsirde gösterilmiştir. Bu gösterilmezse biraz düşük oluyor.

366- "Maymun olun reziller" tefsirde reziller ta'birine tekâbül edecek bir şey göremedim.

379- "Yekdiğerleriyle halvet ettiklerinde", "halvet olduklarında", "yahut doğrudan doğruya", "tenha kaldıklarında" daha muvâfık olmaz mı?

387- (Ne yaptığınızdan Allah gafil değil) buraya bir "Çünkü biliniz ki" gibi bir kelime ilave edilerek " Biliniz ki ne yaptığınızdan..." dense âyet-i kerîmenin ma'nâsı daha kuvvetli ifâde edişmiş olmaz mı?

390- "Alçak hayat" ta'birini başka ifâde etmek her halde muvâfık olur kanaâtindeyim.

402- "Gazaba uğradılar" ta'biri daha müsta'meldir.

406- "De ki yâ iman ediyor deyinizde". "Ya gerçekten inanmışdınızda" denilmek daha ziyâde ifâde eder gibi geliyor.

406- (kâna içirildi)..tefsirde ki ifâde her halde şâyân-ı tercihtir. Aynen olmazsa daha başkabir şekilde. Fakat kânâ içirildi" uymuyor.

410- (Ve neler yapıyorlar Allah görüyor)... (Şüphesiz yaptıklarını Allah görüyor) yahut (Şüphe yok ki neler yapıyorlar Allah görüyor) denilse daha münâsîp olmaz mı?

415- Bendenize kalırsa burası islah edilmeli ve cüze de konulmalıdır. Aynı zamanda evvelce yazılıpta üzeri çizilmiş olan şekiller

tercih edilmelidir.

422- "Nebiz" ta'birlerinin kullanılması her halde münâsîp olur. Çünkü (nebiz) itti gibi bir şey hiç yoktur. Olsa bile bugün kullanılmamak lazımdır.

437- "Allah o azîm fazlın sâhibi" burada bir (dir) kelimesi olmak lazım gelirken konulmamıştır. Başka yerlerde böyle.

443- (Onun Rabbinin indinde), (bir şey üzerinde değil) ifadeleri başka bir şekle konulursa daha hoş olur.

460- (O her yerde hâzır ve nâzırdır) her yerde nâzır mı, her yerden nâzır mı demek lazım) biraz şüpheye düştüm.

464- (Senden milletlerine tâbi' olmadıkça hoşnut olmazlar)... (Milletlerine tâbi' olmadıkça, senden hoşnut olmazlar).

464- (De ki Allah'ın gösterdiği yol ancak o ..). (de: Muhakkak ki yol, ancak Allah'ın gösterdiği yoldur). (De ki: Allah'ın gösterdiği yokmu, işte yol ancak odur.)

464- (Kasem olsun ki yoktur sana....)...(kasem olsun ki Allah'tan sana ne bir velî, ne de bir yefir yoktur).

470- (Allah ve âhiret gününe iman edenleri) dedi. Bunun yerine (ahâlisini, Allah ve âhiret gününe iman edenleri envâ-i semâattan merzûk buyur) dedi."

Elmalılı gibi Türkçe, Arapça ve Farsça lisanlarına ve bu dillerde aruz vezninde şiir yazacak kadar hâkim olan bir âlimin, meâl ve tefsir gibi çok önem verdiği çalışmasında rastgele kelimeleri seçmiş olduğunu düşünmenin bile yersiz olduğu ortada iken, Diyânet İşleri Reisliği'nin bitmek bilmeyen tenkitleri ve düzeltmeleri²³ Elmalılı'yı son derece rahatsız ediyor, kendisine tashih edilmesi için gönderilen çalışmalarını da, herhangi bir değişiklik yapmadan geri gönderiyordu. Bu tür olaylar sık sık yaşandığından Elmalılı ile Ahmet Hamdi Akseki arasında tartışmalar oluyor ve bu tartışmalar dargınlıklara sebebiyet veriyordu.

Akseki, Elmalılı'nın bu konulardan rahatsız olduğunun

²³ 18 Kasım 1934 tarihli mektup, 7 Nisan 1936 tarihli mektup, 9 Kasım 1936 tarihli mektup, 4 Ocak 1937 tarihli mektup, 29 Nisan 1937 tarihli mektup, 15 Mayıs 1937 tarihli mektup, 4 Ağustos 1937 tarihli mektup, 21 Ağustos 1937 tarihli mektup ve tarihsiz 4 mektup Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi.

farkındaydı. Nitekim 29 Nisan 1937 tarihinde Elmalılı'ya hitâben yazdığı mektubunda bunu şöyle dile getirdi: "...Çoktan beri meâl kısımlarını okumayı bırakmıştım, Sadece tefsiri okuyarak başka nokta-i nazaran ta'kib ediyorum. Çünkü meâle iliştığım yerler içinde memnun olmadığınızı anlamıştım..."²⁴

Elmalılı, bütün yaşadığı olumsuzluklar, geçim sıkıntıları, hastalıklar ve tazyiklere karşı kendisine tevdi edilen tefsir ve meâl çalışmasını bitirmiş ve 1935 yılından itibaren basılmaya başlanan eserinin 8'inci son cildi 1938'de, 9'uncu cilt de fihristi olarak 1939 yılında basılıp tamamlanmıştı. Elmalılı'nın, torunu M. Hamdi Yazır'da bulunan metrûkâtında yaptığımız çalışmalarda, Kur'an-ı Kerim'in başından sonuna kadar eksiksiz bir meâl bulduğumuzda, *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserindeki Kur'an-ı Kerim meâli ile karşılaştırdık. Karşılaştırmalarımız sonucu Elmalılı'nın farklı bir meâl daha yazdığını müşâhede ettik.

c. Elmalılı'nın Yazdığı İkinci Meâl

Elmalılı, İşleri Reisi Rıfat Börekçi'ye cevâben yazdığı Ağustos 1932 tarihli mektubunda, 23 Mayıs 1932 yılındaki mukâvelesi sonrası yazmaya başladığı meâlden, Ağustos ayının başına kadar Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerinden on iki cüz tercüme ettiğini, bir sene içerisinde de meâli tamamlayacağını ifâde etti. Lâkin meâl tamamlansa bile Diyanet İşleri'nin meâli tefsirden ayrı olarak müstekillen basılmasını talebini ise reddetti ve bu konuda ısrar edilirse de sözleşmesini feshedeceğini bildirdi. Tazyiklerin netice vermeyeceğini anlayan Diyanet İşleri, tefsirin ve meâlin devamına karar verse de, tazyiklerin şeklini değiştirerek, tefsir ve meâl metinlerine sık sık müdâhale etmeye, Elmalılı'yı yaptığı tefsir ve tercümelere arzu ettikleri şekilde düzeltmeye ve tashîhe zorlamaya başladı. Elmalılı'nın reddettiği bu müdâhale sık sık tartışmalara da neden oldu.

Elmalılı, yazdığı meâl ve tefsirin tamamlanmadan basılmasına râzı olmasa da²⁵, 1935 yılında tefsir meâlle birlikte basılmaya başlandı.

²⁴ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi.

²⁵ "Tefsir sûre-i Furkân'a geldikten sonra idi ki meâlin tahririni derûhte etmişim. Arzu ederdim ki bitmeden tab'a verilmesin. Lâkin hitâma ermeden basılmasında isti'câl edildi" Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, DİB Yay., İstanbul 2015, c.1, s.4.

Elmalılı'nın Osmanlıca yazdığı ve kardeşi Mahmud Bedreddin'in hüsn-i hat sanatı ile baskı formatında Osmanlıca temize çektiği eser, 1928 harf inkilâbı sebebiyle Latince'ye transkribe edilerek basılmaya başlanmıştı. 1935 yılında yapılan ilk baskı da tefsirin önsözü "Türkçe İbâdet" konusuyla alâkalı yazılar bulunduğu için baskıdan tamamen çıkarıldı, 1936 yılındaki baskı da ise önsöz tahrif edilerek basıldı.²⁶

Elmalılı, hükümetin hedefinin Kur'ân meâli olduğunu çok iyi bildiğinden, kendisine yapılan tazyikler ve "Türkçe İbâdet" konusundaki endişelerinden dolayı, tefsirin içindeki meâli arzu ettiği gibi yapamadı/yapmadı ve bu arzusunu yeni bir Kur'ân meâli çalışarak yerine getirdi. Aslında Elmalılı, Kur'ân tefsirini de bir kere daha baştan sona çalışmak arzusunu Akseki'ye bildirmiş, Akseki 18 Kasım 1934 tarihli mektubunda Elmalılı'ya: "...Tefsirin bir daha yazdırılması hakkındaki karardan vazgeçmedik. Yazdırılacaktır." şeklinde açıklamada bulunmuştu.²⁷

Elmalılı'nın metrûkâtı arasında ortaya çıkan son meâl çalışması 36x23 cm ebatlarında, 566 sayfa çizgisiz nohûdî renkli kağıtlara kendi el yazısı ile rik'a ve nesih hüsn-i hat formlarında yazılmıştır. Söz konusu evrakların cilt ve kapağı olmadığı gibi, dikişleri de yoktur. Elmalılı'nın, meal sayfalarına numara verirken 390-399 ve 452-455 nolu sayfalar arasını sehven atladığı görülmektedir. Meâl tam olup, herhangi eksik bir kısım bulunmamaktadır.

d. Elmalılı'nın Meâllerinin Otuzuncu Cüzünün Edisyon-Kritiği

Elmalılı'nın son yazdığı meâl ile yayımlanan diğer meâllerinin arasındaki farkı ortaya koymak adına, Kur'ân-ı Kerîm'in otuzuncu cüzünün edisyon-kritiği yapılmıştır. Elmalılı'nın, *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirinin içinde bulunan Latince ilk baskısındaki meâl²⁸, metrûkâtında bulunan tefsir müsveddelerindeki meâli²⁹ ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2015 yılında basılan Osmanlıca *Hak Dini Kur'ân*

²⁶ Bkz. Necmi Atik, "Elmalılı'nın Hak dini Kur'an Dili" Adlı Tefsiri'nin Mukaddimesi'nin Edisyon Kritiği", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* (6), Ankara 2016, s. 99-131.

²⁷ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi.

²⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dni Kur'ân Dili*, Diyanet İşleri Reislîği Neşr. 5, İstanbul 1935.

²⁹ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi.

Dili tefsirinin içindeki meâli³⁰ ile karşılaştırılıp edisyon-kritiği yapılmıştır. Elmalılı'nın metrûkatı arasında bulunan son meâli diğer meâllerden hemen hemen tamamen farklı olduğu için edisyon-kritiğe tâbi tutulmamış, olduğu gibi verilmiştir. Sûre araları Besmele ile ayrılmış olan son meâl ilk sırada verilmiş, ikinci sıraya ise *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsirinin Latince ilk baskısında olan meâl konulmuştur. Son meâlin orjinalinde olmayan Besmele'nin solundaki parantez içine yazılan sûre adları ile âyet numaraları tarafımızdan eklenmiştir. Dipnotlarda Latince ilk baskısı ile karşılaştırılan A nüshası tefsir müsveddelerindeki meâl, B nüshası ise DİB tarafından 2015 yılı orijinal baskılı tefsirin içinde yer alan meâldir.

(Nebe Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1. Neden soruyorlar? 2. O büyük haberden. 3. Ki onlar onda ihtilâf ediyorlar. 4. Öyle değil yarın bilecekler. 5. Evet öyle değil yarın bilecekler. 6. Değil mi yaptık arzı bir mihâd. 7. Dağları evtâd. 8. Ve sizi çift olarak yarattık. 9. Uykunuzu bir rahatlık yaptık. 10. Geceyi bir giyimlik yaptık. 11. Gündüzü bir geçimlik yaptık. 12. Üstünüze muhkem yedi binâ çattık. 13. Ona parlak âteşin bir kandil astık. 14. Ve o cenderelerden şırl şırl bir de su indirdik. 15. Çıkaralım diye onunla türlü hubûbât, türlü nebât. 16. Sarmaş dolaş bağlar bahçeler. 17. Elbette o fasıl günü oldu bir mîkât. 18. O günki sûr üfürülür, fevcâ-fevc gelirsiniz. 19. Bakarsınız semâ açılmış olmuştur ebvâb. 20. Dağlar yürütülmüş olmuştur serâb. 21. Elbette Cehennem oldu bir mîrsâd. 22. Azgınlar için bir meâb, doluşup ona vararak. 23. Devirden devre içinde kalacak. 24. Ne bir serinlik tadacaklar ne şarâb. 25. Ancak bir hamîm, bir gassâk. 26. Tam muvâfık bir cezâ olarak. 27. Çünkü bunlar hiçbir hesaba ihtimal vermiyorlardı. 28. Âyetlerimizi yalan yere tekzîb ediyorlardı. 29. Her şeyi ise biz ihsâ etmiş, bir kitâba geçirmişiz. 30. Artık tadınız, artık size azab arttırmaktan başka bir şey yapacak değiliz. 31. Amma muttakîler için kâmlar var. 32. Bostanlar var, bağlar var. 33. Turunç sîneleri yaşıtlar var. 34. Ve bir dolgun peymâne var. 35. Ne bir lağviyyât işidecekler orada ne bir tezvîrât. 36. Rabbinden atâ değerli mükâfât. 37. O göklerin yerin ve aralarındakilerin Rabbi Rahmân'dan;

³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, DİB Yay., İstanbul 2015.

bir hitâba mâlik olmayacaklar O'ndan. 38. O günki rûh ile melekler saf bağlayarak kıyâma duracaklar ve bir kelime söyleyemeyecekler. Ancak o kimse müstesnâ ki Rahmân ona izin verdi ve savâbı söyledi. 39. O gün Hakk, şimdi kim dilerse edinsin Rabbine bir varacak. Biz size yakın bir azâbı ihtâr ettik muakkak. 40. O günki bakacak kişi ellerinin ne takdîm ettiğine de diyecek kâfir: “Âh nolaydım ben bir türâb olaydım”.

Nebe Suresi

1.Neden soruşturuyorlar!³¹ 2. O büyük nübüvvet haberinde.³² 3. Ki onlar onda ihtilâfa düşüyorlar. 4. Hayır ileride bilecekler. 5. Hayır hayır ileride bilecekler. 6. Değilmi ki biz arzı bir döşek yaptık. 7. Ve dağları birer kazık. 8. Ve sizleri çift çift yarattık. 9. Ve uykunuzu bir sübat yaptık. 10. Ve geceyi bir libas yaptık. 11. Ve gündüzü bir ma'ş yaptık. 12. Ve üstünüze yedi sağlam binâ çattık. 13. Ve içlerine şa'şa'alı parıl parıl bir kandil astık. 14. Ve o mu'sıralardan şarıl şarıl bir su indirdik. 15. Çıkaralım diye onunla taneler ve otlar. 16. Ve sarmaş dolaş bağlar bahçeler. 17. Şüphesizki o fasıl günü bir mikât olmuştur. 18. O gün ki sûr üfürülür derken gelirsiniz fevcâ fevc.³³ 19. Semâda açılmış olmuştur ebvâb. 20. Ve dağlar yürütülmüş olmuştur serâb. 21. Şüphesiz ki cehennem olmuştur mirsad. 22. Azgınlar için bir meâb. 23. Devirlerce içinde kalacaklar. 24. Ne bir serinlik tadacaklar ne de bir³⁴ şarâb. 25. Ancak bir cahîm ve gassâk. 26. Bir cezâ ki ber vechi vifâk. 27. Çünkü ummazlardı onlar bir hesab. 28. Âyetlerimizi tekzîb ede ede kesilmişlerdi kezzâb. 29. Her şeyi ise biz ihsâ etmiş bir kitâba geçirmişiz. 30. Artık tadınız, artık size azâb arttırmaktan başka bir şay yapacak değiliz. 31. Şüphesiz ki korunanlara halâs ve kâm var. 32. Hadîkalar var, üzümler var. 33. Ve turunç sineli yaşıtlar var. 34. Ve bir dolgun peymâne var. 35. Orada ne bir boş laf iştirirler ne de bir tekzîb. 36. Bir karşılık ki Rabbinden atâ, yeter mi yeter. 37. O göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbi, Rahmân, bir hitâba mâlik olmazlar O'ndan. 38. O gün ki kıyâma duracak rûh ve melâike saf saf. Bir kelime söyleyemezler, o kimselerden³⁵ başka ki o Rahmân ona izin vermiş o da

³¹ A – soruşuyorlar? B – soruşuyorlar!

³² A - haberinden. B – haberinden.

³³ B - fevc fevc.

³⁴ A – hiç.

³⁵ A – kimseden.

savâbı söylemiştir. 39. O gün ki haktır, o halde dileyen Rabbine varacak bir yüz edinsin. 40. Çünkü biz size yakın bir azâbı ihtâr ettik, o gün ki³⁶ kişi ellerinin ne takdîm ettiğine bakacak ve diyecek ki kâfir: Âh nolaydı³⁷ ben bir türâb olaydım.

(Abese Sûresi) Bismillâhîrrâhmânirrahîm

1.Astı suratı, döndü öte. 2. Ona o ağma geldi diye. 3. Ne bilirsin belki o temizlenecek. 4. Veya nasihat alacak da nasihat kendine fâide verecek. 5-6. Sen özeniyorsun amma istiğnâ edene. 7. Onun temizlenememesinden sana ne? 8-9-10. Aldırmıyorsun amma haşyetle koşup gelene. 11. Hayır, işte bu bir ihtâr. 12. Artık onu dileyen tutar. 13. Tekrîm edilir. 14. Yüksek tutulur. Gâyet temiz sahifeler içinde. 15-16. Kirâm-i berere. Sefirler ellerinde. 17. O kahrolası insan ne nankör! 18. Bir düşünseye onu hangi şeyden yarattı. 19. Onu bir nutfeden yarattı. Mukadderâtını hazırladı. 20. Sonra yolunu kolaylattı. 21. Sonra onu öldürdü de kabre gömdü. 22. Sonra dilediği vakit neşre sevketti. 23. Hayır o hiç O'nun emrini tam tutmadı. 24. Bir kere de insan yediğine baksın. 25. Biz o suyu, nasıl bir döküş döktük. 26. Ve arzı nasıl bir yarış yardık. 27. Da onda taneler 28. Üzümler, çayırklar, yoncalar. 29. Zeytinler, hurmalar. 30. Âfâka ser çekmiş dilber bahçeler. 31. Yemişler, çerezler neler bitirdik. 32. Sizin ve hayvânâtınızın nefi için. 33. Fakat "o sâhha" geldi çığlık koptu mu!. 34-36 O gün ki kişi kardeşinden. Hatta anasından hatta babasından. Hatta refikasından hatta oğullarından kaçır. 37. Kişinin bir derdi vardır o gün başından aşır. 38-39. Yüzler var o gün işler güler. 40. Yüzler de var o gün üzerlerinde bir toz. 41. Üstüne bir kara bere. 42. İşte onlar o kefare-i fecere.

Abese Sûresi

1.Ekşidi ve döndü. 2. Çünkü ona a'mâ geldi. 3. Ne bilirsin o belki temizlenecek. 4. Veya öğüt belleyecek de o öğüt kendine fâide verecek. 5. Amma istiğnâ edene gelince. 6. Sen onun sadâsına özeniyorsun. 7. Onun temizlenmemesinden sana ne? 8. Ve amma sana can atarak gelen. 9. Haşyet duyarak gelmişken. 10. Sen ondan tegâfûl ediyorsun. 11. Hayır hayır zinhâr, çünkü o bir tezkiredir. 12. İmdi onu dinleyen tezekkür

³⁶ A – O gün. B – O gün.

³⁷ B – nolurdu.

etsin. 13. Tekrîm edilir. 14. Yüksek tutulur mutahher sahîfelerde. 15-16. Kirâm-ı berare. Sefere ellerinde.³⁸ 17. O kahrolası insan ne nankör şey. 18. O yaratan³⁹ onu hangi şeyden yarattı? 19. Bir nutfeden, yarattı da onu biçime koydu. 20. Sonra ona yolunu kolaylattı. 21. Sonra onu öldürdü de kabre gömdürdü. 22. Sonra dilediği vakit ona nüşûr verecek. 23. Hayır hayır, doğrusu o hiç onun emrini tam edâ etmedi. 24. Bir de o insan ta'âmına baksın. 25. Biz o suyu bir döküş dökmekeyiz. 26. Sonra o arzı bir yarış yarmaktayız. 27. Bu sûretle onda tâneler. 28. Üzümler, yoncalar. 29. Zeytinlikler, harmanlıklar. 30. Âfâka ser çekmiş dilber bahçeler. 31. Meyveler, çayırlar, neler yetiştirmekteyiz. 32. Sizin ve davarlarınızın intifâ'ı için. 33. Amma geldiği vakit o sâhha (o sayhasını dinlenecek belâ). 34. O kaçacağı gün kişinin kardeşinden. 35. Ve anasından babasından. 36. Ve refikasından ve oğullarından. 37. Onlardan her kişinin bir şe'ni vardır o gün başından aşar. 38. Yüzler vardır o gün ışıldar. 39. Güler sevinir. 40. Yüzlerde vardır o gün üzerinde tor-toz. 41. Sarar onu bir kara. 42. İşte onlar o kefere-i fecere.

(İnfîtâr Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Semâ çatladımı. 2. Yıldızlar döküldümü. 3. Denizler akıtıldımı. 4. Kabirler deşildimi. 5. Bilir bir nefis ne takdîm etmiştir ne te'hîr. 6. Ey insan o Kerîm Rabbine seni ne mağrûr etti. 7. O ki seni yarattı. Belini doğrulttu. Tenâsüb ve i'tidâl verdi. 8. Dilediği sûrette terkîb eyledi. 9. Yok amma siz o güvenmekle kalmıyor, dini tekzîb ediyorsunuz, cezâyâ inanmıyorsunuz. 10. Halbuki üzerinizde hâfızın. 11. Kirâm-i kâtibin var. 12. Ne yaparsanız biliyorlar. 13. Elbette ebrâr bir na'im içinde. 14. Ve elbette füccâr bir cahîm içinde. 15. O din günü ona yaslanacaklar. 16. Ondasla asla gâib olmayacaklar. 17. Bilirmisin nedir din günü.⁴⁰ 19. O gün ki bir şeye mâlik olamaz kimse kimse için. Yalnız Allah'ın dır o gün.

İnfîtâr Sûresi

1.Semâ açıldığı⁴¹ vakit. 2. Ve yıldızlar döküldüğü vakit. 3. Ve

³⁸ Meâlde, 16. âyet-i kerîme 15. âyet-i kerîmeye takdim edilmiştir. Takdim ve tehiri önlemek için meâlin aslında olmadığı halde iki âyet-i kerîmenin meâli tarafımızdan birleştirilmiştir.

³⁹ A - Bir düşünse, O yaratan

⁴⁰ On sekizinci âyet-i kerîmenin meâli eksiktir.

⁴¹ A - çatladığı

denizler akıtıldığı vakit. 4. Ve kabirler deşildiği vakit. 5. Bilir bir nefis: nedir takdîm ettiği ve te'hîr ettiği. 6. Ey insan! Ne mağrûr etti seni o Kerîm Rabbine? 7. Ki seni yarattı. Düzenine koydu. Tenâsüp ve i'tidâl verdi. 8. Dilediği herhangi bir sûrette terkîb etti. 9. Hayır hayır, doğrusu siz dînî tekzîb ediyor, cezâyâ inanmıyorsunuz. 10. Halbuki üzerinizde hâfızlar var. 11. Kirâm kâtipler var. 12. Her ne yaparsanız biliyorlar. 13. Şüphesiz ki iyiler na'im içindedirler. 14. Ve şüphesiz ki fâcirler cahîm içindedirler. 15. Din günü ona yaslanacaklar. 16. Ve ondan gâib olmayacaklardır. 17. Ve bildin mi nedir din günü. 18. Evet bildin mi nedir din günü? 19. O gün ki kimse kimse için bir şeye mâlik olamaz. Emir o gün yalnız Allah'ındır.

(Burûc Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1. Kasem ederim o semâ-i zâti'l-burûca. 2. O yevm-i mev'ûda. 3. Ve şâhîde ve meşhûda. 4. Kahr edildi o ashâb-ı uhdûd. 5. O çıralı ateşi yakan haydutlar. 6. O vakit ki üzerine oturmuşlar. 7. Mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. 8. Onlara kızdıkları da başka değil yalnız Allah'a iman etmeleri idi. O Aziz, Hamîd Allah'a. 9. Ki O'nundur bütün semâvât ve arz saltanatı. Hem her şeye şâhittir Allah. 10. Elbette o mü'min'in ve mü'minâta belâ kesilen sonra da tevbe etmeyenler mutlak onlara Cehennem azâbı, yangın azâbı var. 11. Elbette o iman edip sâlihât yapanlara altından ırmaklar akan cennetler var, o işte o büyük halas. 12. Her halde Rabbi'nin darbesi çok şedîddir. 13. Çünkü O hem mübdi' ve hem mu'iddir. 14. Gerçi O Gafûr, Vedûd. 15. Fakat arşın sâhibi Mecîd. 16. "Fa'âlün limâ yürîd". 17. Hani ma'lûmudur o asker mâcerâsı. 18. Fir'avn ve Semûd. 19. Fakat o küfr edenler hâlâ tekzîbde. 20. Halbuki Allah arkalarından muhît. 21. Doğrusu o bir Kur'ân-ı mecîd. 22. Ki levh-imahfûzda.

Burûc Sûresi

1. O semâ-i zâti'l-burûca. 2. Ve o yevm-i mev'ûda. 3. Ve şâhîde ve meşhûda kasem olsun. 4. Tel'in edildi sâhipleri o Uhdûd'un. 5. O çıralı ateşin. 6. O vakit ki üzerine oturmuşlar.⁴² 7. Mü'minlere yaptıklarına karşı şâhid de oluyorlardı. 8. Onlardan kızdıkları da yalnız Azîz, Hamîd

⁴² B – oturmuşlar.

olan Allah'a iman etmeleri idi. 9. Ki bütün semâvât ve arz mülkü⁴³ O'nundur. Ve Allah her şeye şahittir. 10. O kimseler ki mü'minîn ve mü'minâta fitne yapmışlar, sonra da tevbe etmemişlerdir, muhakkak artık onlara cehennem azâbı var ve onlara yangın azâbı vardır.11. O kimseler ki îmân etmişler ve sâlih ameller işlemişlerdir muhakkak onlara altından ırmaklar akan cennetler var, işte o, o büyük⁴⁴ kurtuluş odur. 12. Hakikat Rabbinin tutuşu şediddir. 13. Çünkü O hem Mübdi' hem Mu'îd'dir. 14. Onunla beraber Gafûr'dur. Çok sevgili (Vedûd)dir. 15. Arşın sahibi, şanlı (Mecîd)dir. 16. Dilediğini yapar (Fa'âlün limâ yürîd)dir. 17. Geldi ya sana mukaddes o orduların (o cünûdun). 18. Fir'avn ve Semûd'un. 19. Fakat o küfr edenler hâlâ bir tezkîbte. 20. Halbuki Allah arkalarından kuşatmış. 21. Fakat o şanlı bir Kur'ân'dır. 22. Bir Levh-i Mahfûz'da.

(Târik Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Kasemim semâ. Ve Târik'a. 2. Bilir misin ne o Târik. 3. O necm-i sâkıb. 4. Her nefsin üzerinde var mutlak bir murâkıb. 5. Bir fikir etsin insan neden yaratıldı. 6. Yaratıldı bir atılan sudan. 7. Ki çıkar sulb ile sînenin kemikleri arasından. 8. Elbette onu yapan ircâ'a kâdir. 9. O günki yoklanacak bütün serâir. 10. Yoktur ona o vakit ne bir kuvvet ne bir nâsir. 11. Kasem ederim o semâ-i zât-i rec'a. 12. Ve o arz-ı zât-i sad'a. 13-14. Ki bu bir şaka değil. Bir kavlı-i fâsıl. 15. Onlar hep kurarlar dururlar bir hîle. 16. Ben de kurarım hîlelerine hîle. 17. Şimdi sen o kâfirleri imhâl eyle. Mühlet ver onlara biraz.

Târik Sûresi

1.Kasem olsun o semâya ve Târik'a. 2. Bildin mi Târik ne? 3. O necm-i sâkıb. 3. Bir nefis yoktur ki illâ üzerinde bir hâfız olmasın. 5. Onun için insan düşünsün neden yaratıldı? 6. Bir atılğan sudan yaratıldı. 7. Ki sulb ile sîneler arasından çıkar. 8. Elbette o onu döndürmeye kâdirdir. 9. Yoklanacağı gün bütün serâir. 10. O vakit ona ne bir kuvvet vardır ne de bir nasîr. 11. Kasem olsun o semâ-i zât-i rec'a. 12. Ve o arz-ı zât-i sad'a. 13. Ki o her halde bir keskin hükümdür. 14. Şaka değildir. 15. Haberin olsun ki onlar hep hîle kuruyorlar. 16. Ben de

⁴³ B - hükmü

⁴⁴ A - işte o, büyük

kurarım hîlelerine hîle. 17. Onun için o kâfirleri imhâl eyle: mühlet ver onlara biraz.

(A'lâ Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1. Tesbih et Rabbi'nin a'lâ ismini. 2. O ki halk etti sonra buyurdu tesviye. 3. Ve O ki takdîr buyurdu da hidâyet verdi. 4. Ve O ki çıkardı mer'âyı. 5. Çevirdi sonra bir kara gusâyâya. 6. Bundan böyle sana Kur'ân okutacağızda artık unutmayacaksın. 7. Ancak Allah'ın dilediği başka her halde o cehrîde bilir hafiyi de. 8. Ve seni kola⁴⁵ 9. Haydi va'az et verirse va'az fâide. 10. Her halde saygısı olan mütenassih olacaktır. 11. Pek bedbaht olan da ondan kaçınacaktır. 12. O ki en büyük ateşe atılır. 13. Sonra da ne ölür onda ne dirilir. 14. Hakikat erdi felâha özünü temizleyen. 15. Ve Rabbi'nin ismini öğüp namaz kılan. 16. Fakat siz dünya hayatı tercih ediyorsunuz. 17. Halbuki âhiret hem hayırlı hem ebkâ. 18. Bunu hâvidir bütün suhuf-i ûlâ. 19. Suhuf-i İbrâhîm ve Mûsâ.

A'lâ Sûresi

1. Tesbih et Rabbinin a'lâ ismine. 2. O Rabbin ki yarattı da düzenine koydu. 3. O Rabbin ki takdîr etti de hidâyet buyurdu. 4. O Rabbin ki o İbni mer'âyı⁴⁶ çıkardı. 5. Sonra da onu karamsı bir sel kusuğuna çevirdi. 6. Bundan böyle sana Kur'ân okutacağızda unutmayacaksın. 7. Yalnız Allah'ın dilediği başka, çünkü o açığı da bilir gizliyi de. 8. Ve seni en kolay yola muvaffak kılacağız. 9. Onun için öğüt ver: Öğüt fâide verirse.⁴⁷ 10. Saygısı olan öğüt alacaktır. 11. Pek bedbaht olan da ondan kaçınacaktır. 12. O ki en büyük ateşe yaslanacaktır. 13. Sonra ne ölecek onda ne hayat bulacaktır. 14. Doğrusu felâh buldu tezekkî eden. 15. Ve Rabbinin ismini anıp da namaz kılan. 16. Fakat siz dünya hayatı tercih ediyorsunuz. 17. Halbuki âhiret daha hayırlı ve daha bekâlıdır.⁴⁸ 18. Haberiniz olsun ki vardır bu evvelki suhurlarda. 19. İbrâhîm ve Mûsâ'nın suhurlarında.

(Leyl Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1. Kasem o geceye gaşy edeceği sıra. 2. Ve gündüze tecelli edeceği sıra. 3. Ve erkeği dişiyi yaratan Fâtır'a. 4. Sa'yeleriniz cidden dağınık. 5-6.

⁴⁵ Âyet-i kerîmenin meâli noksan bırakılmıştır.

⁴⁶ A – o mer'âyı, B – o mer'âyı

⁴⁷ A – Onun için va'az ver: Fâide verirse va'az.

⁴⁸ A – devamlıdır.

Bundan böyle ama kim vergisini verir ve takvâ gider ve hüsnâyı tasdik eylerse. 7. Biz o nîkbîni en kolayına müyesser kılacağız. 8-9. Ama kim bahillik yapar, istiğnâ eder ve hüsnâyı tekzîb eylerse. 10. O bedbîni de en zora müyesser kılacağız. 11. Ve yuvarlandığı zaman onu malı kurtarmaz. 12. Her halde bize düşen doğruyu göstermektir. 13. Şüphesiz bizim dünyamızda var âhiretimiz bizimdir. 14. İşte ben size sakının ateşten diyorum, bir ateştir ki köpürdükçe köpürür. 15. Ona ancak en şakî olan atılır. 16. O en muttakî olan ise ondan her halde uzaklaştırılacaktır. 18. O ki malını hayra verir. Her lahza pâk olmaya çalışır. 19. Hem onda kimsenin karşılığı verilecek bir ni'meti de yoktur. 20. Ancak Rabb-i A'lâsının rızâsını talep için verir. 21. Elbette o yarın rızâyâ erecektir.

Leyl Sûresi

1.Kasem olsun bürürken o geceye. 2. Ve açıldığı zaman o gündüze. 3. Ve erkeği dişiyi yaratana. 4. Ki sizin sa'yiniz dağınıktır. 5. Bundan böyle amma her kim vergi verir korunur. 6. Ve hüsnâyı tasdik ederse. 7. Biz onu yüsrâyâ (en kolayına) kolaylayacağız. 8. Ve amma her kim bahillik eder ve istiğnâ gösterir. 9. Ve hüsnâyı tekzîb eylerse. 10. Onu da usrâyâ (en zoruna) kolaylayacağız. 11. Ve yuvarlandığı zaman onu malı kurtaramayacak. 12. Her halde doğruyu göstermek bize. 13. Ve her halde sonu da bizim önü de (âhirette dünyada). 14. Ben size bir ateş haber verdim ki köpürdükçe köpürür. 15. Ona ancak en şakî olan yaslanır. 16. O ki tekzîb etmiş ve tersine gitmiştir. 17. O en müttaki olan ise ondan uzaklaştıkça uzaklaştırılacaktır. 18. O ki malını verir tezekkî eder. 19. Ve onda hiç kimsenin mükâfât edilecek bir nimeti yoktur. 20. Ancak Rabb-i a'lâsının rızâsını aramak için verir. 21. Ve elbette o rızâyâ erecektir.

(Duhâ Sûresi) Bismillâhîrrâhmânirrahîm

1.Kasem olsun o kuşluğa. 2. Ve ses sedâ kesildiği sıra o geceye ki. 3. Ne vedâ' etti Rabbi'n sana ne darıldı. 4. Her halde âhiret sana dünyadan daha hayırlı. 5. Verecek Rabbi'n sana öyle verecek ki rızâyâ ereceksin. 6. Sen bir yetîm iken barındırmadı mı? 7. Sen yol bilmezken yola koymadı mı? 8. Sen bir yoksul iken zengin etmedi mi? 9. O halde dilenciyi incitme. 10. Yetime kahr etme de. 11. Rabbin ni'metini tahdîs et.

Duhâ Sûresi

1.O duhâyâ. 2. Ve dindiği zaman o geceye kasem olsun ki. 3. Veda'

etmedi Rabbin sana ve darılmadı. 4. Ve her halde sonu senin için önünden daha hayırlı. 5. Ve ileride Rabbin sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rızâya ereceksin. 6. O seni bir yetim iken barındırmadı mı? 7. Ve seni yol bilmez iken yola koymadı mı? 8. Ve seni bir yoksul iken zengin etmedi mi? 9. Öyle ise amma yetime kahretme. 10. Ve amma sâili azarlama. 11. Fakat⁴⁹ Rabbinin ni'metini anlat da anlat.

(İnşirâh Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Ya şerh etmedik mi sana bağrını. 2. İndirip de senden biz o bârını. 3. Öyle çatırdatırken istihvânını. 4. Hem de yükselttik senin nâm u şânını. 5. Demek ki zorlukla beraber var bir kolaylık. 6. Evet zorlukla beraber var bir kolaylık. 7. O halde fâriğ oldun mu yine kalk yorul. 8. Rabbi'ne rağbetle doğrul da doğrul.

İnşirah Sûresi

1.Şerh etmedik mi senin için bağrını? 2. Ve indirmedik mi senden o bârını.⁵⁰ 3. Ki zâr etmişti bütün zahrını.⁵¹ 4. Ve yükseltmedik mi senin zikrini?⁵² 5. Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık var. 6. Evet o zorlukla beraber kolaylık var. 7. O halde boşaldın mı yine kalk yorul. 8. Ve ancak Rabbine rağbet et, hep ona doğrul.

(Tîn Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Kasem olsun o tîne. Ve o zeytine. 2. Ve o Tûr-i Sînine. 3. Ve şu belde-i emîne ki. 4. Hakikat biz insanı güzel bir biçimde yarattık. 5. Sonra da ittik onu esfel-i sâfilîne attık. 6. Ancak iman edip sâlihât yapanlar başka çünkü var olanlar için minnetsiz bir ecir. 7. Artık sana dini tekzîb ettiren nedir? 8. Değil mi Allah ahkemü'l-hâkimîn.

Tîn Sûresi

1.Kasem olsun o tîne. Ve o zeytine. 2. Ve o Tûr-i sînine. 3. Ve bu beledi emîne. 4. Ki biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. 5. Sonra da çevirdik esfel-i sâfilîne kaktık. 6. Ancak iman edip yarar ameller yapan kimseler başka, onlar için kesilmez bir ecir vardır. 7. O halde sana dîni ne tekzîb ettirir?⁵³ 8. Allah "ahkemü'l-hâkimîn" değil mi?

⁴⁹ A – Ve amma

⁵⁰ A – zahrını.

⁵¹ A – Zâr etmiş olan ağır bârını.

⁵² A- Ve yükseltmedik mi nâm ve şânını.

⁵³ A – ettirebilir?

(Kadir Sûresi) Bismillâhîrrâhmânirrahîm

1.Biz indirdik onu Kadir Gecesi. 2. Bilmezsin nedir Kadir Gecesi. 3. Kadir Gecesi bin aydan hayr. 4. İner, iner melekler ve Rûh onda Mevlânın izniyle her bir emirden. 5. Bir selâm o tâ sabaha kadar.

Kadir Sûresi

1.El-hak biz indirdik onu Kadir Gecesi. 2. Ne bildirdi ki sana Kadir Gecesi? 3. Bin aydan hayırlıdır o Kadir Gecesi.⁵⁴ 4. İner peyderpey melâike ve rûh onda, izniyle Rablerinin her bir emirden.⁵⁵ 5. Bir selâmdır o tâ tan atana kadar.

(Beyyine) Bismillâhîrrâhmânirrahîm

1.Değildi o küfr edenler Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden münfek tâ gelinceye kadar kendilerine o beyyine. 2. Allah'tan bir rasûl tertemiz sahîfeler okur 3. Ki onlarda bütün kütüb-i kayyime. 4. O kitap verilenlerin iftirâk etmeleri ancak geldikten sonra oldu kendilerine o beyyine. 5. Emrolundukları ise ancak şu idi: Hakperest hanîf, dinde Allah için muhlis olarak Allah'a kulluk etsinler ve namazı dürüst kılsınlar ve zekâtı versinler ki budur dîn-i millet-i kayyime. 6. Her halde o küfr eden Ehl-i Kitap ve müşrikler cehennem ateşinde, muhalleden ondadırlar, bunlar işte şerrü'l-beriyeh. 7. Hakikat iman edip sâlihât yapanlar, bunlar işte hayru'l-beriyeh. 8. Bunların Rabbu'l-'âlemîn indinde ecirleri altından nehirler akan o güzel cennetler. Öyle ki orda muhalledler, Allah onlardan râzı onlarda Allah'tan râzı. O işte Rabbi'ne haşyeti olana.

Beyyine Sûresi

1.Ehl-i kitap ve müşriklerden o küfr edenler:⁵⁶ İnfilâk⁵⁷ edecek değildi gelinceye kadar kendilerine beyyine. 2. Allah'tan bir rasûl. Peyderpey mutahhar sahîfeler okur 3. Öyle ki onlarda bütün kütüb-i kayyime. 4. Böyle iken o kitap verilmiş olanlar ancak geldikten sonra ayrıldılar kendilerine o beyyine. 5. Halbuki onlar ancak şununla emr olunmuşlardı: Hak perest, muvahhid (hanifler) olarak dîni Allah için

⁵⁴ A – O Kadir Gecesi bin aydan hayırlıdır.

⁵⁵ A – Perderpey iner melâike ve rûh onda, Rabbinin izniyle her bir emirden.

⁵⁶ A – Ehl-i Kitap ve müşrikler içinde o küfr edenler

⁵⁷ A – İnfikâk, B - İnfikâk

hâlis kılarak yalnız Allah'a ibâdet etsinler ve namazı dürüst kılsınlar ve zekâtı versinler, ve odur⁵⁸ dîn-i kayyime. 6. Küfr edenler: Gerek Ehl-i kitaptan olsun gerek müşriklerden muhakkak cehennem ateşindedirler. Orada muhalled kalacaklardır, onlardır bütün şerrü'l-beriyeh. 7. Muhakkak ki iman edip hayr⁵⁹ ameller yapanlar onlardır bütün hayru'l-beriyeh. 8. Onların mükâfatı Rableri indinde altından ırmaklar akar cennetlerdir onlar içinde ebediyen muhalled kalacaklar, Allah onlardan hoşnud, onlarda O'ndan hoşnud, bu işte Rabbine haşyet duyanlara.

(Zilzâl Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Arz o zilzâl ile zangırdadığı zaman. 2. Arz ağırlıklarını çıkardığı vakit. 3. İnsan noluyor buna dediği vakit. 4. O gün o bütün haberleri anlatacak. 5. Çünkü Rabbi'n ona vahy eylemiş bulunacak. 6. O gün insanlar amelleri gösterilmek için fırka fırka fırlayacaklar. 7. Artık kim zerre miskâli bir hayır işlerse görecektir onu. 8. Kim de zerre miskâli bir şer işlerse görecektir onu.

Zilzal Sûresi

1.Arz o sarsıntısıyla sarsıldığı. 2. Ve arz ağırlıklarını çıkardığı. 3. Ve insan "noluyor buna?" dediği vakit. 4. O gün bütün haberlerini anlatır. 5. Çünkü Rabbin ona vahy eylemiştir. 6. O gün nas, müteferrik sûrette fırlayacaklardır. Amelleri kendilerine gösterilmek için. 7. Ki her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onu görecektir. 8. Her kim de zerre miktarı bir şer işlerse onu görecektir.

(Âdiyât Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.O harıl harıl koşular koşan. 2. Çakararak o ateşler saçan. 3. O sabahleyin baskın basan. 4. Toz kaldırıp da tam ortadan. 5. Dalıp orduya duman attıran. 6. Kuvvetlere kâsem olsun ki. Nankördür insan Rabbi'ne. 7. Ve o kendi şahittir buna. 8. Ve o hayra yâr olacak malı sevmekle çok bahîl ona. 9. Ya o sanki bilmeyecek midir? Deşilince hep kabirdekiler. 10. Derilince hep sadırdakiler. 11. Elbette Rabbi onlara o gün anlatır habîrdir.

Âdiyât Sûresi

⁵⁸ A – versinler ki odur

⁵⁹ A - râd

1.O harıl harıl koşular koşan. 2. Çakarak da ateşler saçan. 3. Ve sabahleyin baskın basan. 4. Derken savurup da bir toz duman. 5-6. Bir derneği o demde ortalayan:⁶⁰ kuvvetlere kasem eylerim ki. Pek nankördür o insan Rabbine. 7. Ve o kendi şâhittir buna. 8. Ve o sevdiği için serveti katıdır, çetindir ona. 9. Fakat bilmeyecek mi? Deşildiği zaman o kabirdekiler. 10. Ve derildiği zaman o sadırdakiler. 11. O gün o Rableri onlara elbette habîrdir.

(Tekâsür Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Oyaladı sizi çokluk gururu. 2. Tâ ki ziyâret ettiniz kubûru. 3. Öyle değil yarın bileceksiniz. 4. Sonra öyle değil yarın bileceksiniz. 5. Değil öyle bilmiş olsanız ilme'l-yakîn. 6. Mutlak göreceksiniz cahîmi şeksiz. 7. Sonra göreceksiniz onu elbet ayne'l-yakîn. 8. Sonra o gün o na'îmden elbet mes'ûl olacaksınız.

Tekâsür Sûresi

1.Oyaladı o çokluk kuruntusu sizleri. 2. Tâ ziyaret edişinize kadar kabirleri. 3. Öyle değil ileride bileceksiniz. 4. Sonra öyle değil, ileride bileceksiniz. 5. Öyle değil, ilme'l-yakîn bilseniz. 6. Kasem olsun⁶¹ o cahîmi çaresiz göreceksiniz. 7. Sonra kasem olsun⁶² onu çaresiz ayne'l-yakîn göreceksiniz. 8. Sonra kasem olsun⁶³ o gün o na'îmden muhakkak sorulacaksınız.

(Asr Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Kasem olsun 'asra. 2. İnsan mutlak hüsranda. 3. Ancak o kimseler başka ki ettiler imanı, işlediler sâlihâtı, vasiyetleştiler hakka, vasiyetleştiler sabra.

Asr Sûresi

1.Kasem olsun ki asra. 2. İnsan mutlak bir hüsranda. 3. Ancak o kimseler başka ki iman edip sâlih ameller işlediler ve hep hakka vasiyetleştiler ve sabra vasiyetleştiler.

(Hümeze Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Veyl o her bir gammâza lemmâza. 2. Ki toplamış da bir mal onu

⁶⁰ A – Bir derneği onunla ortalayan;

⁶¹ A - Vallâhi

⁶² A – Sonra vallâhi

⁶³ A - Sonra vallâhi

saymada. 3. Sanır ki malı kendini hulde koymada. 4. Hayır o mutlak atılacak Hutame'ye. 5. Bilir misin Hutame ne? 6-7. Tutuşmuş Allah ateşi ki çıkar gönüller üstüne. 8. Kapanmış onlar üstüne. 9. Uzatılmış amudlarda.

Hümeze Sûresi

1.Veyl bütün "hümeze lümeze" gurûhuna. 2. Ona ki bir mal toplamış ve onu saymaktadır. 3. Malı kendisini muhalled kılmış sanır. 4. Hayır, celâlim hakkı için atılacaktır o (Tamuya) Hutame'ye. 5. Ve bildin mi Hutame'yi? 6. Allah'ın tutuşturulmuş ateşi. 7. Ki çıkar gönüller üstüne. 8. O kapatılacaktır onlar üstüne. 9. Uzatılmış sütunlarda.

(Fil Sûresi) Bismillâhîrrâhmânirrahîm

1.Görmedin mi nasıl etti Rabbi'n ashâb-ı file. 2. Düşürmedi mi keydlerini tadrîle. 3. Salıp da üzerlerine bir kuş alaylarıyla. 4. Endâht ederek onlara siccîlden taşlar ile. 5. Kılıvermedeydi hepsini bir yenik hasıl gibi.

Fil Sûresi

1.Gördün mü? Nasıl etti Rabbin Ashâb-ı Fil'e. 2. Kılmadı mı tedbirlerini müstağrak tadrîle. 3. Saldı da üzerlerine sürü sürü kuşlar (Ebâbil). 4. Atıyorlardı onlara siccîlden taşlar. 5. Derken kılıverdi onları bir yenik hasıl gibi.

(Kureyş Sûresi) Bismillâhîrrâhmânirrahîm

1.Îlâfi için Kureyş'i. 2. Kış yaz o rihlete îlâf. 3. Hiç olmazsa bunun için, kulluk etsinler şu beytin Rabbi'ne 4. Ki onları bir açlıktan doyurdu. Ve bir korkudan emîn buyurdu.

Kureyş Sûresi

1.Îlâfi için Kureyş'in. 2. Sefere îlâfları yazın, kışın. 3. Hiç olmazsa onun için kulluk etsinler Rabbine bu beytin. 4. Ki onları açlıktan doyurdu ve korkudan emîn buyurdu.

(Mâûn Sûresi) Bismillâhîrrâhmânirrahîm

1.Gördün mü onu ki tekzîb eder dîni? 2. O işte odur iter yetîmi. 3. Tergîb eylemez it'âma miskîni. 4. Amma vay o sözde namaz kılanlara. 5. Ki namazlarından gâfildir onlar. 6. Öyle ki nâsa gösteriş yaparlar. 7. Ve mâ'ûnu men' eder verileceği vermezler.

Mâûn Sûresi

1.Gördün mi o dîni tekzîb edeni? 2. Odur ki işte iter yetimi. 3. Ve kayırmaz doyurmak üzere miskini. 4. Fakat veyl o namaz kılanlara 5. Ki namazlarından yanılmaktadırlar. 6. Onlar ki mürâilik ederler. 7. Ve yardımlığı sakınır (zekâtı vermezler)

(Kevser Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Biz verdik sana hakkâ ki Kevser. 2. Namaz kıl Rabbine kurban da kesiver. 3. Şek yok seni sevmeyendir her halde ebter.

Kevser Sûresi

1.Biz verdik sana hakıkatta Kevser. 2. Sen de Rabbin için namaz kıl kurban kesiver. 3. Doğrusu sana buğz edenler ebter.

(Kâfirûn Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.De ey kâfirler. 2. Tapmam taptığınıza. 3. Siz ki tapmıyorsunuz benim taptığıma. 4. Bense tapıcı değilim sizin taptığınıza. 5. Siz de tapmıyorsunuz benim taptığıma. 6. Size dininiz, bana dinim.

Kâfirûn Sûresi

1.De ki: Ey kâfirler! 2. Tapmam o taptıklarınıza. 3. Siz de tapanlardan değilsiniz benim ma'buduma. 4. Hem ben tapıcı değilim sizin taptıklarınıza. 5. Hem siz tapıcı değilsiniz benim ma'buduma. 6. Size dininiz, bana dinim.

(Nasr Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Geldi mi Allah'ın nusreti ve o fethi. 2. Gördüğün vakit nası girerlerken Allah dinine fevc fevc. 3. Artık tesbîh et Rabbine hamd ile ona istiğfâr eyle. Zira O muhakkak bir Tevvâb bulunuyor.

Nasr Sûresi

1.Gelip de Allah'ın nusreti ve fetih. 2. Gördüğün vakit nâsı giderlerken Allah dînine fevcâ-fevc. 3. Artık tesbîh et Rabbine hamdeyle ve mağfiretini dile, muhakkak ki o bir Tevvâb bulunuyor.

(Tebbet Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.Tebâb iki eli Ebî Leheb'in kendi de tebâb. 2. Ne malı fâide verdi ona ne kazandığı esbâb. 3. Bir nâra yaslanacak yarın pür iltihâb. 4. Karısı da öyle hammâlete'l-hatab. 5. Boynunda bir ip, kendi

büktüğünden.

Tebbet Sûresi

1.Yuh oldu iki eli Ebu Leheb'in, kendi de yuh. 2. Ne malı fâide verdi ona ne kazandığı. 3. O bir alevli ateşe yaslanacak. 4. Karısı da, odun hammalı olarak. 5. Gerdânında bir ip ki fitillisinden.

(İhlas Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.De o Allah bir Ehad. 2. Allah o eksiksiz Samed. 3. Doğurmadı ve doğurulmadı. 4. Ve O'na hiçbir küfüv olmadı.

İhlas Sûresi

1.De, O: Allah tek bir (Ehad)dır. 2. Allah, o eksiksiz Samed'tir. 3. Doğurmadı ve doğurulmadı. 4. Ona bir küfüvde olmadı.

(Felak Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.De sığınırım Rabbine felakın. 2. Şerrinden mâ halakın. 3. Şerrinden gâsikın vukûbu deminde. 4. Dügümlere üfleyen 'âkıdın şerrinden. 5. Şerrinden hâsidin hasedi deminde.

Felak Sûresi

1.De ki: Sığınırım Rabbine o felakın. 2. Şerrinden mâ halakın. 3. Ve şerrinden bir gâsikın daldığı zaman. 4. Ve o, ukdelere üfleyen neffâsların şerrinden. 5. Ve şerrinden bir hâsidin hased ettiği zaman.

(Nâs Sûresi) Bismillâhırrâhmânırrahîm

1.De sığınırım Rabbine nâsın. 2. Melikine nâsın. 3. İlahına nâsın. 4. Şerrinden o sinsi vasvâsın. 5. Ki fiskos eder bağıında nâsın. 6. Gerekse cinden gerekse insden.

Nâs Sûresi

1.De ki sığınırım Rabbine nâsın. 2. Melikine nâsın. 3. İlahına nâsın. 4. Şerrinden o sinsi vesvâsın. 5. Ki vesvese veriri sinelerinde nâsın. 6. Gerek cinden gerekse ins.

Sonuç

Maddi-mânevî sıkıntılı geçen 1925-1938 arası on iki yıllık dönemde, meâl ve tefsiri tamamlamayı başaran Elmalılı'nın, üzerindeki baskılar ve hükümetin "Türkçe Kur'ân, Türkçe İbâdet" ısrarından dolayı arzu ettiği gibi bir meâl ve tefsir yazmadığı/yazamadığı anlaşılmakta,

hem tefsir hem de meâli tekrar yazma arzusu bulunmaktadır. Bu arzusuna, tefsiri tekrar yazma noktasında vakti ve sıhhati müsâde etmemiş olsa da, meâli tekrar yazarak ulaşabilmiştir. Fakat son yazdığı meâl, tefsirle birlikte çalıştığı meâlde olduğu gibi “Türkçe Kur’an, Türkçe İbâdet” projesine âlet edilip, müstakil olarak basılmaması için Elmalılı tarafından kimseye haber verilmemiş ve gizli tutulmuştur.

Elmalılı yazdığı son meâlin mesveddesini, siyah mürekkeple ve kendi el yazısıyla rika ve nesih hüsn-i hat tarzında temize çekmiş, temize çektiği nüshanın daha sonra üzerinde tekrar düzeltmeler ve kelime iptalleri yapmıştır. Bu tashihlerden anlaşılacağı üzere Elmalılı, son meâli üzerinde yoğun bir çalışma yapmış, mânâya en güzel şeklini verebilmek için son derece dikkat edip, çaba ve gayret sarfetmiştir.

Elmalılı, çeviri sanatına dâir, akıl ve mantığa hitap eden ve dille ilgili bir özelliği olmayan müspet ilimlere ait eserlerin bütünüyle diğer dillere çevrilebileceğini ifade etmektedir. Ancak akılla beraber zevk ve hislere de hitap eden, dil açısından edebî değere sahip olan eserlerin çevirisinde aynı başarı şansının oldukça düşük olduğu, dolayısıyla bu tür eserlerde şu yöntemin izlenmesi gerektiğini belirtir: Meselâ şiirin sözcüğe bağlı nesir tarzında çevrilmesi hâlinde, aslının dengi olamayacağı, nazım ahenginin kaybolacağı, bu sebeple yine şiir tarzında benzerinin ifâdesiyle çevrilmesinin daha mâkul olacağını söylemektedir. Böylece eserin edebî kıymeti de muhafaza edilmiş olur. Fakat bu, edebî metinlere özgü bir yöntem olup, hüküm ifade eden ilmî ve hukûkî eserlere uygulanması hâlinde, esas metnin tahrif edilmesi sözkonusudur. Çeviride diğer bir hususta, bir dilde bir olayın değişik bağlamlar dolayısıyla farklı şekillerde ifade edilmesidir. İşte bu ifade farklılıklarının işaret ettiği mânâ değişiklikleri ve vurgular da diğer dillerde ancak açıklama ve yorumlarla çevrilebilmektedir. Aksi takdirde yavan ve düz bir anlatım tarzı tercih edileceğinden, kaynak dildeki mânâ incelikleri kaybolacaktır. Ayrıca Elmalılı, Kur’an’ın meâli bağlamında bu ilâhî kelâmda oldukça derin mânâlı kelimeler bulunduğu, bir kelimenin birçok mânâlar ifâde edebileceği, bunların bazısını doğrudan aktarmak mümkün olsa da, diğer bazısını olduğu gibi almak veya edebî mânâsı fedâ edilerek tevil ve tefsir tarzında ifâde edilmesinin mümkün olacağını söyler. Yine Elmalılı’ya göre, müteşâbih ifâdelerin Türkçe’ye aktarılması

mümkün değildir, dolayısıyla bu konuda doğru olan yöntem lafızların aynen muhâfaza edilmesidir.⁶⁴

Elmalılı'nın, Kur'ân meâli ile alâkalı düşünceleri çerçevesinde yazdığı son meâli, kendi tabiri ile cezâletli, tercüme üslûbu ve tekniği açısından Kur'an-ı Kerim'in anlamıyla tınısı uygunluk içinde olan sözcüklerin seçildiği ve Kur'ân'ın kendine has mûsîkî ve dil özelliklerinin yansıtıldığı bir meâldir. Kaynak dil ve amaç dil çerçevesinde Elmalılı'nın son Kur'ân meâlini, mânânın bir çarpıtmaya maruz bırakılmaması için Mekki âyetlerde nazım, Medenî âyetlerde nesir tarzını kullanarak yapması, Kur'ân'ın i'câzı ve müteşâbih âyetlerin özelliği ile açıklanabilir. Elmalılı, parantez içi cümlelerden ve dipnotlardan kaçınmış, tercümesine sık sık Kur'ân'ın âyetlerindeki orijinal kelimeleri kullanarak, bu kelimelerin Türkçe'de birkaç mânâyı ifâde ettiğini ve tam karşılığının bulunmadığını ve bu kelimeleri veya âyetleri gereği gibi anlayabilmek için okuyucunun âyetin tefsirine mürâcaat etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Zîrâ Elmalılı'ya göre meâlde, terimler gereği gibi açıklanacak olursa, meâlin özelliğinin kaybolacağı, parantez içi cümleler ve dipnotlarla meâlin tefsir hüviyetine dönüşeceği kaçınılmazdır.

Elmalılı'nın çok önemli olan son meâli üzerindeki çalışmalarımız, yayıma hazırlanma noktasında titizlikle devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Altıntaş, Halil, *Kur'ân Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, TDV Yay., Ankara 1998.

Atik, Necmi, "Elmalılı'nın Hak dini Kur'an Dili" Adlı Tefsiri'nin Mukaddimesi'nin Edisyon Kritiği", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2016, 6. Sayı, s. 99-131.

Atik, Necmi, "Elmalılı'nın Kendi El Yazması ile Türkçe İbâdet Konusundaki Makâlesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2016, 6. Sayı, s. 01-51.

Atik, Necmi, *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'ân Meâli*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016.

⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 1, s. 10-15.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mayıs 1926.

Cündioğlu, Dücâne, *Bir Kur'an Şâiri*, Kapı Yay., İstanbul 2010.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi 030 10 26 149
18.

Edip, Eşref, *Kur'an Tercümesi, Mehmed Akif: Hayatı ve Eserleri*,
Beyan Yay., İstanbul 2010.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.

İkdam Gazetesi, 7 Nisan 1926, 3 Mayıs 1926.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1990.

Son Saat Gazetesi, 3 Mayıs 1926.

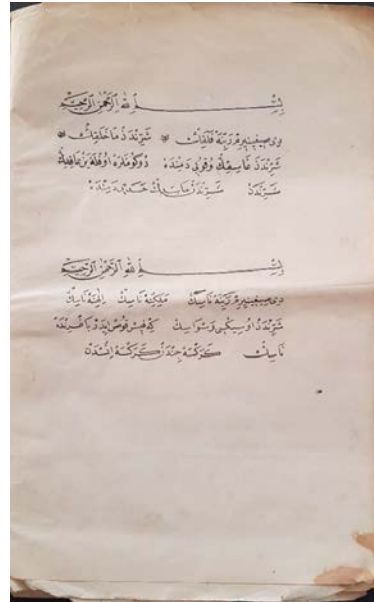
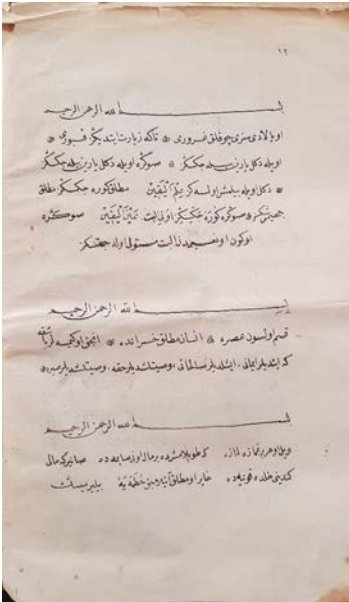
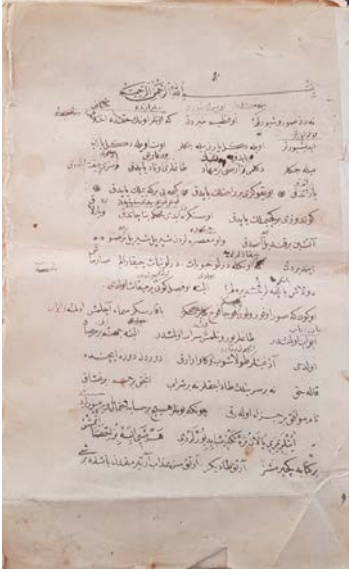
Vakit Gazetesi, 6 Nisan 1926, 3 Mayıs 1926.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, DİB Yay.,
İstanbul 2015.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dni Kur'an Dili*, Diyanet
İşleri Reisliği Neşr. 5, İstanbul 1935.

Yazır, Mehmet Hamdi, (Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Torunu) Özel
Arşiv (Elmalılı'nın Metrûkâtı).

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Son Meâlinin Orjinal Nüshaları

Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine

Halis Albayrak, Şule Yayınları, İstanbul, 2015, 7. Baskı, 175 sayfa.

AYŞE RANA MUSLU*

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanı ve Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halis Albayrak'ın doktora tezi olarak hazırladığı “Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine” adlı çalışmasını tanıtacağız. Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine kitabının ilk baskısı Şule yayınları tarafından 1992 yılında yapılmıştır. Bu akademik çalışmanın geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmiş olması, yalnız eserin ciddiyetini değil, ele alınan konunun önemini de göstermektedir.

* Yrd. Doç. Dr. | Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Bilindiği üzere İslam Düşüncesi'nin ilk ve en önemli kaynağı Kur'an'ı Kerim'dir. Ancak Kur'an'ı anlayabilmek için, önce Kur'an'ın anlaşılmasında izlenecek sahih metodları bilmek ve Kur'an'ı parça parça değil, bir bütün olarak yorumlamak gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde Kur'an'ı anlamada hataya düşmek kaçınılmaz olur. Yazarın deyişiyle “kendi doğrularını Kur'an'a onaylatmaya çalışmak yapılan hatalardan biridir. Geçmişte ve günümüzde bu hataya düşenlerin var olması, böyle bir konunun ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.”

Yazar, çalışmada temel hususlarda birbiriyle çelişir görünen konuları tespit etmeye çalışmıştır. Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılıp yorumlanması gerektiğini belirleyerek eskiden düşülen metot hatasına dikkat çekmiş, Kur'an araştırmacılarının yeni araştırmalarında değerlendireceklerini umduğu görüşlerini belirtmiştir. Araştırmada açığa kavuşturulmak istenen önemli bir nokta ise; Kur'an'ın harici bilgilere ihtiyaç duyulmadan bütün yönleriyle anlaşılabilceği görüşünün ne ölçüde mümkün olabileceği hususudur.

Çalışmanın konusu Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri olunca doğal olarak asıl kaynak Kur'an'ın kendisidir. Nasıl ki bir müfessirin metodu incelenirken en önemli kaynak, o müfessirin eseri ise, Kur'an'ın kendisini açıklayış biçimini ve buna bağlı meseleleri incelerken de en önemli kaynak yine Kur'an'dır.

Yazar, konuyu işlerken alt başlıklardan kaçınmıştır. Böyle bir yolu tercih etmesinin sebebi, konunun mahiyetinden dolayıdır. Konunun çok boyutlu oluşu konuya genel olarak yaklaşmayı sağlamıştır. Ayrıca konu işlenirken Kur'an'ı baştan sona tefsir eden müfessirlerin dışında İslam alimlerini ve Kur'an araştırmacılarını da göz önüne alınmıştır.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin nasıl yapıldığını belirtmeden önce yazar; Kur'an tefsirinin ilk ve en önemli kaynağı olan Kur'an'ın hangi niteliklere sahip olduğunu dile getirmiştir. Bu niteliklerin ifade edilmesinden maksad ise Kur'an'ın konuyu ilgilendiren yönüyle tanınmasını sağlamaktır.

Çalışmayı incelediğimizde yazar Kur'an'ı yapısal durum olarak üç ana konu da ele almıştır:

1) Kur'an'ın bir bütün oluşu ; Çalışmada belirtildiğine göre Kur'an kendisini bir kitap olarak takdim etmiş, öyleyse onda iç bütünlük ve ahenk de aranır. Kur'an Mekke'siyle Medine'siyle bir bütün olduğu için nüzul zamanı farkı olmaksızın, yerine göre ayetler birbirini tamamlayan ve açıklayan bir niteliktedir.

2) Kur'an'ın açık ve anlaşılır oluşu ; “*Bu Kur'an insanlara bir açıklamadır.*” (Al-i İmran, 138) ve “*Biz, Kur'an'ı, her şeyi açıklayıcı olarak sana indirdik.*” (Nahl, 89) Bu ayetlerden de anlaşılıyor ki Kur'an'ın bir açıklama, beyan olması; bizi, onun açık ve anlaşılır bir kitap olduğu sonucuna götürmektedir.

3) Kur'an'ın çelişkiden uzak bir kitap oluşu ; Kur'an'ın ihtilafları çözümleyici oluşu, onun kendi içinde tutarlı ve çelişkiden uzak olduğunun göstergesidir. Çünkü iç yapısı bakımından mütenakız nitelik arz eden bir kitabın, ihtilafları çözümleyici oluşu şöyle dursun, aksine ihtilaflara davetiye çıkaracağı açıktır. Yazar bu konu hakkında bir durumu şu örnekle açıklar: Mekke müşrikleri Kur'an'da çelişkili durumlar bulmayı, herkesten çok istemişler; ancak bu hususta ciddi bir iddiada bulunamamışlardır. Eğer onların nazarında, Kur'an'da bir tutarsızlık olsaydı, onun peşine düşer ve mütenakız durumlar varsa, mutlaka onları dile getirirlerdi. Onlardan bu konuda herhangi bir sesin yükselmemesi de, Kur'an'ın çelişkisizliği konusunda bize bir fikir vermektedir. Kur'an'da ilk bakışta çelişkili gibi görülen bazı ifadelere rastlanılabilir. Fakat bu ifadeler, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde ele alındığında hiç de sanıldığı gibi olmadığı anlaşılır.

Eserin içeriğine bakacak olursak, kitap üç bölümde ele alınmıştır. 1) Kur'an'ın Kendi Bütünlüğü İçinde Anlaşılması, 2) Kur'an'ın Kendisini Tefsir Ediş Biçimi, 3) Kur'an Kendisini Açıklamaya Yeterli Midir?

I. Yazar ilk bölüm kendi içerisinde iki kategoride ifade etmiştir:

A-Kur'an'ın Kur'an'la Tefsirinden Neyi Anlıyoruz? ; Yazar eserinin bu bölümüne tefsir konusunda araştırma yapanların da devamlı karşılıklarına çıkacak olan bir kavramı açıklamakla başlamıştır. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri denilince; Kur'an'ın müfred lafızlarının, terkiplerinin ve ifadelerinin, Kur'an'ın bütünlüğü içinde ilgili Kur'an pasajlarının yardımıyla açıklaması; buna ilaveten Kur'an'daki konuların,

muhatablarının zihinlerine yerleştirmeye çalıştığı kavramların, terkihi bir yaklaşımla Kur'anî bütünlük içerisinde incelenmesini anlıyoruz. Bu incelemeyi yazar üç çerçevede ele alarak okuyanın zihinlerinde konunun daha net anlaşılmasını amaçlamıştır:

1) Ayet Çerçevesi Sözün sarf edildiği yer olarak düşünebileceğimiz çerçevedir. Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılmasına çalışılırken öncelikle değerlendirmeye tabi tutulacak olan bu çerçevedir. Yani kelimeleri ve terkipleri, önce cümlenin bütünlüğü içinde anlamaya çalışmak gerekiyor. Çünkü bazen cümlenin tamamlayıcı unsurlarından herhangi birini değerlendirmeye almadığımız takdirde varacağımız sonuç, Kur'an'ın o bölümde iletmek istediği mesajlardan az çok farklı veya zıddı olabilir.

2)Siyak Sibak Çerçevesi İkinci çerçeve de yazar siyak ve sibak ilimlerinin neyi ifade ettiğini ve Kur'an tefsirinde bu durum gözardı edildiğinde nasıl sonuçlar çıkaracağını açıklamaktadır. Siyak ve sibak kavramları eserde şöyle tanımlanmıştır: 'Herhangi bir ifadeden önceki ve sonraki ifadelerdir.' Kur'an her ne kadar konularına göre tertip edilmiş bir kitap değilse de, bazı durumlarda aynı konuyla ilgili ayetleri peş peşe sıralar. Art arda gelen bu ayetlerin çoğu zaman bir hedefi vardır. Dolayısıyla ifadeler hep gözetilen bu maksadın etrafında deveran eder. Bu sebeplerden ötürü siyak ve sibak çerçevesi dikkate alınmadan belli bir ayet grubunun içinden bir ayetin veya ayetin bir bölümünün çıkartılıp müstakil olarak tamamen farklı bir gayeye hizmet ettirilmesi doğru olmaz. Çünkü bu tür yaklaşımlar Kur'an'ın hiç kastetmediği bir sonuca götürür.

3)Kur'an'ın Bütünlüğü Çerçevesi Yazar, esasen Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri denince ilk akla gelen çerçevenin 'Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesi' olduğunu dile getirmiştir. Kur'an'ın konularına göre tertip edilmemiş bir kitap olduğu dikkate alınır, onun, kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılması için akla ve muhakemeye önemli ölçüde ihtiyaç olduğunu gösterir. Aklın bu konudaki fonksiyonu ise Kur'an'ın parçaları arasında esasen mevcut olan irtibatları tespit etmek ve bu parçalardaki açıklayıcı unsurları bulup çıkarmaktır. Bu irtibatlar bazen açık iken, çoğu zaman fevkalade yoğun bir zihni konsantrasyon gerektirecek ölçüde kapalı olabilmektedir.

B)Kur'an'ın Kendi Bütünlüğü İçinde Anlamaya Engel Faktörler ;

Yazar, konuya genel olarak baktığımızda Kur'an'ın anlaşılmasında ve ondan hükümlerin çıkarılmasında esas olarak ister Kur'an alınsın, isterse yaşanan hayatın problemleri alınsın; her iki halde de odak noktanın Kur'an olacağını ifade etmiştir. Çünkü Kur'an bütün görüşlerin sağlamlasının yapıldığı bir kitap olmak durumundadır. Harici faktörlerin etkisiyle önceden edinilen görüşlerin, ne olursa olsun Kur'an'a onaylatmak istenmesi düşüncesi, Kur'an'ı tabi olunacak bir rehber olmaktan çıkarıp tabi olan durumuna düşürür. Bu sebeple yazar, eserinde Kur'an'ı incelerken yapılabilecek şu iki hatadan mutlaka kaçınmamız gerektiğini ifade etmektedir:

1) Subjektiflikten Kaynaklanan Hata (ön yargılı olmak) Yazar, ilimde sıhhatli sonuçlara varmanın temel taşlarından birinin objektiflik ilkesi olduğunu belirtir. Hissi yaklaşımlarda kişiler önceden kabullendikleri sonuçlara ulaşacaklardır. O zaman gerçekler herkese göre değişecektir. Pek tabidir ki insan, yaratılışı icabı çevresinde olup bitenden etkilenir. Kur'an'la ilgilenenler, Kur'an'ı yorumlamaya ve açıklamaya çalışanlar da haliyle çok değişik muhitlerde, değişik hayat tarzlarının hüküm sürdüğü bölgelerde yetişmiş insanlar olarak farklı bakış açılarına sahiptirler. Ancak herkesin ön kabullerle Kur'an'ın, işlerine gelen pasajlarına sınıksız sarılarak bir sonuca varmaları yanlıştır. Yazar bu konunun değerlendirmesinde şu sonuca ulaşmıştır: Görebildiğimiz kadarıyla parçada kalınıp bütün gözardı edildiği müddetçe Kur'an'da hemen her görüş sahibinin görüşüne hak verdirtecek dayanaklar bulması mümkündür.

2) Metoddan Kaynaklanan Hata Bu hata türünü yazar iki kısımda ifade etmiştir. a)Kur'an'ı Kendi Fikri Sistemi İçinde yorumlamamak: Her ilmin, her düşünce sisteminin, her dünya görüşünün genel geçer kavramlar dışında kendine has kalıpları olması nasıl yadırganmıyorsa, Allah katından gerçek olarak indirilen Kur'an'ın da bir rehber kitap olması hasebiyle, evleviyetle kendisine has kalıplarının ve prensiplerinin olması son derece tabiidir. Kur'an kendi iç yapısında son derece tutarlıdır. Kur'an da, insanın zaafı göz önüne alınarak, ana prensiplerinden taviz vermeden esnekliğe sahip bir sistem oluşturulduğunu yazar eserinde açıklamıştır. 'Kur'an, bir manzumedir'

ve bu manzumeyi önce bir bütün olarak ele alabileceğimizi, ana çizgileriyle Kur'ani şablonu ortaya koyarak hata yapma payımızı en aza indirebileceğimizi dile getirmiştir. **b)Bütüncü Yaklaşımdan Uzak Olmak:** Gerek rivayet tefsirlerinde gerekse diğer tefsirlerde Kur'an metninin çözümü temel amaç olmuştur. Nedense muradullahın açıklanması demek olan tefsir, Kur'an tefsirlerinin birçoğunda öncelikle Arapça olan Kur'an metninin kelime, terkip ve cümle bazında açıklanması olarak tecelli etmiştir. Kur'an'ın hem lafız hem manasıyla bir bütün oluşturduğu ve aslolanın da çeşitli anlamlar yüklü lafızların ne gibi mesajlar verdiklerini kavramak olduğu bir vakıya iken, Kur'an'ın metnine ve nazmının güzelliklerine gereğinden fazla önem verilmesi durumunda, mesajları anlama hususunda sıkıntı oluşturacağını belirtmiştir.

II. İkinci bölümü yazar sekiz başlık halinde ele almıştır.

Yazar Kur'an'ın kendisini açıklama tarzının tezahürleri diyebileceğimiz hususları, lafızların delalet ve şümul yönünden tasniflerine girmeden muayyen başlıklar altında vermeye çalışmıştır.

A)Mutlak İfadelerin Kayıtlanması Kur'an, belli konularda kesin ve kayıtsız tavrını ortaya koyarken, o konulardaki bazı kayıtlamaların sadece te'kid vazifesi gördüğü, bütünlük içerisinden anlaşılmalıdır. Bu tefsir biçiminin içinde mütalaa ettiğimiz hususları yazar iki başlık altında değerlendirir. 1)İstisna yoluyla açıklama 2)Bir şeyin sebebini zikretmekle açıklama

B)Genel İfadelerin Tahsis Edilmesi Kur'an'da çok sık rastlanan hususlardan biri, genel anlamlı kelimelerin hususi bir niteliğe bürünmesidir. Bu husus Kur'an'ın ifade özelliğinin bir sonucudur. Kur'an genellikle muhatabını kolaycılığa sevk etmemektedir. Adeta okuyucuyu, bazen kabiliyet ve kavrayışının sınırlarını zorlayabilecek ölçüde derin bir muhakemeye sevk eder. Bu konuyla ilgili örnekleri yazar iki grupta incelemiştir: 1)Genel anlamlı kelimedenden kastolunan şeyin belirlenmesi 2) Genel anlamlı bir kelimenin şümulüne giren hususların birkaçının açıklanması

C)Müphem Hususların Açıklanması Kur'an gerek kıssaların sunulduğunda, gerekse diğer vesilelerle yer, zaman ve şahıs isimlerini ön plana çıkarmamıştır. Kur'an bu tür durumlarda ism-i işaretleri, ism-i

mevsulleri ve zamirleri kullanmaktadır. Kur'an'ın çoğunlukla teferruat olarak kabul edilebilecek bu tür ayrıntılara girmemesinin asıl hikmeti onun fonksiyonel tarafının ağır basmasıdır. Müphemlerin Kur'an da nasıl açıklandığını incelediğimizde beş kısım karşımıza çıkar: 1)İsm-i mevsullerle kastolunan şeylerin açıklanması 2)İsm-i işaretlerin gösterdikleri şeylerin açıklanması 3)Zamirlerin açıklanması 4)Bir şeyin veya bir şahsın gerçek adının zikredilmesi 5)Zaman ve mekanla ilgili belirsizliğin giderilmesi

D)Garib Kelimelerin Açıklanması Dili Arapça olan Kur'an her zaman muhataplarının kolayca anlayabileceği kelimelere yer vermemiştir. O dönemin Arap dilinde çok az kullanılan sadece belirli bir kesimce (özellikle şairler ve ediplerce) bilinen kelimeler de Kur'an'da yer almıştır. Bu sebeplerle zaman içerisinde Kur'an'ın garib kelimelerini açıklamayı gaye edinen müstakil eserler verildiğini yazar ifade etmiştir.

E)İfadelerdeki İhtimallerin Bir'e İndirgenmesi Birkaç manaya gelen kelimelerin manalarını teke indirme bazen Kur'ani bütünlük içinde mümkün olmayabilir. Bu durum Kur'an'ın tefsirinde yardımcı olabilecek diğer kaynaklara başvurma zarureti gerektirmektedir.

F)Kısa ve Veciz İfadelerin Geniş Açıklanması Kısa ve özlü bir biçimde temas edilen konuların Kur'an'ın diğer birimlerinde açılması ilahi kitabın büyük bir bölümünde en çok göze çarpan hususlardandır.

G)İfadelerin Mecazi Oluşlarının Tayin Edilmesi Hakikat ve mecaz, her dilde düşünce ve duyguların iletilmesinde vazgeçilmez iki unsurdur. Kur'an da Arapça olması hasebiyle Araplar'ın dil zevklerine hitap etmekte ve edebi üsluplarının hemen bütün hususiyetlerini göz önüne almıştır.

Ğ)İzahı Güç Hususların Açıklanması Kur'an kendisini, çelişkiden uzak bir kitap olarak nitelendiriyorsa, bu tutarlılığı Kur'an'ın bizzat kendisinde bulmak ve çelişkili görülen noktaların çözümünü akıl ve mantık ışığında yine Kur'an'ın kendi içinde tespit etmek gerekir.

Yazarın bu bölümde ele aldığı kısımlarla, Kur'an'ın kendi kendisini tefsir metodundan ziyade, Kur'an anlaşılmaya çalışılırken, onun pasajları arasında ne tür irtibatlarla karşılaşılabileceği ve bu irtibatlarla ortaya çıkan açıklama biçimlerini tespit etmeye çalışmıştır.

III. Üçüncü bölüm iki başlıkta ele alınmıştır.

Kur'an, tefsir kaynaklarından sadece biridir. Bunun yanında Peygamber'in(s.a.) ve sahabenin özellikle nakille bilinebilecek konulardaki açıklamaları da, tefsir kaynakları içinde sayılmıştır. Ayrıca Kur'an'ın anlaşılması için ön şart olan iyi seviyede Arapça bilgisine de sahip olunmalıdır.

A)Kur'an'ın Tefsirinde Sünnetin Yeri Alimler sünneti, Kur'an'ın tefsirinde ikinci önemli kaynak olarak kabul etmişlerdir. Çünkü Kur'an, Peygamber'in (s.a.) sadece indirileni tebliğ etmekle memur kılmayıp, aynı zamanda ona, Kur'an'ı açıklama görevini de yüklemiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) açıklamaları, Kur'an'ın mücmel olan ayetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, müphem olanını açıklama, garib kelimeleri beyan , edebi incelikleri ihtiva eden ayetlerin maksudunu bildirme gibi belli başlı hususlara taalluk eder.

B)Kur'an'ın Tefsirinde Sahabe Görüşleri ve Tarihi Bilgilerin Yeri Sahabenin özellikle ayetlerin nüzul sebeplerine dair sözleriyle Kur'an arasındaki ilişki, onun sünnetle olan ilişkisine benzer. Fakat tabii olarak sünnetle, sahabe görüşleri arsında derece ve değer farkı vardır. Sahabe de, Kur'an'ın, muayyen bölümleriyle ilgili müşahedelerine dayalı görüşleriyle, Kur'an'ın, belirli pasajlarının anlaşılmasına ışık tuttuklarına göre, bütünü oluşturan parçaların, onların bu beyanlarıyla açığa kavuşması, bir yerde bütünün de dolaylı olarak açıklık kazanmasını intac eder. Sahabe Kur'an'ın, parça parça inişini müşahede etmiş, ayetlerin inişine sebep teşkil eden olayların içinde yaşamış, bilhassa ilimde söz sahibi olanlarının, Kur'an'ın anlaşılması ve açıklanmasındaki mühim mevkilerini gözardı etmek doğru olmaz.

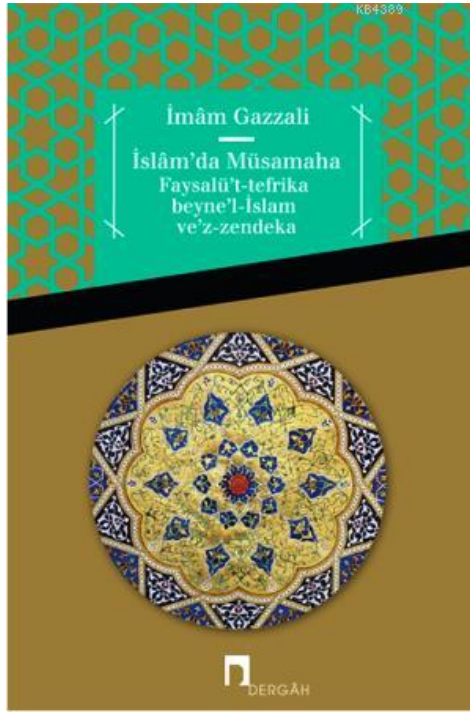
Yazarın nihai amacı; Kur'an'ın, kendini ne ölçüde tefsir ettiği konusunda açıklık getirmeye çalışması bakımından önem taşıdığı gibi, Kur'an'ın belli konulardaki zihniyetini belirleme gayretinde olan araştırmacılara, işlenmek istenen konunun, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde nasıl incelenmesi gerektiği hususunda yeteri kadar fikir vereceği kanaatinde. Zaten çalışmanın ana hedeflerinden biri, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde sıhhatli bir şekilde nasıl anlaşılabilceğinin incelenmesi olmuştur. Kur'an üslubu icabı kendisini açıklarken okuyucularını hazır-

cı bir yaklaşıma götürmez. Üzerinde derin düşünmelerini ister. Yazar, Kur'an'ı okumanın ibadet oluşunun hikmetlerinden birinin bu olacağını ifade etmektedir. Kur'an; çelişkiden uzak, fikri insicamı mükemmel bir ilahi kitaptır.

İslam'da Müsâmaha/Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslam ve'z-Zendeka

İmam Gazzali. Türkçesi Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları. İstanbul 2019. 5. Baskı. 87 sayfa. ISBN: 978-975-995-439-0

MUHAMMET AYDIN*

Özeld e İslam coğrafyasında genelde dünyada yaşanan dini-siyasi gelişmeler bir arada yaşama kültürünü ve buna bağlı olarak müsamaha/hoşgörü anlayışlarını yeniden gündeme taşımıştır. Bu manada Gazzali'nin *Faysalü't-tefrika beyne'l-İslam ve'z-zendeka* adlı eseri müsamaha ve bir arada yaşama bakımından önem taşımaktadır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD, maydin@gumushane.edu.tr orcid.org/0000-0002-0099-9024.

Eser Süleyman Uludağ tarafından dilimize kazandırılmıştır. Eser fasıllar şeklinde bölümlere ayrılmış ancak konular daha iyi anlaşılabilir diye Uludağ tarafından başlıklandırılmıştır.

Uludağ kitaba hazırladığı önsözde farklı bir noktaya temas etmektedir: “Müslüman âlimler içlerine kapandıkları ve dar bir alanda bilimsel faaliyette buldukları zaman görüş ufukları daralıyor, kısılıyor, ileriye ve çevrelerini göremez hale geliyorlar. Eskilerden gelen usullere, geleneklere ve alışkanlıklara sınımsız bağlı olmaları yenilikleri ve gelişmeleri doğru olarak görmelerini ve değerlendirmelerini engelliyor. Buna taassub ve taklid eklenince çıkmaza girmek kaçınılmaz oluyor. Bunun önü ancak dışa açılmak, etrafa bakıp olup bitenleri görmek, ön kabullerden ve peşin fikirlerden uzaklaşmak, bilgi dairesini genişletmek, ciddi araştırmalar ve incelemeler yapmak ve müsamahalı olmak suretiyle açılabilir.”¹

Gazzali giriş (I) kısmında iman ile küfrün mahiyeti konusuna değinmektedir. Ona göre küfür ile imanın mahiyetleri ve tarifleri, hak ile dalaletin sınırları ve sınırları kalpleri mal ve makam sevgisi ve kaygısı ile kirlenmiş kimselerin idrak edemeyeceği bilinmelidir. Bunun anlaşılması için “1. Kalplerin dünyevi kir ve paslardan arınmış, 2. Mükemmel bir mücadele ile cilalanmış, 3. Saf bir zikirle nurlandırılmış, 4. Doğru düşünce ile beslenmiş, 5. Devamlı olarak şeriatın hududlarına riayetle süslenmiş olması icabeder. Bir kalbe ancak bu gibi hazırlıklar sonunda peygamberlik meşalesinden feyz gelir ve kalp bu sayede cilalanmış parlak bir ayna şeklini alır.”(Gazzali, 2019: 22)

II. bölümde *taklitçilerin içine düştükleri çelişkilerden* söz eden Gazzali, taklidin kişiyi nasıl kötürümleştirdiğini göstermektedir. Zira muhatabın küfür tarifinin sorunlu olduğunu belirtir. Tarif “Eş’ari, Mutezile veya Hanbeli gibi muayyen bir mezhebe muhalefet etmemektir.” şeklinde kabul edilirse bu taklit adamı bağlar. Tutulması gereken yol, kendileri gibi mukallid olan hasımlarının delilleriyle karşı koymak olmalıdır. Gazzali sıfatlar bahsinde Mutezile’ye fazla yüklenildiğini düşünmektedir. “Allah’ın mümkün olan her şeye kadir

¹ Uludağ, Süleyman, İslam’da Müsamaha, Dergâh yay. İstanbul, 2019. Önsöz kısmı, s. 9-10.

olduğunu ve her şeyi eksiksiz olarak bildiğini kabul ettikleri halde ilahi sıfatları kabul etmeyen Mutezile'ye neden bu kadar çok şiddet gösterilmektedir?” (Gazzali, 2019: 25)

Gazzali tekfirde esas olan kaideyi şu şekilde açıklamaktadır: “La ilahe illallah Muhammedü'r-Rasulullah düsturuna samimi bir şekilde bağlı kaldıkları ve bu düstur ile çelişki teşkil eden bir durumda bulunmadıkları müddetçe yolları/mezhepleri ne kadar farklı olursa olsun ehli İslam'a dil uzatmaktan ve çeşitli mezhep mensuplarına kâfir demekten kaçınmalıdır.” (Gazzali, 2019: 27) Gazzali her fırkanın muhalifini tekfir ettiğini ve Peygamberi tekzip etmekle itham ettiğini düşünmektedir. Mesela Hanbeliler, fevk ve istiva konusunda Eş'arileri tekfir etmektedirler. Buna karşılık Eş'ariler de 'Allah'ın misli olan hiçbir şey yoktur.' Ayetinin anlamını tekzip ederek teşbihe kayıyor zannederek Hanbelileri tekfir etmektedir. Keza Eş'ariler Mutezile'yi ru'yetullah konusunda tekfir etmektedir. Gazzali'ye göre bu çıkmazdan kurtulmanın yolu İslam'a göre tekzip ve tasdik mahiyet ve tarifinin bilinmesidir. Tasdik: Tasdik haberle daha doğrusu haberi veren kimse ile ilgilidir. Bunun gerçek mahiyeti ise Hz. Peygamberin var olduğunu haber verdiği her şeyin mevcudiyetini kabul etmektir. Müellifimiz burada varlık kategorileri bahsine giriş yapmaktadır. Nitekim varlığın beş mertebesi mevcuttur. İşte varlığın bu mertebelerinden gafil olan kimseler kendilerine muhalif olan mezhep mensuplarını tekzipçi olarak görmüşlerdir. Gazzali söz konusu ettiği varlığın mertebeleri üzerinden meseleyi çözmeye yakın olduğumuzu düşünmektedir. Varlık/vücut beş kısımdır. Zâti, hissi, hayali, akli ve şibhi. Hz. Peygamberin mevcudiyetini haber verdiği bir şeyin, varlığın bu beş şeklinden biri suretinde mevcut olduğunu kabul eden kimse mutlak bir şekilde Hz. Peygamberi tekzip etmiyor demektir. Varlığın beş şekli ve te'vildeki örneklerini Gazzali'den takip edelim.

Zâti varlık/el-vücûdü'z-zâti: Hissin ve aklın dışında sabit olan hakiki varlıktır. His ve akıl bu varlığın bir suretini alır ve zihindeki bu surete idrak denir. Göklerin, yeryüzünün, hayvanların ve bitkilerin var olmaları böyledir, bu varlık türü çok açıktır. *Hissi varlık/ el-vücûdü'l-hissi:* sadece duyu organları için var olan, varlığı onu hissedene mahsus olan, hariçte aynı ve maddi bir varlığı bulunmayan varlıktır. Uyuyan bir

kimsenin, hatta uyanık fakat hasta olan birinin gördüğü bazı şeyler/hayaletler varlığın bu sınıfına girer. Sıhhatte ve uyanık buldukları sırada peygamberlerle velilere, meleklerin cevherlerini aksettiren güzel suretler görünür. Onlar bu vasıta ile vahye ve ilhama mazhar olurlar. *Hayali varlık/ el-vücûdü'l-hayali*: Duyu organları ile görmekte olduğumuz varlıklar gözümüzden kayboldukları zaman zihnimizde onların birer suret/formları kalır ki buna hayal/imağ denir. *Akli varlık/ el-vücûdü'l-akli*: Belli bir şeyin, bir ruhu, bir hakikati ve bir manası bulunur. Akıl bu şeyin, dış alemdeki varlığını, his ve hayaldeki suretini hiç nazarı itibara almaksızın mücerred mana cihetini kavrar. El gibi. Elin hissi ve hayali bir sureti vardır, ayrıca bir de manası vardır ki bu onun hakikatidir. Bu mana elin 'tutma gücü'dür, akli manada el işte bu 'tutma kuvveti'dir. *Varlığa benzeyen varlık/ el-vücûdü'l-şibhi*: Bir şeyin sureti ve hakikati ile ne hariçte, ne histe, ne hayalde ve ne de akılda bizatihi mevcut olmamasıdır. Fakat mevcut başka bir şey olup bir özelliği ve sıfatı ile öbür varlıklara benzediğinden şibhi varlık adını almıştır. (Gazzali, 2019: 30-32)

Gazzali varlık mertebelerinin te'vildeki misallerini V. Bölümde sıralamaktadır. Zâti varlık için örnek vermeyi zaid gören Gazzali bunun açık olduğunu anlaşıldığını ve teville ihtiyaç kalmadığını düşünür. Hissi varlık için şu örneği verir. Rasulullah şöyle buyurmuştur: "Ölüm alaca bir koç şeklinde kıyamet günü getirilir ve cennetle cehennem arasında boğazlanır." "Ölüm bir arazdır" veya "ölüm bir araz olmayışdır", "arazın cisim haline çevrilmesi imkânsızdır, buna güç yetmez" gibi bir sonuca delille ulaşanlar, bu haberi şu şekilde anlayacaklardır: "kıyamette toplanan insanlar koçu görecekle ve onun ölüm olduğuna itikad edeceklerdir. Bu koç dış alemde değil, sadece onların hislerinde mevcut olacaktır. Bu durum ahirette ölümün mevcut oluşundan kesin olarak ümidi kesme hususunda kesin bir bilginin husule gelmesini sağlayacaktır. Şu halde boğazlanan koç değil, kendisinden ümit kesilen şey yani ölümdür. Bu istidlal tarzını doğru bulmayanlar ise belki de ölümün kendisinin koçun zâtı haline dönüşeceğini ve böylece boğazlanacağını düşünmüşlerdir. Ayın aynada görülmesinin hissi varlık, muhayyilede tasavvur edilmesinin hayali varlık olduğunu belirten Gazzali, hayali varlığı Peygamberin bir hadisiyle örneklendirir: "Ben

Yunus b. Metta'ya bakıyor gibiyim, üzerinde Katvan mamulü bir aba olduğu halde telbiye ediyor ve dağlar ona cevap veriyordu. Allah ise ona: lebbeyk ya Yunus, diyordu.” Aşıkardır ki bu, Hz. Peygamberin hayalindeki bir suretin temsil yolu ile ifadesidir. Çünkü Hz. Yunus'un bu vaziyette oluşu Peygamberimizin dünyaya gelişinden çok evvel idi, bu vaziyet yok olup gitmişti, o zaman mevcut değildi.

Akli varlığa dair şu hadisle misal getirir: “Allah Adem'in çamurunu kırk sabah eliyle yoğurdu.” Bu hadiste Allah'ın elinden söz edilmiştir. Hissi ve hayali organ manasındaki el mefhumunun Allah için kullanılmasının doğru olmadığına delil ile ispat edenler bu elin akli ve ruhani olduğunu kabul etmektedirler. Yani elin suretini değil, manasını, ruhunu ve hakikatini kabul etmişlerdir. El kelimesinin manası ve ruhu ise, bir şeyi tutmaya ve kavramaya yarayan, kendisi ile iş yapılan, iyilikte bulunulan veya bulunulmayan vasıta demektir.

Yazara göre şeriat sahibinin sözlerini zikredilen derecelerden biri şeklinde anlayan ve tevil eden herkes şeriatı tasdik edici durumdadır. Mezhebi ne olursa olsun, bütün İslam müctehidlerinin zaruri olarak teville başvurdukları ortada iken tevil yapanların tekfir edilmelerinin nasıl caiz olduğunu da sormaktadır. Nitekim teville en uzak olan İmam Ahmed dahi bazı hadisleri teville tabi tutmuştur. Tevillerin en garibi ve hakikat olmaktan en uzak olanı akli veya şibhi varlığı mecaz veya istiare olarak kabul etmektir. Gazzali Ahmed b. Hanbel'in şu üç hadisi tevil ettiğini beyan etmektedir. “Haceri esved yeryüzünde Allah'ın sağ elidir.” “Müminin kalbi Allah'ın parmaklarından iki parmak arasındadır.” “Rahman olan Allah'ın nefsinin Yemen tarafından geldiğini hissediyorum.” (Gazzali, 2019: 39) Mutezili ve Eş'arilerin nazari alanda araştırmaları daha fazla olduğundan birçok nassın zahiri manalarını tevil ettiklerini söyleyen yazar, hakkında tevilde bulunulan bir konuda hangi tevilin daha doğru olduğunun bahsimizin şumûlüne girmediğini belirtmekle dile getirilen yorumlarda çoğulculuğa yakın durduğunu gösterir gibidir.

Zikredilen beş derece üzerine yapılan tevillerin tekzip sahasına girmedikleri ve bütün mezheplerin bu mevzu üzerinde ittifak ettikleri anlaşıldığına göre, ittifak edilmiştir ki bu tevillerin caiz olabilmeleri için zahiri manayı kastetmenin imkânsız olduğu ispat edilmelidir. Söz

konusu beş derece üzerinde şöyle bir usulden söz eder. Beş mertebenin en açık olanı zâti varlıktır. Bunun sabit olması her şeye şamildir. Zati varlığın sübutu imkânsız olursa hissi varlığa geçilir. Bunun sübutu bundan sonrakilere geçilmesine engel teşkil eder. Hissi varlığın sübutu mümkün olmazsa hayali ve akli varlığa geçilir. Bunların da sübutu mümkün olmazsa şibhi ve mecazi varlıkta karar kılınır. “Delile dayanan bir zaruret bulunmadıkça bir dereceden onu takib eden dereceye geçmeye müsaade edilmez.” (Gazzali, 2019: 41) Ne olursa olsun hiçbir mezhebin muhalifini, delilde hata etti diye tekfir etmesi doğru değildir. Fakat dalalet ehli ve bid’atçı demesi caizdir.

Kesin delile dayanan ya da dayanmayan tevilleri ayırmaya özen gösteren yazar bazı kimselerin kesinlik ifade eden delile değil de galib zanna dayanarak hemen tevil yolunu tuttuğunu söyler. Bu şekilde hareket eden kimseleri her konuda gelişi güzel tekfir etmek doğru değildir. Yapılan teviller akaidin ana konuları veya bu ana konularla ilgili önemli meselelerle alakalı değilse bunları tekfir cihetine gitmemeliyiz. Delildeki kesinliğe önem veren Gazzali’ye göre akaidin önemli prensiplerinde, katiyet ifade eden delile dayanmadan bu cins tevil yaparak nassların zahiri manalarını tahrif edenler tekfir edilir. Sadece zan, vehim ve zahiri manayı garip görme gibi şeylere istinaden ahirette cesetlerin haşredilmesini ve hissi cezalar görülmesini reddedenlerin kat’i olarak tekfir edilmeleri icabeder. Yazar göre nazari şeyler ikidir. İlki dinin esas prensipleriyle ilgilidir. Diğer ise tali/fer’i meselelerle ilgilidir. İmanın esas prensipleri Allah’a, rasulüne ve ahiret gününe iman olmak üzere üçtür. Bunun dışında kalanlar ise fer’idir. Halife, halife tayini, şartları ve bununla ilgili şeylerde hata etmek esas itibariyle tekfiri gerektirmez. Vahid/âhad haberlerle sabit olan şeyleri inkar edenler tekfir olunmazlar. İcma ile sabit olan şeyi reddeden kimsenin tekfir edilmesi de münakaşaya değer bir mevzudur. Zira icmanın kat’i bir delil olduğunu bilmek çok müşkül bir şeydir. Diğer yandan Nazzam icmanın delil olma keyfiyetini prensip olarak reddettiği için icmanın delil oluşu ihtilafı hale gelmiştir. (Gazzali, 2019: 50) Tekfir mekanizmasının hemen işletilmemesi gerektiğini düşünen Gazzali şu soruları gündeme getirmektedir: Zahiri manası terk edilen nass acaba teville müsait midir? Tevil edilemez denilen nass acaba bize tevatür

yoluyla mı yoksa ahad rivayetle mi gelmiştir? Zahiri manaya muhalefet edilmesine sebep teşkil eden delil üzerinde de durulmalıdır. Bu delil bir delilde bulunması lazım gelen şartları haiz midir? (Gazzali, 2019: 55) Kimi kelimacıları halkı tekfir ettikleri için aşırı bulan yazarın zemmu'l kelam'da bulunarak benzer aşırılığa sürüklendiği söylenebilir. Nitekim Gazzali, iki tür kimse için müstesna, tehlikesinin fazla olması sebebiyle kelam meselelerini uzun incelemenin herkese haram olduğunu açıkça beyan etmektedir. (Gazzali, 2019: 58) Allah'ın rahmetinin genişliğini hatırlatsa da yazar, hoşgörüsünü ve metodolojisini terk eder gözükmektedir. Zira ona göre kim Hz. Peygamberin ayın ikiye bölünmesi, taşların teşbih etmesi, parmaklar arasından su fışkırması gibi tabiat üstü mucizelerini, sıfatlarını tekzip eder yüz çevirirse münkirdir ve bundan dolayı kafirdir. (Gazzali, 2019: 64)

Sonuç olarak Gazzali İslam düşüncesinin önemli isimlerinden birisidir. Tekfir mekanizmasından rahatsız olması yaşadığı dönemin sosyal, entelektüel ve ilmi ortamların atmosferi hakkında oldukça ipuçları vermektedir. Açıkçası Gazzali'nin hem teville bir standart kazandırmak istediğini hem de tekfire karşı önleyici kurallar getirmeyi hedeflediğini söylemek mümkündür. Tekfire karşı olsa da zaman zaman kendisi de bazı kesimleri tekfirden geri kalmamıştır. Bunun nedenlerini müellifin yaşadığı sosyal, siyasal ve entelektüel şartlarda/ortamlarda aramak gerekir. Düşünürleri değerlendirirken anakronizme düşmemek adına onları kendi dönemlerinin reel gerçekliği çerçevesinde düşünmek gerekir. Bu manada eser Gazzali'nin tevil metafiziğini öğrenmek adına önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle günümüzde hakikat tekelciliğine soyunan kimi çevrelerin yaptığı şekilde kuralsız/yöntemsiz dışlama/ötekileştirme ya da tekfirin ne kadar anlamsız olduğunu göstermesi bakımından da çalışma oldukça değerlidir.

Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa

Jane Hathaway, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, 120 sayfa.

İLHAN ZENGİN*

Jane Hathaway, Ohio Eyalet Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak çalışmakta ve Osmanlı dönemi Mısır tarihi ile haremağaları konusunda yetkin bir konuma sahiptir. Bu konularda yazılmış çok fazla kitap, makale ve tebliğleri bulunmaktadır. Yazmış olduğu bu kitap ile

* Doktor, Araştırmacı, ilhanzengn@gmail.com

haremağaları ve Osmanlı haremının gelmiş geçmiş en etkili haremağası olan Beşir Ağa hakkında literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Türkçe olarak haremağaları üzerine yazılmış kayda değer bir eser bulunmamaktadır. Kitabın çevirisi de bu bakımdan önem arz etmektedir.

Kitap, Türkçe basıma önsöz ve giriş kısmından sonra on üç bölüm ve dizinden müteşekkildir. Birinci bölüm seçkin kölelik ve hane halkı üyeliği başlığını taşımaktadır. Burada seçkin ve yüksek bir statüye sahip olan hadımların (ve diğer kölelerin) kısa bir tanıtımından sonra Memluk ve Osmanlı toplumundaki durumları açıklanmaktadır. Seçkin kölelerin sahiplerinin hane halkından sayıldığı ve hami-mahmi ilişkisi içerisinde muamele gördüklerine kısaca değinilmiştir.

İkinci bölüm, hadımları tarihi açıdan ele almakta ve Asurlulardan başlayarak büyük imparatorluklarda istihdam edilen hadımlar hakkında kısa bilgi verildikten sonra Memluk ve Osmanlı hadımları üzerinde biraz daha ayrıntılı durulmuştur. Üçüncü bölüm Beşir Ağa'nın kökenleri başlığını taşımakta ve Osmanlı Habeşistan'ı ile bu bölgeden hadım elde edilme süreci işlenmektedir. Dördüncü bölüm, Beşir Ağa'nın Osmanlı sarayındaki ilk yılları ve bu dönemde cereyan eden kendisi ve hareme etki etmiş siyasi ve beşeri olaylardan kısaca bahsedilmiştir. Beşinci bölüm, Beşir Ağa'nın Kıbrıs ve Mısır'daki sürgün yılları hakkındadır. Altıncı bölümde Beşir Ağa'nın Mescid-i Nebevi'deki türbedar ağalara şeyhülharemlik yaptığı dönem incelenmiştir. Burada Şii ve Zeydilerin Medine'deki tahripkar faaliyetlerinin engellenmesi, Ravza-yı Mutahhara, türbedar ağalar ve Medine'deki Köprülü ıslahatları hakkında mücmel bilgi verilmiştir.

Yedinci bölüm, Beşir ağa'nın artık Dersaadet'e dönüşü ve burada Darüssaade ağası olarak haremde görevlendirilmesi, burada gücü ele geçirerek yüksek rütbeli memurların atanması veya azlinde nasıl söz sahibi olduğu açıklanmaktadır. Sekizinci bölümde Beşir Ağa'nın I. Mahmud döneminde gücünü nasıl koruduğu, Lale devrini bitiren Patrona Halil isyanından nasıl etkilenmeden makamını koruduğu ve bu dönemde yapılan üst düzey atamalardaki etkin rolüne ve devlet idaresinde barışçıl bir diplomasi için gayret sarf ettiğine yer verilmiştir. Dokuzuncu bölüm, Beşir Ağa'nın Şam ve Mısır eyaletlerindeki nüfuzuna

değinkenmektedir. Onuncu bölümde Beşir Ağa'nın vakıfları, yaptığı hayır hasenat ile dini ve ilmi inkişafa katkıları çalışmanın hacmine göre geniş bir şekilde ele alınmıştır. Diğer bölümlerde Beşir Ağa'ya yapılan cenaze merasimi, devlet idaresine yaptığı katkıları ile kendisi ve faaliyetleri hakkında yazılmış eserler hakkında bilgi verilmiştir.

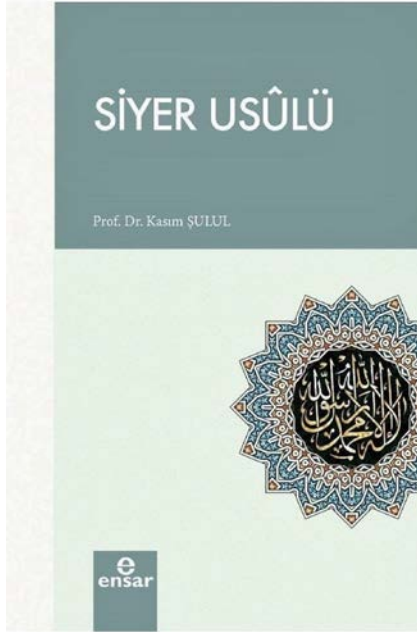
Eser, ilmi değerinin yanında eksiklik ve hataları da bünyesinde barındırmaktadır. 42 ve 43. sayfalarda Çorlulu Ali Paşa'dan bahsedilirken *"bu amaçla Mısır valisine saraya genç Afrikalı hadım gönderilmesini durdurmasını emretti"* ifadeleri geçmektedir. Ancak bilindiği üzere bu talimatı Çorlulu (Silahtar) Ali Paşa (1706-1711) değil daha sonraki dönemde görev yapacak olan ve devlet aygıtını etkin kılmak için giriştiği ıslahatların bir parçası olarak saraydaki hadım ağaların etkilerini azaltmak maksadıyla Şehit (Damat) Ali Paşa (1713-1716) vermişti. Diğer bir konu ise 31. sayfada *"20. Yüzyıl başlarında Osmanlı hadımları üzerinde uygulanan tıbbi görüntüleme tesleri"* ifadesidir. Kitapta yapılan çalışma hakkında bilgi verilirken çalışmayı kimin yaptığından bahsedilmemektedir. Osmanlıdan kalma hadım kölelerin fizyolojik durumları hakkındaki ilk ve tek bilimsel araştırmalar, Mazhar Osman ve ekibi tarafından yapılmış ve Avrupa'da düzenlenen bilimsel bir kongre ile ilim dünyasına sunulmuştur. Bu durumda yazar, bilimsel çalışmayı kimin yaptığını bilmemekte ya da bu tür bir çalışmanın Türkiye'de Türk bir bilim adamı tarafından yapılmış olmasını görmezden gelmektedir.

Kitap, hacmine nispetle derli toplu bilgi vermektedir ve Hacı Beşir Ağa üzerinde haremağaları hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Haremağaları üzerine yapılmış sayılı eserden biri olarak gelecekte yapılacak çalışmalara ve konu üzerinde daha fazla bilgi edinmek isteyenlere katkı ve teşvik yapacağı açıktır.

Siyer Usûlü

Kasım Şulul, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, 416 sayfa.

ÖMER FARUK DOĞANGÜL*

Siyer usulü alanı, akademik bir disiplin olarak kaynakları, konuları, problematiği, çerçevesi gibi temel hususlardaki belirsizliğini sürdürmektedir. Bu genel hatlarda henüz ortak bir kabulün var olmayışı konu hakkında çalışanları ilgili noktalarda uzun zamandır meşgul etmektedir. Zira bu alanın İslâmî ilimler dâhilinde klasik dönemde bir disiplin olarak teşekkül etmemesi ve çoğunluk itibarıyla hadis usûlüne mahkûm oluşu, bahsi geçen temel hususlarda var olan ve bugüne intikal eden

* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, omerfarukdogangul@gmail.com

eksikliklerin temel sebeplerinden biri olmuştur. İlmî disiplinlerin dönemin ihtiyaçları doğrultusunda oluştuğu göz önüne alınırsa, siyer usûlünün niçin klasik dönemde ortaya çıkmadığı anlaşılabilir. Bu mada siyer ilmi, batıda gelişen ve Hz. Peygamberin doğrudan şahsına ve fiillerine odaklanan çalışmalar sâikiyle İslâm dünyasında ilk defa XX. yüzyılın başında Osmanlı medreselerinde bir ders olarak okutulmaya başlanmış ve Hz. Peygamberi “müslümanca” anlatma misyonunu üstlenmiştir. Modern dönemdeki bu yeni durum ise haliyle ilgili alanda bir disipline ihtiyaç duyulmasına sebebiyet vermiştir. Günümüzde halen devam eden bu ihtiyacı karşılamaya yönelik çabalar bu sebeple artmaya başlamış ve konuyla alakalı farklı eserlere de sahip olan Kasım Şulul, *Siyer Usûlü* adlı çalışmasıyla bu çabaların önemli örneklerinden birini ortaya koymuştur.

Elimizdeki eser, “Giriş”, üç bölüm, “Sonuç” ve “Kaynaklar” kısımlarından oluşmaktadır. Müellif, Önsöz’de siyer usûlü ve siyer ilminin farklı konuları hakkında çok sayıda eserin var olması sebebiyle bu ilmin tarifi ve usûlü hakkında bir teklifte bulunmanın zorluğuna işaret eder. Fakat diğer taraftan alan üzerine harcadığı uzun mesainin bu çalışmayı netice verdiğini belirterek bu eseri ortaya koymadaki meşakkati ihsas ettirir. Bu kısımda çalışmanın yapısı, çerçevesi ve amacı gibi bazı temel hususlar zikredilmiştir. Ancak hedef olarak “siyere bir ilim olarak hizmet” ifadesine rağmen çalışmanın temelde hangi soruna odaklandığı açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Diğer taraftan yazarın siyer araştırmalarında İslâm ilim geleneğinin dil, usûl ve kaynaklarının esas alınması gereği ve aksi takdirde siyerin “günümüzde olduğu gibi, sabitesi, hakikati ve referansı olmayan; temelsiz ve genellemelerle oluşturulmuş bir kurguya dönüşeceği” vurgusu, eserin temel merciinin İslâmî gelenek olacağını göstermektedir. Ancak klasik İslâmî gelenekte bu yapının nasıl bir mahiyet arz ettiği ve buna göre çalışmada esas alınacak usulün nasıl olacağı ise maalesef açıkça ortaya koyulmamıştır.

“Giriş” kısmı “Terimler” isimli alternatif bir başlığa daha sahiptir. Burada “Siyer ve Usûlü” isimli ilk alt başlık, siyere dair temel tanımlar ve terimlerin ele alındığı bir bölümü oluşturmaktadır. Ancak eserin geneline hâkim olan bir yapı olmak üzere burada tasniflemelerin neye göre ve niçin yapıldığı okuyucu açısından muallakta kalabilmektedir.

Örneğin “es-Siyer ve'l-Megâzî Tabiri” kısmı, yarım sayfalık bir içeriğe sahip olup Siyer ve Meğâzî kullanımının verildiği birkaç örnek dışında konuyla ilgili herhangi bir malumat içermemektedir. Buna rağmen bu kısmın niçin ayrı bir başlık altında ele alındığı noktasında okuyucuda bazı soru işaretleri oluşmaktadır. Diğer taraftan “Usûlü'l-fıkıh Tamlamasının Geçirdiği Aşamalar” başlığında olduğu gibi, yalnızca “usûlü's-siyer” tamlaması için irtibat kurulması adına ayrı bir başlık altında böyle bir kısmın oluşturulması, okuyucu açısından konunun dağılmasına sebep olmaktadır. Önemli bir nokta olarak, bu kısımda kullanılan malumatın metnin akışı içerisinde düzenli olarak verilmediği ve malzemenin çelişki oluşturabilecek şekilde farklı değerlendirmelere konu olduğu ifade edilmelidir. Söz gelimi siyer ve siyer usulünün tanımıyla alakalı farklı ifadeler, konu hakkındaki fikri netleştirmekten ziyade zihnin daha fazla karışmasına sebep olmaktadır. (farklı siyer tanımları: s. 41, 42, 45, 46) “Giriş” kısmının “Peygamberlik (Risâlet-Nübüvvet)” ismindeki ikinci alt başlığı adeta bir akâid metnini andırmaktadır. Bu kısımda yer alan “Peygamberlerin Nitelikleri”, “Vahiy” ve “İnzal” gibi başlıkların siyer ilmiyle alakası dolaylı olarak kurulabilse de bu kadar temel meselelerin/kavramların konu edilmesinin alan dışından okuyucu için bile zait olduğu söylenebilir.

Eserin birinci bölümü “Kaynaklar” adını taşımaktadır. Siyer ilminin kaynaklarının ele alındığı bu bölümün ilk alt başlığı olan “Siyeri Teşkil Eden Bilgilerin Tespiti” kısmında Kur'an'ın, hadislerin ve diğer rivayetlerin kayıt altına alınış yöntemlerine ve bu konuda tarih boyunca gösterilen tutumlara değinilmiştir. Burada özellikle hadis ve sahâbe rivayetlerinin yazılı kaynaklara dayalı olduğuna dair malzemeler bir araya getirilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Meselâ müellife göre sahâbe rivayeti, Kâfiyecî'nin tasnif ettiği tarih yazım usulünün beş şeklienden ikisine denk düşmektedir. Bunlar *müşahede* ile *ilim-yakîn* isimleri verilen ve modern tarih usulünde gözlem ve hatıra kapsamına girebilecek malzemelerdir. Yazar, bunlara örnek mahiyetinde beş rivayet zikreder ve ardından *Câmiu's-Sahîh*'ten seçtiği bir hadisi, senedi ve ravilerinin biyografileri bağlamında incelemeye alır. Bu şekilde siyer usulünde rivayetin kullanımına dair bir örneklem sunulmuş olur. Fakat ortaya koyulan bu yöntem esas itibarıyla metinde netleştirilmediğinden

okuyucu bu değerlendirmelerin hangi bağlamda yapıldığını kaçırabilmektedir. “Ahmed b. Hanbel’in Üç Şeyin Aslı Yoktur Sözü” alt başlığında ise, Siyer-Meğâzî ilmini ilgilendiren mürsel haberlerin ikiye ayrıldığı bilgisi, usûle dair önemli bir bilgi olmasına rağmen belli bir sistematik üzerinden bu bilginin yeri tespit edilmeyerek metnin genel akışının bozulması pahasına bu kısma eklenmiş gibi görünmektedir. “Siyerin Kaynakları” adlı ikinci alt başlıkta Kur’an, İslâmî rivayet ve kalıntılar ana ayrımlarında on dört kaynak türü ve bunlara dair eserler zikredilmiştir. Burada, örneğin hadisin sözlük ve terim anlamlarına ayrılan iki sayfalık bir kısımla, ele alınan konudan ciddi manada sapılması söz konusudur. “Siyer ve Sahabe Biyografileri” alt başlığında bulunan “Sahâbe İhtilâfları” ya da “Sahâbeyi Sıradanlaştırmak” kısımlarında olduğu gibi siyer usulü açısından sorunlu görülen bazı noktalarda yazar, kendi tercihini ortaya koymak üzere bu hususlara değinmiştir. Oysaki öncelikle ilgili başlıklarda zikredilen hususların bir problem olarak ele alınmasının sebepleri ve bir usul kitabında bu konulara ayrılacak yerin tespiti meselesinin açıklığa kavuşturulması daha elzem bir mesele olarak karşımızda durmaktadır.

İkinci bölüm “Meseleler” başlığını taşımaktadır. Siyer’e dair bazı meselelerin ele alındığı bu bölümün “İlimler Tasnifinde Siyerin Yeri” alt başlığında siyer ilmi, dini ve nakli bir ilim olarak hadisin; Hz. Peygamberin hayatını teşkil eden olayları aktarması yönüyle de İslâm tarihinin bir şubesi olarak nitelenmiştir. “Siyer ve Dini İlimler” başlığında ise, İslâm ulemasının nakli ve şer’î ilimleri kemal noktasına taşıdıkları ve bu birikimi dikkate almayan çalışmaların ise eksik, yüzeysel ve hatalı olmaya mahkûm oldukları şeklinde dikkat çekici bir ifade yer almıştır. (s. 250) “Siyer Rivayetleri ve Fıkhü’s-Sîre” kısmında müellif, Fıkhü’s-Sîre istilahının karşılığı olan ilmi faaliyetin yeni bir şey olmadığı tespitini yapmaktadır. Bunun yanında çağdaş eserlerden aynı isimle ortaya konulan çalışmaların ise “dil-din yöntem ilimleri dikkate alınmaksızın keyfi-serbest biçimde kalem oynatılan, ilgi çekmek üzere yazılmış eserler” olduğu ifade edilir. “Siyerci-Kaynak İlişkisi” alt başlığında yazar, hadisçi-kaynak ve tarihçi-kaynak ilişkisini belirleyen usullerin siyerçi-kaynak ilişkisi için de aynen geçerli olduğunu ifade etmiş ve siyerin bunlardan ayrıldığı noktanın yalnızca Hz. Peygamberin hayatını merke-

ze alması olduğunu vurgulamıştır. Fakat müellifin, bu tanımıyla ilgili disiplinlerin usullerini aktarmak dışında yeni olan neyi ortaya koyduğu sorusu okuyucu açısından cevaplandırılmamaktadır. Bu bağlamda metinde sıralanan bazı ilkelerin ise hayli genel geçer olduğu ve bunların diğer tüm İslâmî ilimlerin araştırmacıları için gerekli olan ilkelerden farklı olmadığı ifade edilebilir. (s. 256-264) “Siyer ve Mucize” alt başlığında ise bir mesele olarak Hz. Peygamberin mucizelere sahip olup olmaması ele alınmıştır. Buna göre Kur’an’da diğer peygamberlere verildiği kesin olarak bildirilen mucizenin, Hz. Peygamber için de geçerli olduğunun mütevâtir haberlerle sabit olduğu vurgulanır. Ancak burada Hz. Peygamberin nübüvvet delilleri olarak verilen uzunca tafsilatın niçin ve hangi bağlamda yer aldığı sorusu da okuyucunun zihnini meşgul eden noktalardan biri olarak yerini almaktadır.

“Yardımcı İlimler” ismini taşıyan üçüncü ve son bölümde siyer usûlü yazımında kullanılan yardımcı disiplinlerin hangileri olduğu ve bunların mahiyetleriyle beraber siyere katkılarının ne olduğu üzerinde durulmaktadır. “Dil ve İstilah Lügatleri” alt başlığında istilah lügatleri çerçevesinde zikredilen dil, hadis ve coğrafya eserleri; ansiklopedik eserler çerçevesinde zikredilen tabakât, ensâb, ricâl, terâcîm, meâcîm, vefeyât gibi eserler siyer araştırmalarının yardımcı kaynakları olarak zikredilmiştir. “Siyer ve Coğrafya” alt başlığında ise İslâm coğrafya kaynaklarının kelime ıstikak bilgileri, örf-adet, iktisat, mimari, nesep gibi konularda muhtelif verilere yer vermesi dolayısıyla ne derece önemli olduğu vurgulanır. “Siyer ve Takvim” alt başlığı ise bu bölümün en geniş kısmıdır. Her ne kadar daha çok takvimlerin türleri, Câhiliye devrinde kullanılan takvim vs. üzerinde durulup bunların siyer ilmiyle ilişkisi çok sınırlı kalsa da bu kısmın, siyer kaynaklarında aynı olaya verilen farklı tarihlerin çözümlenmesi hususunda önemli bilgiler içerdiği ifade edilmelidir.

Yazar, “Sonuç” kısmında İslâm kaynaklarının sağlamlığı, çeşitliliği, bolluğu ve etkisinin yapıcı sürekliliği sayesinde Hz. Peygamberin hayatının bugüne nazaran dün gibi olduğunu vurgulamaktadır. Bu kısımda esasen İslâm ulemasının siyer eseri kaleme alırken uyguladığı ilke ve yöntemlerin tespitine gayret gösterildiği dolaylı olarak ifade edilmiştir. Bunun ardından eserin önemli noktalarına dair genel bir özeti sunul-

muştur.

Çalışmanın gerek metin içerisinde gerek dipnotlarda fazlasıyla konu dışı ayrıntı içerdiği ifade edilmelidir. Özellikle dipnotlarda verilen tafsilat, hem konu haricindeki açıklamalarla eserin orantısız şekilde genişlemesine hem de okuyucu açısından ele alınan konudan uzaklaşılmasına sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan eserde geleneksel usul anlayışının dışında farklı bir yöntemin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu yöntemin nasıl oluştuğuna ilişkin verilen örnekler ise muğlak kalmaktadır. Müellif, siyer ilmini temelde hadis ilminin bir şubesi olarak kabul etmekte olduğundan, hadis ilmine ait problemleri, konusu olmamasına rağmen siyer ilmine taşımaktadır. Ayrıca yazarın problematik olarak ele aldığı başlıklarda çoğunlukla klasik tarih usulü kitaplarından örnek alışı, bugün için yazılacak bir siyer eseri adına ele alınması gereken sorunlardan bir kısmını gözden kaçırmasına sebebiyet vermiştir. Zira siyer usulüne dair gündemde olan temel sorunlardan bazıları üzerinde kanaat belirtmek üzere uzunca durulurken siyerin nasıl ele alınacağı ya da hangi kaynakların temel olarak kullanılacağı gibi soruların cevaplarına yeterince yer verilmediği görülmektedir. Netice itibariyle konu hakkında farklı çalışma ve çevirilere sahip olan yazarın, alanda uzun zamandır var olan usule dair eksikliği giderme yönündeki bu adımının özellikle kullandığı bibliyografya ve malumat zenginliği açısından ciddi bir öneme sahip olduğu hususu da teslim edilmesi gereken bir hakikattir.

YAZIM İLKELERİ / AUTHOR GUIDELINES

1. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* bilimsel hakemli bir dergi olup Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki kez yayınlanır. Derginin yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir. (*Journal of Divinity Studies* is a refereed peer-reviewed journal of which is published annually, in June and December. The official languages of the journal are Turkish, Arabic and English.)
2. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* akademik makalelerin yanı sıra felsefe alanındaki akademik etkinlik, söyleşi, kitap ve makale değerlendirmesi ve eleştiri yazılarına da, maksimum 600 ile 1000 kelime arası olmak kaydıyla, yer verir. (*Journal of Divinity Studies* also publishes academic activities, interviews, reviews of book and paper and critical papers beside academic papers as long as they are between 600 and 1000 words.)
3. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* çeviri makalelere de yer verir. Çevirisi yapılacak makalenin yazarı, tarihi, nerede yayımlandığı, cildi, sayısı ve sayfası gibi künye bilgileri eksiksiz belirtilmeli ve eğer telif koruması kapsamında çıkmamışsa yayım izni alınmış olmalıdır. (*Journal of Divinity Studies* also publishes translations. All translations should include the name of the original paper, its writer, its date, its place of publication, information about the journal in which it is published and the consent of the original publisher if it is still under the copyright protection.)
4. Dergide kör hakemlik sistemi uygulanır. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar en az iki hakem tarafından değerlendirilir. (There is a blind review system in the journal. Each paper sent for publication is evaluated by at least two referees.)
5. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar 150 kelimeyi geçmeyecek bir Türkçe ve İngilizce başlık ve özet içermelidir. Yazılarda konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce uygun anahtar kelimeler bulunmalıdır. Yazılarda kullanılan kaynaklar makale sonunda kaynakça listesi olarak Chicago formatında verilmiş olmalıdır. (All papers should contain a 150 words abstract both in Turkish and English. They should contain key words in Turkish and English. References and bibliography should be given at the end of the paper in Chicago Style.)
6. Dergide kör hakemlik sistemi uygulandığından gönderilen yazıların isimsiz olmak üzere Makale Takip Sistemi üzerinden online olarak gönderilmesi gerekir. (Since there is a blind review process, papers must be sent online without name of the author, by

- Manuscript Tracking System.)
7. Yazılar 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne 1,5 aralıklı, sol, sağ ve üst 4,5 cm, alt 3,5 cm boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Yazılarda, alt başlıklar dahil, Times New Roman 11 punto kullanılmalıdır. (Papers should not exceed 5000 words, with a one and half space interlining, with margins left, right and up 4.5 cm, down 3.5 cm. In papers it should be made use of Times New Roman 11 points.)
 8. Yazı içinde grafik veya resim varsa maksimum 10x20 ebatında ve ayrı bir dosya olarak jpeg veya jpg formatında gönderilmelidir. (Any picture or graphics in the paper should be sent separately as a jpeg file and should be maksimum 10x20 cm. in size.)
 9. Yayın Kurulu, yazıların yayımlanıp yayımlanmamasına karar verme yetkisine sahiptir. Yazılardaki fikirlerin her türlü yasal sorumluluğu yazara aittir. (Editorial Board is fully authorized about whether to publish or not to publish the paper. The author is fully responsible for the ideas in the paper.)
 10. Yayımlanan yazıların tüm hakları *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. (All rights of the published papers belong to *Journal of Divinity Studies*. The author of the paper should be cited for any citations from the paper.)

Metin İçi Kaynak Gösterme

1. KİTAP

Tek yazarlı

- ¹ Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, London & New York: Routledge, 2009, s. 100.
- ² Ryle, *The Concept of Mind*, s. 101.
- ³ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 25.
- ⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 30.

İki veya çok yazarlı

- ¹ Alfred North Whitehead & Bertrand Russell, *Principia Mathematica*, 3 vols, Cambridge: Cambridge University Press, 1910, I, 15.
- ² Whitehead & Russell, *Principia Mathematica*, II, 17.
- ³ Betül Çotuksöken & Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000, s. 15.
- ⁴ Çotuksöken & Babür, *Ortaçağda Felsefe*, s. 20.

Çeviri, edisyon (tahkik), derleme veya hazırlama

- ¹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. Paul Guyer & Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, A51 / B75.
- ² Kant, *Critique of Pure Reason*, B420.
- ³ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. A.D. Woozley, New York: Meridian Book, 1974, 1.2.1.
- ⁴ Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 1.2.2.
- ⁵ Fârâbî, *Risâle fi'l-Akl*, tah. Muhsin Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1983, s. 12.
- ⁶ Fârâbî, *Risâle fi'l-Akl*, s. 13.
- ⁷ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Metis

Yayınları, 1998, s. 11.

⁸ Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, s. 14.

⁹ M. Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Ülâ*, haz. Nuri Çolak, İstanbul: İnsan Yayınları, 1984, s. 95.

¹⁰ Günaltay, *Felsefe-i Ülâ*, s. 98.

Kitap bölümü, önsöz, giriş veya sunuş

¹ Richard Sorabji, "The Ancient Commentators on Aristotle", *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*, ed. Richard Sorabji, New York: Cornell University Press, 1990, s. 17.

² Sorabji, "The Ancient Commentators on Aristotle", s. 20.

³ George F. Hourani, "Introduction", Averroes, *On the Harmony of Religion and Philosophy*, trans.& ed. George F. Hourani, London: Luzac & Company, 1976, s. 3.

⁴ Hourani, "Introduction", s. 5.

⁵ Şahabettin Yalçın, "Kant'ın Fenomenal Benlik Anlayışı", *Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, s. 100.

⁶ Yalçın, "Kant'ın Fenomenal Benlik Anlayışı", s. 101.

⁷ Alparslan Açıkgenç, "Sunuş", *Gazâli, Felsefenin Temel Meseleleri*, çev. Cemalettin Erdemci, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 15.

⁸ Açıkgenç, "Sunuş", s. 17.

2. SÜRELİ YAYIN

Basılı makale

¹ Saul Kripke, "Russell's Notion of Scope", *Mind*, 114, 2005, s. 1010.

² Kripke, "Russell's Notion of Scope", s. 1015.

³ İlyas Altuner, "Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2012, s. 35.

⁴ Altuner, "Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi", s. 37.

Elektronik makale

¹ Ernest Wolf-Gazo, "Metaphysical Presuppositions of Modern Science", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 1 (2), 2011, s. 13.

² Wolf-Gazo, "Metaphysical Presuppositions of Modern Science", s. 15.

³ Ömer Naci Soykan, "Sanat ve Hakikat", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3 (1), 2013, s. 145.

⁴ Soykan, "Sanat ve Hakikat", s. 146.

Popüler dergi veya gazete makalesi

¹ Daniel Mendelsohn, "But Enough about Me," *New Yorker*, January 25, 2010, s. 68.

² Mendelsohn, "But Enough about Me," s. 69.

³ Sheryl Gay Stolberg & Robert Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote", *New York Times*, February 27, 2010, accessed February 28, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

⁴ Stolberg & Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote".

3. DİĞER FORMLAR

Kitap tanıtımı

¹ Marc McEvoy, "Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism by Paul Boghossian", *Metaphilosophy*, 39, s. 145.

² McEvoy, "Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism", s. 147.

³ Kamuran Gökdâğ, "Ömer Türker, İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 2 (1), 2012, s. 102.

⁴ Gökdâğ, "İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu", s. 102.

Tezler

¹ Roger Arriew, *Ockham's Razor: A Historical and Philosophical Analysis of Ockham's Principle of Parsimony*, PhD Thesis, Urbana-Champaign: Graduate College of the University of Illinois, 1976, s. 10.

² Arriew, *Ockham's Razor*, s. 11.

³ Hacı Kaya, *İbn Sînâ 'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 25.
⁴ Kaya, *İbn Sinâ 'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, s. 29.

Konferans veya sempozyum sunusu

- ¹ Recep Alpyağılı, "Seeing Ricoeur and Islamic Philosophy as Together on Imagination", *Society for Ricoeur Studies Conference*, Virginia, USA: September 30-31, 2009.
² Alpyağılı, "Seeing Ricoeur and Islamic Philosophy".
³ Fatih Özkan, "Dil ve Dünya Görüşü", *Felsefe, Edebiyat ve Değerler Sempozyumu*, Kahramanmaraş: 1-3 Kasım, 2012.
⁴ Özkan, "Dil ve Dünya Görüşü".

İnternet sayfası

- ¹ "Aristotle", Accessed Date: 01.01.2012, <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristotle>.
² "Aristotle", <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristotle>.
³ "Aristoteles", Erişim Tarihi: 01.01.2012, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>.
⁴ "Aristoteles", <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>.

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

DECEMBER
2019

İlahiyat Araştırmaları Merkezi